ISSN 2413-9009

ТРАЕКТОРИЯ НАУКИ

электронный научный журнал

№ 4(9)

2016

ISSN 2413-2009 (ONLINE)

ТРАЕКТОРИЯ НАУКИ

ЭЛЕКТРОННЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ

Том 2 № 4(9) 2016

Журнал основан в августе 2015 года. Выходит ежемесячно.

Учредитель и издатель: Издательский центр «Диалог»
Украина, 61123, г. Харьков, проспект Тракторостроителей 85/20.
Тел. (0572) 69-32-28, (050) 958-28-51, (098) 388-23-47.
E-mail: print@thedialog.com.ua. Сайт: http://thedialog.com.ua.
Свидетельство субъекта издательского дела ДК № 4960 от 19.08.2015.

Журнал «Траектория науки» зарегистрирован в следующих международных наукометрических базах данных: Base (Германия), CiteFactor (США), Directory of Open Access Journals, Directory of Research Journals Indexing (Индия), Google Scholar (США), J-Gate (Индия), Polska Bibliografia Naukowa (Польша), Research Bible (Япония), Russian Science Citation Index (Россия), Türk Eğitim İndeksi (Турция), Ulrichsweb Global Serials Directory (США), WordCat.

Главный редактор: Катаев А. В., канд. экон. наук, доц.

Редакционная коллегия:
Аксьонова О. Ф., канд. техн. наук, доц.
Ананченко К. В., канд. наук по физ. восп. и спорту, доц.
Бобро Н. Е., канд. соц. наук, доц.
Болотная О. В., канд. экон. наук, доц.
Голобородько К. Ю., д-р филол. наук, проф.
Голубов А. Е., канд. юрид. наук, доц.
Зайцева М. Л., д-р искусствоведения, проф.
Зеленская Л. Д., д-р пед. наук, проф.
Комир Л. И., канд. экон. наук, доц.
Маленко Е. О., д-р филол. наук, проф.
Оберемок С. В., канд. экон. наук, доц.
Панфилова А. Л., д-р фарм. наук, проф.
Роговой А. И., канд. экон. наук, доц.
Трескунова Л. А., канд. экон. наук, доц.
Хорошев А. Н., канд. ист. наук, доц.
Шатровский А. Г., канд. биол. наук, доц.

Адрес редакции: Украина, 61123, г. Харьков, проспект Тракторостроителей 85/20.
Тел. (0572) 69-32-28, (050) 958-28-51, (098) 388-23-47.
E-mail: edit@pathofscience.org. Сайт: http://pathofscience.org.

Журнал является электронным междисциплинарным научным изданием, созданным для полного и оперативного удовлетворения информационных потребностей общества в знаниях, полученных в процессе научно-исследовательской, исследовательско-конструкторской, проектно-технологической и производственной деятельности ученых и специалистов.

Ответственность за достоверность фактов, цитат, имен собственных, географических названий, названий организаций и другой информации несут авторы статей. Высказанные в статьях точки зрения могут не совпадать с точкой зрения редакции.

© Траектория науки, 2016

ISSN 2413-2009 (ONLINE)

ТРАЄКТОРІЯ НАУКИ

ЕЛЕКТРОННИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

Том 2 № 4(9) 2016

Заснований у серпні 2015 року. Виходить щомісяця.

Засновник і видавець: Видавничий центр «Діалог»
Україна, 61123, м. Харків, проспект Тракторобудівників 85/20.
Тел. (0572) 69-32-28, (050) 958-28-51, (098) 388-23-47.
E-mail: print@thedialog.com.ua. Сайт: http://thedialog.com.ua.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4960 від 19.08.2015.

Журнал «Траєкторія науки» зареєстровано в наступних міжнародних наукометричних баз даних: Base (Німеччина), CiteFactor (США), Directory of Open Access Journals, Directory of Research Journals Indexing (Індія), Google Scholar (США), J-Gate (Індія), Polska Bibliografia Naukowa (Польща), Research Bible (Японія), Russian Science Citation Index (Росія), Türk Eğitim İndeksi (Туреччина), Ulrichsweb Global Serials Directory (США), WordCat.

Головний редактор: Катаєв А. В., канд. екон. наук, доц.

Редакційна колегія:
Аксьонова О. Ф., канд. техн. наук, доц.
Ананченко К. В., канд. наук з фіз. виховання і спорту, доц.
Бобро Н. Є., канд. соц. наук, доц.
Болотна О. В., канд. екон. наук, доц.
Голобородько К. Ю., д-р філол. наук, проф.
Голубов А. Є., канд. юрид. наук, доц.
Зайцева М. Л., д-р мистецтвознавства, проф.
Зеленська Л. Д., д-р пед. наук, проф.
Комір Л. І., канд. екон. наук, доц.
Маленко О. О., д-р філол. наук, проф.
Оберемок С. В., канд. екон. наук, доц.
Панфілова Г. Л., д-р фарм. наук, проф.
Роговий А. І., канд. екон. наук, доц.
Трєскунова Л. О., канд. екон. наук, доц.
Хорошев О. М., канд. іст. наук, доц.
Шатровський О. Г., канд. біол. наук, доц.

Адреса редакції: Україна, 61123, м. Харків, проспект Тракторобудівників 85/20.
Тел. (0572) 69-32-28, (050) 958-28-51, (098) 388-23-47.
E-mail: edit@pathofscience.org. Сайт: http://pathofscience.org.

Журнал є електронним міждисциплінарним науковим виданням, започаткованим для повного й оперативного задоволення інформаційних потреб суспільства в знаннях, отриманих у процесі науково-дослідної, дослідно-конструкторської, проектно-технологічної та виробничої діяльності учених і фахівців.

Відповідальність за достовірність фактів, цитат, власних імен, географічних назв, назв організацій та іншої інформації несуть автори статей. Висловлені у статтях точки зору можуть не збігатися з точкою зору редакційної колегії.

© Траєкторія науки, 2016

ISSN 2413-2009 (ONLINE)

TRAEKTORIÂ NAUKI

ELECTRONIC SCIENTIFIC JOURNAL

Vol. 2 № 4(9) 2016

Founded in August 2015. Publishing monthly.

Founder and publisher: Publishing center “Dialog”
Ukraine, 61123, Kharkiv, Traktorobudivnikiv st., 85/20.
Ph.: (0572) 69-32-28, (050) 958-28-51, (098) 388-23-47.
E-mail: print@thedialog.com.ua. Site: http://thedialog.com.ua.
Publishing licence: ДК № 4960, issued 19.08.2015.

The journal is abstracted in the following international databases: Base (Germany), CiteFactor (USA), Directory of Open Access Journals, Directory of Research Journals Indexing (India), Google Scholar (USA), J-Gate (India), Polska Bibliografia Naukowa (Poland), Research Bible (Japan), Russian Science Citation Index (Russia), Türk Eğitim İndeksi (Turkey), Ulrichsweb Global Serials Directory (USA), WordCat.

Editor in Chief: Kataev A., PhD (Economics), Ass. Prof.

Editorial Board:
Aksenova E., PhD (Techniques), Ass. Prof.
Ananchenko K., PhD (Physical Education and Sport), Ass. Prof.
Bobro N., PhD (Sociology), Ass. Prof.
Bolotnaya O., PhD (Economics), Ass. Prof.
Holoborodko K., Doctor of Science (Language), Prof.
Golubov A., PhD (Law), Ass. Prof.
Zaytseva M., Doctor of Science (Arts), Prof.
Zelenskaya L., Doctor of Science (Education), Prof.
Komir L., PhD (Economics), Ass. Prof.
Malenko E., Doctor of Science (Language), Prof.
Oberemok S., PhD (Economics), Ass. Prof.
Panfilova A., Doctor of Science (Pharmacy), Prof.
Rogovoy A., PhD (Economics), Ass. Prof.
Treskunova L., PhD (Economics), Ass. Prof.
Horoshev A., PhD (History), Ass. Prof.
Shatrovskiy A., PhD (Biology), Ass. Prof.

Editorial office: Ukraine, 61123, Kharkiv, Traktorobudivnikiv st., 85/20.
Ph.: (0572) 69-32-28, (050) 958-28-51, (098) 388-23-47.
E-mail: edit@pathofscience.org. Site: http://pathofscience.org.

The journal is an electronic multidisciplinary scientific edition, created for complete and operative satisfaction the society's information needs, got in the process of research and productive activity of scientists and specialists.

Responsibility for facts, quotations, private names, enterprises and organizations titles, geographical locations etc. to be barred by the authors. The editorial office and board do not always share the views and thoughts expressed in the articles published.

© Traektoriâ nauki, 2016

СОДЕРЖАНИЕ

РАЗДЕЛ «ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ»

Королева Лариса Александровна, Артемова Светлана Федоровна
О борьбе с искажениями в отчетности в сфере физкультуры и спорта в СССР в начале 1950-х гг. (на примере Пензенской области) 1.1
(язык оригинала – русский)

РАЗДЕЛ «БИЗНЕС И АДМИНИСТРИРОВАНИЕ»

Чернова Ольга Анатольевна
Стратегические приоритеты государственной политики сбалансированного регионального развития 2.1
(язык оригинала – русский)

Доргушаова Асият Капланович
Динамическая модель экономического каркаса несырьевого развития региона 2.11
(язык оригинала – русский)

Лукин Владимир Александрович, Москаленко Елена Владимировна
Бухгалтерский баланс как система 2.22
(язык оригинала – русский)

Иващенко Марина Викторовна
Последствия глобализации товарных рынков для национальной экономики Украины 2.31
(язык оригинала – украинский)

Бага Оксана Николаевна, Малахов Валерий Андреевич
Перспективы внедрения международных стандартов "Базель-III" для отечественных банков на основе международного опыта 2.37
(язык оригинала – украинский)

Соколова Людмила Васильевна, Соколов Олег Евгеньевич, Тимошева Алена Александровна
Анализ научно-практического инструментария оценки конкурентоспособности предприятий 2.47
(язык оригинала – украинский)

Пакулина Алевтина Анатольевна, Пакулина Анна Сергеевна
Управление социальной сферой как фактор позитивного имиджа государства в современном мире 2.57
(язык оригинала – украинский)

Каштелян Таисия Васильевна
Институциональные аспекты развития лесного комплекса Беларуси 2.76
(язык оригинала – русский)

Смирнова Надежда Викторовна
Макроэкономический уровень трансфера технологий 2.89
(язык оригинала – украинский)

Пакулин Сергей Леонидович
Стратегия развития и усиления конкурентоспособности муниципальной организации 2.95
(язык оригинала – украинский)

Ткаченко Алла Михайловна, Иванова Марина Ильинична
Использование статистических методов управления качеством в логистическом процессе 2.109
(язык оригинала – украинский)

Иванова Марина Владимировна, Санникова Светлана Федоровна
Скрытые тенденции экономического развития промышленности Украины 2.127
(язык оригинала – русский)

Филипенко Анна Викторовна
Усовершенствование текущей классификации расходов на оплату труда в системе учета предприятия 2.139
(язык оригинала – украинский)

Костюк Мария Константиновна
Необходимость использования социальных сетей как элемента интегрированных маркетинговых коммуникаций для продвижения высших учебных заведений 2.146
(язык оригинала – украинский)

РАЗДЕЛ «ПРОИЗВОДСТВО И ТЕХНОЛОГИИ»

Завадинская Елена Юрьевна
Технология мучных кондитерских изделий оздоровительного назначения 3.1
(язык оригинала – украинский)

Федорова Дина Владимировна
Новые соленые вафельные изделия «Крекисы рыбные» с использованием рыборастительных полуфабрикатов 3.6
(язык оригинала – украинский)

Манаков Владимир Павлович, Чеботарева Ирина Борисовна, Чеботарев Руслан Игоревич, Муравьева Алена Валерьевна
Разработка и апробации методики комплексной оценки уровня качества флексопечати экструзионной упаковки 3.18
(язык оригинала – русский)

РАЗДЕЛ «ОБРАЗОВАНИЕ»

Пакулин Сергей Леонидович, Камаев Олег Иванович
Формирование коронного приема соревновательной деятельности дзюдоиста-ветерана 4.1
(язык оригинала – украинский)

Полевая Татьяна Владимировна
Основы заложения европейской модели реализации авторских и смежных прав отечественного научно-педагогического персонала 4.13
(язык оригинала – украинский)

РАЗДЕЛ «ИСКУССТВО»

Зайцева Марина Леонидовна
Эксперименты композиторов эпохи русского авангарда в области синтеза искусств .. 5.1
(язык оригинала – русский)

РАЗДЕЛ «ПРАВО»

Москалевич Галина Николаевна
Естественная монополия в Евразийском экономическом союзе: понятие, сущность, виды и сферы деятельности 6.1
(язык оригинала – русский)

РАЗДЕЛ «СОЦИАЛЬНЫЕ И ПОВЕДЕНЧЕСКИЕ НАУКИ»

Мусатова Татьяна Евгеньевна
Применение графоаналитического метода в инвестиционном проектировании 7.1
(язык оригинала – русский)

Чухраева Наталья Николаевна
Инновационное развитие пищевых предприятий Украины с учетом параметров устойчивости 7.13
(язык оригинала – русский)

ЗМІСТ

РОЗДІЛ «ГУМАНІТАРНІ НАУКИ»

Корольова Лариса Олександрівна, Артемова Світлана Федорівна
Про боротьбу із спотвореннями у звітності у сфері фізичної культури і спорту в СРСР на початку 1950 років (на прикладі Пензенської області) 1.1
(мова оригіналу – російська)

РОЗДІЛ «БІЗНЕС ТА АДМІНІСТРУВАННЯ»

Чернова Ольга Анатоліївна
Стратегічні пріоритети державної політики збалансованого регіонального розвитку 2.1
(мова оригіналу – російська)

Доргушаова Асіят Капланович
Динамічна модель економічного каркаса несировинного розвитку регіону 2.11
(мова оригіналу – російська)

Лукін Володимир, Москаленко Олена
Бухгалтерський баланс як система 2.22
(мова оригіналу – російська)

Іващенко Марина Вікторівна
Наслідки глобалізації товарних ринків для національної економіки України 2.31
(мова оригіналу – українська)

Бага Оксана Миколаївна, Малахов Валерій Андрійович
Перспективи запровадження міжнародних стандартів «Базель-ІІІ» для вітчизняних банків на основі міжнародного досвіду 2.37
(мова оригіналу – українська)

Соколова Людмила Василівна, Соколов Олег Євгенович,
Тімошева Альона Олександрівна
Аналіз науково-практичного інструментарію оцінювання кредитоспроможності підприємств 2.47
(мова оригіналу – українська)

Пакуліна Алевтина Анатоліївна, Пакуліна Ганна Сергіївна
Управління соціальною сферою як чинник позитивного іміджу держави у сучасному світі 2.57
(мова оригіналу – українська)

Каштелян Таїсія Василівна
Інституціональні аспекти розвитку лісового комплексу Білорусі 2.76
(мова оригіналу – російська)

Смирнова Надія Вікторівна
Макроекономічний рівень трансферу технологій 2.89
(мова оригіналу – українська)

Пакулін Сергій Леонідович
Стратегія розвитку та посилення конкурентоспроможності муніципального утворення 2.95
(мова оригіналу – українська)

Ткаченко Алла Михайлівна, Іванова Марина Іллівна
Використання статистичних методів управління якістю в логістичному процесі 2.109
(мова оригіналу – українська)

Іванова Марина Володимирівна, Саннікова Світлана Федорівна
Приховані тенденції економічного розвитку промисловості України 2.127
(мова оригіналу – російська)

Филипенко Анна Вікторівна
Удосконалення поточної класифікації витрат на оплату праці в системі обліку підприємства 2.139
(мова оригіналу – українська)

Костюк Марія Костянтинівна
Необхідність використання соціальних мереж як елемента інтегрованих маркетингових комунікацій для просування вищих навчальних закладів 2.146
(мова оригіналу – українська)

РОЗДІЛ «ВИРОБНИЦТВО ТА ТЕХНОЛОГІЇ»

Завадинська Олена Юріївна
Технологія борошняних кондитерських виробів оздоровчого призначення 3.1
(мова оригіналу – українська)

Федорова Діна Володимирівна
Нові солоні вафельні вироби «Крекіси рибні» з використанням рибослинних напівфабрикатів 3.6
(мова оригіналу – українська)

Манаков Володимир Павлович, Чеботарьова Ірина Борисівна, Чеботарьов Руслан Ігорович, Алена Валеріївна Муравйова
Розробка й апробація методики комплексної оцінки рівня якості флексодруку екструзійної упаковки 3.18
(мова оригіналу – російська)

РОЗДІЛ «ОСВІТА»

Пакулін Сергій Леонідович, Камаєв Олег Іванович
Формування коронного прийому змагальної діяльності дзюдоїста-ветерана 4.1
(мова оригіналу – українська)

Польова Тетяна Володимирівна
Основи закладання європейської моделі реалізації авторських і суміжних прав вітчизняних науково-педагогічних працівників 4.13
(мова оригіналу – українська)

РОЗДІЛ «МИСТЕЦТВО»

Зайцева Марина Леонідівна
Експерименти композиторів епохи російського авангарду в області синтезу мистецтв 5.1
(мова оригіналу – російська)

РОЗДІЛ «ПРАВО»

Москалевич Галина Миколаївна
Природна монополія в Євразійському економічному союзі: поняття, суть, види і сфери діяльності 6.1
(мова оригіналу – російська)

РОЗДІЛ «СОЦІАЛЬНІ ТА ПОВЕДІНКОВІ НАУКИ»

Мусатова Тетяна Євгеніївна
Застосування графоаналітичного методу в інвестиційному проектуванні 7.1
(мова оригіналу – російська)

Чухраєва Наталія Миколаївна
Інноваційний розвиток харчових підприємств України із урахуванням параметрів стійкості 7.13
(мова оригіналу – російська)

TABLE OF CONTENTS

SECTION "HUMANITIES"

Koroleva Larisa, Artyomova Svetlana
About fight against distortions in the reporting in the sphere of physical culture and sport in the USSR at the beginning of the 1950s (on the example of the Penza region) 1.1
(Language – Russian)

SECTION "BUSINESS AND ADMINISTRATION"

Chernova Ol'ga
Strategic policy priorities of balanced innovation-oriented regional development 2.1
(Language – Russian)

Dorgushaova Asiyat
Dynamic model of economic frame of the region non-resource development 2.11
(Language – Russian)

Lukin Vladimir, Moskalenko Elena
Accounting balance sheet as a system 2.22
(Language – Russian)

Ivashchenko Maryna
The consequences of product markets globalization for Ukraine's national economy 2.31
(Language – Ukrainian)

Baha Oksana, Malakhov Valeriy
Prospects of implementation of "Basel III" international standards for domestic banks based on international experience 2.37
(Language – Ukrainian)

Sokolova Lyudmila, Sokolov Oleg, Timosheva Alena
The analysis of scientific-practical tools of the company creditworthiness evaluation 2.47
(Language – Ukrainian)

Pakulina Alevtyna, Pakulina Hanna
Management of social sphere as a factor of positive image of the state in the modern world . 2.57
(Language – Ukrainian)

Kashtelyan Taisiya
Institutional aspects of development of forestry complex in Belarus 2.76
(Language – Russian)

Smirnova Nadezhda
Macroeconomic level of technology transfer 2.89
(Language – Ukrainian)

Pakulin Sergey
The strategy of developing and strengthening the competitiveness of the municipality 2.95
(Language – Ukrainian)

Tkachenko Alla, Ivanova Marina
Using statistical methods of quality management in logistics processes 2.109
(Language – Ukrainian)

Ivanova Marina, Sannikova Svetlana
Hidden trends of economic development of Ukraine industry 2.127
(Language – Russian)

Fylypenko Anna
Improvements to the current classification of salary expenses in the accounting system of the enterprise 2.139
(Language – Ukrainian)

Kostiuk Mariia
The necessity of the use of social networks as an ingredient of computer-integrated marketing communications for advancement of higher educational establishments 2.146
(Language – Ukrainian)

SECTION "MANUFACTURING AND PROCESSING"

Zavadynska Olena
Technology of pastry products for healthy nutrition purposes 3.1
(Language – Ukrainian)

Fedorova Dina
New salty waffle products "Fish Krekis" with fish & plant semifinished products 3.6
(Language – Ukrainian)

Manakov Volodymyr, Chebotareva Iryna, Chebotarev Ryslan, Muraviova Olena
Development and approbation methods of complex estimation of flexo extrusion packaging quality 3.18
(Language – Russian)

SECTION "EDUCATION"

Pakulin Serhij, Kamayev Oleg
The formation of corona reception of judo veteran competitive activity 4.1
(Language – Ukrainian)

Polyova Tetiana
Fundamentals of establishment of the European model of implementation of copyright and related rights of national scientific and educational staff 4.13
(Language – Ukrainian)

SECTION "ARTS"

Zaytseva Marina
The experiments of composers of the Russian avant-garde epoch in the field of arts synthesis 5.1
(Language – Russian)

SECTION "LAW"

Moskalevich Galina
Natural monopoly in Eurasian economic union: concept, essence, types and areas of activity . 6.1
(Language – Russian)

SECTION "SOCIAL AND BEHAVIOURAL SCIENCES"

Musatova Tatiana
The use of graphic-analytical method in investment design 7.1
(Language – Russian)

Chuhrayeva Natalia
Innovative development of food enterprises of Ukraine, considering sustainability parameters 7.13
(Language – Russian)

О борьбе с искажениями в отчетности в сфере физкультуры и спорта в СССР в начале 1950-х гг. (на примере Пензенской области)

Королева Лариса Александровна

Пензенский государственный университет архитектуры и строительства, заведующая кафедрой истории и философии, доктор исторических наук, профессор, Россия

Артемова Светлана Федоровна

Пензенский государственный университет архитектуры и строительства, доцент кафедры истории и философии, кандидат исторических наук, доцент, Россия

Аннотация. В статье анализируются факты искажения реальных статистических данных в документах комитетов физкультуры и спорта, рассматриваются последствия данного явления и борьба руководства с этим в СССР в начале 1950 гг. (по материалам Пензенской области).

Ключевые слова: СССР, физическая культура, спорт, искажения статистических данных, Пензенская область.

Введение

Развитие массовой физкультуры и спорта в СССР было делом государственной важности: на места спускались определенные планы и задания, центральный комитет требовал регулярные отчеты с «нужными» цифрами и т.п. Но в реальности набрать требуемое количество членов в коллективы физкультуры, подготовить необходимое число значкистов ГТО и выполнить другие государственные показатели было очень сложно. Однако никто не хотел получить взыскание или лишиться должности; всем хотелось выглядеть лучше в глазах вышестоящего начальства. Отсюда – приписки, очковтирательство и т.п. К концу 1950-х гг. эти явления приняли настолько огромный размах, что 19 мая 1961 г. было принято постановление «О мерах по предотвращению фактов обмана государства и по усилению контроля за достоверностью отчетов о выполнении планов и обязательств». В сентябре 1961 года было внесено изменение в постановление: «Указать судам на необходимость решительной борьбы преступным обманом государства и очковтирательством, с преступниками и другими искажениями отчетности о выполнении планов» [8]. Появление данных документов дало импульс исследованиям по данному вопросу: Н. И. Архипцев [1], Б. Л. Ахраров, П. Б. Бакунов [2, с. 52-57], Н. Башкатов, Б. Яцеленко [3, с. 26-28], А. В. Галахова [4, с. 76-78], В. П. Зеленов [6], Б. В. Коробейников [7], В. И. Соловьев [9] и др.

Феномен «очковтирательства» был распространен и в Пензенской области в сфере массовой физической культуры и спорта. Изучение проявле-

ний и последствий «очковтирательства» в отчетных документах комитетов физкультуры и спорта Пензенской области в начале 1950-х гг. и является целью данной работы, фактически первой по данной проблематике.

Результаты исследования

В октябре 1951 г. областной комитет по делам физкультуры и спорта вынужден был заниматься вопросом недостоверности некоторых данных в статистическом отчете, представленном в Москву. Председатель областного комитета Г. П. Мельницкий докладывал, что в результате проверки правильности составления полугодовых статистических отчетов городских и районных спортивных комитетов были вскрыты факты, по его мнению, совершенно недопустимого отношения со стороны руководителей комитетов к учету и отчетности. Следствием это стало представление в областной комитет некоторыми районными и пензенским городским комитетом по делам физкультуры и спорта неправдоподобных, «очковтирательских» статистических данных.

Вопрос о представлении областным комитетом искаженного статистического отчета был обсужден на заседании облисполкома, где было принято решение детально разобраться в ситуации и принять самые серьезные меры, вплоть до предания суду виновных в представлении очковтирательских отчетов. В Неверкинский район уже была направлена проверяющая бригада областного комитета.

Одновременно исполком потребовал от городских и районных исполкомов принятия немедленных мер для наведения порядка в учете и отчетности подведомственных им комитетов физкультуры, систематического контроля за их деятельностью.

Г. П. Мельницкий отмечал, что такому положению дел с документацией способствовал ряд факторов, которые мешали наведению должного порядка в учете и отчетности, осуществлению постоянного контроля за деятельностью подведомственных комитетов по делам физкультуры и спорта и коллективов физкультуры. Среди них он называл использование председателей городских и районных комитетов по делам физкультуры и спорта на работах, не имевших отношения к физкультуре (сбор денежных средств, мобилизация в школы ФЗО и лесозаготовки, работа в поле и т.д.), назначение на эти должности кандидатур без согласования с областным комитетом.

В ноябре 1951 г. исполком областного совета утвердил решение № 1388 «О неудовлетворительном состоянии учета и отчетности и фактах очковтирательства в отчетности комитетов физкультуры и спорта области». В документе утверждалось, что выверка правильности представленных в отчетах данных установила абсолютную запущенность в системе учета и отчетности спортивных комитетов, укрывательство негативных моментов, очковтирательство в отчетных документах районных комитетов, т.е. цифры государственной отчетности областного комитета физкультуры и спорта не

www.pathofscience.org
ISSN 2413-9009

отражали реальную действительность. Так, Неверкинский районный комитет физкультуры по результатам работы за первое полугодие 1951 г. занял в регионе второе место. На самом деле председатель Неверкинского комитета Алдаев подтасовал количество коллективов физкультуры в колхозах по их числу, хотя в некоторых колхозах таких коллективов вообще не было создано, никакая физкультурная работа там не проводилось; отчетность по этим коллективам являлись сфабрикованными районным комитетом.

Кроме того, по результатам первой спартакиады колхозных физкультурников области команда Неверкинского района «взяла» первое место и получила «заслуженную» награду, однако в команде из 11 человек большую часть составляли члены, не имевшие к колхозному производству никакого отношения. Так, участник команды Баринов, имевший документы как член колхоза «Красный Октябрь», в действительности являлся избачем села Долгулея. Фигурировавший в заявке и представивший документы как член колхоза «Красный Октябрь» Евдокимов, занятый на разных работах, на самом деле был физруком Долгулейской неполной средней школы. Ильин, заявленный как член колхоза «Путь к коммунизму» работал физруком Староандреевской неполной средней школы. Куринов, по документам член колхоза «Пятилетка», учился в 9 классе средней школы. Проняева, числившаяся членом колхоза «Пятилетка» реально была ученицей средней школы. Тамуркин – секретарь сельсовета, а не член колхоза на разных работах и т.д. Необъективные данные имелись в отчетных документах Мокшанского, Поимского и других районных комитетов [5; д. 9, л. 48-49, 66].

Моменты очковтирательства и запущенности продолжали присутствовать и в отчетных документах районных комитетов физкультуры Пензы, несмотря на многочисленные замечания областного комитета. Например, Южный районный комитет Пензы представил общий отчет, не ознакомившись ни с одним отчетом от коллективов по причине их отсутствия. Председатель Заводского районного комитета Зотов в отчете увеличил количество занимавшихся в секциях по району на 4065 человек. Председатель Северного районного комитета физкультуры Мацебура в собственный отчет добавил сведения по 4 коллективам Южного района и, помимо этого, включил в документ абсолютно неправдоподобные цифры по численности школы торгово-кулинарного ученичества. По мнению исполкома областного совета, данные факты были следствием отсутствия должного контроля со стороны областного комитета физкультуры и спорта [5; д. 5, л. 197-198].

В конечном итоге, назначили повторную проверку деятельности районных и городских комитетов физкультуры и спорта для выявления фактов очковтирательства и обмана в отчетных документах и пересмотра результатов социалистического соревнования. Было решено обсудить вопрос о персональной ответственности председателей комитетов физкультуры и спорта за искаженные данные, провести собрания разных уровней о недопустимости аналогичных ситуаций, регулярно проверять состояние физкультурной работы и спорта в районах и ужесточить контроль за этим участком работы.

В декабре 1951 г. председателем пензенского городского комитета по делам физической культуры и спорта утвержден В. К. Молчанов. Одной из причин, по которой его предшественник Г. Г. Зеленюк был освобожден от занимаемой должности Республиканским комитетом, было то обстоятельство, что он «не имел специального физкультурного образования» [5; д. 15, л. 9-12]. Но истинная причина была глубже. Ему ставилось «в вину» невыполнение приказов областного комитета, принятие от председателей районных комитетов физкультуры очковтирательских отчетов, неосуществление контроля за деятельностью коллективов физической культуры и организацией в них учета и отчетности. Ранее за эти провинности ему был объявлен строгий выговор.

Пензенский областной комитет по делам физкультуры и спорта предпринял значительные усилия для улучшения показателей своей работы, тем не менее, вынужден был констатировать, что комитеты по делам физической культуры и спорта все еще недостаточно контролировали работу подведомственных им физкультурных организаций и коллективов физической культуры, качество занятий по физической культуре в учебных заведениях и спортивных секциях. В результате чего некоторые районные комитеты, добровольные спортивные общества и коллективы физкультуры предоставляли искаженные данные в документах.

Областным комитетом физкультуры за недобросовестное отношение к порученному делу и представление очковтирательских сведений по выполнению государственных планов развития физкультуры и спорта за 1950, 1951 и 5 месяцев 1952 г. были сняты с работы и отданы под суд 2 человека, просто сняты с работы 12 человек, 14 человекам получили строгий выговор и 9 человек – выговор. Однако факты представления неправдоподобных данных по-прежнему продолжались [5; д. 9, л. 96-109].

Выводы

Таким образом, неправильная отчетность препятствовала воссозданию реальной картины в стране в сфере физкультуры и спорта, тем самым способствовала формированию неверной внутренней политики в данной области. Искажения в отчетности расценивались как преступление, за совершение которого следовало наказание – вплоть до судебного. Тем не менее, приписки и очковтирательство были широко распространены в сфере физической культуры и спорта в Пензенском регионе, несмотря на все противодействие властей. Не пытаясь никого оправдать, все же следует отдавать себе отчет, что данный феномен имел под собой отчасти и объективные причины.

Перечень использованных источников

1. Архипцев Н. И. Уголовная ответственность за приписки и другие искажения отчетности о выполнении планов : учеб. пособие / Н. И. Архипцев. – Харьков : Харьковский юридический институт, 1982. – 56 с.

2. Ахраров Б. Л. Отграничение злоупотребления властью или служебным положением от приписок и других искажений отчетности о выполнении планов / Б. Л. Ахраров, П. Б. Бакунов // Совершенствование мер борьбы с преступностью и ее профилактика : сборник научных трудов. - Ташкент : Ташкентский государственный университет им. В. И. Ленина, 1989. – 135 с.

3. Башкатов Н. Судебная практика по делам о приписках и других искажениях отчетности о выполнении планов / Н. Башкатов, Б. Яцеленко // Советская юстиция. – 1988. – № 17. – С. 26-28.

4. Галахова А. В. Приписки и другие искажения отчетности / А. В. Галахова // Хозяйство и право. – 1986. – № 6. – С. 76-78.

5. Государственный архив Пензенской области. – Ф. Р 2388. – Оп. 1.

6. Зеленов В. П. Борьба с очковтирательством и приписками / В. П. Зеленов. – Москва : Юридическая литература, 1964. – 96 с.

7. Коробейников Б. В. Ответственность за преступные искажения отчетности о выполнении планов / Б. В. Коробейников. – Москва : Юридическая литература, 1979. – 88 с.

8. О внесении изменений и дополнений в действующие постановления Пленума Верховного Суда РСФСР [Электронный ресурс] : постановление пленума Верховного Суда РСФСР № 12/2 от 11.09.1962 г. // Верховный Суд Российской Федерации. – Режим доступа: http://goo.gl/UGFb1j. – По состоянию на 01.03.2016. – Загл. с экрана.

9. Соловьев В. И. Борьба с должностными злоупотреблениями, обманом государства и приписками / В. И. Соловьев. – Москва : Юридическая литература, 1963. – 275 с.

© Л. А. Королева, С. Ф. Артемова

About fight against distortions in the reporting in the sphere of physical culture and sport in the USSR at the beginning of the 1950s (on the example of the Penza region)

Koroleva Larisa

Penza State University of Architecture and Construction, Head of Department of History and Philosophy, Doctor of Science (History), Professor, Russia

Artyomova Svetlana

Penza State University of Architecture and Construction, Associate Professor of Department of History and Philosophy, PhD (History), Associate Professor, Russia

Abstract. In the article the facts of distortion of the real statistical data in documents of committees of physical culture and sport are analyzed, consequences of this phenomenon and fight of the management against it in the USSR in the early fifties are considered (on materials of the Penza region).

Keywords: USSR; physical culture; sport; distortion of statistical data; Penza region.

© L. Koroleva, S. Artyomova

Стратегические приоритеты государственной политики сбалансированного регионального развития

Чернова Ольга Анатольевна

Южный федеральный университет, профессор кафедры информационной экономики, доктор экономических наук, профессор, Россия

Аннотация. Процессы трансформации российской экономики и особенности их проявления в условиях пространственно организованных региональных экономических системах детерминируют усиление социально-экономических диспропорций развития отдельных территорий. В данной статье формулируются основные подходы к обеспечению стабильности и сбалансированности развития региональной экономической системы посредством адаптации ее субъектов к инновационной модели управления. Сделан вывод о том, что существующая региональная политика не соответствует интересам национальной безопасности. Сформулированы целевые ориентиры деятельности региональных властей, направленные на сглаживание региональной асимметрии.

Ключевые слова: региональная экономика, сбалансированность развития, инновационные процессы.

Введение

Вопросы формирования политики регионального развития практически не имели места в доиндустриальной экономике: усилия государства были направлены на создание общих факторов развития рыночного хозяйства. Только начиная с 80-х годов XX века, когда в условиях переходного (транзитивного) периода был значительно ослаблен потенциал российской экономики, ухудшилось социально-экономическое положение регионов, были утрачены конкурентные позиции российских предприятий на мировых рынках производителей продукции и услуг, идеи и методы стратегического планирования начали модернизироваться и использоваться в сфере управления территориальными системами. Современные тенденции реализации политики социально-экономического развития российской экономики связанны с переносом центра тяжести в определении вектора и приоритетов стратегического развития ее подсистем на мезоуровень как более мобильный по сравнению с национальной экономической системой.

В настоящее время уделяется все большее внимание теоретическим и практическим вопросам поиска адекватной модели региональной экономической политики. Содержательно региональная политика в большой степени определяется полнотой использования теорий регионального роста. Так, классики теории регионального развития А. Смит, Дж. Бортс, Р. Солоу ориентируют на рациональное использование региональных факторов. В кумулятивных теориях акцент делается на тех процессах и институциональных условиях, в рамках которых они происходят, которые в наибольшей степени

ориентированы на рациональное использование потенциала экономических агентов. Следует отметить, что первоначально в теориях регионального развития решение вопросов стимулирования территориальной экономики рассматривалось, как правило, в рамках технократической концепции, то есть исключительно с позиций рационального размещения производительных сил. Однако в последнее время значительно повысился интерес к изучению влияния нематериальных факторов размещения: социокультурная среда, привязанность людей к своей местности, восприимчивость к изменениям и другие. Так, Л. Косалс предлагает рассматривать в качестве основных элементов механизма регионального развития социальные институты, формирующие определенные социально-экономические условия, потребность в инновациях [3].

Экономические преобразования и структурная перестройка экономики России повлекли за собой значительное усиление пространственной поляризации в развитии регионов: упадок и деградация одних выступали условием ускоренного развития других, более «крепких» в экономическом отношении территорий. Данное обстоятельство определило актуальность исследования и постановку его цели - раскрыть содержание и тенденции, определить стратегические приоритеты политики сбалансированного инновационно ориентированного развития на региональном уровне.

Авторская гипотеза состоит в том, что эффективность реализации стратегии регионального развития определяется наряду со стимулированием «точек роста», активным вовлечением периферийных территорий в модернизационные проекты посредство рационального использования их внутреннего потенциала в составе интеграционных структур.

Результаты исследования

Содержание и тенденции государственной политики в отношении обеспечения сбалансированности регионального развития. Приоритетным направлением государственной политики по отношению к регионам изначально являлось выравнивание уровня их социально-экономического развития. Можно выделить следующие доминирующие тенденции стратегии сглаживания различий регионального развития на отдельных этапах реализации региональной экономической политики, в которых прослеживается последовательное смещение акцента в сторону стимулирования структурных изменений в региональной экономике:

Перераспределение ресурсов от относительно «богатых» регионов к относительно «бедным» (неоклассическая теория регионального роста). В результате это привело к возникновению так называемого асимметричного типа развития региональных экономических систем, характеризующегося усилением межрегиональной дифференциации. Показатели региональной асимметрии в 1991-1997 гг. в целом увеличились приблизительно в 1,5-2,0 раза. В целом отметим, что этот механизм региональной помощи порождал иждивенческие настроения в дотационных регионах, лишая регионы-доноры серьезных стимулов к развитию.

Применение системы безвозмездных перечислений средств из федерального бюджета в регионы. Реализация данного подхода привело к социальному выравниванию регионов по отдельным показателям, однако, не было ориентировано на комплексные цели развития. В результате региональная дифференциация не столько ослаблялась, сколько усиливалась, требуя все больших объемов перераспределения финансовых ресурсов при уменьшающихся федеральных возможностях.

Реализация концепции модели регионального выравнивания на основе экономического роста и развития всех регионов с опорой на собственные силы [6], в соответствии с которой федеральную поддержку получили не только «бедные» депрессивные регионы, но и «богатые», где вложения оказываются наиболее эффективными. Такой подход обеспечивает приоритет перспективных интересов страны и региона над текущими интересами, сближение региональных показателей, а межрегиональная стабилизация осуществляется с их одновременным ростом (улучшением).

Необходимо отметить, что несмотря на то, что одним из приоритетных направлений региональной политики признается сокращение чрезмерно глубоких различий в уровне социально-экономического развития регионов, комплексность и рационализация их структуры хозяйства, поляризация социально-экономического развития отдельных территорий, значительная дифференциация в уровне доходов и уровне жизни населения остаются отличительными чертами современного состояния экономики российских регионов. Исследователи проблем регионального развития отмечают следующие характерные особенности территориальной локализации региональных систем в России:

- неравномерное пространственное распределение ресурсного потенциала, его концентрация в промышленно развитых центрах;
- отсутствие интегрированности экономики муниципальных образований в экономику региона;
- проявление регионального «иждивенчества» и регионального «соперничества» за перераспределяемые финансовые ресурсы.

Очевидно, что в условиях сильной дифференциации региональных экономик и различий в темпах реформ по регионам, реализация политики регионального развития невозможна без поддержания определенной однородности территориального экономического и социального пространства.

Это предполагает формирование особой системы взаимодействия «государство – регион – муниципальное образование» в сфере управления социально-экономическим развитием. На возникновение дилеммы «государственная – региональная политика» П. А. Минакир указывал уже в начале экономических реформ, проводимых в 80-е года XX века: «В регионе соприкасаются, по крайней мере, три группы интересов экономического развития: народохозяйственные, отраслевые и региональные, которые, во-первых, прямо или косвенно противоречат друг другу, а во-вторых, в некоторой части дублируют друг друга» [5].

www.pathofscience.org
ISSN 2413-9009

Современная политика сбалансированного регионального развития. Современная политика регионального развития представляет собой совокупность целей и приоритетов развития социально-экономической деятельности в регионе, путей и средств достижения целей на основе взаимодействия федеральных, региональных и муниципальных органов управления. Решение задачи согласования общегосударственных и региональных интересов в политике регионального развития предполагает, прежде всего, определение полномочий различных уровней управления в регулировании процессов стратегического развития региона. Наибольшее распространение получила концепция саморазвития регионов на основе отбора производств по рыночным критериям. В соответствии с данной концепцией политика регионального развития рассматривается как результат совместных усилий различных институтов на всех уровнях управления и не является задачей, относящейся исключительно к компетенции центральных органов власти. В этом аспекте формирование региональной стратегии в большей мере основывается на инициативах, идущих «снизу-вверх». Территориальное стратегическое планирование в этом случае представляет собой, прежде всего, «самостоятельное определение местным сообществом целей и основных направлений устойчивого социально-экономического развития в динамичной конкурентной среде» [1], когда ответственность за развитие территории несут только само население и выбранные ими территориальные органы власти. Эффект от реализации данного подхода к планированию регионального развития достигается по причине субсидиарности (взаимодополняемости) функций различных уровней управления, а также вследствие большего опыта региональных властей, возможностей применения ими динамичных инструментов планирования

На наш взгляд реализация данной концепции вызывает определенные сложности на депрессивных территориях, что обусловлено, прежде всего отсутствием квалифицированных специалистов по разработке планов социально-экономического развития, обладающих способностью стратегического видения решения проблемы. Так, проведенный анализ программ социально-экономического развития депрессивных бывших шахтерских городов показывает, что данные программы представляют собой по существу перечень инвестиционных предложений с нечетко определенными источниками финансирования, среди которых преобладают декларируемые, а не реально выполнимые проекты. В большинстве случаев содержание этих программ направлено на реализацию локальных мероприятий и представляет собой лоббирование краткосрочных интересов отдельных политических и общественных групп, при этом инвесторы не заинтересованы вкладывать капитал при отсутствии четкой и понятной стратегии развития территории. Реализация концепции саморазвития регионов сопровождается, как правило, значительными общественными издержками, «самостоятельное планирование местным сообществом направлений своего развития» не позволяет в полной мере обеспечить принцип сохранения и укрепления целостности

воспроизводственной базы территории, поскольку не ориентировано на реализацию стратегических целей и не обеспечивает согласование места и роли муниципального образования в народнохозяйственном комплексе страны и региона.

В противовес концепции саморазвития регионов существует административно-иерархический подход к планированию и управлению территориями, в соответствии с которым решение проблем социально-экономического развития рассматривается главным образом на макроуровне. Согласно данному подходу доминирующую роль в выборе конкретных форм и методов осуществления региональной политики играет государство. Задача региональных и муниципальных властей заключается в целенаправленной деятельности по привлечению и эффективному использованию ресурсов для решения проблем национального хозяйства.

Такой подход также не лишен недостатков. Решение проблем преодоления региональной асимметрии осуществляется, как правило, путем использования финансовых рычагов, а также административно-правовых и программных инструментов, при этом, не учитывается различная степень восприимчивости экономической системы муниципальных образований к инновационным изменениям. Региональные власти, которые ближе стоят к возникшей проблеме, оказываются изолированными от принятия стратегически важных решений. В результате территориальная экономика распадается на отдельные крупные и малые муниципальные образования, имеющие различные траектории развития и характеризующиеся дифференцированным содержанием и развитием социально-экономических процессов. Административно-иерархический подход к планированию значительно снижает самостоятельность региона в выборе мер и инструментов развития, приводит к подчинению общественных интересов местного сообщества национальным институтам.

В системе документов, определяющих перспективы социально-экономического развития регионов, декларируется в качестве приоритетной задачи обеспечение комплексного социально-экономического развития. Решение этой задачи предполагает ориентацию на сбалансированное развитие, которое обеспечивается соблюдением пропорций между различными сферами общественного производства, отраслями, территориально-производственными частями национальной экономики, а так же, как отмечают Т.В. Кушнаренко и Л.Г. Матвеева, рациональным размещением и использованием ресурсов региона [4].

На практике сбалансированность реализуется только в воспроизводственном аспекте, то есть в обеспечении пропорционального развития между взаимосвязанными отраслями, объемами производимых ресурсов и потребностями в них, что обусловлено, на наш взгляд, некорректной формулировкой региональной экономической системы как объекта инновационно-ориентированного регионального управления. В современной экономической литературе региональная экономическая система чаще всего рассматривается как совокупность хозяйствующих субъектов, взаимодействующих в

процессе производства, распространения и использования нового экономически выгодного знания, направления деятельности которой определяются проводимой государственной экономической политикой и регламентируются соответствующей нормативной правовой базой [2]. На наш взгляд, такое определение не в полной мере соответствует принципам комплексного подхода и инициирует появление новых проблем, поскольку не рассматривает пространственное рассредоточение хозяйствующих субъектов на территории региона и, как следствие, не охватывает существенный блок вопросов, касающихся ликвидации внутрирегиональных диспропорций.

Политика регионального развития в направлении сглаживания социально-экономических различий изначально не уделяла должного внимания проблеме сглаживания дифференциации внутри самого региона. Формирование стратегии социально-экономического развития каждого муниципального образования и ее согласование с приоритетными направлениями развития региона как подсистемы экономики страны осталось вне сферы внимания региональных властей. Вследствие процессов реструктуризации российской экономики наряду с городами, выигравшими от притока торгово-финансового капитала, развития различных форм предпринимательской деятельности, появилось большое количество депрессивных городов. Оказалось, что накопленный потенциал, определяющий разные стартовые условия внутрирегиональных социально-экономических подсистем, а также скрытые каналы внутрирегионального перераспределения ресурсов привели к процессам сверхконцентрации ресурсов на одних территориях в ущерб другим, противопоставлению целей стратегического развития крупных городов по отношению к малым и средним.

В реализации политики социально-экономического развития упор продолжает делаться на крупные центры, где концентрируется финансовый и кадровый потенциал. Например, стратегия социально-экономического развития Ростовской области до 2020 года, разрабатываемая Центром стратегических разработок «Северо-Запад», предполагает изучение роли крупных городов в экономике Ростовской области. Рассматривается возможность создания мегацентра, включающего города Ростов-на-Дону, Батайск, Азов, Таганрог, Новочеркасск, в то время как малые города и поселки, нуждающиеся в поддержке, оказываются вне сферы внимания, поскольку имеют низкий уровень социально-экономического развития. Изучение роли средних и малых городов, в частности решение проблем бывших шахтерских территорий данным планом не предполагается. В соответствии с теорией кумулятивного роста в результате специализации и эффекта масштаба даже незначительное превосходство территории может вырасти и быть приумножено. Таким образом, крупные административные центры, отличающие более высоким уровнем экономического потенциала, получают возможность значительно усилить свое социально-экономическое положение, в то время как положение депрессивных городов, в лучшем случае, останется без изменений.

Выводы

Учитывая, что потенциал страны складывается из потенциала ее регионов, то можно утверждать, что угроза экономической безопасности проецируется и на каждый регион. Муниципальные образования, будучи интегрированы в экономику региона, являются неотъемлемым элементом системы его межхозяйственных связей, образуя каркас и поставляя значительные ресурсы. Приоритетное развитие крупных городов и недооценка роли малых и средних городов приводит к аномально высокой дифференциации показателей социально-экономического развития отдельных муниципальных образований в рамках одного региона, что противоречит концепции устойчивого развития и ставит под угрозу экономическую безопасность региона в целом. Формирование инновационно-активных зон, постоянно генерирующих новейшие промышленные, аграрные, социальные технологии на основе теснейшего взаимодействия научного, промышленного потенциала, финансового капитала и власти данной территории, без сомнения, должно оставаться значимым направлением в стратегии экономического развития региона. Однако развитие данных зон должно способствовать социально-экономическому развитию всех муниципальных образований, а не за счет них. При этом особого внимания с позиций обеспечения экономической безопасности региона заслуживают его города и поселения, имеющие низкие показатели социально-экономического развития, поскольку сверхконцентрация капитала в нескольких крупных региональных центрах сужает возможности решения проблемы пространственного размещения данного капитала. Имеющиеся объективные различия в уровне развития социально-экономического потенциала должны определять основу для сравнительных преимуществ отдельных муниципальных образований и за счет взаимодополнения усиливать интегральный потенциал региона. Соответственно эффект региональной стратегии инновационного развития в значительной мере будет обеспечен оптимальным размещением региональных ресурсов в соответствии с уровнем эндогенного (внутреннего) потенциала отдельных муниципальных образований. Это подразумевает, что вопросы формирования стратегии развития отдельных муниципальных образований должны рассматриваться как часть общей концепции социально-экономического развития территории.

Таким образом, реализуемая в настоящее время политика инновационного развития в отношении регионов является противоречивой и непоследовательной и не обеспечивает создание конкурентоспособных инновационно-ориентированных региональных экономических систем. Для поддержания прогрессивных сдвигов в развитии экономики территории помимо общего представления о динамике социально-экономических процессов в регионе, знания общих закономерностей их функционирования, немаловажное значение имеет изучение проявления тенденций к инновационно-ориентированному развитию на уровне отдельных муниципальных образо-

ваний (городов, поселков). Эти тенденции, хотя и не имеют универсального характера, могут и должны определять характер и направление социально-экономических преобразований региона в целом.

Парадигма инновационного развития экономики ставит принципиально новые задачи перед органами регионального управления: проведение активной инновационной региональной политики по социально-экономическому развитию всех муниципальных образований региона с целью достижения долговременного социально-экономического равновесия между ними. Политика регионального развития должна основываться на комплексном, системном подходе, обеспечивающем сбалансированное (пропорциональное) и скоординированное развитие его территории на основе создания интеграционных механизмов взаимодействия всех элементов региональной экономической системы, позволяющих обеспечить равновесие среднесрочных и долгосрочных интересов участников ее реализации: органов власти, крупных компаний, среднего и малого бизнеса, научных и образовательных организаций, инфраструктуры государственного и частного секторов. Важно отметить, что речь идет не о выравнивании социально-экономического потенциала муниципальных образований региона, а о его максимально полном использовании и развитии. Иными словами, политика регионального развития должна охватывать всех участников региональной системы и обеспечивать их выход на инновационно-ориентированную траекторию. Под участниками региональной системы мы понимаем как хозяйствующих субъектов (предприятия, организации, предприниматели), так и муниципальные образования, на территории которых они расположены.

Соответственно можно сформулировать следующие целевые ориентиры деятельности региональных властей, позволяющее обеспечить развитие региональной экономической системы, с одной стороны, как подсистемы национальной экономики, с другой – как совокупности локальных территориально-хозяйственных систем:

- увеличение социально-экономического потенциала региональной экономической системы; развитие научно-технических, производственно-технологических, кадровых, финансово-экономических и других факторов, детерминирующих социально-экономической потенциал, должно осуществляться в рамках инновационной парадигмы,

- развитие инновационной активности в региональных экономических системах в целом по всей цепочке инновационного цикла за счет улучшения состояния всех компонент социально-экономического потенциала.

Роль государства заключается в инициации инновационных процессов, стимулировании научных исследований в стратегически важных отраслях. Региональным властям отводится важная роль в решении территориальных проблем, создании благоприятных условий для инновационной деятельности субъектов различных форм хозяйствования. Такое инновационно-ориентированное управление процессами регионального развития согласуется с концепцией стратегического целеполагания территориального разви-

тия на уровне региона, предложенной Л. С. Шеховцевой, когда регион формирует пирамиду целей трех уровней: макроэкономические цели региона как подсистемы национальной экономики, мезоэкономические цели региона как системы, микроэкономические цели в разрезе составляющих его подсистем [7].

Обобщая вышеизложенное, подчеркнем, что развитие региональной экономической системы в инновационном направлении отвечает принципам системного и нормативного подходов, в соответствии с которыми прогнозирование социально-экономического развития осуществляется от стратегических целей и уровня социально-экономического потенциала региона. В соответствии с позициями нормативного подхода основное требование к развитию социально-экономического потенциала региона можно сформулировать следующим образом: направление и уровень развития отдельных элементов региональной экономической системы должен определяться не только исходя из их потенциальных возможностей, но и в соответствии с приоритетными стратегическими направлениями регионального развития. Другими словами, базовый вектор инновационно ориентированного развития должен быть направлен в сторону повышения уровня экономической и общей безопасности региона за счет придания экономики всех его городов и поселений, с одной стороны, инновационного, а с другой стороны – социально-ориентированного характера. При этом общая направленность деятельности региональных властей должна предопределяться генеральными целями развития страны. Соответственно стратегические приоритеты политики социально-экономического развития региона должны быть направлены как на решение задач развития национальной экономики, так и на цели внутрирегионального выравнивания.

Перечень использованных источников

1. Жихаревич Б. С. Территориальное стратегическое планирование: теория и практика / Б. С. Жихаревич // Регион: Экономика и Социология. – 2013. – №2 (78). – С. 108-132.

2. Ильмуханбетова Ш. Л. Функции современной региональной хозяйственной системы / Ш. Л. Ильмуханбетова // Международный научно-исследовательский журнал. – 2015. - № 2-3 (33). – С. 38-39.

3. Косалс Л. Я. Технологические инновации в России: социально-экономический аспект / Л. Я. Косалс // Экономическая наука социология. – 2007. – №7-8. – С. 17-25.

4. Кушнаренко Т. В. Механизмы поддержания экономической стабильности макрорегионов России и выхода на устойчивый рост / Т. В. Кушнаренко, Л. Г. Матвеева // Региональная экономика и управление. – 2015. - №2 (42). – С. 23-27.

5. Минакир П. А. Экономическое развитие региона: программный подход / П. А. Минакир. – Москва : Наука, 1983. – 224 с.

6. Поздняков А. Политика регионального выравнивания в России / А. Поздняков, Б. Лавровский, В. Масаков // Вопросы экономики. – 2000. – №10. – С. 78-82.

7. Шеховцева Л. С. Стратегическое целеполагание региона как субъекта развития / Л. С. Шеховцева // Региональная экономика: теория и практика. – №19 (76). – 2008. – С. 61-65.

© О. А. Чернова

Strategic policy priorities of balanced innovation-oriented regional development

Chernova Ol'ga

Southern Federal University, Professor of Department of Information Economy, Doctor of Science (Economics), Professor, Russia

Abstract. The processes of transformation of the Russian economy and specifics of their manifestation in terms of spatially organized regional economic systems determine the economic and social disparities of development in individual areas. This article formulates the main approaches to the stability and balanced development of regional economic systems by adapting its subjects to an innovative management model. It is concluded that the existing regional policy is not consistent with the interests of national security. The targets of the regional authorities aimed at the smoothing of regional asymmetry are formulated.

Keywords: regional economy and balanced development, innovative processes.

© O. Chernova

Динамическая модель экономического каркаса несырьевого развития региона

Доргушаова Асият Капланович

Майкопский государственный технологический университет, декан факультета информационных систем в экономике и юриспруденции, кандидат экономических наук, доцент, Россия

Аннотация. Разработка сценариев и программ несырьевого развития требует предварительного моделирования устойчивого экономического каркаса региона и анализа возможных результатов принимаемых для этого решений. Целью работы является иллюстрация возможностей методов когнитивного моделирования в оценке последствий управленческих воздействий для региональных экономик, направленных на поддержку несырьевых производств. В статье проведен сравнительный анализ результатов импульсных процессов в управлении несырьевым развитием региона, полученных на основе когнитивной модели, с показателями Программы социально-экономического развития данного региона. Полученные выводы демонстрируют потенциал модели как для прогнозирования возможных последствий осуществления конкретных управленческих решений, так и для определения их приоритетности. Разработанная модель является универсальной и может быть адаптирована под конкретные региональные условия.

Ключевые слова: экономический каркас региона, несырьевое развитие, когнитивная модель.

Введение

Стратегия перехода регионов России на несырьевую модель развития в определенной степени корректируется под воздействием геополитических и геоэкономических изменений последнего времени. Эта коррекция состоит, прежде всего, в активизации государственной поддержки тех секторов региональной экономики, которые выпускают качественную продукцию, способную замещать импортные аналоги. Ограниченность ресурсов для этих целей определяет необходимость поиска эндогенных источников, в том числе в структурной (экономический каркас региона) и институциональной плоскостях. Одним из таких источников роста является целеориентированная капитализация потенциала участников инновационных проектов, осуществляемых в реальном секторе. Для этого требуется уточнение, отбор и оценка взаимозависимости ключевых факторных показателей социально-экономического развития территории, которые формируют ее экономический каркас, обеспечивающий устойчивость, скоординированность и сбалансированность регионального развития. Это позволит разработать адаптивные механизмы реализации управленческих решений по сглаживанию негативного и усилению положительного влияния этих факторов на рост несырьевых отраслей.

Теоретико-методологической базой данной работы служит конвергенция системно-синергетического, институционального и эндогенного подходов, а также совместное использование теорий несырьевого развития экономики, формирования каркасов территорий и опорного каркаса расселения, модернизации, сбалансированного развития. Представителем первых исследований проблематики формирования региональных каркасов является Н. Баранский [1], который называл экономический каркас остовом, формирующим территорию, придавая ей определенную конфигурацию. В целом первые исследователи экономического каркаса акцентировали внимание на его интегративных свойствах, на способности концентрации производственных мощностей региона в его узловых элементах [7, 8, 11]. В дальнейшем проблематика каркасного подхода была расширена за счет учета отраслевого аспекта в системе регионального управления. Основоположником данного подхода стал Г. Мюрдаль, который описывал «расходящиеся эффекты» от полюсов роста к периферии [13], что, в сопряжении с проблемой диффузии инноваций, сформировало направление региональной поляризации. В целом же концепция опорного каркаса имела большое практическое значение при разработке генеральной схемы размещения производительных сил на макроуровне. В последние годы вопросы создания экономического каркаса все более связываются с проблемой сбалансированного развития территорий [9, 12].

Методология данного исследования опирается также на работы, в которых показаны возможности использования когнитивного подхода применительно к моделированию региональных систем [2-4, 6]. В отличие от этих работ, автор данной статьи демонстрирует практическое использование методов когнитивного моделирования в принятии конкретных управленческих решений на мезоуровне.

Перечисленные обстоятельства, подтверждающие научно-практическую значимость проблематики экономического каркаса для сбалансированного развития региональной экономики, определили актуальность исследования и постановку его цели – определение условий и факторов формирования устойчивого экономического каркаса региона и возможностей использования для этого инструментария когнитивного моделирования.

Авторская гипотеза состоит в том, что сбалансированное развитие региональной экономики по модели импортозамещения в существенной мере определяется качеством экономического каркаса региона, что требует целеориентированных управленческих воздействий на факторы его устойчивости. В соответствии с поставленной целью и авторской гипотезой в данной статье будут проанализированы основные факторы устойчивости экономического каркаса, дан анализ результатов импульсных процессов в управлении несырьевым развитием региона, полученных на основе когнитивной модели.

Результаты исследования

Потенциал модернизационного развития экономики региона во многом определяется структурой его опорного каркаса, который, конкретизируясь факторами и показателями своей функциональности, с одной стороны, является опосредованным региональной спецификой (отраслевой, институциональной, социально-экономической и пр.), с другой, в существенной степени обеспечивает определенные формы территориально-отраслевой организации экономического пространства региона. В этой связи экономический каркас можно рассматривать как некий территориальный институт, интегрированный в региональное институциональное пространство, призванный обеспечивать устойчивое развитие территории на основе сопряженности его подсистем.

Важной особенностью экономического каркаса является его динамичность, выражаемая в способности формировать импульсы к модернизационному развитию его элементов, создавать предпосылки к переформатированию региональных воспроизводственных пропорций. К важнейшим параметрам формирования структуры каркаса следует отнести следующие экономические пропорции, образующие систему регионального воспроизводства: общеэкономические, структурные, социально-экономические, экономико-демографические, экономико-экологические и финансово-экономические [10], динамика которых, как считают Н.Н. Киселева и др., предопределяет перспективы развития социально-экономической системы региона [5]. Кроме того, формирование экономического каркаса территории предполагает развитие интеграционных, в частности, сетевых взаимодействий экономических субъектов.

Устойчивость экономического каркаса обеспечивается посредством:

- реализации концепции конкурентного сотрудничества, которая определяет формирование новой логики хозяйственной деятельности, проявляющейся в интеграционных взаимодействиях участников проектов;
- развития соконкуренции, что обеспечивает гибкое сочетание отношений соперничества и сотрудничества;
- приоритета партнерства и баланса интересов в процессе совместной деятельности разномасштабных субъектов несырьевого бизнеса;
- интеграция на принципах взаимодополнения потенциала предприятий (территорий) разных технологических укладов;
- формирования институциональной и инфраструктурной среды, стимулирующей и поддерживающей производственно-технологические взаимосвязи участников процесса производства добавленной стоимости;
- активизации государственного участия в инновационных проектах несырьевой направленности.

Таким образом, стратегия кооперенции (соконкуренции) базируется на конкурентном сотрудничестве, формируемом в рамках сетевых и интеграционных взаимодействий, результаты которого обеспечивают капитализацию потенциала участников, а также увеличение ценности производимого

продукта для потребителей. Отметим при этом, что стратегия кооперенции не может быть сведена исключительно к созданию общей инфраструктуры, как достаточно часто реализуется в практике хозяйствования регионов.

Таким образом, формирование экономического каркаса территории видится на новой концептуальной платформе, предполагающей фокусировку внимания не на реализации точечных проектов в «узловых точках» региональной экономики, а на развитии пространственной сети интеграционных связей их участников. Такой подход предполагает возможность применения значительного спектра возможных форм стратегического сотрудничества предприятий и организаций региона. При этом участники взаимодействий одновременно и автономны, и зависимы от других участников: они могут быть частью других сетей, а следовательно, других территориальных систем, ориентированных на другие цели. Это позволяет сохранять стимулы к развитию, связанные с сохранением конкуренции между участниками сети, в сочетании с интенсификацией сотрудничества в тех направлениях, где оно возможно к совместной пользе.

В этой связи большое значение приобретает процедура целеполагания в региональном стратегировании, что может быть осуществлено посредством создания координационного центра, обеспечивающего не только интеграцию, но также сглаживание конфликтов и согласование их интересов, представление стратегических приоритетов региона при построении межрегиональных взаимодействий, формирование и поддержка бренда региона. Кроме того, такая структура обеспечит взаимодействие между членами сети, являясь информационным и коммуникационным центром. Функции центра могут быть реализованы на основе модели «гетерархии» или «демократической иерархии».

Таким образом, в представленной модели сетевые формы взаимодействия формируют каркас, который создает в регионе определенную экономическую среду, члены которой имеют между собой длительные прямые и опосредованные контакты. При этом государственное участие в регулировании данных взаимодействий может быть минимальным [9]. Главной особенностью этой модели является то, что она представляет собой не плоскую, а объемную структуру, в которой между узловыми точками модели (участниками взаимодействий) осуществляется обмен ресурсами (материально-техническими, финансовыми, информационными и пр.), интенсивность потоков которых определяется и уровнем развития экономико-институциональной инфраструктуры региона.

Теоретически структура экономического каркаса региона не имеет четких границ. Тем не менее, представляется возможным выделить два вида его основных структуро- и системообразующих элементов:

- узловые точки, представленные предприятиями и организациями основного, вспомогательного и обслуживающего производств;

- взаимодействия или ресурсные потоки между участниками взаимодействий.

Очевидно, что такое представление структуры экономического каркаса региона синтезирует в себе черты рынка и иерархии, что позволяет оценивать ее как наиболее совершенную институциональную структуру для использования в современных экономических условиях, характеризующихся высоким уровнем влияния внешних геополитических факторов. Особое же значение формирование устойчивого экономического каркаса территории на основе сетевых и интеграционных взаимодействий имеет в условиях перехода на несырьевую модель развития отечественной экономики, ориентированную на реализацию проектов импортозамещения.

Помимо этого, важной частью функционирования экономического каркаса региона является взаимодействие его «узловых» участников с предприятиями, формирующими экономический каркас другого региона, что способствует развитию межрегиональной интеграции. Такое взаимодействие также может быть организовано через названный выше координационный центр.

В пользу точки зрения о формировании экономического каркаса региона на основе сетевых и интеграционных взаимодействий говорят активные процессы их развития в современной экономике. В настоящее время процессы сетизации и интеграции пронизывают все уровни хозяйственных взаимодействий и могут рассматриваться как на микро-, мезо- , так и макроуровнях. Помимо этого, как справедливо отмечается в различных исследованиях последних лет, посвященных проблематике регионального стратегирования [12], формирование и развитие интеграционных и сетевых взаимодействий происходит в условиях определенного типа экономического уклада территории. Следовательно, решение вопроса о формировании устойчивого экономического каркаса российских регионов невозможно без учета региональных детерминант, связанных, в том числе, с традициями ведения бизнеса, особенностями менталитета и существующей многоукладности. В этой связи представляется, что формирование экономического каркаса территории предполагает не реализацию точечных мегапроектов, а развитие достаточно устойчивых взаимодействий, формирующих законченную технологическую цепочку «сырьевое производство — поставка (логистика) – несырьевое производство — посредник — конечный потребитель». Такое представление предполагает изменение логики исследования процессов взаимодействия предприятий в рамках формирования экономического каркаса региона и требует корректировки традиционных представлений о концептуальном оформлении новой парадигмы регионального стратегического развития.

Одним из методов, позволяющих зафиксировать данное влияние в виде формальной модели, является когнитивный подход, применяемый, как известно, в исследованиях слабоструктурированных систем и процессов, но пока еще не нашедший широкого применения в практике регионального управления.

Для построения когнитивной карты в качестве концептов системно-функциональной модели выделены следующие (рис. 1).

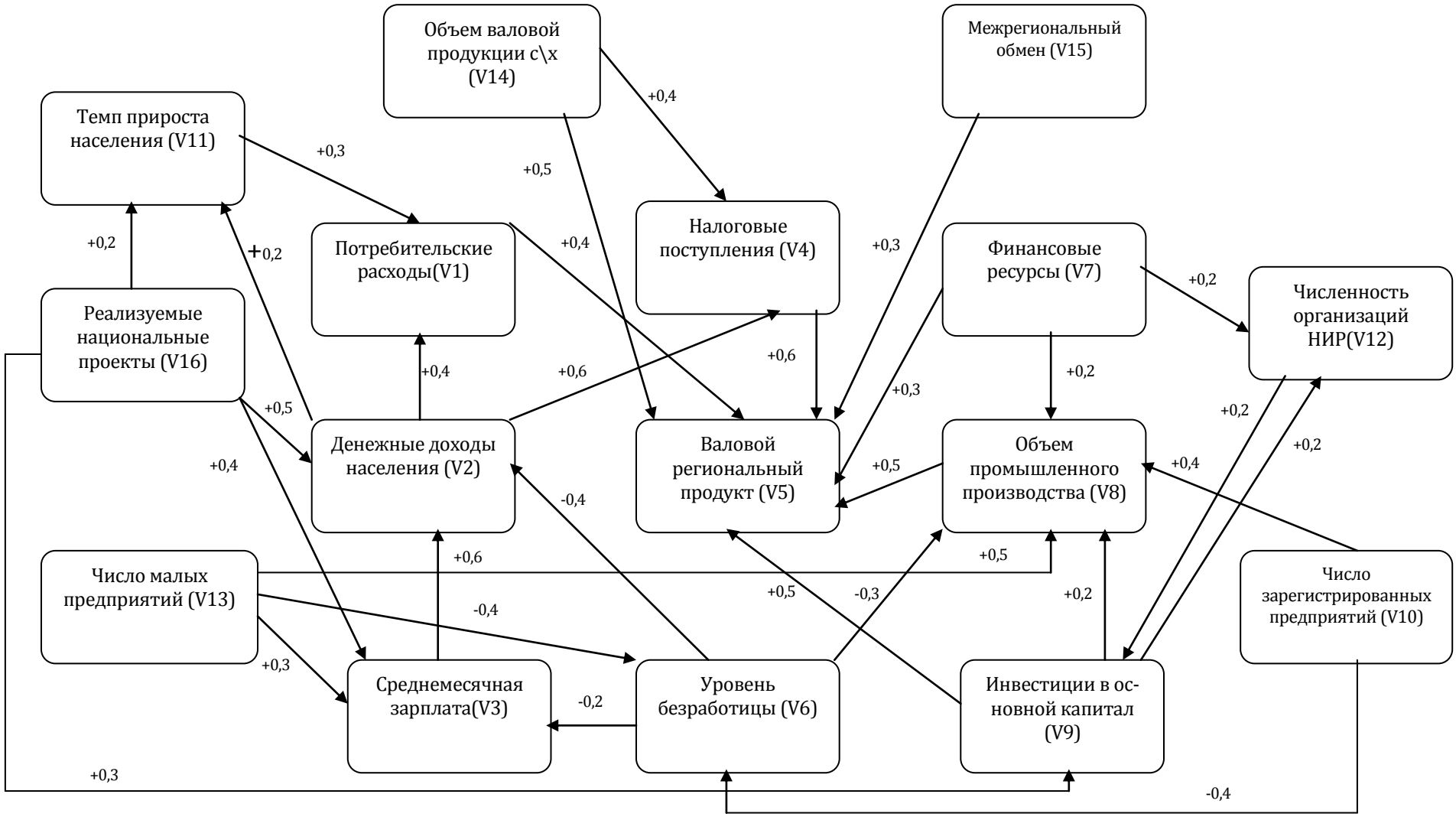

Рисунок 1 – Комплексная когнитивная модель взаимозависимости факторных показателей региональной экономики в процессе перехода на несырьевую модель и реализацию проектов импортозамещения (на примере Республики Адыгея)

Необходимо проанализировать данную когнитивную модель на предмет распространения возмущений по ее концептам. Пусть возмущение начинается в вершине V3 (увеличивается среднемесячная заработная плата на одного работающего). Для этого построим квадрат матрицы смежности (табл. 1).

Таблица 1 – Анализ первого шага распространения возмущений в комплексной когнитивной модели

	V1	V2	V3	V4	V5	V6	V7	V8	V9	V10	V11	V12	V13	V14	V15	V16
V1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
V2	0	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
V3	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
V4	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
V5	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
V6	0	1	0	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
V7	0	0	0	0	1	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0
V8	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
V9	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
V10	0	1	1	0	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0
V11	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
V12	0	0	0	0	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0
V13	0	2	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
V14	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
V15	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
V16	2	1	0	0	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0

Как видно из матрицы смежности, на втором шаге распространения возмущений наибольшее изменение происходит в показателях V1, V2, V5 (потребительские расходы населения, денежные доходы населения, валовой региональный продукт).

Так как путей, равных 3, в квадрате матрицы смежности нет, проведем дальнейшее распространение возмущений. Построим матрицу R3 (табл. 2).

Как показывает матрица R3, на втором шаге распространения возмущений по концептам когнитивной модели наиболее изменятся показатели V1, V4, V5, V11 (потребительские расходы населения, налоговые поступления в региональный бюджет, валовой региональный продукт, темп прироста населения). Причем изменение этих показателей будет происходить под влиянием показателей V3, V13, V16 (среднемесячная заработная плата, число малых предприятий, реализация национальных проектов). Как показал третий шаг распространения возмущений, в когнитивной модели существуют пути с длиной 4. Наиболее подверглись изменению показатели V1 и V5 (потребительские расходы, валовой региональный продукт), причем значения 4 достигает лишь ВРП. На изменение перечисленных двух показателей особое влияние оказали уровень зарегистрированной безработицы, число зарегистрированных в регионе предприятий, число малых предприятий региона, и реализуемые национальные проекты и программы.

Таблица 2 – Анализ второго шага распространения возмущений в комплексной когнитивной модели

	V1	V2	V3	V4	V5	V6	V7	V8	V9	V10	V11	V12	V13	V14	V15	V16
V1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
V2	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
V3	1	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
V4	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
V5	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
V6	1	0	0	1	1	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0
V7	0	0	0	0	1	0	0	1	0	0	0	1	0	0	0	0
V8	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
V9	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
V10	1	1	0	1	1	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0
V11	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
V12	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
V13	2	1	0	2	1	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0	0
V14	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
V15	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
V16	2	0	0	1	3	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0

Построим матрицу R4, с целью определения, существуют ли в когнитивной модели пути длиной 4 (табл. 3).

Таблица 3 – Анализ третьего шага распространения возмущений в комплексной когнитивной модели

	V1	V2	V3	V4	V5	V6	V7	V8	V9	V10	V11	V12	V13	V14	V15	V16
V1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
V2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
V3	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
V4	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
V5	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
V6	1	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
V7	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
V8	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
V9	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
V10	2	0	0	1	2	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0
V11	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
V12	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
V13	2	0	0	0	4	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
V14	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
V15	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
V16	1	0	0	0	4	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0

По итогам анализа когнитивной модели, представленной на рис. 1, можно сделать следующие выводы: при проведении анализа распространения возмущений по концептам модели наибольшие изменения наблюдались в показателях V1, V2, V4, V5, V11 (потребительские расходы, денежные доходы населения, налоговые поступления в региональный бюджет, валовой ре-

гиональный продукт, темп прироста населения), причем особое влияние на изменение перечисленных факторов оказали показатели V10, V13 и V16 (число зарегистрированных крупных и средних предприятий, число малых предприятий, реализуемые национальные проекты и программы).

Вводимое в модель возмущение – увеличение среднемесячной заработной платы – окажет некоторое влияние в краткосрочной перспективе на денежные доходы населения, потребительские расходы и ВРП; при продолжении роста показателя среднемесячной зарплаты в среднесрочной перспективе продолжается умеренный рост показателей V1, V2. Показатель V5 на втором шаге распространения возмущений еще более подвержен изменению. В долгосрочной перспективе показатель V2 перестает изменяться и его значение стабилизируется на определенном уровне, а показатели V2 и V5 продолжают расти, причем ВРП на третьем шаге распространения возмущений наиболее подвержен влиянию управляющих факторов.

Выводы

Следовательно, основную индикативную роль в разработанной комплексной когнитивной модели взаимозависимости факторных показателей экономического каркаса региона в процессе перехода на несырьевую модель и реализацию проектов импортозамещения будут играть следующие факторные показатели:

1. Потребительские расходы.
2. Денежные доходы населения.
3. Налоговые поступления в региональный бюджет.
4. Валовой региональный продукт.
5. Темп прироста населения.

Причем в краткосрочной перспективе наиболее целесообразно использование в качестве индикаторов социально-экономического развития региона первых четырех показателей, а в долгосрочной перспективе возможно использование всех перечисленных показателей, причем центральное место здесь уделяется валовому региональному продукту, так как именно этот показатель наиболее подвержен изменениям в долгосрочной перспективе.

Анализ модели показал, что наиболее эффективным будет воздействие на такие факторы как, число малых предприятий в регионе, а также дальнейшая поддержка и реализация проектов в несырьевой сфере региона.

Перечень использованных источников

1. Баранский Н. Н. Экономическая картография / Н. Н. Баранский, А. И. Преображенский. – Москва : Государственное издательство географической литературы, 1962. – 283 с.

2. Горелова Г. В. Исследование слабоструктурированных проблем социально-экономических систем: когнитивный подход / Г. В. Горелова, Е. Н. Захарова, С. А. Радченко. – Ростов-на-Дону : Изд-во РГУ, 2006. – 332 с.

3. Горелова Г. В. О когнитивном моделировании развития ситуаций в регионе в условиях быстрых изменений среды и противодействиях / Г. В. Горелова, Э. В. Мельник // Известия ЮФУ. Технические науки. – 2011. – Т. 116. – №3. – С. 23-25.

4. Какатунова Т. В. Методика построения когнитивной модели региональной инновационной системы / Т. В. Какатунова, И. А. Жужгина // Вестник Российской академии естественных наук. – 2013. – № 17(2). – С. 43-38.

5. Киселева Н. Н. Адаптивное управление социально-экономическим развитием сельских территорий регионов Северо-Кавказского Федерального округа / Н. Н. Киселева, А. А. Орлянская, А. Р. Сулиманов. – Москва : Изд-во Академия Естествознания, 2013. – 534 с.

6. Кочкаров А. А. Когнитивное моделирование региональных социально-экономических систем / А. А. Кочкаров, М. Б. Салпагаров // Управление большими системами. – 2006. – №16. – С. 17-23.

7. Лаппо Г. М. Территориальная структура России в начале XXI века / Г. М. Лаппо // География. – 2002. – №33. – С. 32-37.

8. Маергойз И. М. Территориальная структура хозяйства / И. М. Маергойз. – Новосибирск : Наука, 1986. – 300 с.

9. Матвеева Л. Г. Государственная компонента инновационного потенциала региональной промышленности / Л. Г. Матвеева // Государственное и муниципальное управление. Ученые записки СКАГС. – 2012. – № 2. – С. 32-38.

10. Матвеева Л. Г. Модельный инструментарий межрегионального ресурсного обмена / Л. Г. Матвеева, О. А. Чернова // Вопросы территориального развития. – 2014. – №4 (14) – С. 1-10.

11. Олейникова И. Н. Воспроизводственный процесс в системе региональной экономики: инновационная составляющая и механизм управления (структурный аспект) / И. Н. Олейникова. – Ростов-на-Дону : Терра, 2004. – 220 с.

12. Полян П. М. Территориальные структуры – урбанизация – расселение: теоретические подходы и методы изучения / П. М. Полян. – Москва : Новый хронограф, 2014. – 120 с.

13. Matveyeva L. G. The Possibilities Of The Russian Regions Capacity Increasing Under The External Threats / L. G. Matveyeva, Y. V. Mikhalkina, O. A. Chernova // Экономика региона. – 2015. – № 1. – P. 96-104.

14. Myrdal G. Economic Theory and Underdeveloped Regions / G. Myrdal. – London : Duckworth, 1967. – 117 p.

© А. К. Доргушаова

Dynamic model of economic frame of the region non-resource development

Dorgushaova Asiyat

Maikop State Technological University, Dean of the Faculty of Information Systems in Economics and Law, PhD in Economics, Associate Professor, Russia

Abstract. Development of the scenario and programs of non-resource development requires preliminary modeling of a sustainable economic framework of the region and analysis of the possible consequences of the decisions made. The aim of the research is to illustrate the possibilities of the cognitive modeling techniques in assessing the effects of management impacts for the regional economies, aimed at supporting non-primary industries. The article provides a comparative analysis of the results of impulse processes in the management of non-primary development of the region obtained on the basis of a cognitive model with the indicators of the Program of social-economic development of the region. The obtained results demonstrate the potential of the model both to predict the possible consequences of the implementation of specific management decisions and to define their priority. The developed model is multi-purpose and can be adapted to the specific regional conditions.

Keywords: economic framework of a region, non-primary development, cognitive model.

© A. Dorgushaova

Бухгалтерский баланс как система

Лукин Владимир Александрович

Харьковский образовательно-научный институт Государственного высшего учебного заведения «Университет банковского дела», доцент кафедры учета и аудита, кандидат экономических наук, доцент, Украина

Москаленко Елена Владимировна

Харьковский образовательно-научный институт Государственного высшего учебного заведения «Университет банковского дела», доцент кафедры учета и аудита, кандидат экономических наук, доцент, Украина

Аннотация. Статья актуализирует необходимость изучения системного подхода и развития системного мышления у бухгалтеров на основе анализа базовых положений теории систем, применимости свойств системы к категории «бухгалтерский баланс» и изучения основных постулатов существующих школ бухгалтерского учёта. В статье доказано, что бухгалтерский учёт – это сложная социотехническая система; обосновано, что изучение бухгалтерского учета с позиции системного подхода даст возможность лучше понять его строение, принципы функционирования и роль бухгалтера в его осуществлении на практике.

Ключевые слова: бухгалтерский учет, бухгалтерский баланс, система, свойства системы, социотехническая система.

Введение

Системный подход широко распространен в самых разных отраслях знаний. В исследованиях, проводимых в бухгалтерском учете, многие ученые также используют системный подход, однако у большинства из них всё ограничивается применением системной терминологии. Так, украинские специалисты в области бухгалтерского учёта в своих трудах часто используют термины «система бухгалтерского учёта», «учётная система», «система счетов» и т.д., но дальше этого у них дело не идет.

Вместе с тем есть серьёзные учёные, которые рассматривают бухгалтерский учёт именно с точки зрения системного подхода. К таким учёным можно отнести, например, С. Ф. Голова [1], З. В. Гуцайлюка [2], Ю. А. Кузьминского [3], Л. Киднацкую [4], С. А. Кузнецову [5], Д. С. Пилевича [6], М.С. Пушкаря [7] и многих других авторов. Однако и они зачастую понимают системный подход узко, не рассматривая все его возможности для изучения системы бухгалтерского учёта.

На самом деле системный подход можно использовать в исследованиях любого уровня, в зависимости от того, что принято в качестве объекта исследования. Таким объектом может быть и бухгалтерский учет в целом, и отдельные его составляющие (финансовый учет, управленческий учет), и

бухгалтерия предприятия как объект исследования и организации. Но для широкого применения системного подхода необходимо, во-первых, показать на практике его возможности, а во-вторых, научить бухгалтеров применять системный подход в научных исследованиях и при решении практических задач. К сожалению, на самом первом уровне подготовки специалистов, при обучении студентов в ВУЗах такая задача не ставится. В большинстве ВУЗов Украины нет ни одной учебной дисциплины, которая бы рассматривала основы теории систем или системного подхода.

Цель статьи – показать на примере необходимость изучения системного подхода и развития системного мышления у бухгалтеров.

Результаты исследования

Как образец применения системного подхода в бухгалтерском учете рассмотрим один из прикладных вопросов, который рассматривается в самом начале изучения курса бухгалтерского учета: что из себя представляет бухгалтерский баланс, можно ли считать его системой и если да – то каков состав этой системы.

Для того чтобы рассмотреть данный вопрос в рамках системного подхода нужно сначала ознакомиться с базовыми положениями теории систем. Основополагающими терминами теории систем являются следующие: система, элемент, подсистема, компонент. Существует большое количество их определений, но если не вдаваться в детали, можно остановиться на таких общепринятых определениях.

Система – это объект исследования, представляющий собой упорядоченное определенным образом множество элементов, взаимосвязанных между собой и образующих некоторое целостное единство.

Элемент – простейшая, неделимая с точки зрения рассматриваемой проблемы или решения конкретной задачи часть системы.

Подсистема – совокупность взаимосвязанных элементов, представляющая собой относительно независимую часть системы, которая может самостоятельно выполнять определённые функции и обладает свойствами системы.

Компоненты – части, представляющие собой совокупности однородных элементов, не обладающих свойствами системы.

Для того, чтобы ответить на вопрос, является ли объект исследования системой, нужно выяснить, проявляются ли в нем свойства системы. К наиболее важным свойствам, характеризующим объект именно как систему относятся следующие.

Целостность (эмерджентность) – заключается в том, что у системы, рассматриваемой как совокупность взаимосвязанных элементов, т.е. как единое целое, появляются новые свойства, отсутствующие у отдельных её элементов.

Обычно выделяют три особенности этого свойства [8, с. 196]: 1. Свойства целого (системы) не является простой суммой свойств составляющих её элементов. В результате взаимодействия отдельных элементов между собой возникает эффект синергии, который проявляется в том, что суммарные свойства системы превышают сумму свойств элементов системы; 2. Свойства системы зависят от свойств составляющих её элементов; 3. Объединённые в систему элементы, как правило, утрачивают часть своих свойств, «т.е. система как бы подавляет ряд свойств элементов, но, с другой стороны, элементы, попав в систему, могут приобрести новые свойства» [8, с. 196].

Аддитивность – свойство, проявляющееся у «вроде бы как системы», у совокупности элементов, не имеющей связей между собой (можно назвать это совокупностью компонентов), «у системы, как бы распавшейся на независимые элементы» [8, с. 188]. В этом случае свойства, проявляющиеся у системы в целом, количественно равны сумме свойств её элементов. «В этом крайнем случае и говорить-то о системе нельзя… Реальная развивающаяся система всегда находится между двумя крайними состояниями – абсолютной целостности и аддитивности, и важно оценивать степень целостности системы» [8, с. 188].

В процессе своего развития на определённом временном отрезке любая система находится в промежуточном состоянии между абсолютной целостностью и полной аддитивностью и постепенно переходит либо в состояние большей целостности (прогрессирующая систематизация), либо в состояние большей аддитивности (прогрессирующая изоляция). Как частный случай система может находиться в определённом равновесном состоянии (состоянии устойчивости, под которым понимается «способность системы возвращаться в состояние равновесия после того, как она была из этого состояния выведена…») [8, с. 749-750].

Целостность и аддитивность представляют собой парные категории.

Иерархичность – свойство, которое проявляется в соподчинённости элементов, составляющих систему. Такая соподчинённость может иметь не один, а несколько уровней, причём отношения соподчинённости устанавливаются только между элементами, находящимися на разных уровнях (вышестоящем и нижестоящем), а между элементами, находящимися на одном уровне, отношений соподчинённости в этом случае нет. Между ними могут быть только отношения равноправной связи.

Коммуникативность – свойство системы устанавливать определённые связи и единство с окружающей средой. Иерархичность и коммуникативность также представляют собой парные категории. Эта парность вытекает из всеобщей системности мира, в которой каждая система может быть рассмотрена как подсистема в системе более высокого уровня, а элементы любой системы могут рассматриваться как системы более низкого порядка.

Историчность – свойство, которое проявляется в том, что любая система обязательно проходит ряд этапов: возникновение – становление – расцвет – упадок – гибель. Однако это свойство не означает обязательную ги-

бель в физическом смысле слова. Система может преобразиться в результате реорганизации, реструктуризации или реконструкции и сохраниться в новом качестве. Дополнительным к историчности является свойство самоорганизации, характерное для сложных систем. Оно заключается в том, что сложные системы могут выходить на новые уровни развития и адаптироваться к изменяющимся условиям, преобразуя при необходимости свою структуру.

Целеобразование (целеполагание) – свойство, характерное для сложных систем. Оно заключается в формулировании целей системы. Это свойство поразному проявляется в разных системах – естественных и искусственных (создаваемых субъектом). А в целом, как считают специалисты «процесс целеобразования – сложный и не до конца изученный процесс» [8, с. 775].

Баланс может рассматриваться только как искусственная система, в которой цель задаётся человеком, создателем системы и эта цель чётко обозначена в отечественных и международных стандартах – предоставление информации пользователям об активах, обязательствах и собственном капитале предприятия по состоянию на определённую дату. Именно поэтому баланс получил в настоящее время новое название: «Отчёт о финансовом состоянии предприятия». С точки зрения системного подхода баланс – это система, элементами которой являются его статьи (как правило, они же счета бухгалтерского учета).

Можно сказать, что в балансе уже представлен эффект синергии, являющийся проявлением свойства эмерджентности. Этот эффект при рассмотрении баланса как системы, состоящей из счетов, заключается в том, что полезность информации, содержащейся на отдельных счетах, гораздо ниже для пользователей, чем та же информация, представленная в виде баланса. Баланс – это финансовая модель предприятия. Показатели баланса можно анализировать и на основе этого анализа делать выводы о состоянии дел на предприятии, в отличие от анализа движения различных видов имущества, капитала и обязательств на отдельных счетах. Вторая особенность свойства эмерджентности заключается в том, что свойства системы зависят от свойств составляющих её элементов. Эта особенность также проявляется в системе «баланс» и выражается в основном уравнении баланса (А = П) и типах изменений баланса под влиянием хозяйственных операций. По отношению к нашей системе типа «баланс» третья особенность свойства эмерджентности (объединённые в систему элементы, как правило, утрачивают часть своих свойств) проявляется в том, что в балансе показываются только остатки по счетам, а движение по счетам (обороты) в балансе не даётся, поэтому представление в виде баланса не дает возможности оценить движение по счетам.

Вряд ли баланс предприятия можно представить в виде четко структурированной иерархической системы. Все статьи баланса являются элементами одного уровня. Единственное, в чём проявляется свойство иерархичности – это в делении элементов (статей баланса, они же – синтетические сче-

та) на разделы по определённому признаку (как правило, в качестве такого признака выбирается ликвидность статей). Однако такое деление в некоторых странах и моделях учёта не является обязательным. Поэтому иерархичность как свойство систем в нашем случае активно не проявляется.

Свойство историчности проявляется по отношению к балансу в том, что он, представляя собой модель деятельности предприятия, развивается вместе с предприятием от момента его создания до момента ликвидации. Классификация балансов по срокам составления включает следующие виды балансов: вступительный (составляется в начале деятельности предприятия), текущий (составляется периодически, в течение его функционирования) и ликвидационный (составляется для характеристики имущественного состояния предприятия на дату прекращения его деятельности); в особых случаях (когда предприятие проходит точки бифуркации) составляется санирующий (если предприятие находиться в трудном финансовом положении), разделительный или объединительный (составляются в периоды разделения или объединения юридических лиц) балансы.

Коммуникативность, т.е. свойство системы устанавливать определённые связи и единство с окружающей средой проявляется в нашем случае следующим образом. В системе «баланс» счета являются элементами баланса, сам баланс является подсистемой в системе отчётности предприятия и далее в иерархии систем следуют система бухгалтерского учёта, система предприятия и т.д. Как видим, все основные свойства системы хорошо проявляются в нашем случае и баланс действительно является целостной искусственной системой (или подсистемой в системе бухгалтерского учета).

Но интересным является еще один факт. Ученые очень часто мыслят системно, не задумываясь об этом. Хорошим примером того, каким может быть результат, если системно подходить к решению проблемы является рассмотрение баланса в немецкой школе учёта. Немецкая школа бухгалтерского учёта имеет несомненные достижения. Она активно развивалась в XIX начале XX века наряду с другими национальными школами учёта.

Из всех школ бухгалтерского учёта, которые бурно развивались в этот период в разных странах, Я. В. Соколов выделял как давшие наибольшее количество плодотворных идей для развития учёта следующие: итальянская, французская и немецкая.

Для итальянской школы учёта была характерна юридическая трактовка событий. Целью бухгалтерского учёта для неё является «контроль деятельности лиц, участвующих в хозяйственных процессах» [9, с. 431], отсюда все счета трактовались как счета личные, как счета расчётов, а баланс определялся как таблица, в активе которой указаны владельцы ценностей (материально ответственные лица), а собственники последних перечислены в пассиве [9, с. 431].

Для французской школы учёта, которая основывалась на экономической теории, «целью учёта становилось выявления эффективности хозяйственных процессов. Бухгалтер переставал быть сторожем чужого добра и вы-

ступал в роли экономиста, одного из организаторов («архитекторов») хозяйственной жизни любого предприятия» [9, с. 432]. В этих условиях классификация счетов проводилась не по лицам, а по видам имущества, актив баланса (за исключением счетов денежных средств) определяется как будущий расход, а реализация отражалась в учёте в момент поступления денег от покупателя. Бухгалтерская методология распространилась до уровня народного хозяйства в целом (до макроучёта). «Вторгнувшись в сферу макроучёта, задумав изучать и раскрывать экономическую природу хозяйственных процессов, французская школа забыла человека, забыла людей, осуществляющих процессы, и невольно вступила в противоречие с повседневной будничной работой бухгалтера – контролировать хозяйственную деятельность лиц, занятых на предприятиях и в организациях» [9, с. 433]. И французская и итальянская школы в изучении фактов хозяйственной жизни шла от счетов к балансу.

Немецкая школа бухгалтерского учёта исходила из того, что бухгалтерский учёт самодостаточен и нет необходимости привлекать другие науки для объяснения учётных процессов: «Немцы не отходили от бухгалтерии в поисках учётного смысла. Этот смысл они видели в тех документах и регистрах, которые поступают в бухгалтерию. Учётная процедура – вот и цель, и предмет, и метод бухгалтерии. Вне бухгалтерии нет бухгалтерии. … Большие заслуги немецкая школа имеет в части развития вычислительной техники, создания карточных форм счетоводства, изгнания из учёта хронологической записи (журнала), распространения математических и статистических методов, унификации планов счетов» [9, с. 434].

В отличие от итальянской и французской школ немецкая школа в изучении фактов хозяйственной жизни шла не от счетов к балансу, а, наоборот, от баланса к счетам. Постепенно бухгалтерский учёт в Германии трансформировался в балансоведение. Основные положения балансового подхода, которого придерживались немецкие бухгалтеры, Я. В. Соколов описывает так: «Отсюда понимание баланса не как суммы счетов, а как здания, сложенного из кирпичей – счетов и цемента – проводок. Как здание качественно отлично от груды кирпичей и цемента точно так же бухгалтерский баланс отличен от набора счетов, его составляющих. Счёт сам по себе ничто, каждый факт хозяйственной жизни изменяет баланс и счета баланса (отсюда до сих пор сохранившееся в нашей практике выражение балансовый, а не синтетический счёт), вне баланса нет счёта» [9].

Баланс ($Б$) качественно и количественно больше, чем сумма счетов $\sum S$ [9, с. 435]:

$$Б > \sum_{i=1} S_i \,. \qquad (1)$$

Такое прочтение баланса и счетов очень чётко укладывается в положения теории систем, которая возникла значительно позже, уже в середине XX века.

В терминах теории систем каждый отдельный счёт, взятый обособленно, то есть «кирпич» – это компонент. Он не даёт никакого представления о предприятии, о его имуществе в целом и его финансовом положении и таким образом не является элементом какой-либо системы. Группа счетов, т.е. «груда кирпичей» – это компоненты, не связанные в систему с помощью баланса (проявление свойства аддитивности). Информация счетов, обобщенная и представленная в виде баланса – это уже система (баланс), состоящая из счетов (элементов) и представляющая собой информацию о финансовом состоянии предприятия на определённый момент времени – это «здание, сложенное из кирпичей – счетов и цемента – проводок», это система «баланс» и в ней, как мы видим, уже проявляются системные свойства.

Таким образом, подход немецкой школы учёта к пониманию баланса очень близок к системному подходу, все его положения полностью укладываются в положения теории систем. Немецкие бухгалтеры рассматривали баланс как систему, не зная, что это система.

Предел возможностей данного подхода немецкой школы учёта, по мнению, Я. В. Соколова, заключался в следующем. «Идя от общего к частному, она (немецкая школа учета, авт.), в сущности, не знала, что именно принять за общее, каковы границы гештальта (от нем. Gestalt – форма, структура). Условно они принимали за гештальт баланс предприятия, но теоретически были возможны и другие подходы: смешанная проводка, вся бухгалтерия предприятия, вся его информационная совокупность, все народное хозяйство и т.д. последовательный гештальт приводил к учёту без конкретного содержания, к созданию бухгалтерии без «берегов» [9, с. 435-436]. В этой условности в подходе к балансу проявляется свойство коммуникативности системы, в какой-то мере, системность всего бухгалтерского учёта: система «баланс» является подсистемой системы бухгалтерского учёта в целом. Только если баланс можно отнести к искусственным системам, то бухгалтерский учёт – это социотехническая система.

В социотехнических системах «определяющие связи … принадлежат не природе, а культуре. В таких связях смысл любой ситуации определяется отношением к ней субъекта. Другими словами, эти связи существуют лишь в голове человека в виде жизненных ценностей, опыта, традиций и привычек, однако его целенаправленное и определённое поведение в каждой конкретной ситуации материализует эти связи» [10, с. 323]. Если рассматривать бухгалтерский учёт в целом как систему, то приведенное положение полностью относится к бухгалтерскому учёту. Бухгалтерский учёт – это вроде бы искусственная система, однако в каждой конкретной стране на национальную модель учёта влияет весь перечень перечисленных факторов: жизненные ценности, опыт, традиций и привычки, а также и целый ряд других.

Выводы

1. Бухгалтерский учёт – это сложная социотехническая система, и рассмотрение и изучение его как системы даёт возможность лучше понять его строение, принципы функционирования и роль бухгалтера в его осуществлении на практике.

2. Изучение системного подхода, основ системного анализа или любой другой из дисциплин, изучающих основы теории систем, дает возможность будущим специалистам более полно понимать свою будущую специальность, широко открытыми глазами смотреть на бухгалтерский учет, как на целостную систему знаний и практических умений.

Перечень использованных источников

1. Голов С. Бухгалтерський облік в Україні: аналіз стану та перспективи розвитку : монографія / С. Голов. – Київ : Центр навчальної літератури, 2007. – 522 с.

2. Гуцайлюк З. Некоторые вопросы реформирования системы бухгалтерского учета: концепция и реализация / З. Гуцайлюк // Бухгалтерский учет и аудит. – 2007. – № 10. – С. 11-17.

3. Кузьминский Ю. Что такое система бухгалтерского учета? / Ю. Кузьминский // Бухгалтерский учет и аудит. – 2006. – № 6. – С. 8-11.

4. Киднацкая Л. Теории бухгалтерского учета: современные реалии обновления / Л. Киднацкая // Бухгалтерский учет и аудит. – 2008. – № 12. – С. 30-33.

5. Кузнецова С. Система бухгалтерского учета: методологические и правовые аспекты формирования / С. Кузнецова // Бухгалтерский учет и аудит. – 2008. – № 4. – С. 12-16.

6. Пілевич Д. Застосування системного підходу до дослідження бухгалтерського обліку / Д. Пілевич // Проблеми економіки. – 2015. - № 1. – С. 209-217.

7. Пушкар М. Створеннясучасної системи обліку, орієнтованої на потреби ринкового середовища / М. Пушкар// Інноваційна економіка. – 2010. – № 5. – С. 92-96.

8. Теория систем и системный анализ в управлении организациями: Справочник : учеб. пособие / под ред. В. Н. Волковой и А. А. Емельянова. – Москва : Финансы и статистика ; ИНФРА-М, 2009. – 848 с.

9. Соколов Я. В. Бухгалтерский учёт: от истоков до наших дней : учеб. пособие для вузов / Я. В. Соколов. – Москва : Аудит, ЮНИТИ, 1996. – 638 с.

10. Дрогобыцкий И. Н.Системный анализ в экономике : учеб. пособие / И. Н. Дрогобыцкий. – Москва : Финансы и статистика, 2007. – 512 с.

© В. А. Лукин, Е. В. Москаленко

Accounting balance sheet as a system

Lukin Vladimir

Kharkiv Educational and Scientific Institute of State Higher Educational Institution "Banking University", Associated Professor of Department of Accounting and Audit, PhD in Economics, Associated Professor, Ukraine

Moskalenko Elena

Kharkiv Educational and Scientific Institute of State Higher Educational Institution "Banking University", Associated Professor of Department of Accounting and Audit, PhD in Economics, Associated Professor, Ukraine

Abstract. The article actualizes the need to study the systematic approach and accountants' systematical thinking based on the analysis of the systems theory basic provisions, the applicability of the system properties to the "balance sheet" category and to explore the basic tenets of the existing schools of accounting. It is proved that the accounting is a complex socio-technical system; justified that the study of accounting from the perspective of a systematic approach will enable a better understanding of its structure, principles of functioning and the role of an accountant in its practical implementation.

Keywords: accounting, balance sheet, system, system's properties, socio-technical system.

© V. Lukin, E. Moskalenko

Наслідки глобалізації товарних ринків для національної економіки України

Іващенко Марина Вікторівна

Харківський навчально-науковий інститут Державного вищого навчального закладу «Університет банківської справи», доцент кафедри економічної теорії, кандидат економічних наук, доцент, Україна

Анотація. В статті розглянуто характерні риси глобальних товарних ринків. Метою статті є виявлення джерел та наслідків глобалізації товарних ринків, що спостерігається у світовому господарстві та розробці рекомендацій щодо державного та корпоративного управління в умовах глобальної конкуренції. Приділено увагу транснаціональним корпораціям, що становлять найсуттєвішу конкуренцію на глобальних товарних ринках. Досліджено вплив транснаціонального бізнесу на товарні ринки, який, з одного боку, є породженням глобалізації, з іншого боку, сам стає каталізатором глобалізаційних процесів. Простежено місце України в глобальних рейтингах.

Доведено, що серед можливих варіантів поводження українських підприємств на глобальних товарних ринках найбільш ефективним є шлях інноваційного розвитку. Не зважаючи на зниження регулятивної ролі держави в глобальній економіці, рекомендовано прийняття дієвих управлінських рішень щодо підтримки національного виробника, але не на шкоду здоровій глобальній конкуренції.

Ключові слова: глобальні товарні ринки, лібералізація світової торгівлі, транснаціональні компанії, Індекс глобалізації KOF, Глобальний індекс конкурентоспроможності.

Вступ

В XXI столітті, умовах епохи інформаційних технологій, спостерігаються якісні зміни в області глобалізації ринків і конкуренції, що мають тенденцію до прискорення. Ті галузі та компаній, що не здатні відповідати на виклики глобалізації, не мають маркетингових можливостей для глобальної діяльності, вибувають з гри. Уряди багатьох країн усвідомили, що протекціоністські заходи з захисту внутрішніх виробників і ринків від іноземних конкурентів не тільки не дають бажаних результатів, а й ведуть до росту інфляції, уповільненню темпів економічного зростання, зниженню економічної ефективності вітчизняних компаній, відсутності в них необхідних для міжнародної конкурентної боротьби підприємницьких навичок.

Україна, маючи достатньо високий рівень глобалізації (42 місце з 207 країн світу за KOF Index of Globalization) [1], бере активну участь і в діяльності глобальних товарних ринках. Усвідомлення суті даного процесу сприятиме ефективнішому включенню України до систему міжнародних економічних відносин. Питання формування та функціонування світових товарних ринків активно вивчаються такими дослідниками як А. І. Ханунов, І. В. Юр'єва, І. В. Трифонова, М. Ф. Гончаренко, В. І. Охота та ін. Окрема увага приділяється процесам, що відбуваються на світових товарних ринках.

Метою статті є виявлення джерел та наслідків глобалізації товарних ринків, що спостерігається у світовому господарстві та розробці рекомендацій щодо державного та корпоративного управління в умовах глобальної конкуренції. Крім того, в статті приділено увагу транснаціональним корпораціям, що становлять найсуттєвішу конкуренцію на глобальних товарних ринках.

Результати дослідженння

Діяльність міжнародних організацій, таких, як Світова організація торгівлі, призвела до зниження торговельних бар'єрів між країнами й відкриттю доступу до міжнародних ринків, про що свідчить звіт World Tariff Profiles 2015 [2]. До числа інших стимулів до глобалізації ринків і конкуренції ставляться прискорення й здешевлення транспортних перевезень і безперервне вдосконалювання телекомунікацій та інформаційного простору, що зробило глобальні контакти дешевими і ефективним. Крім того, розвиток інформаційного простору суттєво спростив участь компаній у всесвітній торгівлі, скажімо, через відкриття інтернет – магазину, створення сайту компанії з основною інформацією та контактами. Це дозволило виникнення терміну «мережева економіка» (networked economy), що засновується на технологічному укладі, в якому домінуючі позиції займають комп'ютерні та інформаційні технології, а глобальна інформаційна мережа стає необхідною умовою існування. Мережева економіка дозволяє підприємствам забезпечувати конкурентні переваги за рахунок виявлення нових каналів постачання та збуту, залучення нових споживачів, покращення якості обслуговування клієнтів, розширення сфери діяльності, скорочення витрат, покращення якості управлінських рішень, збільшення інвестицій тощо [3, с. 19].

Що стосується використання переваг глобалізації, то в першу чергу можливості глобалізації товарних ринків використовують транснаціональні компанії. Їх ланцюжки поставок рівною мірою глобальні, матеріали й комплектуючі поступають з найбільш дешевих джерел, склади й логістика організовані у найбільш вигідні з погляду витрат регіонах, а дослідження й розробки сконцентровані там, де необхідні для цього знання найбільш доступні. ТНК внаслідок своєї економічної, фінансової, управлінської, науково-технічної, кадрової міцності здатні розробляти і здійснювати найбільш досконалі міжнародні маркетингові технології, які, з огляду на масштаби цих компаній, дають значні прибутки і забезпечують високу світову конкурентоспроможність як їх самих, так і створюваних ними продуктів. Транснаціональні корпорації перетворюють світову економіку в глобальну, забезпечуючи прискорення науково-технічного прогресу у всіх його напрямках – технічний рівень і якість продукції, ефективність виробництва, вдосконалення форм менеджменту, управління підприємствами [4].

У переважній більшості галузей національної економіки невеликі фірми, що орієнтовані на внутрішній ринок, не здатні скористатися ефектом ма-

сштабу, що дозволило б їм підвищити конкурентоспроможність в довгостроковій перспективі. Транснаціональні ж компанії можуть не лише отримувати ефект економії на масштабах, а й випереджати невеликі підприємства на основі інновацій та прискореного технологічного розвитку. Успіх транснаціональних компаній заснований на тім, що вони можуть дозволити собі направити значні кошти на інноваційні дослідження й розробку, просування торговельних марок, розвиток інформаційних та маркетингових технологій. Визначивши нові можливості, вони виділяють ресурси, необхідні для завоювання ринків і отримання прибутку. За останніми даними у світі діють більш 80 тис. транснаціональний корпорацій (ТНК) та 800 тис. їх філіалів, зі 100 найбільших економік світу – 52 ТНК; на ТНК приходиться 52 % світової торгівлі, 67 % зовнішньої торгівлі; їм належить близько 80% патентів та ліцензій. Враховуючи масштаби діяльності ТНК та акумульований капітал, можна стверджувати, що вони обумовлюють стан глобальної конкуренції на світовому ринку, а також впливають на фінансово-економічну стабільність в світі [5, с. 217].

Фірми в умовах глобалізації не можуть не враховувати функціонування міжнародних ринків. Потреби у зміні підходу до свого бізнесу поступово виникли у компаній у зв'язку з поступовою лібералізацією правил зовнішньої торгівлі, зростаючою взаємозалежністю країн усього світу при виробництві товарів і послуг. Це зумовило гостру необхідність формування стратегії розвитку компаній з урахуванням глобального аспекту товарних ринків, призвело до усвідомлення компаніями того факту, що глобалізація вже не дозволяє працювати по-старому, орієнтуючись лише на врахування внутрішнього ринку та змусило змінювати звичні рутини. Глобальні ринки важливі, тому що майбутнє багатьох фірм залежить від можливостей розширення виробництва. З одного боку, фірми повинні шукати нові можливості на ринках закордонних країн, тому що їхні внутрішні ринки вже насичені. З іншого боку, міжнародна торгівля стає усе більше ліберальної, тому компанії зіштовхуються з жорстокою конкуренцією з боку іноземних виробників і на своїх внутрішніх ринках. Вони повинні навчитися гідно конкурувати з іноземними підприємствами на своєму внутрішньому ринку або ж використовувати можливості, що відкриваються на зовнішніх ринках. А, враховуючи Індекс глобальної конкурентоспроможності за версією Всесвітнього економічного форуму (The Global Competitiveness Index, 79 місце зі 140 країн світу), Україні потрібно ще багато працювати над створенням реальних переваг як вітчизняних підприємств, так і національної економіки в цілому.

До того ж глобалізація товарних ринків передбачає глобалізацію як ринків готової продукції, так і сировинних ринків. Якщо казати про взаємозалежність країн в глобальній економіці, то це можна чітко простежити, скажімо, за останніми подіями на світовому ринку нафти.

З появою нових засобів зв'язку, транспорту й фінансових розрахунків час і відстані стають усе менш помітними. Продукція, зроблена в одній країні, цілком сприймається в інших країнах У цей час фірми, що працюють у глоба-

льній галузі, змушені не тільки експортувати товари, але й прагнути стати глобальними.

З глобалізацією товарних ринків тісно пов'язане таке поняття, як глобальна галузь, основними рисами якої є те, що на конкурентні позиції фірм на даному географічному або національному ринках впливає їхня загальна позиція на світовому ринку в цілому. Таким чином, глобальна фірма, працюючи в декількох країнах, домагається таких переваг у наукових дослідженнях, виробництві, маркетингу й фінансах, які недоступні їхнім конкурентам на внутрішньому ринку, при цьому розглядаючи увесь світ як єдиний ринок. Вона зводить до мінімуму значимість національних границь і вкладає капітал, здобуває вихідні матеріали й компоненти, робить і продає свої товари на ринку будь-якої країни, де це може принести прибуток.

Джерела глобалізації товарних ринків базуються на міжнародній системі поділу праці та функціональних особливостях тих чи інших галузей у світовій системі господарства. В якості основних причин глобалізації товарних ринків можна виділити наступні [7]:

1. Необхідність постійного зниження витрат для підвищення рівня конкурентоспроможності, що вимагає пошуку країн з більш дешевими умовами виробництва.

2. Необхідність врахування негативних умов господарювання, зростання рівня ризику у власній державі і можливість отримання пільгових умов оподаткування в інших державах, при більш високих доходах від короткострокових операцій на фінансових ринках. Фінансові ж ринки, в свою чергу, мають найвищу ступінь глобалізації у порівнянні з іншими ринками, що обумовлене специфікою їх функціонування [8].

3. Необхідність збереження конкурентних переваг у вертикальній інтеграції, що вимагає поділу і розміщення окремих сфер діяльності в інших регіонах чи країнах.

4. Технологічні проблеми розвитку дрібного бізнесу як інфраструктури та фундаменту великого бізнесу, які гальмують розвиток великих підприємств.

5. Збільшення інвестицій в сферу виробництва і сферу послуг, що розвиваються.

6. Зниження внутрішнього національного попиту призводить до необхідності підвищення ступеня відкритості економіки та нарощування експортної складової, які залежать від рівня розвиненості країни, умов і досвіду формування експортної бази (квоти) промисловості та чисельності населення країни.

Висновки

Отже, в умовах глобалізації національні підприємства відчувають загострення конкуренції з виробниками всього світу. На ринках товарів масового виробництва національна індустрія змушена конкурувати з найефективні-

шим виробником світу, які продають свою масову стандартизовану продукцію дешевше всіх. В цьому випадку є два можливих варіанти, що дозволять не випасти національним компаніям не випасти з глобальних ринків: або посилити експлуатацію внутрішніх факторів виробництва – робочої сили і природних ресурсів; або перейти на шлях інноваційного розвитку. Ці два варіанти можуть використовуватись одночасно, але ефективнішим є упор на другий варіант, який вже довів свою ефективність у досвіді цілої низки як розвинених країн, так і нових індустріальних країн.

Глобалізація в цілому вимагає від держави дієвих управлінських рішень щодо підтримки національного виробника, хоча і регулятивна роль держави із поглибленням глобалізації зменшується. Такі захисні заходи з одного боку, відповідають вимогам економічної безпеки держави, але ж іншого боку, посилення конкуренції, що неминуче привноситься глобальним середовищем, змушує національні підприємства покращувати якість та ефективність своєї роботи і ставати більш прозорими. Входження великих зарубіжних мережевих структур на споживчі ринки – невід'ємний наслідок глобалізації.

Поглиблення глобалізаційних процесів як на всіх світових ринках в цілому, так, зокрема, і на товарному ринку, є об'єктивним процесом. Незважаючи на аргументацію антиглобалістів, процес глобалізації уповільнити чи зупинити не можливо, оскільки глобалізація є основою логіки подальшого розвитку світового господарства. Безумовно, цей процес несе для національних економік не лише нові можливості та перспективи, а й загрози. Але мінімізація їх впливу на економіку є завданням як управлінців підприємств, так і вищого менеджменту країни. Транснаціональний бізнес, який, з одного боку, є породженням глобалізації, з іншого боку, сам стає каталізатором глобалізаційних процесів.

Перелік використаних джерел

1. KOF Index of Globalization [about] [Electronic resource] // KOF Index of Globalization. – Available from: http://goo.gl/CShdPX. – Viewed 01.02.2016. – Title from screen.

2. World Tariff Profiles 2015 [Electronic resource] // The World Trade Organization. – Available from: https://goo.gl/EEcYxa. – Viewed 01.02.2016. – Title from screen.

3. Ханунов А. И. Глобальные товарные рынки в условиях сетевой экономики / А. И. Ханунов, И. В. Юрьева // Вестник Самарского финансово-экономического института. – 2013. – № 3 (19). – С. 18-23.

4. Трифонова И. В. Роль транснациональных корпораций в глобализации мировой экономики / И. В. Трифонова // Молодой ученый. – 2013. – № 9. – С. 243-245.

5. Охота В. І. Інновації як основа конкурентоспроможності ТНК / В. І. Охота // Сталий розвиток економіки. – 2013. – № 5 – С. 216-224.

6. The Global Competitiveness Index 2015-2016 [Electronic resource] // World Economic Forum. – Available from: http://goo.gl/nYq6VQ. – Viewed 01.02.2016. – Title from screen.

7. Гончаренко М. Ф. Причины глобализации товарных рынков [Электронный ресурс] / М. Ф. Гончаренко // Forseti : [бизнес-журнал]. – Режим доступа: http://forseti.dp.ua/pritchin-globalizatsii-tovarnh-rnkov.html. – По состоянию на 14.05.2013. – Загл. с экрана.

8. Шкодіна І. В. Вплив політики кількісного пом'якшення на розвиток світового фондового ринку в умовах глобальної невизначеності / І. В. Шкодіна, І. В. Карпова, М. В. Іващенко // Економічний часопис-XXI. – 2015. – №1/2. – С. 4-7.

© М. В. Іващенко

The consequences of product markets globalization for Ukraine's national economy

Ivashchenko Maryna

Kharkiv Educational and Scientific Institute of State Higher Educational Institution "Banking University", Associated Professor of Department of Economic Theory, PhD in Economics, Associated Professor, Ukraine

Abstract. The features of global commodity markets have been considered in the article. The purpose of the article is to identify the sources and consequences of commodity markets globalization observable in the world economy and to develop the recommendations as for the state and corporate governance in the context of global competition. The author's attention is paid to transnational corporations that make up the most significant competition in the global commodity markets. The influence of transnational business on product markets has been investigated. The last is defined as a product of globalization on the one hand, and becomes a catalyst of globalization processes on the other hand. Also the place of Ukraine in global ratings has been traced.

It has been proved that the most effective way of behavior of Ukrainian enterprises on the global commodity markets among all the possible variants is the way of innovation development. Despite the reduction of the government regulatory role in the global economy it has been recommended the adoption of effective management decisions to support of the domestic producers but not at the expense of a healthy global competition.

Keywords: global commodity markets, liberalization of the world trade, multinational companies, the KOF Index of globalization, Global competitiveness index.

© M. Ivashchenko

Перспективи запровадження міжнародних стандартів «Базель-III» для вітчизняних банків на основі міжнародного досвіду

Бага Оксана Миколаївна

Харківський навчально-науковий інститут Державного вищого навчального закладу «Університет банківської справи», здобувач освітнього ступеня «Магістр», спеціальність «Облік і аудит», Україна

Малахов Валерій Андрійович

Харківський навчально-науковий інститут Державного вищого навчального закладу «Університет банківської справи», доцент кафедри обліку і аудиту, кандидат економічних наук, доцент, Україна

Анотація. У статті узагальнено основні вимоги нових стандартів «Базеля-III» у контексті регулювання капіталу банків та визначено перспективи їх впровадження для вітчизняних банків на основі аналізу міжнародного досвіду. Актуальність даної проблеми сформульована в необхідності відновлення стабільності банківської системи України за допомогою нових стандартів, мета яких полягає у підвищенні стійкості банків і захисті прав споживачів фінансових послуг. Визначено основні загрози, з якими зіткнулися банківські системи розвинутих країн, та які можливі для української фінансової системи. Запропоновано шляхи досягнення максимально позитивного ефекту від впровадження нової банківської реформи.

Ключові слова: капітал, Базель-III, міжнародні стандарти, банківська система.

Вступ

Інтенсивний розвиток міжнародних операцій спричинив ускладнення банківської діяльності та створив необхідність збільшення банками власного капіталу з метою укріплення своєї надійності та економічного росту в державі в цілому. Світова фінансова криза зробила актуальною проблему достатності капіталу не лише для вітчизняних банків, але й для усього світу, а також виявила слабкі місця попередніх стандартів «Базель-II» щодо регулювання стабільності банків та банківських систем.

Таким чином, стало зрозуміло, що банківським регуляторам слід звернути більшу увагу на структуру та якість капіталу, удосконалити стандарти щодо управління ліквідністю, провести диверсифікацію кредитних портфелів, а також реформувати інші сфери діяльності банків. На цьому тлі Базельським комітетом з банківського нагляду було розроблено додаткові стандарти щодо капіталу (Базель-III), які врахували недоліки попередньої угоди, а також зможуть забезпечити зміцнення стійкості світової фінансової системи та застерегти від виникнення глобальних фінансових криз. Тому упровадження нових стандартів у національну практику може бути одним із шляхів відновлення банківської системи України.

Вагомість даної проблеми привертає до себе увагу багатьох науковців. Зокрема, Хорунжий Д. у своїй праці розглядає основні тенденції впровадження положень угоди Базеля-ІІІ у діяльності іноземних банків, а також загальну стабільність фінансової системи та її економічне зростання[9]. У праці К. О. Іваній досліджені проблеми та проаналізовано наслідки упровадження Базеля ІІІ в діяльність закордонних банків [3]. Вчені О. О. Папаіка, Е. В. Косова узагальнюють вимоги Базельських стандартів щодо регулювання капіталу банків і визначення перспектив їх впровадження в Україні [7]. Вченими І. М. Крупкою, Х. П. Паньків проаналізовано стан українського банківського нагляду та готовність банків до виконання оновлених стандартів (Базель-ІІІ) [5]. У статті В. В. Коваленко визначено основні чинники, що впливають на рівень капіталу банків [4].

Суттєво оцінюючи науковий вклад вищезгаданих учених, слід засвідчити, що проблеми урегулювання капіталу українських банків у світлі міжнародних стандартів «Базель-ІІІ» не знайшли необхідного відображення.

Метою даної роботи є узагальнення положень «Базеля-ІІІ» до регулювання банківського капіталу, а також виявлення перспектив впровадження їх в Україні на прикладі зарубіжного досвіду.

Результати дослідження

Ключовою метою змін, рекомендованих угодою про капітал, що відповідають вимогам Базеля-ІІІ, є збільшення прозорості та якості банківського капіталу, поліпшення його структури та запровадження практики покриття ризиків за допомогою капіталу, а також стимулювання заходів для створення його резервних запасів. Таким чином, переважною формою капіталу першого рівня мають стати нерозподілений прибуток та прості акції. Інструменти капіталу другого рівня повинні бути гармонізовані. Також передбачені заходи щодо стримування про циклічності банківської діяльності. З метою покращення якості нагляду та контролю за ризиками в банківському секторі «Базель-ІІІ» запроваджує ряд оновлених стандартів відносно капіталу, ліквідності і левериджу (співвідношення власних та позикових засобів) [7]. Введення нових стандартів і «буфера капіталу» потребують від банків збільшення якості та розмірів капіталу порівняно з поточними вимогами «Базеля-ІІ». Новочасні показники ліквідності і левериджу доповняють нормативи мінімальних вимог до капіталу, які базуються на ризиках, як шлях забезпечення стабільного функціонування банків в умовах кризи.

«Базель-ІІІ» значно посилює вимоги до якості та структури банківського капіталу, а саме, вводяться нові мінімальні вимоги до достатності капіталу першого рівня, які збільшують його стабільність і прозорість, а також його складової частини – базового капіталу. На сьогодні відбувається поступове припинення визнання гібридних інструментів у складі капіталу та здійснюється уточнення списку регулятивних відрахувань з капіталу.

До головних змін, передбачених у нових стандартах, відносять [9]:

1. Підвищення вимог до якості капіталу, тобто введення жорсткіших нормативів до мінімального розміру капіталу 1-го рівня та базового капіталу 1-го рівня та передбачення їх поетапного збільшення.

2. Підвищення вимог до достатності капіталу, а саме акціонерний капітал має зрости з 2 до 4.5 %; капітал першого рівня збільшиться з 4 до 6 %; вимоги до сукупного капіталу залишились на рівні 8 %, але додатково було введено буфер консервації капіталу розміром 2.5 %, що в свою чергу, збільшує вимоги до сукупного капіталу з 8 до 10.5 %, за капіталом 1-го рівня – з 4 до 8.5 %, а за акціонерним капіталом – з 2 до 7 %; також запроваджено контрциклічний буфер у розмірі від 0 до 2.5 %, тобто вимоги щодо сукупного капіталу уже збільшуються до 13 %; що стосується системно важливих банків, то для них запроваджено додаткові вимоги до капіталу у розмірі від 1 до 2.5 %, тобто для них цільове значення достатності капіталу може підвищитися до 15.5 %.

3. Досить істотне розширення норм покриття ризиків у формулі достатності капіталу та збільшення вимоги щодо позабіржових операцій, а також щодо перерахунку рівня кредитного ризику із врахуванням впливу можливого фінансового стресу. За оцінкою самого Базельського комітету, вимоги до акціонерного капіталу з урахуванням розширення покриття ризиків та зростання коефіцієнтів загалом виросли в сім разів.

4. Запровадження коефіцієнту левериджу (частку позикових коштів, або максимальне плече левериджу), що доповнить показники капіталу з урахуванням ризиків. В Україні передбачено паралельне використання коефіцієнтів, встановлених стандартами Базель-ІІ та Базель-ІІІ, починаючи з 1 січня 2013 р. по 1 січня 2017 р., а перехід до розширення мінімальних вимог до капіталу і ліквідності планується із січня 2018 р.

5. Зміна нормативів коефіцієнтів ліквідності, а саме коефіцієнту ліквідного покриття та коефіцієнту чистого стабільного фінансування. Тобто тепер обсягу ліквідних активів у випадку відпливу коштів має вистачити на 30 днів, а всі довгострокові активи фактично повинні бути забезпечені достатнім обсягом стабільних пасивів.

Особливості та проблеми впровадження положень стандартів «Базель-ІІІ» у країнах ЄС та США. В рамках переходу до нормативів Базеля-ІІІ провідні міжнародні банки активізували залучення коштів для зміцнення капіталу у 2012-2013 роках. Але недотримання встановлених спочатку термінів переходу до нових стандартів змусило Базельський комітет зробити відповідні висновки. Стало зрозумілим, що не всі країни змогли розпочати впровадження Базеля-ІІІ з 1 січня 2013 року.

Нові стандарти суттєво вплинуть на зміну параметрів європейського банківського сектору, а саме, щоб забезпечити відповідність даним вимогам до 2019 року, європейські банки змушені будуть додатково залучити близько 1.1 трильйона євро капіталу 1-го рівня, а також на 2.3 трильйона євро наростити ресурси довгострокової ліквідності та приблизно на 1.3 трильйона євро – короткострокової ліквідності. Таких безпрецендентних за обсягом завдань банківська система Європи ще не знала [9].

На американські банки тиск буде трохи меншим, але дещо схожим. За оцінкою, дефіцит капіталу 1-го рівня складає 800 млрд. доларів США, розрив короткострокової ліквідності – 758 млрд. доларів, а розрив у довгостроковому фінансуванні – 2.9 трлн. Доларів США[1].

Оскільки потреба в додатковому капіталі становить близько 60 % від вартості всього європейського та американського капіталу 1-го рівня, а розрив ліквідності спостерігається на рівні 50 % від суми всіх короткострокових ліквідних активів, очікується зростання вимог до капіталу в Європі до 1.2 трлн. євро. Зважаючи на це, подорожчання банківських послуг не уникнути, а прибутковість всіх банків може суттєво зменшитися.

Серед проблем при впровадженні Базеля-ІІІ американськими банками важливим моментом є те, що дані стандарти будуть застосовуватися майже до всіх банків країни – від найбільших банків до невеликих регіональних. Зважаючи на це, наслідки для таких банків будуть відрізнятися. Якщо для великих транснаціональних банків впровадження нових стандартів відкриє єдине глобальне поле дій, то для багатьох дрібних банків запровадження цих принципів стане занадто важким тягарем, оскільки у них дуже обмежений доступ до глобальних ринків капіталу. Окрім того, вважається, що нормативи Базеля-ІІІ спершу розроблялися для найбільших банків, які мають міжнародний масштаб діяльності.

Проте, варто зазначити, що за останні кілька років найбільші американські банки зміцнили свій капітал більше у порівнянні з багатьма банками ЄС, а економіка США нині перебуває у ліпшому стані, ніж в ЄС, що приносить значні прибутки американським банкам. Оскільки економіка ЄС нині знаходиться не у найкращому стані, це справляє набагато потужніший макроекономічний тиск на банки порівняно з американськими.

Таким чином, можна визначити, що на даному етапі проводиться активне впровадження умов угоди «Базель-ІІІ» серед країн – членів Базельського комітету. Найкращі успіхи у цьому процесі має США, оскільки тут було запроваджено навіть жорсткіші нормативи капіталу та ліквідності, ніж ті, що визначені у самій угоді. При цьому основними проблемами, з якими стикаються банки при впровадженні вимог Базельського комітету, є необхідність залучення значних грошових ресурсів для додаткової капіталізації через додаткові внески акціонерів, зменшення рівня дивідендів, випуск додаткових емісій акцій, продаж непрофільних активів або напрямом зменшення активних операцій банками[4]. Але варто підкреслити, що труднощі, пов’язані з впровадженням нормативів Базеля-ІІІ, це шлях до зростання рівня стійкості світової економіки та запобігання нових банківських криз. Хоча, можливим наслідком даних заходів, а саме жорстких вимог щодо достатності капіталу, єдиних стандартів ліквідності та додаткових нормативів для системно важливих глобальних фінансових установ, може стати деяке уповільнення економічного зростання у світі в результаті збільшення банками процентних ставок за кредитами, а також змушене скорочення ними обсягів кредитування.

Перспективи впровадження стандартів Базеля-ІІІ для вітчизняного банківського сектору. Базельський комітет з питань банківського нагляду на

сьогодні є саме тим міжнародним майданчиком, де створюються найкращі світові практики банківського регулювання. Розглянуті вище вимоги передбачається поетапно запровадити в Україні, згідно з запланованим графіком, до 2019 року.

Теоретично Україна не зобов'язана реалізовувати вимоги Базельського комітету з питань банківського нагляду, але саме виконання нових стандартів дозволить очистити банківський сектор та залишити на ринку лише ті банки, які здатні витримати жорстку конкуренцію за клієнта.

Важливо, що останнім часом вітчизняне банківське законодавство та методи банків щодо оцінки ризиків значно поліпшились і на сьогодні у більшості випадків збігаються з принципами європейських країн. А деякі вимоги стандартів Базеля-III вже виконуються більшістю українських банків у зв'язку з досить жорсткими нормативами НБУ. Так, ще на 8 липня 2014 року співвідношення регулятивного капіталу 1-го рівня до зважених за ризиками активів становило 14.8 % в цілому по банківській системі, хоча за вимогами Базеля-III показник має бути не менше 6 %[6].

Проте, багато українських банків мають низку проблем, які гнітять їхній капітал та поганодіють на стан фінансової стійкості. Доситьзначною є частина проблемних активів, також негативно позначається дисбаланс у валютній структурі активів та пасивів, а також розбіжності у термінах залучення та розміщення ресурсів, що породжує розриви ліквідності.

Доцільною для вітчизняних банків буде і оптимізація витрат, оскільки показники ефективності загалом по банківській системі перебувають на катастрофічно низькому рівні (рентабельність активів банківської системи за результатами 2015 року склала – 5.46 %, а рентабельність капіталу впала до -51.96 %).

Постійного вдосконалення також потребує і система ризик-менеджменту. Банкам досить давно стала зрозуміла вагомість достовірної оцінки ризиків, тому вони працюють в цьому напрямі. Але оскільки перебіжний економічний та політичнийстан в Україні постійно привносить коректування у плани банкірів, топ-менеджерам потрібно швидко адаптовувати існуючі моделі до нової реальності, шляхом прийняття ефективних рішень.

Саме тому впровадження стандартів «Базель-III» повинне стати ключовим механізмом укріплення банківськогосектору. Ступінь його прозорості також поліпшиться за умови дотримання базельських рекомендацій. Це зможе підвищити довіру до банків не лише з боку вкладників, але й інвесторів. Іноземні інвестори, спостерігаючи за дією європейських правил в Україні та збільшенням прибутковості банків, будуть вкладати додаткові кошти. В результаті, до України можуть знову прийти великі європейські банки, а ті материнські структури, «доньки» яких вже діють на вітчизняному ринку, можуть збільшити свою частку. Можливо, підґрунтям стабільного росту української економіки стане саме повернення європейського капіталу [6].

Першим кроком в напрямі впровадження міжнародних стандартів «Базель-III» в Україні стало ухвалення законопроекту, яким визначається поетапне збільшення мінімального розміру статутного капіталу банку до 500 млн.

грн. для існуючих банківських установ, що сприятиме підвищенню рівня капіталізації банків та допоможе знизити ризики для вкладників і, можливо, підвищить довіру до банків з боку їх клієнтів [8]. Для банків, що створені до набрання чинності даного Закону, визначено обов'язок привести розмір статутного капіталу у відповідність з його вимогами протягом десяти років. Вищезгаданий Закон також містить перелік норм, направлених на спрощення процедур при купівлі інвестором неплатоспроможного банку, а також щодо проведення миттєвої капіталізації банку при різкому погіршенні загального стану фінансового ринку.

Що стосується якісного ефекту від впровадження вимог Базеля-III, то можна розглядати його для окремих банків та для фінансової системи в цілому. Для окремих банків буде спостерігатися такий ефект:

1. Відхилення пропозиції від коротко- до довгострокового фінансування. Запровадження двох коефіцієнтів ліквідності змусить банки перейти від угод про короткострокове фондування до пошуку довгострокового фінансування, що може змінити маржу і ціни.

2. Реорганізація юридичних осіб. Значна увага з боку наглядових органів до власних торговельних операцій може призвести до реорганізації банківських груп, включаючи злиття і поглинання, та позбавлення від інвестиційних портфелів, і вкладень в банки.

3. Більш слабкі банки будуть витіснені з ринку. При посиленому контролі регулюючих органів в сумі з несприятливими економічними умовами слабкішим банкам важче забезпечити необхідний рівень капіталу, що може призвести до скорочення кількості таких банків.

4. Суттєвий вплив на прибуток і ROE1. Підвищені вимоги до капіталу, вартості фінансування, а також необхідність виконання нових вимог регулюючих органів матимуть додатковий вплив на маржу і операційні можливості. Дохідність інвесторів може впасти в той час, коли банки матимуть необхідність у залученні додаткових інвестицій, щоб відновити фінансові буфери [2].

Що ж стосується впливу на фінансову системо загалом, важливо визначити такий ефект:

1. Зниження попиту інвесторів до акцій і облігацій банківського сектору. Інвесторів не будуть приваблювати випуски акцій та облігацій банками в умовах ймовірного зниження дивідендів, пов'язаного з неминучою перебудовою бази капіталу. Очікується можливість зниження прибутковості і ROE, а за умови прийняття деяких неакціонерних інвестицій, втрати абсорбуватимуться борговими інструментами ще до ліквідації. Таке бачення інвесторів може виразитися в ціні нового капіталу і в міжбанківських ставках запозичення.

2. Нерівномірне впровадження вимог «Базель-III» та регуляторний арбітраж, як наслідок. При різному впровадженні рекомендацій Базеля-III різними юрисдикціями, проблеми, пов'язані з міжнародним регуляторним арбітражем при впровадженні положень Базеля-I та Базеля-II, продовжать загрожувати стабільності фінансової системи.

3. Зменшення ризику системної банківської кризи. Підвищені буфери капіталу, ліквідності, а також стандарти щодо управління ризиками повинні знизити рівень ризику банкрутства індивідуальних банків та знизити взаємозалежність фінансових інститутів.

4. Зменшення обсягу кредитування. Зважаючи на те, що тривалий період впровадження нових стандартів повинен допомогти знизити цей ефект, слід визнати, що значне посилення вимог до капіталу і ліквідності може призвести до спаду банківської діяльності або до підвищення вартості кредитних послуг.

5. Оскільки існують деякі негативні наслідки від впровадження рекомендацій Базельського комітету, необхідно визначити напрями діяльності банківської системи, виконання яких забезпечило б максимально позитивний ефект від банківської реформи.

Висновки

Розроблення та запровадження завищених вимог до ліквідності та достатності капіталу банків за угодою «Базель-ІІІ» було наслідком пошуку більш дієвих шляхів уникнення повторення минулої фінансової кризи. Результатами впровадження рекомендацій Базельського комітету буде зростання фінансової стійкості банків та всієї світової фінансової системи, а також покращення рівня капіталізації банків. Упровадження нових стандартів принесе потужний позитивний ефект. Можливим може бути повернення банків до простих схем бізнесу та універсальних операцій. Ці зміни заохочуватимуть світову банківську спільноту, а саме великі банки, які завзято працюють на міжнародних ринках, посилювати дисципліну у галузі торгівлі позабіржовими деривативами та уніфікувати торгівлю з ними. Результати будуть відчутні у всій фінансовій системі, включаючи небанківський сектор і ринки капіталу.

Спостерігаючи за міжнародним досвідом запровадження вимог Базеля-ІІІ, можна виявити певні труднощі на шляху до вдосконалення банківської системи. Такі труднощі властиві і для вітчизняних банків. Тому, задля отримання максимального ефекту від впровадження нових стандартів необхідно: значно знизити частку кредитування з поєднаними особами в кредитному портфелі банків; здійснити реальне зниження концентрації ризиків на один проект; а також дуже важливою умовою є зменшення рівня галузевої концентрації в найбільш ризикових сферах, таких як будівництво, ринок нерухомості та фінансові операції. Розв’язання цих завдань допоможе забезпечити близько 80 % очікуваного позитивного ефекту банківської реформи.

Перспективою щодо подальших досліджень буде визначення впливу повного запровадження вимог «Базель-ІІІ» на фінансову систему України та порівняння якісного ефекту від дотримання нових вимог у розвинутих країнах світу.

Перелік використаних джерел

1. Basel III Monitoring Report / Basel Committee on Banking Supervision. – [S. l.] : Bank for International Settlements, 2014. – 47 p. – Also available from: http://www.bis.org/publ/bcbs289.pdf.

2. Бусько К. А. Транспаретність капіталу та ризиків діяльності банків в контексті вимог «Базеля ІІІ» [Електронний ресурс] / К. А. Бусько // Int-konf.Org – наукові конференції. – Режим доступу: http://goo.gl/vv62As. – Станом на 31.05.2014. – Назва з екрана.

3. Іваній К. О. Вплив Базеля ІІІ на формування бізнес-стратегії європейських банків / К. О. Іваній // Економічний форум. – 2014. – № 2. – С. 184-189.

4. Коваленко В. В. Достатність капіталу банківської системи в умовах циклічного розвитку економіки / В. В. Коваленко, Д. С. Гайдукович // Стратегічні пріоритети. – 2014. – №1. – С. 48-58.

5. Крупка І. М. Сучасні міжнародні вимоги регулювання ліквідності банків / І. М. Крупка, Х. П. Паньків // Бізнес Інформ. – 2013. – № 6. – С. 337-341.

6. Мамедов С. Базель ІІІ як банківська карта євроінтеграції [Електронний ресурс] / С. Мамедов // Європейська правда. – 2014. – 08 липня. – Режим доступу: http://www.eurointegration.com.ua/experts/2014/07/8/7024038. – Назва. с екрана.

7. Папаіка О. О. Капітал банків у контексті вимог міжнародних стандартів Базель-ІІІ: перспективи для України / О. О. Папаіка, Е. В. Косова // Бізнес Інформ. – 2014. – №7. – С. 241-246.

8. Про внесення змін до деяких законів України щодо упередження (мінімізації) негативного впливу на стабільність банківської системи [Електронний ресурс] : проект Закону України від 27 травня 2014 р. № 4938 // Верховна Рада України : офіційний веб-портал. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=51112. – Станом на 01.04.2016. – Назва з екрана.

9. Хорунжий Д. Сучасні тенденції впровадження положень Базеля ІІІ / Д. Хорунжий // Вісник Національного банку України. – 2015. – №4. – С. 60-65.

© О. Бага, В. Малахов

Prospects of implementation of "Basel III" international standards for domestic banks based on international experience

Baha Oksana

Kharkiv Educational and Scientific Institute of State Higher Educational Institution "Banking University", Master's Degree student, specialty «Accounting and Audit», Ukraine

Malakhov Valeriy

Kharkiv Educational and Scientific Institute of State Higher Educational Institution "Banking University", Associated Professor of Department of Economic Theory, PhD in Economics, Associated Professor, Ukraine

Abstract. This article summarizes the main requirements of the "Basel III" new standards in the context of banks capital regulation and identifies prospects for implementation of domestic banks based on analysis of international experience. The urgency of the problem is formulated in the need to restore the stability of the banking system of Ukraine with the new standards, which purpose is to increase the stability of banks and to protect the rights of financial services consumers. The main threats faced by the banking systems of developed countries and possible for the Ukrainian financial system were determined. The ways of achieving maximum benefits of new banking reform introduction were proposed.

Keywords: capital, Basel III, international standards, banking system.

© O. Baha, V. Malakhov

Аналіз науково-практичного інструментарію оцінювання кредитоспроможності підприємств

Соколова Людмила Василівна

Харківський національний університет радіоелектроніки, професор кафедри економічної кібернетики та управління економічною безпекою, доктор економічних наук, професор, Україна

Соколов Олег Євгенович

Публічне акціонерне товариство «УкрСиббанк» BNP Paribas Group, начальник 4-го Київського управління департаменту, Україна

Тімошева Альона Олександрівна

Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця, здобувач освітнього ступеня «Бакалавр» спеціальності «Фінанси і кредит», Україна

Анотація. У статті вивчено методичні підходи щодо оцінки кредитоспроможності промислових підприємств. На основі критичного аналізу фахової літератури з проблеми дослідження було визначено дефініцію базового поняття, проведено огляд існуючого науково-методичного інструментарію оцінювання кредитоспроможності підприємства. Складено схему алгоритму рішення задачі щодо розрахунку кредитного рейтингу підприємства, реалізація якого базується на авторському математичному забезпеченні. Авторами виконано експериментальну апробацію запропонованого методичного підходу, що дозволило сформувати відповідні рекомендації практичної спрямованості.

Ключові слова: підприємство, кредитоспроможність, аналіз, оцінка, науково-методичний інструментарій.

Вступ

Функціонування промислових підприємств в умовах ринкової конкуренції вимагає певного фінансового забезпечення, що підтримується за рахунок власного, позикового та залученого капіталу. Стабільний розвиток підприємств у сучасних нестабільних умовах господарювання залежить від активного використання кредитних ресурсів банківських установ. Придбання фінансових ресурсів на ринку капіталів дає можливість підприємствам покривати свою потребу в коштах та усувати протиріччя між потребою в ресурсах та їх наявністю.

Одним із важливих джерел фінансового забезпечення промислових підприємств є системи кредитів, які видаються банками на основі ряду принципів, основним із яких є зворотність кредиту. Це вимагає проводити оцінку кредитоспроможності підприємства – позичальника банку та визначати умови надання йому кредитних ресурсів із метою зниження ризику не повернення кредиту.

Метою статті є проведення аналізу науково-методичного інструментарію оцінювання кредитоспроможності промислових підприємств, розробка авторського підходу і реалізація можливості формування рекомендацій щодо особливостей його практичного застосування.

Для досягнення поставленої мети у роботі було вирішено наступні завдання: а) визначено поняття «кредитоспроможність» та його економічну сутність; б) проведений аналіз існуючих методичних підходів щодо оцінки кредитоспроможності підприємства, які складають відповідний науково-методичний інструментарій; в) запропонована математичну модель визначення кредитного рейтингу підприємства-позичальника банку; г) проведена експериментальна апробація запропонованого методичного підходу; д) сформовані відповідні рекомендації практичної спрямованості.

Дослідження існуючих підходів до трактування поняття «кредитоспроможність» показало, що їх основні відмінності базуються на певних проблемах розвитку банківської системи у сучасних умовах за критеріями, які формують сутність кредитоспроможності. У табл. 1 наведено результати проведеного аналізу визначення дефініції поняття «кредитоспроможність позичальника».

Таблиця 1 – Визначення дефініції поняття «кредитоспроможність позичальника», складено автором

№	Інформаційне джерело	Визначення
1	2	3
1	Положення НБУ № 246 [1]	Кредитоспроможність – здатність позичальника в повному обсязі й у визначений кредитною угодою термін розрахуватися за своїми борговими зобов'язаннями
2	Глосарій банківської термінології [2]	Кредитоспроможність – наявність у боржника (контрагента банку) передумов для проведення кредитної операції і його спроможність повернути борг у повному обсязі та в обумовлені договором строки
3	Лаврушин О. І. [3]	Кредитоспроможність позичальника банку – це його здатність своєчасно і повно розраховуватися за своїми зобов'язаннями
4	Панова Г. С. [4]	Кредитоспроможність – оцінювання банком позичальника з точки зору можливості й доцільності надання йому кредиту і визначення ймовірності повернення позик і виплати відсотків по них у майбутньому
5	Градов А. П., Кузин Б. І. [5]	Кредитоспроможність – спроможність повністю і в строк розрахуватися за своїми борговими зобов'язаннями
6	Галасюк В. [6]	Кредитоспроможність – спроможність позичальника за конкретних умов кредитування в повному обсязі й у визначений кредитною угодою термін розрахуватися зі своїми борговими зобов'язаннями виключно грошовими коштами, що генеруються позичальником у ході звичайної діяльності
7	Лагутін В. Д. [7]	Кредитоспроможність – наявність у потенційного позичальника передумов для отримання кредиту і здатність підприємства у повному обсязі й у визначений кредитною угодою термін розрахуватися за своїм борговим зобов'язанням

Закінчення табл. 1

№	Інформаційне джерело	Визначення
1	2	3
8	Білих Л. П. [8]	Кредитоспроможність – це спроможність компанії або приватної особи залучати позиковий капітал і в майбутньому належним чином обслуговувати свій борг
9	Словник-посібник економічних термінів [9]	Кредитоспроможність – наявність передумов для отримання кредиту, що підтверджують спроможність повернути його
10	Словник-довідник фінансового менеджменту [10]	Кредитоспроможність – система умов, що визначають спроможність залучати позиковий капітал і повертати його в повному обсязі в передбачені терміни

Критичний аналіз літературних джерел дозволив установити, що в сучасній науковій літературі спостерігається відсутність однозначних визначень поняття «кредитоспроможність», що спонукало дослідити більш ретельно дефініцію цього поняття та визначити авторську позицію щодо предмета дослідження. Можна стверджувати, що найчастіше це поняття асоціюється із спроможністю позичальника повертати позиковий капітал відповідно до умов кредитування, що й розкриває економічну сутність оцінки кредитоспроможності позичальника як передумови зниження ризику банку щодо неповернення заборгованості та визначає предметну сферу дослідження.

Результати дослідження

Періодична оцінка кредитоспроможності підприємства надає його керівництву можливість заздалегідь самостійно визначати рівень фінансової стабільності з метою прогнозування не тільки самої можливості отримання кредитних ресурсів, але й умов їх надання. Як відомо, існують такі основні джерела формування фінансових ресурсів підприємства, як власні, залучені, позикові. За результатами проведеного аналізу фінансових результатів діяльності промислових підприємств України за останні роки було установлено, що власні кошти у динаміці свідчить про те, що їх функціонування останнім часом не є прибутковим (рис. 1).

За цієї причини зростає значущість позикових коштів у формуванні фінансової системи промислових підприємств. Однак, при цьому варто пам’ятати, що кредитоспроможність позичальника ґрунтується на його моральних якостях і його здатності відтворити авансовані кошти для погашення боргу [12, с. 144]. У той же час оцінка кредитоспроможності підприємства дозволяє банку ефективно управляти своїми кредитними ресурсами й отримувати прибуток.

За результатами проведених кабінетних дослідженнь було з’ясовано, що банки застосовують складну систему значної кількості показників для оцінки кредитоспроможності клієнтів.

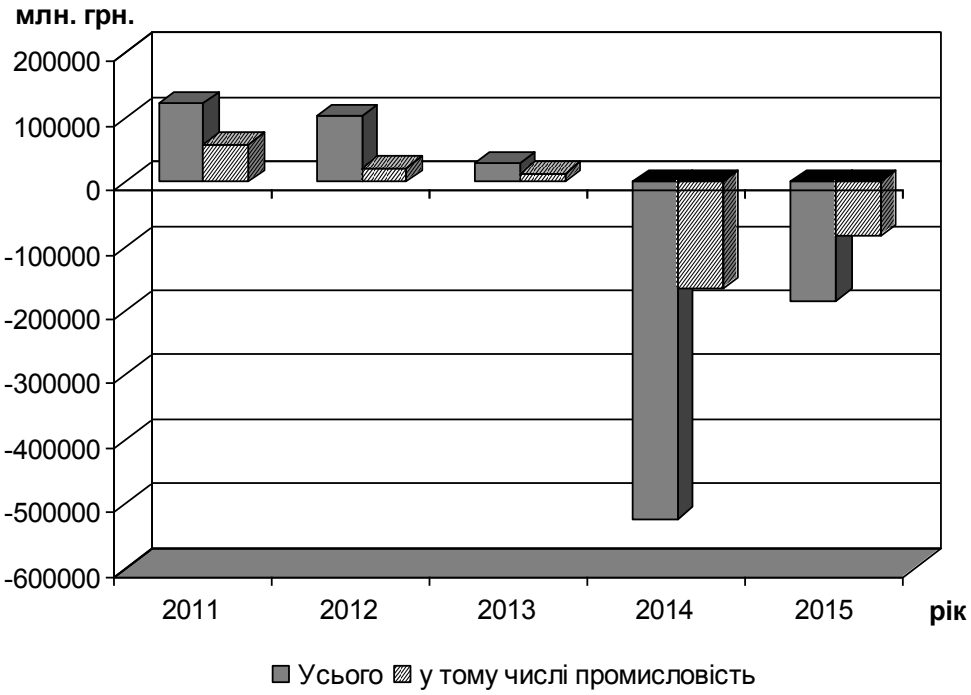

Рисунок 1 – Динаміка фінансового результату діяльності підприємств України до оподаткування, розроблено автором за [11]

Ця система диференційована залежно від характеру позичальника (фірма, форма, вид діяльності), а також може ґрунтуватися як на сальдових, так і на оборотних показниках звітності клієнта. У табл. 2 представлено результати аналізу існуючих методичних підходів щодо оцінки кредитоспроможності промислових підприємств.

Таблиця 2 – Аналіз методичних підходів щодо оцінювання кредитоспроможності підприємств, складено автором

Автор	Характеристика методичного підходу
Лаврушин О. И., [12, с. 150-159]	До показників оцінки кредитоспроможності підприємства-позичальника віднесено наступні: а) коефіцієнт ліквідності; б) коефіцієнт покриття; в) показник забезпечення власними коштами
Рид Э., Коттер Р. [13, с. 252]	Система оцінки побудована на сальдових показниках звітності. Американські банки використають чотири групи основних показників: 1) ліквідність фірми; 2) оборотність капіталу; 3) залучення коштів; 4) прибутковість
Колесников В. И., Кромевецкая Л. П., [14, с. 229-230]	Вітчизняні банки використовують методики, які включають наступні фінансові коефіцієнти: 1) коефіцієнт абсолютної ліквідності; 2) проміжний коефіцієнт покриття; 3) загальний коефіцієнт покриття; 4) коефіцієнт незалежності
Масленченков Ю. С., [15, с. 291]	Для оцінювання кредитоспроможності позичальника банку пропонується використовувати такі показники: 1) коефіцієнт загрози банкрутства; 2) коефіцієнт власності; 3) коефіцієнт рамбурсності; 4) прогнозований грошовий потік; 5) коефіцієнт ліквідності

Закінчення табл. 2

Автор	Характеристика методичного підходу
Морсман Эдгар М. [16, с. 229-230]	В основі методики визначення кредитоспроможності клієнта лежать показники ліквідності з попереднім угрупованням статей балансу
Цал-Цалко Ю. С., [17, с. 366-380]	Рекомендується до застосування сукупність таких показників: 1) коефіцієнт автономії; 2) коефіцієнт незалежності; 3) коефіцієнт забезпечення власного капіталу; 4) коефіцієнт маневреності; 5) показники рентабельності; 6) показники оборотності за рахунками та ін.

За результатами проведеного аналізу було також установлено, що існуючі методики оцінки кредитоспроможності підприємств базуються на використанні шкали для визначення класу позичальника, що потребує розрахунку сумарної бальної оцінки усіх оцінних показників підприємства, або використання шкали для оцінки умов надання кредиту, що потребує розрахунку відповідно кредитного рейтингу позичальника.

Методичні підходи щодо оцінки кредитоспроможності підприємств-позичальників банків базуються на використання певних методів та математичних моделей, що є важливою складовою науково-методичного інструментарію за обраним напрямом дослідження. Відповідно до рекомендацій [18] виділяють дві групи моделей: а) класифікаційні моделі (рейтингові, прогнозні, МДА, система показників, CART); б) моделі на основі комплексного аналізу (правило «6С», CAMPARI, PARTS, оціночна система аналізу). Найбільш прийнятною та вдалою з точки зору практичного застосування на думку авторів можна вважати рейтингову модель [15], яку обрано за основу формування математичного забезпечення рішення шуканої задачі, але з урахуванням ризику отримання прогнозованої (очікуваної) величини грошового потоку. В залежності від категорії позичальників, що встановлюється за допомогою сукупності розрахованих фінансових показників, оцінюється їх кредитний рейтинг. Позичальники підрозділяються на декілька груп і кредитуються банком з урахуванням характеристики установленого кредитного рейтингу.

Як метод рішення означеної вище задачі обрано аналітичний метод, як модель – сукупність конкретних розрахункових формул, що належать до класу жорстко детермінованих факторних моделей у складі адитивної, мультиплікативної, кратної, змішаної моделей [19, с. 64-66].

Авторський варіант синтезу математичної моделі рішення шуканої задачі пропонується представити у такому вигляді (1)-(2):

$$КР_j = \arg\{КЛ; КВ; КДЗ; КЗБ; ПГП \cdot Р\}, \quad (1)$$

$$G = \{КЛ \geq 1{,}0; КВ > 1; КДЗ < 0{,}8; КЗБ \leq 4{,}0\}, \quad (2)$$

де $КР_j$ – кредитний рейтинг $j-го$ підприємства;

G – область допустимих значень показників;

КЛ – коефіцієнт ліквідності;

КВ – коефіцієнт власності;

КДЗ – коефіцієнт співвідношення доходу від реалізації й поточної заборгованості;

КЗБ – коефіцієнт загрози банкрутства;

ПГП – прогнозований (очікуваний) грошовий потік;

Р – вірогідність отримання грошового потоку (експертна оцінка).

Для моделювання процесу рішення даної задачі було складено схему алгоритму, яку представлено на рис. 2. Розроблена схема складається із ряду упорядкованих за логікою їх виконання блоків.

У випадку неприпустимості відхилень отриманого чисельного значення кредитного рейтингу від установлених їх значень приймається рішення про неможливість видати підприємству кредит. В іншому випадку підприємство-позичальник банку отримує бажаний кредит за відповідних умов.

Для установлення рангу підприємства – позичальника банку у роботі [15, с. 292] рекомендовано використовувати шкалу оцінки, яку, на наш погляд, необхідно адаптувати до сучасних умов вітчизняної економіки (перш за все, урахування коливання курсу валют).

Для рішення задачі у даній постановці було розроблено програмне забезпечення у середовищі Excel, яке входить до пакету Microsoft Office. Фінальна екранна форма наведена на рис. 3.

Отже, кредитний рейтинг підприємства – позичальника банку може змінюватися від дуже високого (А) до неприйнятного (Д), коли кредитування стає неможливим.

Аналіз інформації, яку наведено на рис. 3, показує, що умовами кредитування підприємств є такі:

- якщо кредитний рейтинг підприємства є дуже високим, то допускається встановлення пільгового відсотка;

- при високому кредитному рейтингу установлюється розмір банківського відсотку за користування кредитом з орієнтацією на середню ринкову ставку.

- при задовільному кредитному рейтингу кредит може бути виданий на загальних підставах з урахуванням кредитної історії підприємства;

- при низькому кредитному рейтингу кредит може бути наданий по підвищеній ставці.

В перших двох випадках контроль за фінансовим станом підприємства – позичальника банком не здійснюється.

Поточний контроль за фінансовим станом підприємства є обов’язковим при задовільному кредитному рейтингу.

Облік кредитної історії й контроль за фінансовим станом підприємства є обов’язковою процедурою, якщо його кредитний рейтинг є низьким.

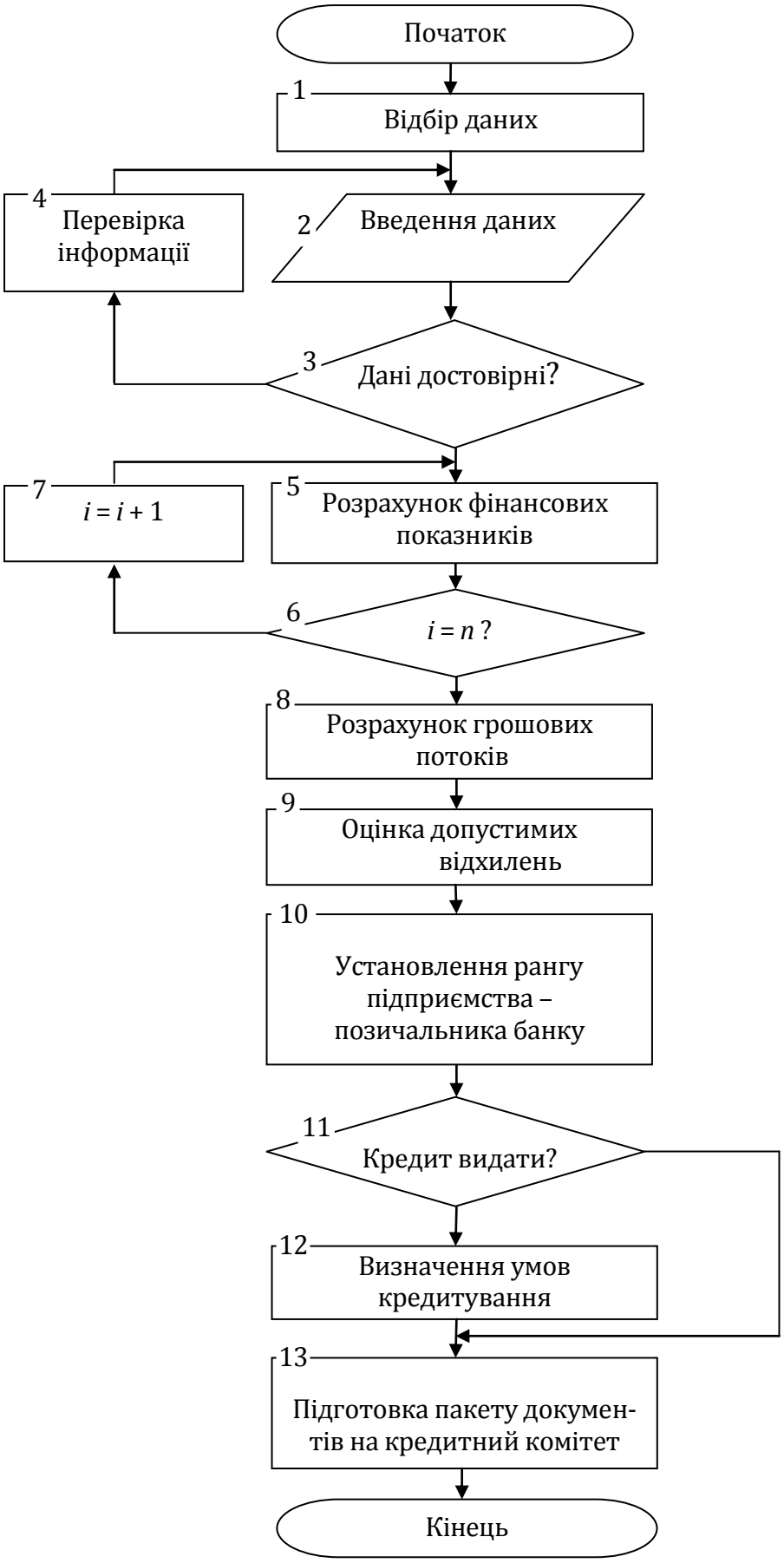
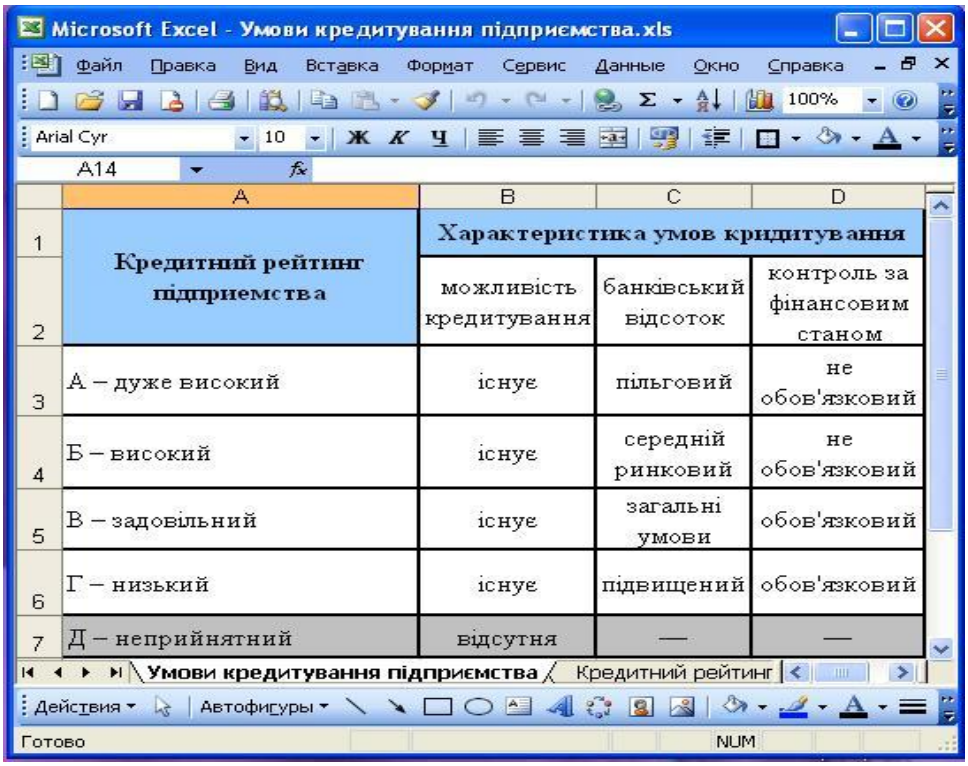

Рисунок 2 – Схема алгоритму рішення задачі, розроблено автором

	A	B	C	D
1	Кредитний рейтинг підприємства	Характеристика умов кридитування		
2		можливість кредитування	банківський відсоток	контроль за фінансовим станом
3	А – дуже високий	існує	пільговий	не обов'язковий
4	Б – високий	існує	середній ринковий	не обов'язковий
5	В – задовільний	існує	загальні умови	обов'язковий
6	Г – низький	існує	підвищений	обов'язковий
7	Д – неприйнятний	відсутня	—	—

Рисунок 3 – Print Screen електронної форми «Умови кредитування підприємства», розробленої автором в MS Excel

Висновки

Слід зазначити, що у кожному банку застосовують власну методику оцінки кредитоспроможності позичальників. Але кожна методика базується, перш за все, на використанні оцінки ряду фінансових показників підприємства. Оцінка рангу кредитоспроможності підприємства – потенційного позичальника є необхідною передумовою прийняття рішення керівництвом банку щодо вибору умов кредитування, а саме: терміни, розміри і форми видачі кредитів, необхідність контролю, що здійснюється з метою зниження ступеня ризику кредитної діяльності банку. Вважаємо, що доцільно рекомендувати використання розробленого методичного забезпечення в практичній діяльності фахівців банків та у навчальному процесі ВНЗ країни.

Перелік використаних джерел

1. Про кредитування [Електронний ресурс] : положення Національного банку України від 28 вересня 1995 р. № 246 // Верховна Рада України : офіційний веб-сайт. – Режим доступу: http://goo.gl/fL2Wpf. – Станом на 01.02.2016. – Назва з екрана.

2. Кредитоспроможність : [визначення] [Електронний ресурс] // Національний банк України. – Режим доступу: http://goo.gl/xZZuoZ. – Станом на 01.02.2016. – Назва з екрана.

3. Банковское дело : учебник / под ред. О. И. Лаврушина. – 8-е изд. – Москва : Кнорус, 2009. – 768 с.

4. Панова Г. С. Кредитная политика коммерческого банка / Г. С. Панова. – Москва : ДИС, 1997. – 464 с.

5. Стратегия и тактика антикризисного управления фирмой / под общ. ред. проф., д-ра экон. наук А. П. Градова и проф., д-ра экон. наук Б. И. Кузина. – Санкт-Петербург : Специальная литература, 1996. – 510 с.

6. Галасюк В. Оцінка кредитоспроможності позичальників: що оцінюємо? / В. Галасюк, В. Галасюк // Вісник Національного банку України. – 2007. – № 5. – С. 54-56.

7. Лагутін В. Д. Кредитування: теорія і практика : навч. посіб. / В. Д. Лагутін. – Київ : Знання, КОО, 2000. – 215 с.

8. Техника финансового анализа / пер. с англ. под ред. Л. П. Белых. – Москва : Аудит, ЮНИТИ, 1996. – 663 с.

9. Словник-посібник економічних термінів: рос.-укр.-англ. / О. М. Дрозд [та ін.] ; за ред. Т. Р. Кияка. – Київ : Academia, 1997. – 264 с.

10. Словарь-справочник финансового менеджмента. – Киев : Ника-Центр, 1998. – 480 с.

11. Фінансові результати підприємств України до оподаткування [Електронний ресурс] // Державна служба статистики України : офіційний вебсайт. – Режим доступу: https://goo.gl/RhH8dm. – Станом на 01.03.2016. – Назва з екрана.

12. Банковское дело : учебник / под ред. О. И. Лаврушина. – Москва : Банковский и биржевой научно-консультационный центр, 1992. – 428 с.

13. Рид Э. Коммерческие банки / Э. Рид [и др.] ; пер. с англ. – Москва : Прогресс, 1983. – 586 с.

14. Банковское дело / под ред. проф. В. И. Колесникова, проф. Л. П. Кромевецкой. – Москва : Финансы и статистика, 1996. – 480 с.

15. Масленченков Ю. С. Технология и организация работы банка: теория и практика / Ю. С. Масленченков. – Москва : Дека, 1998. – 432 с.

16. Морсман Э. Искусство коммерческого кредитования / Э. Морсман ; пер. с англ. – Москва : Альпина Бизнес Букс, 2005. – 187 с.

17. Цал-Цалко Ю. С. Фінансовий аналіз : підручник / Ю. С. Цал-Цалко. – Київ : Центр учбової літератури, 2008. – 566 с.

18. Бондаренко С. В. Сравнительный анализ методик оценки кредитоспособности заемщика / С. В. Бондаренко, Е. А. Сапрунова // Финансы и кредит. – 2008. – № 24. – С. 12-18.

19. Ковалев В. В. Финансовый анализ: Управление капиталом. Выбор инвестиций. Анализ отчетности / В. В. Ковалев. – Москва : Финансы и статистика, 1998. – 512 с.

© Л. В. Соколова, О. Є. Соколов, А. О. Тімошева

The analysis of scientific-practical tools of the company creditworthiness evaluation

Sokolova Lyudmila

Kharkiv National University of Radio Electronics, Professor of Department of Economic Cybernetics and Management of Economic Security, Doctor of Science (Economics), Professor, Ukraine

Sokolov Oleg

Public Company «UkrSibbank» BNP Paribas Group, Head 4 of Kyiv Management Department, Ukraine

Timosheva Alena

Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics, Bachelor's Degree student, specialty «Finance and Credit», Ukraine

Abstract. The article examines methodical approaches of evaluation of industrial companies' credit ability. On the bases of critical analysis of professional literature on the subject of the study, the definition of basic concepts was determined; the existing scientific and methodological tools of creditworthiness evaluation of the company were examined. The solution scheme of the company credit rating calculating algorithm was done. It's implementation is based on the author's mathematical software. The authors performed an experimental testing of the proposed methodological approach, which allowed to establish appropriate recommendations of practical orientation.

Keywords: company, creditworthiness, analysis, evaluation, scientific and methodological tools.

© L. Sokolova, O. Sokolov, A. Timosheva

Управління соціальною сферою як чинник позитивного іміджу держави у сучасному світі

Пакуліна Алевтина Анатоліївна

Харківський національний університет будівництва та архітектури, доцент кафедри економіки, кандидат економічних наук, доцент, Україна

Пакуліна Ганна Сергіївна

Український державний університет залізничного транспорту, здобувач освітнього ступеня «Бакалавр» спеціальності «Економіка підприємства», Україна

Анотація. Об'єктом дослідження є процес державного управління соціальною сферою як чинник позитивного іміджу України у сучасному світі. У статті проведений комплексний аналіз стану державного управління соціальною сферою як чинника позитивного іміджу України. Авторами визначені сучасні тенденції, особливості управління соціальною сферою і формування позитивного іміджу держави. Науково обґрунтовані домінанти, що характеризують позитивний імідж України у світі, як основа пріоритетів системного реформування соціальної сфери. Авторами статті визначені пріоритети державного управління соціальною сферою Харківської області.

Ключові слова: імідж, державне управління, соціальна сфера, соціально-економічний розвиток, пріоритети.

Вступ

Актуальність проведення нашого дослідження обумовлена рядом чинників:

- по-перше, необхідністю комплексного аналізу складного процесу трансформації соціальної політики в епоху глобалізації, в умовах яких формування іміджу України має свої особливості;

- по-друге, інтересами наукового осмислення системи детермінант, під впливом яких формується міжнародний імідж України;

- по-третє, інтересами вироблення науково обґрунтованих підходів, сприяючих раціоналізації процесу просування соціокультурного іміджу України;

- по-четверте, необхідністю вироблення науково обґрунтованих підходів, сприяючих вдосконаленню державного управління соціальною сферою як чинника позитивного іміджу України у сучасному світі.

Слід зазначити, що в науковій літературі сформувалося немало плідних і цінних ідей, обґрунтованих концептуальних підходів, пов'язаних з проблематикою міжнародного іміджу держави в умовах глобалізації і інформаційного суспільства. Узагальнення і виводи, отримані нами в результаті проведеної роботи, будуються на досягненнях вітчизняних і зарубіжних дослідників, пов'язаних з осмисленням проблем міжнародного іміджу країни і державного управління соціальною сферою.

Проблеми управління соціальною сферою регіону в період складної внутрішньо – і зовнішньополітичної ситуації в Україні, другої хвилі світової фінансової кризи, глобалізації бізнес-процесів займають важливе місце в системі розвитку громадських і відтворювальних стосунків. Рішення цих проблем вимагає комплексного підходу до коригування реформ, що проводяться, найважливішим елементом яких повинно стати реформування системи управління в соціальній сфері, що припускає формування нових принципів регулювання, а також розробка організаційно-економічного механізму реалізації соціальних стратегій розвитку регіону.

Теоретичну базу дослідження склали публікації вчених, які спеціалізуються на виявленні і рішенні проблем іміджу держави у сучасному світі.

Аналіз досліджень в області формування позитивного іміджу держави, теорії і практики розвитку соціальної сфери, а також розробки і реалізації соціальної стратегії в Україні в сучасних умовах показали, що для вирішення завдань дослідження є певні наукові передумови. В той же час, слід зазначити, що в більшості робіт досліджуються переважно мікроекономічні проблеми в соціальній сфері, при цьому недостатньо уваги приділяється питанням формування позитивного іміджу держави і регіону, ефективної взаємодії органів державної влади з розвитку соціальної сфери регіону, реалізації соціальної стратегії на рівні регіону. Актуальність і недостатня міра розробленості проблем державного управління соціальною сферою як чинника позитивного іміджу України у сучасному світі вимагають, щоб вони стали об’єктом спеціального наукового дослідження.

Об’єктом дослідження є процес державного управління соціальною сферою як чинника позитивного іміджу України у сучасному світі, предметом – зміст і особливості державного управління соціальною сферою як чинника формування позитивного іміджу держави у сучасному світі.

Мета дослідження – комплексний аналіз стану державного управління соціальною сферою як чинника позитивного іміджу України і розробка рекомендацій по його вдосконаленню. Досягнення заявленої мети визначило рішення наступних завдань :

- дослідити теоретичні і методологічні аспекти вдосконалення державного управління соціальною сферою як чинника позитивного іміджу України у сучасному світі;

- виявити сучасні тенденції, особливості управління соціальною сферою і формування позитивного іміджу регіону;

- науково обґрунтувати домінанти, що характеризують позитивний імідж України у світі як основу пріоритетів системного реформування соціальної сфери регіону;

- обґрунтувати пріоритети державного управління соціальною сферою Харківської області.

Результати дослідження

У всі часи держави були зацікавлені у створенні привабливого іміджу, який сприяє ефективній зовнішній політиці, просуванню національних інтересів. У умовах глобалізації і конкурентної боротьби, що загострюється, держави і інші суб'єкти політики витрачають значні кошти на формування в очах світової спільноти своєї високої репутації [1, с. 137]. Необхідність формування міжнародного іміджу держави незаперечна. Позитивний імідж держави допомагає закріпити її політичні успіхи у світі, посилює конкурентні можливості, полегшує практичні дії у стосунках з іншими країнами. Тому політики, прагнучи задовольнити запити зарубіжної громадськості в знаннях і уявленнях про конкретні держави, організовують і ведуть як перевірену на практиці діяльність по формуванню іміджу, так і звертаються до нових способів і технологій.

В той же час ознаки створення і просування певного іміджу держави можна виявити упродовж практично усієї політичної історії. Чинник іміджу у всі часи чинив значний вплив на хід міжнародних політичних процесів і подій. Тому цілком природно те, що до проблеми формування певного образу держави зверталися мислителі різних епох. У своїх роздумах вони задавалися питаннями, яким має бути правитель в очах народних мас, наскільки йому «реальному» необхідно і можливо відрізнятися від уявлень про нього.

Імідж може бути охарактеризований як цілеспрямовано формований образ, що відбиває ключові суспільно-політичні характеристики об'єкту, які мають певні цінності і, будучи раціонально і емоційно сприйняті, викликають певне відношення до оцінюваного об'єкту. Приведене визначення представляється нам переважним, оскільки ґрунтується на баченні іміджу як комунікативної величини, за допомогою якої можна цілеспрямовано впливати на суспільну свідомість, впроваджуючи в неї створені ідейні конструкти, що формують поведінку цільових груп громадськості.

Аналіз профільних джерел і політичної практики показує, що імідж об'єкту виникає тоді, коли який-небудь соціальний суб'єкт сприймає його зовнішні і (чи) внутрішні характеристики. Суб'єкт, у якого виникла ця думка про об'єкт, є носієм іміджу. Об'єкт, про який склалася думка у цього суб'єкта, виступає прототипом іміджу. Інформацію, на основі якої у майбутніх носіїв іміджу склалася думка про прототип іміджу, можна позначити як іміджоформуючу інформацію.

Імідж держави відрізняє його від іміджів інших соціальних феноменів. У контексті дослідження, що проводиться, важливо враховувати те, що держава виступає суб'єктом міжнародних відносин. У зв'язку з цим обґрунтованою представляється думка одного з основоположників теорії іміджу К. Боулдінга, що виділяє в міжнародній системі у якості її невід'ємних елементів образи «інших» держав. Їх наявність дослідник пояснює ворожим відношенням різних країн однієї до одної. Тим самим вивчення образів держав як суб'єктів світового політичного процесу стає найважливішим інструментом, що до-

www.pathofscience.org
ISSN 2413-9009

зволяє здійснювати комплексний аналіз їх зовнішньополітичної діяльності [2, с. 121].

У профільній літературі поняття «імідж держави» і «імідж країни» часто вживаються як синоніми [3, 4]. При тому, що поняття «країна» і «держава» важко мислити автономно, проте, вони мають певні відмінності. Під країною зазвичай розуміються неполітичні феномени, географічні, духовні, етнічні і культурні особливості. Тобто країна сприймається як батьківщина, територія, на якій проживає та або інша соціальна спільність. Держава ж виступає як політична організація суспільства, що має верховенство влади і суверенітет в міжнародних справах, існуюча на певній території в конкретну епоху.

Імідж держави можна визначити як спрощений символічний образ усієї сукупності інститутів влади держави, заснований на їх реальній діяльності, так і створюваний стихійно або цілеспрямовано на основі міфів і стереотипів масової свідомості, тим самим, формуючи стійкі політичні мотивації людей. У іміджі держави слід виділити дві складові, які володіють певними характерними ознаками: внутрішньополітичний і зовнішньополітичний імідж. Якщо говорити про сприйняття тієї або іншої країни зарубіжними аудиторіями, то тут також можливе протиставлення іміджів держави, політичного режиму і країни, хоча набагато частіше відбувається їх природне або цілеспрямоване ототожнення [5, с. 26]. Надалі у нашому дослідженні дві категорії вживатимуться як синоніми.

З урахуванням вивчених підходів імідж держави може бути визначений як цілеспрямовано створюваний образ держави, що відбиває її ключові характеристики, які мають певні цінності для реципієнта, і в результаті емоційного і раціонального їх осмислення викликають у нього задане відношення до цієї держави.

У науковій літературі склалися підстави для виділення і типологізації іміджу держави [6, с. 41-42]. У якості першої підстави виділяється спрямованість прояву. В цьому випадку імідж держави буває зовнішнім і внутрішнім. Друга підстава пов’язана з оцінним забарвленням іміджу, залежно від чого він може бути позитивним або негативним. Третя підстава – цілеспрямованість діяльності з формуванню іміджу. Виділяють і природний і специфічний імідж. Останній створюється технологіями і може не повною мірою відбивати реальний стан справ у державі. Четверта підстава – раціональність сприйняття. В цьому випадку імідж держави буває когнітивним і емоційним. П’ята підстава – зміст іміджу держави, тобто віддзеркалення ним характерних рис, властивих різним суб’єктам держави, що реалізовують свої функції.

Імідж держави на міжнародній арені був сформований в масовій свідомості зарубіжної громадськості і неминуче набуває політичного забарвлення. Умовно в іміджі держави можна виділити ряд компонентів:

- імідж держави як єдиного сукупного організму;
- імідж окремих політичних інститутів держави;
- імідж політичної еліти;
- імідж окремих політичних діячів.

На імідж держави чинять вплив самі різні чинники (зовнішня політика держави, висловлювання політичних діячів, розвиток економіки, прогнози розвитку і так далі). Істотний вплив на формування позитивного іміджу України чинить соціальна сфера, про що мова піде нижче.

Соціальна сфера є частиною економічної системи, функціональним призначенням якої є надання послуг соціального характеру. В даному випадку поняття «сфера» слід розглядати як сукупність видів економічної діяльності, які мають чітко виражену спільність функцій, особливе призначення в громадському розподілі праці і ряд характеристик, які істотно відрізняють ці види економічної діяльності від матеріального виробництва, зокрема: здебільшого збіг стадій виробництва і споживання, наявність безпосереднього контакту із споживачем, орієнтація на індивідуального споживача або суспільство в цілому, локальність споживання через неможливість транспортування і накопичення послуг.

Актуальною науковою проблемою є забезпечення стійкого розвитку соціальної сфери. Головною метою соціального розвитку, а, отже, і планування соціальної сфери являється підвищення рівня життя населення, а також формування людського капіталу в цілому як головної продуктивної сили. Можна помітити, що це досить загальна мета, яка тому і не може бути змодельована, хоча і повинна враховуватися в процесі планування. Вона служить його основою. Зрозуміло, що плани усієї країни відносно підвищення рівня життя повинні доповнюватися зусиллями колективів підприємств соціальної сфери населених пунктів, районів, регіонів. В той же час в плани соціального розвитку необхідно закладати і такі показники, які б сприяли зменшенню існуючої диференціації.

На розвиток соціальної сфери впливає багато чинників, які часто неоднозначно пов’язані між собою. Вплив цей може бути як безпосереднім, так і опосередкованим. Функціонування соціальної сфери треба розглядати як невід’ємну частину усієї соціально-економічної системи України, в якій зосереджена одна третина основних фондів і що майже стільки ж усіх працюючих. До речі, слід зазначити, що тут зосереджений найвищий інтелектуальний потенціал.

Усе це свідчить про вагому роль соціальної сфери в житті суспільства. Її значення для економіки України можна розглядати в двох аспектах: один з них полягає в тому, що цей сегмент економіки істотно визначає рівень розвитку української економіки. Тому в перспективі без гнучкої і ефективної системи фінансування неможливе її повноцінне функціонування. У перспективі в розвитку соціальної сфери повинні статися істотні зміни, до яких, на наш погляд, доцільно віднести: зростання інвестицій, що зумовить поліпшення її інфраструктурного потенціалу; подальша диверсифікація послуг соціальної сфери; активізація розвитку ринку послуг; підвищення освітнього, професійного і кваліфікаційного рівня кадрового потенціалу, що, у свою чергу, зумовить підвищення ефективності виробництва.

Потрібне поліпшення доступності усіх елементів інфраструктури соціальної сфери і відповідних послуг для кожного громадянина України. Вирішуючи цю задачу, соціальна сфера створює передумови для усебічного розвитку особистості. Саме плануючи і прогнозуючи досягнення соціальної рівності, можна цілеспрямовано вирішувати і завдання розвитку особистості, формування головної продуктивної сили громадського розвитку. Підвищення рівня життя, формування здорового способу життя, зниження соціальної диференціації дають можливість виразити себе як через головну мету соціального розвитку, так і через ієрархію – «дерево цілей». Процес конкретизації цілей від вищого рівня до найбільш низького нагадує процес розростання дерева. До цього способу – побудови «дерева цілей» – доводиться звертатися кожного разу, коли мета велика і складна, щоб її можна було безпосередньо зв'язати із засобами її досягнення [7, с. 96]. Проте, таке формулювання програми соціального розвитку передбачає необхідність детального визначення цілей для різних рівнів організації суспільства, кожного колективу згідно їх ролі в процесі громадського виробництва.

Завдання державного регулювання соціально-економічного розвитку в конкретній країні виходять, по-перше, з самої концепції держави, як її розуміють в цьому суспільстві, його економічній ролі, з пануючої економічної і соціальної ідеології. Вони визначаються специфікою і об'єктивними умовами функціонування національного господарства, традиціями, менталітетом населення, типом його господарської поведінки, характером економічної ситуації і конкретним набором економічних, соціальних, екологічних проблем. У числі найбільш важливих завдань, що стоять перед державою нині, є наступні:

- сприяння створенню ефективної ринкової інфраструктури, що працює на реальний сектор економіки України;
- комплексне проведення економічної реформи, сприяння знаходженню ефективних власників і їх підтримка, впровадження передових форм і методів організації економіки;
- послідовне створення законодавчої і нормативно-правової бази господарювання в умовах глобалізації і європейського вектору розвитку України;
- поступова структурна перебудова усього національного господарства, регіональних економік, окремих видів діяльності, сфер економіки, підприємств;
- сприяння демонополізації і розвитку конкуренції при одночасному захисті внутрішнього національного і регіональних ринків, забезпеченні економічної безпеки України.

Регіональний рівень державного регулювання – питання не менш складне, чим державне регулювання на національному рівні. Між тим, і зарубіжний, і вітчизняний досвід говорять про те, що регулювання з боку територіальних органів, регіональна економічна політика часто дають більший ефект, чим централізована дія. Найбільш вдалим варіантом визнається по-

єднання централізованої і регіональної дії на господарюючі суб'єкти. При цьому централізована дія грає стратегічну роль, але основний обсяг завдань регулювання економіки, здійснюється на регіональному рівні.

Регіональні органи управління об'єктивно були поставлені в такі умови, коли вони відповідали за головне і найбільш складне – соціальний розвиток території, підвищення рівня життя населення.

Завдання державного регулювання соціально-економічного розвитку на регіональному рівні конкретизуються і набувають певної специфіки. Традиційно в зарубіжних країнах в регіонах і великих містах звертається особлива увага на рішення наступних завдань:

- пропорційний розвиток місцевої економіки;
- збереження місцевих підприємств і робочих місць;
- забезпечення прибуткової бази місцевих бюджетів;
- раціональне землекористування;
- структурна перебудова старих індустріальних районів;
- поліпшення екологічної ситуації і благоустрою;
- цілеспрямована професійна освіта відповідно до потреб регіону, перепідготовка і перекваліфікація кадрів;
- стійкий розвиток соціального комплексу;
- допомога бідним територіям.

Стосовно українських умов на регіональному рівні загальні завдання державного регулювання соціально-економічного розвитку можна сформулювати таким чином:

- підтримка необхідних рівнів виробництва стратегічних товарів, забезпечення регіональної економічної безпеки;
- підтримка найважливіших регіональних макроекономічних пропорцій (між попитом і пропозицією, експортною і внутрішньою економікою);
- підтримка необхідного співвідношення між кількістю і якістю робочих місць і пропозицією робочої сили (по окремих контингентах населення, містах і районах);
- розвиток соціального комплексу і його інфраструктури, створення загальних умов господарювання для усіх секторів економіки. Забезпечення можливостей користування в регіоні енергетичними і транспортними системами;
- компенсація для соціально значущих сфер і підприємств об'єктивно існуючих негативних чинників їх діяльності;
- комплексне рішення проблем в економіці регіону (на основі реалізації взаємозв'язаної системи регіональних цільових програм).

Соціально-економічна політика регіону – це заснована на загальновизнаній стратегії певна мета і принципи дій адміністрації і господарюючих суб'єктів у сфері економіки, а також напрями і пріоритети цієї діяльності, що враховують загальнодержавні, регіональні і корпоративні інтереси, які мають стабільний, передбачуваний характер. Соціально-економічна політика

виходить із загальної національної соціально-економічної політики України і визначає усе поточне управління і регулювання економіки в регіоні.

Соціальний комплекс регіону, на нашу думку, є сукупністю видів економічної діяльності, спрямованих на задоволення потреб населення, що включають: системи освіти і охорони здоров'я, сферу культури, житлово-комунальне господарство (ЖКГ), транспортне обслуговування населення, торгівлю і ресторанне господарство, туризм і рекреаційну діяльність (рис. 1).

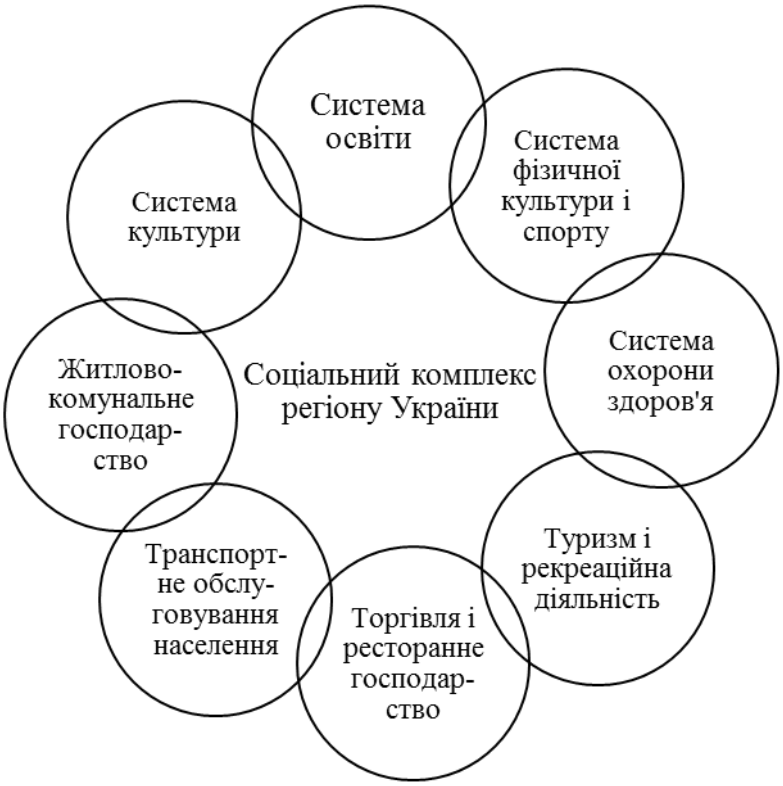

Рисунок 1 – Структура соціального комплексу регіону

Соціальний комплекс регіону характеризується спільністю територіального розміщення, тісним взаємозв'язком складових його елементів, залежністю від глобалізаційних і євроінтеграційних процесів. Недостатній розвиток одного або декількох видів економічної діяльності може привести до уповільнення розвитку соціального комплексу в цілому або його руйнуванню [8, с. 17].

Процесу взаємодії органів державної влади з розвитку соціальної сфери регіону України сприяє правильний вибір стратегії соціально-економічного розвитку, спрямованої на формування єдиного соціального комплексу.

Вибір на користь тієї або іншої технології для формування іміджу визначається рядом обставин і залежить, передусім, від результату, який необхідно отримати на виході.

Як показує практика і аналіз профільної літератури, необхідно враховувати наступні характеристики іміджу України (табл. 1).

Таблиця 1 – Характеристики політичного іміджу

Характеристики	Зміст
за співвідношенням з реальністю	реальний – ідеальний
за модальністю	позитивний – негативний
за суб'єктом	імідж держави, політичного діяча, партії та ін.
за порівняльною ознакою	імідж держави – імідж держави-конкурента та ін.
за стадією виборчої кампанії	початковий, поточний, вторинний
за механізмом формування	стихійний – штучний
за ірраціональними характеристиками	несвідомі характеристики, пов'язані з індивідуальними здібностями реципієнта; характеристики, пов'язані з масовими стереотипами, загальними для людей цієї культури, тобто, архетипами «колективного несвідомого» за Юнгом
за аспектами сприйняття	дзеркальний, поточний, бажаний

Зміна іміджу України простежуються при аналізі індексу людського розвитку (ІЛР), який щорічно розраховується експертами ПРООН спільно з групою незалежних міжнародних експертів [9].

Для підвищення оцінки іміджу України необхідно враховувати особливості його формування за основними напрямками (рис. 2).

Рисунок 2 – Оцінка іміджу України за ефективністю управління соціальною сферою

Індекс людського розвитку 2015 року відображає прогрес в області розвитку, досягнутий за останні роки, і дозволяє побачити актуальні тенденції

в окремих державах. Нове дослідження показує, що рівень людського розвитку продовжує рости, але темпи його підвищення знизилися в усіх регіонах світу і прогрес дуже нестабільний. Так, в країнах Північної Африки, Близького Сходу, Азіатсько-Тихоокеанського регіону, а також в Латинській Америці і Карибському басейні середньорічні темпи зростання людського розвитку знизилися майже удвічі. Найбільш різкий спад значень ІЛР стався в регіоні Північної Африки і Близького Сходу, де тривають озброєні конфлікти. В цілому, темп прогресу відносно ІЛР помітно вище в групі країн з низьким і середнім рівнем людського розвитку, що вказує на поступове звуження розриву між країнами з вищим і нижчим рівнем людського розвитку.

У 2015 році рейтинг національних досягнень очолює Норвегія, яка займала перше місце з 2001 по 2006 рік, потім поступилася його Ісландії, проте в 2008 році повернулася на вершину списку і весь цей час продовжує лідирувати. ІЛР Норвегії дорівнює 0,944. Королівство Норвегія – держава в Північній Європі, в західній частині Скандинавського півострова, граничить на сході з Швецією, Фінляндією і Росією. Форма правління – конституційна монархія, форма державного устрою – унітарна. Столиця Норвегії – Осло. Рівень тривалості життя в цій державі один з найвищих у світі – 81,6 років, середньорічний дохід на душу населення – $ 64 992 (по паритету купівельної спроможності, вираженому в доларах США в цінах 2011 року). Норвегія – найменш населена з країн Європи – усього в країні проживають близько 4 900 000 чоловік. Бідних громадян тут практично немає, а так звані «класові» відмінності виражені дуже слабо. Оскільки Норвегія – один з найбільших у світі і видатний в Західній Європі виробник і експортер вуглеводнів, добробут населення країни значною мірою залежить від нафто– і газодобувної і нафтопереробної промисловості. У країні традиційно низька інфляція і безробіття в порівнянні з іншою Європою, але в той же час – це одна з найдорожчих країн світу [9].

У десятку лідерів рейтингу – країн з дуже високим рівнем розвитку – також увійшли: Австралія, Швейцарія, Данія, Нідерланди, Німеччина, Ірландія, Сполучені Штати Америки, Канада і Нова Зеландія.

З числа держав колишнього СРСР в групі країн з високим рівнем ІЛР, разом з Україною (81місце), знаходяться: Росія (50), Білорусь (також 50 місце), Казахстан (56), Грузія (76), Азербайджан (78) і Вірменія (85). Інші пострадянські держави включені в групу країн з середнім рівнем розвитку : Молдова (107 місце – найнижчий показник в Європі), Туркменістан (109), Узбекистан (114), Киргизстан (120) і Таджикистан (129). З усіх держав колишнього СРСР тільки країни Балтії змогли увійти до першої групи держав з дуже високим рівнем людського розвитку : Естонія займає 30 місце, Литва – 37, Латвія – 46.

Замикають рейтинг неблагополучні держави з найнижчим рівнем розвитку. У цих державах надзвичайно низька тривалість життя – від 40 до 50 років, украй несприятливе соціально-економічне середовище, низька письменність населення – уміють читати і писати не більше 30% усіх жителів, а

дохід на душу населення – менше $ 1 000 на людину в рік. Незважаючи на частковий прогрес, досягнутий останніми роками, ці країни як і раніше страждають від бідності, обмежених можливостей у сфері освіти, а також низької тривалості життя, значною мірою обумовленою смертністю від хвороб, таких як малярія і СНІД. У ряді країн ці проблеми посилюються руйнівними наслідками озброєних конфліктів.

Як показав проведений нами аналіз, в сучасній Україні керівництвом держави доцільно сформулювати ряд найважливіших офіційних установок, орієнтуючих організацію діяльності по формуванню міжнародного іміджу нашої країни. Вони містяться в Конституції України, ряду документів доктринального характеру, правових актах, мають бути викладені в програмних статтях і виступах глави держави. Практична реалізація вказаних установок відбувається в умовах комплексної дії безлічі чинників різної сили і різної спрямованості, аж до прямої протидії і цілеспрямованого створення негативного образу України її політичними опонентами, провідними акторами сучасної світової політики. В той же час Україна здатна проводити цілеспрямовану політику по формуванню свого позитивного образу. Незважаючи на існуючі проблеми, Україна має значний іміджевий потенціал, що дозволяє в умовах інформаційної глобалізації формувати такий її образ, який сприятиме рішенню завдань розвитку країни і забезпечення національної безпеки.

Посилення глобалізації і євроінтеграційний вектор розвитку пред'являють наполегливі вимоги до організації діяльності по формуванню міжнародного іміджу України. Тим самим ці обставини виступають імперативами по відношенню до організації діяльності інститутів держави і громадянського суспільства, пов'язаної із створенням образу нашої країни. Під імперативом розуміється вимога, загальнозначущий припис; примус поступати певним чином.

Слід зазначити, що як необхідна відправна точка по розгортанню діяльності, пов'язаної із створенням заданого образу нашої країни у світі, повинен виступати завчасно сформований образ, виступаючий певним орієнтиром. Звідси важливо визначити, якого ідеального міжнародного іміджу потребує Україна, які його компоненти.

В умовах стрімкого стирання граней між внутрішньою і зовнішньою сферами соціального життя необхідно брати до уваги ту обставину, що внутрішній імідж і самоідентифікація української нації чинять істотній вплив на створення міжнародного іміджу країни. Отже, важливо розуміти, як влаштований цей механізм, що треба зробити для того, щоб діяльність з формування міжнародного іміджу України увінчалася успіхом.

При цьому діяльність по просуванню міжнародного іміджу України нині стає усе більш складною і вимагає особливої організації і фактично перманентної трансформації. Інтереси ж формування бажаного міжнародного іміджу України вимагають оптимізації цієї діяльності.

Сучасний міжнародний стан через відомі причини є дуже непростим для нашої країни. На Україну виявляється безпрецедентний силовий тиск,

посилюється військова присутність біля її меж. Згідно такій стратегії робляться і цілеспрямовані і послідовні, спеціально організовані зусилля із дискредитації нашої країни і її політики в очах світової спільноти. Діючи так само, політичні опоненти України прагнуть реалізувати свої інтереси. Звідси правомірно стверджувати, що створення негативного міжнародного іміджу сучасної України і її регіонів виступає одночасно і як мета, і як технологія таких дій.

У умовах, що склалися, перед нашою країною, окрім іншого, встають завдання з організації специфічної іміджоформуючої діяльності. За тимчасовим параметром їх можна умовно розділити на дві групи: короткострокові і довгострокові. Умовним такий розподіл являється тому, що ці групи завдання тісно пов'язані між собою і об'єднані необхідністю формування позитивного іміджу України. Зрозуміло, що завдання короткострокового характеру підкоряються рішенню довгострокових завдань.

В той же час природа короткострокових і довгострокових завдань має істотні відмінності, чим і повинен обумовлюватися вибір використовуваних для їх вирішення засобів, ресурсів і методів дій [10, с. 6]. Короткострокові завдання вимагають оперативного реагування. Такими може виявитися негайна нейтралізація разових (локальних) ворожих і деструктивних інформаційних акцій або їх попередження. Подібною ретельно спланованою акцією можна вважати, наприклад, відверто антиукраїнську інтерпретацію подій, пов'язаних з крахом «Боїнгу» в Україні в липні 2014 року.

Перманентне і пріоритетне оперативне реагування об'єктивно містить в собі небезпеку забуття стратегічних за своїм характером дій з формування іміджу України. Звідси ясно, що інтереси рішення короткострокових і оперативних завдань не повинні затуляти розуміння і перспективного і конкретизованого бачення того, який має бути у України міжнародний імідж. У зв'язку з цим абсолютно правомірно ставити і вирішувати питання про необхідність вироблення довгострокової іміджевої стратегії України.

Слід в той же час відмітити, що в дослідженнях подібного роду в більшості випадків необґрунтовано обходиться питання про те, який міжнародний імідж нашої країни повинен скластися в результаті спеціально організованої діяльності.

Як відправна точка по розгортанню діяльності, пов'язаної із створенням заданого образу нашої країни у світі, повинен бути завчасно сформований образ, покликаний виступити певним орієнтиром. Звідси важливо визначити, в якому ідеальному міжнародному іміджі має потребу Україна, які його компоненти.

В умовах глобалізації і інформаційного суспільства імідж України не є єдиним монолітом і раз і назавжди сталою освітою [11, с. 334]. Він розпливчатий, неоднозначний і формується в різних регіонах світу і країнах порізному. Слід констатувати і наявність серйозного дисонансу в уявленнях світової спільноти про реальний образ і потенціал нашої країни.

Однією з умов необхідного сприйняття нашої країни у світі є наявність її сформованого бажаного образу. Він виступає як сукупність представлень, які склалися про неї у цільових групах за кордоном, що забезпечують задане сприйняття країни. Такий імідж сприяє рішенню актуальних зовнішньополітичних завдань і забезпечує реалізацію національних інтересів. Бажаний імідж України за своїм змістом є сукупність її характеристик, які необхідно донести до цільових груп. З урахуванням викладеного пропонується наступний перелік домінант, що характеризують бажаний образ України у світі (рис. 3).

Рисунок 3 – Домінанти, що характеризують позитивний імідж України у світі

Бажаний образ виступає як початковий пункт, з якого розгортається система діяльності по його формуванню, забезпечує активний і наступальний характер іміджоформуючої діяльності України. Просування ідеального міжнародного іміджу України у світі вимагає збігу з внутрішнім іміджем і розподілі його суспільством.

Бажаний образ виступає як початковий пункт, з якого розгортається система діяльності по його формуванню, забезпечує активний і наступальний характер іміджоформуючої діяльності України. Просування ідеального міжнародного іміджу України у світі вимагає збігу з внутрішнім іміджем і розподілі його суспільством.

Формування міжнародного іміджу нашої країни в сучасних умовах буде ефективним тільки у разі адаптації до особливостей інформаційної епохи [12, с. 35]. Україні необхідно терміново активізувати діяльність по зміні її сприйняття у світі:

- формувати офіційні підходи, що викладаються в доктринальних і правових актах;

- створювати державні установи і інші організації, пріоритетним напрямом діяльності яких є робота з формування позитивного сприйняття України у світі;

- інститутам держави і суспільства необхідно вносити істотні зміни до своєї діяльності за допомогою створення органів зв'язку з громадськістю, появи нових спеціальностей (іміджмейкери, спічрайтери, прес–секретарі, стилісти, експерти та ін.). У рамках цієї діяльності виділяються пріоритети, відбувається нарощування інформаційних ресурсів, здійснюється пошук адекватних методів, форм, технологій роботи.

У зв'язку з цим цілеспрямоване формування міжнародного іміджу України слід розцінити як реагування держави на посилення європейського вектору розвитку, глобалізацію і розвиток інформаційного суспільства, побудову соціальної держави.

Домінанти, що характеризують позитивний імідж України у світі, повинні лежати в основі пріоритетів системного реформування соціальної сфери її регіонів.

Вдосконаленню взаємодії органів державної влади Харківської області з розвитку соціальної сфери сприяє концентрація зусиль і обмежених ресурсів на науково обґрунтованих пріоритетах.

Пріоритетами щодо вдосконалення системи управління соціальною сферою, підвищення добробуту населення і формування позитивного іміджу Харківської області є:

- створення умов для поліпшення якості життя сімей з дітьми;

- формування позитивного іміджу сім'ї;

- удосконалення комплексу профілактичних заходів по зниженню рівня смертності, що спостерігається у всіх вікових групах населення;

- збереження та зміцнення здоров'я населення, збільшення очікуваної тривалості життя;

- забезпечення найбільш сприятливих можливостей поєднання виховання дітей з професійною діяльністю, доступність дошкільної освіти;

- розвиток системи державної підтримки сімей, що мають дітей, які залишилися без піклування батьків;

- забезпечення державних гарантій прав громадян на поліпшення житлових умов;

- сприяння регулюванню тимчасової трудової міграції для задоволення потреб регіону в робочій силі, збереження балансу між попитом і пропозицією;

- розширення мережі консультаційних послуг за різними напрямками діяльності регіонального соціального комплексу.

Однією з причин, що ускладнюють ситуацію на ринку праці Харківської області, що реєструється, є невідповідність структури пропонованих вакансій (непрестижних і мало оплачуваних) професійного, кваліфікаційного складу громадян, які звернулися до органи з працевлаштуванням регіону. Пріоритетом соціальної політики регіону в трудовій сфері є створення ефективної системи створення робочих місць. Головне завдання – збереження регіонального кадрового потенціалу.

Важливим напрямом є сприяння зайнятості окремим групам населення, насамперед працевлаштування жінок, які здійснюють догляд за дітьми, інвалідам, молоді та іншим категоріям населення, які мають нерівні умови на ринку праці. Необхідно концентрувати увагу на вирішення завдань оптимізації використання трудового потенціалу, так як недооцінка цього фактора є обмежувачем економічного розвитку регіону.

Успішна реалізація регіональних програм сприяє підвищенню якості життя населення Харківської області, задоволення основних соціальних потреб населення, сприяє загальному економічному розвитку регіону. Для сучасного українського суспільства особливого значення набуває проблема соціальної нерівності, особливе місце займають кількісні характеристики соціального розшарування і рівня бідності. Багато фахівців розглядають політику доходів як пріоритетну для соціального розвитку. Підвищення доходів населення веде до розширення попиту і таким чином стимулює зростання виробництва. Але існують соціальні групи населення, які потребують соціальної допомоги та підтримки. Ефективна система соціального захисту дозволяє регіонам вирішувати проблему підтримки неблагополучних сімей, однак благополучні сім'ї також мають потребу в сприятливих соціальних умовах життя. Таким чином, у даних умовах соціальна захист, яка орієнтована на розвиток людського потенціалу, може забезпечити вирішення даної задачі.

Сучасна система соціального захисту в міру свого розвитку стає все більш складно структурованою. Крім удосконалення пенсійного забезпечення, системи соціальної підтримки, заходів соціалізації та реабілітації, здійснюються програми спрямовані на задоволення не тільки життєво важливих потреб, але й на культурний розвиток, відпочинок, дозвілля, отримання освіти, професії, отримання роботи. Соціальний захист в сучасних умовах став дієвим інструментом подолання зростання соціальної нерівності, поглиблення процесу соціальної диференціації населення [13]. Створення всім громадянам прийнятних умов життя відповідно до вимоги соціальних норм сприяє зростанню рівня життя, підвищення якості життя населення, загальному

зростанню добробуту суспільства. Розвиток системи соціальної підтримки населення пов'язується нами з необхідністю підтримання певного рівня добробуту населення, вдосконаленням системи соціального захисту, створенням нових можливостей для розвитку людського капіталу – страхування та профілактики соціальних ризиків, розвитком нових елементів соціальної підтримки населення [14, с. 217]. Пріоритетами соціального захисту населення є державна політика соціальної підтримки, яка здійснюється в рамках диференційованих різнопланових видів матеріальних виплат і надання соціальних послуг.

Пріоритетні заходи щодо розвитку сфери послуг і формування позитивного іміджу Харківської області представлені нами в табл. 2.

Таблиця 2 – Пріоритетні заходи щодо розвитку сфери послуг і формуванню позитивного іміджу Харківської області

Назва	Опис
Цілі	Розширення обсягу асортименту та підвищення якості послуг, що надаються
	Зміцнення матеріально-технічної бази, в тому числі за рахунок розвитку мережі загальнодоступних підприємств, установ та організацій
	Розширення регіональної мережі комплексних сервісних центрів із ремонту, зокрема, побутової та комп'ютерної техніки, теле- та радіоапаратури, ремонту та обслуговуванню житла
Пріоритети	Подальше зростання мережі установ, які надають послуги, особливо з догляду за людиною та санітарно-гігієнічні(хімчистка, пральня)
	Розвиток економічно доступних та малих об'єктів побутового обслуговування в поєднанні з підприємствами, орієнтованими на надання комплексу послуг високої якості
	Широке застосування найновітніших технологій надання послуг та технічних засобів
Заходи щодо розвитку сфери послуг і формуванню позитивного іміджу області	Активізація діяльності органів міської влади щодо усунення недоброякісної конкуренції та легалізації тіньового сектору в процесі створення ринку послуг конкурентоспроможних підприємств
	Розширення мережі комплексних сервісних центрів з ремонту та утилізації побутової та комп'ютерної техніки, телерадіоапаратури, ремонту, обслуговуванню та прокату транспортних засобів
	Подальше збільшення кількості установ, які надають послуги з догляду за людиною (перукарські, косметологічні, оздоровчі, лікувального масажу) та санітарно-гігієнічні (хімчистка, прання), а також підприємств з ремонту та догляду за житлом, виготовленню столярних виробів, ремонту взуття, надання фото- та ритуальних послуг

Закінчення табл. 2

Назва	Опис
Заходи щодо розвитку сфери послуг і формуванню позитивного іміджу області	Розвиток економічно доступних та малих об'єктів побутового обслуговування в поєднанні з підприємствами, орієнтованими на надання комплексу послуг високої якості найбільш платоспроможним споживачам (салони краси, авторські салони з шиття одягу, сауни, фірмові сервісні центри з ремонту та техобслуговуванню побутової та комп'ютерної техніки, телерадіоапаратури тощо)
	Реалізація програми залучення ведучих вітчизняних та закордонних консультантів до проведення семінарів (в межах діяльності з перепідготовки та підвищенню кваліфікації економічно активного зайнятого та незайнятого населення), присвячених застосуванню найновітніших технічних засобів та технологій надання послуг
Прогноз	Збільшення обсягу наданих послуг населенню в 1,5 рази у 2020 р.

Висновки

Наукова новизна проведеного нами дослідження полягає в наступному:

1. Уточнено поняття «Іміджевий потенціал держави» як інтеграційної якості, що характеризує сукупність його об'єктивних можливостей по формуванню світового інформаційного простору з метою створення заданого образу держави в суспільній свідомості і у цільових груп.

2. Виявлений перелік домінант, на яких доцільно базувати бажаний образ України у світі. Він виступає як початковий пункт, з якого розгортається система діяльності по його формуванню, забезпечує активний і наступальний характер іміджформуючої діяльності України.

3. Виявлені пріоритетні заходи щодо вдосконалення системи управління соціальною сферою, підвищення добробуту населення і формування позитивного іміджу Орловської області. Вдосконаленню взаємодії органів державної влади Харківської області по розвитку соціальної сфери і формуванню позитивного іміджі регіону сприяє концентрація зусиль і обмежених ресурсів на науково обґрунтованих пріоритетах.

Перелік використаних джерел

1. Улитина М. О. Политический образ современной России в испанских СМИ / М. О. Улитина // Вестник Московского государственного лингвистического университета. – 2010. – № 604. – С. 137-146.

2. Boulding K. National images and international systems / K. Boulding // Journal of Conflict Resolution. – 1959. – № 3. – P. 120-131.

3. Горбушина О. П. Имидж страны у российской молодежи: структура и факторы формирования: структура и факторы формирования : дис. … канд. психол. наук : 19.00.05 / О. П. Горбушина. – Москва, 2006. – 199 с.

4. Алешина И. В. Паблик рилейшнз для менеджеров / И. В. Алешина. – Москва : ЭКСМО, 2003. – 327 с.

5. Федякин А. В. Политика формирования позитивного образа Российского государства (теоретико-методологические и прикладные аспекты политологического анализа) : автореф. дис. ... д-ра полит. наук : 23.00.02 / А. В. Федякин. – Москва, 2010. – 26 с.

6. Богданов Е. Н. Психологические основы «паблик рилейшнз» / Е. Н. Богданов, В. Г. Зазыкин. – Санкт-Петербург : Питер, 2003. – 208 с.

7. Феклистова И. С. Государственное управление социальным комплексом региона в условиях международной интеграции : учебник / И. С. Феклистова. – Орел : Издательство ОФ РАНХиГС, 2015. – 260 с.

8. Гранберг А. Г. Многорегиональные системы: экономико-математическое исследование / А. Г. Гранберг, В. И. Суслов, С. А. Суспицын. – Новосибирск : Сибирское Научное Издательство, 2007. – 371 с.

9. Программа развития ООН: Индекс человеческого развития в странах мира в 2015 году [Электронный ресурс] // Центр гуманитарных технологий : информационно-аналитический портал. – Режим доступа: http://gtmarket.ru/news/2015/12/16/7285. – По состоянию на 16.12.2015. – Загл. с экрана.

10. Пакулін С. Л. Концепція управління потенціалом соціально-економічного розвитку регіону / С. Л. Пакулін // Science and civilization – 2015 : materials of the XI International scientific and practical conference, 30 January – 07 February 2015. – Sheffield : Science and education LTD, 2015. – Vol. 5 : Economic science. Political science. – P. 5-7.

11. Пакуліна А. А. Удосконалення державного регулювання системи освіти / А. А. Пакуліна // Проблеми економіки. – 2013. – № 1. – С. 333-337.

12. Пакулін С. Л. Створення конкурентоспроможного соціального комплексу на макро- й мезорівні / С. Л. Пакулін // Areas of scientific thought – 2014/2015 : materials of the XI International scientific and practical conference, Sheffield, December 30, 2014 – January 7, 2015. – Sheffield : Science and education LTD, 2015. – Vol. 6. – P. 33-36.

13. Пакуліна А. А. Раціоналізація інформаційних потоків і вдосконалення системи показників соціально-економічного моніторингу розвитку регіону [Електронний ресурс] / А. А. Пакуліна, Г. С. Пакуліна // Траектория науки. – 2016. – №2(7). – Режим доступу: http://goo.gl/WOyLG0. – Назва з екрана.

14. Пакуліна А. А. Підвищення сталості соціально-економічного розвитку і забезпечення економічної безпеки регіонів / А. А. Пакуліна, С. Л. Пакулін, Г. Ю. Корсунський // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2015. – Вип. 52. – С. 215-219.

© А. А. Пакуліна, Г. С. Пакуліна

Management of social sphere as a factor of positive image of the state in the modern world

Pakulina Alevtyna

Kharkiv National University of Civil Engineering and Architecture, Associate Professor of Department of Economics, PhD in Economics, Ukraine

Pakulina Hanna

Ukrainian State University of railway transport, Bachelor's Degree student specialty «Economics of enterprise», Ukraine

Abstract. The object of study is the process of state management of social sphere as a factor of positive image of Ukraine in the modern world. The article conducts a complex analysis of state management of social sphere as a factor of positive image of Ukraine. The authors have defined the modern tendencies, features of management of social sphere and formation of the state positive image. The dominant, which characterize the positive image of Ukraine in the world as a basis of priorities of systemic reform of the social sphere was scientifically proved. The authors of the article define the priorities of state management of social sphere of Kharkov region.

Keywords: image, public administration, social services, socio-economic development priorities.

© A. Pakulina, H. Pakulina

Институциональные аспекты развития лесного комплекса Беларуси

Каштелян Таисия Васильевна

Белорусский государственный технологический университет, доцент кафедры организации производства и экономики недвижимости, кандидат экономических наук, доцент, Беларусь

Аннотация. В статье обосновывается потребность институциональных преобразований лесного комплекса. Выполнен анализ факторов развития рынка древесного сырья, обозначено место и роль государственной практики его регулирования; раскрыта роль корневых цен как фактора социально-экономического развития лесного хозяйства Беларуси; обозначены условия формирования инновационной активности организаций лесного сектора.

Ключевые слова: лесной комплекс, институциональные преобразования, государственное регулирование, корневые цены, инновационная активность.

Введение

Беларусь является страной, наделенной лесными ресурсами. Лесной комплекс – традиционный поставщик лесопродукции, пользующейся спросом на внутреннем и мировых рынках сбыта. Одним из наиболее важных секторов лесного комплекса, на который возложены экологические функции и ресурсного обеспечения, является лесное хозяйство. Эта отрасль представляет интерес как в системе обеспечения потребностей народного хозяйства и населения страны в древесине и других продуктах леса, так и в сохранении и усилении полезных природных функций лесов, биоразнообразия растительного и животного мира.

Существующие экономические отношения в лесном комплексе Беларуси характеризуются следующими основными чертами:

- соединением государственных и хозяйственных функций в системе лесохозяйственной отрасли и финансовыми потоками, представленными бюджетными средствами, направляемыми на выполнение функций охраны, зашиты лесов и др.;

- отсутствием конкурентоспособной рыночной среды при осуществлении ведения лесного хозяйства, лесопользования, включающего переработку древесного сырья.

Системный подход к изучению экономических проблем развития лесного комплекса предполагает изучение эффективности действующих институтов. Институциональная экономика интерпретирует жизнеспособность импорта институтов в определенной экономической среде, формирует представление о том, каковы должны быть контракты и соглашения, чтобы достигалась минимизация трансакционных издержек, в целом является междисциплинарной базой, объясняющей конкретно-исторический характер

экономических отношений производства и воспроизводства, функционирования законодательных и традиционных институтов.

В качестве теоретических моделей для оценки институциональной эффективности лесного комплекса можно использовать уже имеющиеся наработки белорусской экономической школы – И. М. Лемешевского [1], А. В. Неверова [2] и др. Профессором И. М. Лемешевским выделено, что позиционирование институционального анализа происходит по следующим направлениям [1, с. 82]:

- ограниченности рациональности в поведении субъектов (причиной этому служит неполнота или ассиметрия информации), а также вполне возможное оппортунистическое поведение субъектов;

- ограниченности экономических свобод хозяйствующих субъектов (причиной служит доминирование частного интереса, а также ошибки, допущенные при определении содержания самого экономического интереса;

- социализации жизнедеятельности людей (что предполагает формирование традиций, законов, норм хозяйственного поведения).

Применительно к объекту лесному комплексу можно выделить многовекторность институциональных особенностей, которые охватывают содержательную сторону экономической среды функционирования как в системе национального воспроизводства, так и во внутреннем взаимодействии отраслей (лесного хозяйства и лесной промышленности). Исходным моментом при рассмотрении лесного комплекса является проявление формального института (в узком смысле слова), предрешающего нормы поведения или действия в определенной национальной среде. Лесная политика Беларуси направлена, главным образом, на рациональное использование и расширенное воспроизводство ресурсов и полезностей леса. Она, по мнению большого коллектива исследователей под общим руководством профессора А. В. Неверова, должна базироваться на концепции оптимального (нормального) леса, в которой все возрастные группы (молодняки, средневозрастные, приспевающие и спелые древостои) представлены равными частями [2, с. 114]. Согласно указанным исследованиям следует уделять должное внимание формированию оптимальной породной и возрастной структуры лесов, так как «упорядоченная по возрасту совокупность в пространстве (ПЗЛ – производственного запаса леса)» является категорией, определяющей экономический процесс воспроизводства в лесном хозяйстве.

Анализируя теоретические представления ученых на результативность лесного хозяйства, следует отметить экологическую направленность, призванную сформировать современную систему ценностей, позволяющих познать масштабность и непреходящую роль лесохозяйственного производства в обеспечении ресурсной самодостаточности нашей страны. В то же время лесной сектор Беларуси в целом – один из объектов, который характеризуется вышеупомянутыми и другими проблемами функционирования. В финансовом аспекте – это низкая капиталоотдача инвестиций промышленного характера, пока все еще высокая степень бюджетной поддержки лесно-

www.pathofscience.org
ISSN 2413-9009

го хозяйства с позиций средств, получаемых от государства. Постоянный поиск идентификации последней указанной (наряду с соединением государственных и хозяйственных функций) в общей структуре лесного комплекса, отсутствие должного уровня инвестирования, развития экономической и маркетинговой среды, в частности, и другие причины препятствуют переходу рассматриваемого объекта в инновационный, отвечающий запросам будущего.

Результаты исследования

По мнениям специалистов, в результате исторического аспекта экономических отношений сложилась отраслевая структура лесообрабатывающих отраслей, которая не соответствует размерно-качественным характеристикам заготавливаемого древесного сырья, что сказывается на эффективности функционирования всего лесного комплекса экономики. Безусловно, качество используемых ресурсов определяет ключевую роль в технико-организационной структуре. Согласно параметрам сырья решаются до сих пор вопросы по экспорту необработанной древесины из Беларуси (нет внутренних потребителей балансового сырья). Исследования рынка пилопродукции компании Индуфор [3] показали, что ценовые факторы, такие как низкая стоимость сырья и рабочей силы в последнее время в качестве конкурентных преимуществ уже редко рассматриваются. Да и белорусская структура лесопильно-деревообрабатывающих производств в последние двадцать лет складывалась не по приказу центральных органов планирования, а в соответствии с ограниченно рациональными действиями как государственного, так и частного секторов национальной экономики.

Государством, путем установления новых правил торговли сырьем, а точнее посредством реализации перехода с 2015 г. лесхозов на продажу древесины в заготовленном виде, выработана типология организации (лесохозяйственного учреждения), находящейся в общественной собственности, наделенную правами на распоряжение и отчуждение ПЗЛ в соответствии с нормами устойчивого лесопользования. Следует учитывать, что деятельность по заготовке и транспортировке древесного сырья носит многофакторный характер. Право на получение остаточного дохода (лесного) принадлежит коллективу работников. При этом традиционно сложившаяся система экономических агентов (лесофондодержателей) и государственного вмешательства создает особые условия распределения лесных ресурсов. На официальном сайте Минлесхоза (главного лесофондодержателя в Беларуси) в контексте организации лесопунктов (специальных цехов по заготовке леса в рамках лесхозов) поручения министра интерпретированы в следующей редакции: «…вся техника должна быть в лесопункте, вся древесина должна быть собственностью лесопункта, и только с услуг древесина может идти на приход лесничества» [4].

Институциональные преобразования в странах с переходной экономикой [5] показали, что к позитивным результатам приводят разнообразные нормы поведения в системах «производство древесного сырья – потребители». Разделить хозяйственные функции с государственными означает попытаться освоить целостную модель лесного хозяйствования европейского типа, уйти от традиционного подхода, широко использовавшегося при социалистическом режиме. В европейской модели, как представляется, актуализирована ценность так называемого «госменеджмента» или уникальность компетенций консультантов по лесоуправлению. В то же время, как отмечают специалисты «Индуфор», для повышения эффективности решающую роль сыграли самостоятельные структуры, ведущие хозяйство в государственных лесах и разработки схем начисления заработной платы на основании результатов работы.

Согласно институциональному аспекту высокая цена внелегальности предполагает приемлемость участия консультантов-организаторов широкого спектра лесохозяйственных мероприятий и услуг за счет бюджетных средств. В тоже время (по изученному белорусской делегацией финскому опыту) известно, что такой бизнес-процесс, как лесовыращивание (готовая продукция – посадочный материал) при соответствующем научном обосновании, уровне концентрации производства, уровне механизации и производительности труда, режиме экономии энергии и других материальных затрат постепенно (в течение 8-10 лет) стал полностью прибыльным. Отсюда прецедент – государство выделяло значительные средства на «выращивание» самоокупаемого экономического агента. Один из таких примеров имеется в лесном хозяйстве Беларуси – это самофинансируемые в текущей деятельности частные лесоохотничьи организации. История их появления связывается с диверсификацией капитала, заработанного в нефтяной отрасли. На начальном этапе вложения они не способны обеспечить окупаемость единовременных затрат, но деятельность по предоставлению лесоохотничьих услуг, инфраструктурных ее составляющих – прибыльна.

Специфичность лесохозяйственного производства, нестандартность ситуаций, неодинаковость природно-производственных факторов, оказывающих влияние на экономическую деятельность в каждом лесхозе, не являются препятствиями с позиций институционального анализа установлению определенной хозяйственной культуры. Отношения в системе «своих» объективно предполагают отношения к «чужому» опыту и действиям [1, с. 90]. Формирование национальной модели лесопользования протекает в условиях острой конкуренции со стороны других стран-производителей и экспортеров, с учетом многообразных особенностей, присущих для институциональной среды лесного комплекса. Определяющую роль в выработке общепринятых и действующих принципов повышения эффективности лесного комплекса играют так называемые «модели» экономического поведения субъектов в сфере «древесинопользования». В европейском, скандинавском сообществах имеются эталоны эффективного использования ограни-

ченных лесных ресурсов, которые формируют отечественные ценностные установки. Основные факторы эффективности – организационные формы хозяйственной культуры, оказывающие положительное влияние на технологии и принципы управления, накопление и реализация инновационного потенциала, «генерирование» высокой добавленной стоимости и воспроизводственной деятельности.

Наличие определенной «степени и характера конгруэнтности господствующих в стране-импортере неформальных норм и формальных норм, на основе которых функционирует импортируемый институт» позволяет получить экономическую конвергенцию [6, с. 206], т. е. тренды повышения эффективности. По мнению А. Н. Олейника и других ученых (представителей институциональных теорий) степень конгруэнтности измеряется параметрами формирования властных полномочий, источниками власти, ориентацией на долговременные или на краткосрочные цели в жизни и др. Проблема рассматриваемого объекта исследований в том, что импорт института подрядных отношений осуществляется в асимметричных, неэквивалентных отношениях «плата за ресурсы – затраты их производства и воспроизводства». Ключевым моментом институциональной интерпретации указанной проблемы является анализ развития рынка древесного сырья. Специфика белорусской ситуации заключается в том, что еще с середины прошлого века формировались условные цены (корневые, или таксовые, или попенная плата за древесину на корню) на условиях частичного возмещения затрат лесохозяйственного производства. Итогом относительного «замораживания» стоимости доступа к ресурсу (корневых цен) стало установление на фоне получивших широкое распространение во всех сферах экономической деятельности «цен предложения» достаточно низких «цен спроса» на неосвоенный лесосырьевой ресурс. Отсюда – эффект обусловленности эксплуататорской функции и недополучения природной ренты (лесоэкономической по А. В. Неверову).

В современных условиях развития лесного комплекса Беларуси происходит смена траектории институционального развития. Изменилась структура доходов экономической деятельности указанных субъектов (табл. 1).

Таблица 1 – Структура доходов экономической деятельности субъектов лесного хозяйства Министерства лесного хозяйства Беларуси в 2012-2014 гг., % [4]

Виды поступлений (от)	Годы			Темп прироста	
	2012	2013	2014	2013/2012	2014/2012
Лесохозяйственной деятельности	37,7	42,4	35,1	12,5	-2,6
Реализации продукции лесозаготовительного производства	44,4	43,5	39,7	-2	-4,7
Реализации продукции деревообрабатывающего производства	14,9	13,4	24,4	-10,1	9,5
Реализации продукции побочного пользования	3,0	0,7	0,8	-28,6	0,1

Благодаря взаимосвязанному, взаимозависимому функционированию лесохозяйственных, лесозаготовительных и деревообрабатывающих производств появилась возможность стимулирования работников, находящихся в тяжелых условиях. Однако для формирования соответствующей западноевропейским реалиям корпоративной или «сетевой», взаимообусловленной внутренней структуры лесного комплекса, включающей лесное хозяйство и промышленность, недостаточно только импорта института подрядных отношений, осуществленного на основе накопленного зарубежного опыта выбора. Если сравнивать с Польшей, то государственная корпорация по заготовке и вывозке древесного сырья в этой стране формирует более 80% доходов за счет статьи – реализация продукции лесозаготовительного производства. Как показал анализ, в лесхозах Беларуси деятельность носит диверсифицированный характер.

Совместная координация и согласование усилий лесного хозяйства и промышленности – один из неотъемлемых атрибутов позитивной экономической конвергенции. Во внутренней организации отрасли лесного хозяйства можно наблюдать только аллокативную («лесхозовскую») эффективность – по экономической деятельности учреждений в 2014 г. имеется прибыль такая же, как в обрабатывающей промышленности – по «обработке древесины и производству изделий из нее» (около 300 млрд. бел. руб.). Коллективами работников лесхозов, выступающих в качестве активных объектов институциональных преобразований, не создано предпосылок для разделения государственных и хозяйственных функций (первая из обозначенных институциональных проблем), но демонстрируется «этика» внутренней рациональности природопользования. Суть в том, что отношения типа хозяйствует «один», а контролирует «другой» трансформированы в систему внутреннего контроля лесничего над бригадой лесозаготовительных рабочих из коллектива работников лесхоза.

Адаптивная эффективность – важная методологическая задача, которую пытается разрешить институциональный анализ. Трансакционные издержки субъектов лесного хозяйства, представляющие по сути «организационные издержки, возникающие в процессе обеспечения согласованного функционирования отношений стоимости и собственности» [7, с. 157] в лесном комплексе Беларуси по институциональной горизонтали «производитель сырья – потребитель» классифицированы следующим образом (табл. 2).

Ограниченность рациональности лесоуправления как особого вида трансакционной деятельности заключается в том, что лесхозы, осуществляя в рамках своих хозяйственных функций меры-гарантии по лесовозобновлению, поддержанию лесных массивов в нормальном состоянии, защите лесов от пожаров и хищений, т. е. выполняя широкий круг экологических услуг, не достигают институциональной надежности в рамках общей системы лесного комплекса. Они ориентированы на сырьевой экспорт как способ получения валюты. Рассмотрим некоторые средовые факторы, обусловившие отсутствие должного уровня национального «экономического порядка» в развитии.

Таблица 2 – Типология трансакционной деятельности лесохозяйственных учреждений

Типы трансакций	Лесхоз	Лесопромышленник, покупатель древесного сырья
Сделка (по принципу «продажа древесного сырья в заготовленном виде»)	Право собственности на готовый продукт (древесное сырье)	Ассиметрия информации о распределении созданной стоимости в лесном хозяйстве
Рационирования	Возможность обмена природного капитала на доход	Ассиметрия информации, связанная с «размытостью» роли лесного дохода в деятельности лесхозов как поставщиков сырья
Рационирования	Выполнение лесохозяйственных работ (ответственность за экологические, рекреационные функции лесов) в обмен на бюджетное финансирование	Ассиметрия информации, связанная с ростом неокупаемых лесохозяйственных затрат, которые растут пропорционально окупаемым (лесозаготовительным)
Рационирования	Обмен имеющимися продуктами и услугами внутри (по бюджетной и хозрасчетной деятельности)	Получение ресурсов по примеру «безбилетника» (на основе внутреннего договора в кругу «своих»)
Рационирования	Получение лесного дохода по «остаточному принципу», поиск лесной ренты	Концентрация усилий на получении сырьевого «сервиса» в соответствии со сложившимися организационными условиями

Экономические и правовые преобразования последних двух десятилетий оказали прямое влияние на институциональную схему функционирования лесного комплекса. В рамках концерна «Беллесбумпром» по примеру частных предприятий созданы обособленные лесозаготовительные структуры (филиалы деревообрабатывающих предприятий). Используя полученные социологическим методом эмпирические результаты со стороны респондентов – специалистов промышленной составляющей лесного комплекса заметим, что в основе нормы поведения потребителей сырья заложено включение значимого элемента, формирующего эффект равного доступа к ресурсу – биржевой торговли. На вопросы об оценке степени влияния сырьевых структур на рынке лесопродукции 47% опрошенных считают ее умеренной и только 11% высокой. Среди всей проданной лесхозами деловой древесины в заготовленном виде по формам реализации в 2014 г. доминировали биржевые договора – 65%, по гражданско-правовым договорам отпущено было 35% всей деловой древесины. Считается, что первая форма реализации в большей мере отвечает интересам государства, так как биржа является плательщиком налогов. Однако это отвлекает средства из сферы производства в сферу торговли. При этом важно учесть, что средняя цена 1 м3 пиловочного

бревна хвойных пород и других видов лесопродукции выше при реализации через биржевые торги, чем по второй схеме.

Важным методологическим вопросом в практике лесоуправления наравне с ограничениями монополистических тенденций в обеспечении сырьем и свободного доступа к ресурсу (ради последнего создавалась биржа) является преобразования в финансировании и финансовых потоках. Как отмечают специалисты, «остается открытым вопрос о том, должны ли финансовые потоки (имеется в виду управления лесами, которые финансируются из бюджетных средств) увязываться со средствами, получаемыми от государственного лесного предприятия» [5]. Данная дискуссия распространяется на евроазиатском пространстве с особой остротой, так как прецеденты получения доходов в бюджет (в виде налогов от лесной отрасли) над государственными расходами на лесное хозяйство, включая осуществление государственных функций и даже управление охраняемыми территориями) все-таки имеются (по состоянию на 2001 г. – Эстония).

До недавнего времени считалось, что реформирование экономического механизма лесного хозяйства сыграет заметную роль в формировании лесных платежей. Плата за лес уже не подпадает под понятие «сбора или налога», имеется рыночный способ ее образования. В современных условиях представилась возможность выводить лесные таксы (попенную плату) из рыночных цен лесоматериалов за вычетом издержек по заготовке и вывозке леса и процента на вложенный капитал. Однако для повышения роли попенной платы как социально-экономического фактора развития эффективной системы лесопользования необходимо наличие выкотехнологичного, инновационного сектора лесной промышленности.

Проведенный анализ работы отрасли деревообработки за последнее пятилетие показал, что стратегические цели развития были поставлены без должного маркетингового анализа, учета кооперационных начал в системах субъектов лесного сектора и факторов повышения эффективности управления. В настоящее время только по направлению «Обработка древесины и производство изделий из дерева» функционирует более 1,5 тыс. организаций (не включая малые и микроорганизации). В указанную численность входят предприятия вышеуказанного концерна (состоит из 56 предприятий – одного холдинга, открытых и закрытых акционерных обществ, частных и совместных предприятий, доля в производстве продукции деревообработки и целлюлозно-бумажной промышленности Беларуси – около 40%) и другие, не входящие в указанное объединение предприятия. Несмотря на относительно большое количество субъектов, занятых производством лесобумажной продукции в Беларуси древесное сырье используется неэффективно. Одним из показателей, характеризующих эффективность использования ресурсов, является добавленная стоимость на 1 м3 (ДС) потребляемого для производства конечной продукции. Суммарный объем выпуска лесопродукции на 1 м3 вывезенной древесины в 2014 г. составил около 80–90 долларов США, что более чем в 3–10 раз уступает уровню стран с развитой деревообрабатывающей и целлюлозно-бумажной промышленностью (Финляндия, Швеция, Австрия).

Сегодня можно констатировать, что инновационная ориентация деревообрабатывающих и целлюлозно-бумажных производств не обеспечивает ожидаемого уровня эффективности. Таможенные пошлины, установленные на «лесоматериалы обработанные», отсутствие должной энергии в поисках покупателей как на внутреннем, так и на внешнем рынках, слабая реакция на изменения запросов потребителей и нежелание повышать технико-технологический уровень и культуру обслуживания клиентов повлекли за собой возрастание импорта и, соответственно, достаточно серьезный отток денежных средств из нашей страны за рубеж (табл. 3).

Таблица 3 – Внешнеэкономическая деятельность организаций лесного комплекса Беларуси по отдельным направлениям экономической деятельности, млн. долл. США [4]

Показатели	Годы				Темп роста 2014/2011, раз
	2011	2012	2013	2014	
Экспорт					
Обработка древесины и производство изделий из дерева	294,9	324,5	407,6	456,6	1,5
Целлюлозно-бумажное производство. Издательская деятельность	218,6	253,6	230,2	169,9	0,8
Импорт					
Обработка древесины и производство изделий из дерева	177,1	209,5	187,7	497,1	2,8
Целлюлозно-бумажное производство. Издательская деятельность	303,1	290,2	267,3	217,5	0,7

Отрицательное «отраслевое» сальдо внешней торговли обрабатывающих промышленных предприятий заставляет задуматься о низкой конкурентоспособности имеющихся производств.

Природная рента образует целостную систему с «цивилизационной» и «технологической» рентами, управлением, мотивацией к высокорезультативному труду и инновациям. Государственные регуляторы рынка (налоговая система, субвенции, регулирование цен, заработной платы, прибыли, квотирование и т. д.) позволяют уравновешивать разнонаправленные экономические интересы посредством создания необходимых условий для расширенного воспроизводства, повышения экономического и экологического потенциалов страны. Однако нельзя упускать из виду имеющиеся у экономических агентов самоорганизующиеся взаимодействия. Важным моментом институционального анализа здесь служит установление правил обмена между поставщиками и потребителями сырья.

Если рассматривать структуру Минлесхоза, то в ее рамках создана внутренняя система взаимных «переброс ок» оплаты за лес на корню и услуг по заготовке. Центр ответственности «бюджет, распоряжающийся сырьевым продуктом» является заказчиком у центра ответственности «лесозаготовитель, работающий на хозрасчетных условиях». Вопрос заключается в том, ка-

кой ценой достигается взаимозачет, можно ли его признать рыночным и «прозрачным»?

Во-первых, в таких условиях сложно обеспечивать применение рыночных стоимостных оценок по общепризнанным в экономике лесного комплекса принципам, когда попенная плата в стоимости заготовленного леса составляет до 60% (т. е. достаточно велика, чтобы покрывать затраты лесного хозяйства).

Во-вторых, отсутствует сквозной подход к «древесинопользованию» как к системе, конституирующей лесохозяйственное производство в целом, предоставление обществу экосистемных услуг. ПЗЛ всей Беларуси – это полезный результат лесохозяйственной деятельности не должен по сути быть ориентиром для получения взамен лесозаготовительных услуг (на современном этапе последние составляют 40% от всех расходов по лесохозяйственной деятельности). Поэтому одним из факторов, мотивирующих качественное проведение системы лесохозяйственных, лесозащитных, лесокультурных и противопожарных мероприятий следует считать «справедливую корневую цену», формирующуюся в национальной экономике, которая должна выступать в качестве стоимости обмена.

В-третьих, расходы по бюджетной деятельности лесхозов на 80% состоят из заработной платы с отчислениями. Покрываются затраты как непосредственного выполнения указанных работ, так и управленческого характера. Таким образом, вопрос получения достойных благ населением Беларуси (материальных и экологических) – это экономический вопрос потенциала общественной (трудовой) стоимости в рамках национальной системы, внедрения системы организационных, управленческих, технологических и продуктовых инноваций.

Представители лесоэкономических школ России, Беларуси и других стран являются приверженцами формирования корневых предельных цен. В Германии «лесхозовская» прибыль получается при наличии в собственности лесных площадей от 200 га. При этом средним нормальным результатом рентабельности для лесных предприятий считается 2–4% [8]. Особое место в лесной политике занимает институт государственной финансовой поддержки в виде субвенций частных лесных предприятий. В отечественной системе товарно-денежных отношений лесного комплекса также происходит двухуровневое покрытие некоего предела расходов на воспроизводство лесов. Правомочия «вещи на вещь», «вещи на экологическое благо» у нас не разработаны, но есть определенная хозяйственная культура, потребительские предпочтения и т. п. Не умаляя значимости внедрения эффективных программ природоохранного образования, целесообразно отметить эффективное выполнение государством функции собственника лесов через систему сертификации лесов.

Цена на заготовленную древесину является ценой, определяющей бизнес и социальные процессы. Экономическую оправданность цен формирует целостный товарный («вещественный» по А. В. Неверову и др. [2]) поток.

Импорт института «эффективной финансовой стратегии лесного сектора», базирующейся на указанном потоке – тот конгруэнтный элемент, который требуется для национальной экономической системы. Он должен базироваться на формирующейся цепочке добавленной стоимости и дополняться приращение биосферного потенциала. Факт обладания лесными ресурсами вне связи с возникающим товарным потоком и эффективностью управления им создает дистанцию огромного размера между тем, какие результаты мы ожидаем получить от проведения экологических мероприятий и тем, что имеем на самом деле в системе финансово-экономических отношений.

Одной из институциональных схем, обеспечивающих рост экономической эффективности использования лесных ресурсов, по мнению украинских исследователей [5], является внедрение института постоянных лесопользователей. В Беларуси подобного рода институт создан по отношению к субъектам концерна «Беллесбумпром». Этой структурой на арендуемых площадях ежегодно заготавливается около 2 млн. м3. Арендной платой считаются корневые цены, но все затраты по лесовосстановлению ведут лесхозы за счет бюджетной поддержки. В то же время эксперимент по закреплению за концерном «Беллесбумпром» статуса лесофондодержателя считается неудавшимся, так не соблюдались нормы-гарантии качественного проведения противопожарных мероприятий.

Успех лесного реформирования в странах Балтии заключается в создании особой экономической среды инновационного менеджмента. В Латвии для единственной госкорпорации по продаже древесного сырья, отделенной от государственного управленческого учреждения, установлен такой объем фиксированного платежа из прибыли (т. е. налога), который можно считать исключением, «поскольку такового не существует ни для одного другого государственного предприятия» [5]. В целом, как свидетельствует этот опыт, институции норм поведения для самостоятельных субъектов (лесоснабжающих и выполняющих одновременно весь комплекс лесохозяйственных работ) позволяют увеличивать доходы не за счет увеличения объемов рубок (на пятилетний период установлен предел – до 75% объема древесины получают по главному пользованию), а за счет эффективности продаж, выстроенных совместно с внутренними потребителями финансовых стратегий, экспорта.

Выводы

Движение по пути внедрения форм, методов управления корпоративного типа – это одна из предпосылок институциональной эффективности, дополняющей и аллокативную, и адаптивную эффективности до границ определенного периода (действующих реально схем преобразований). Работа над Лесным кодексом завершена (выполнена главная нормативная функция), но предстоит сделать много работы по совершенствованию организационно-экономических отношений.

В лесном комплексе Беларуси предстоит решить следующие функциональные задачи:

- для обеспечения эффективности функции государства как собственника лесов необходим учет экономических видов деятельности в системе «затраты – выгоды», включая существенные целенаправленные изменения в сфере «затраты лесохозяйственного производства – получаемые выгоды (результаты, ресурсы, экосистемные услуги и т. п.), лесоэкономическая и лесоэкологическая рента, способности последних переходить в системы технологических и цивилизационных рент соответственно»;

- переход к прогрессивной системе бюджетной поддержки (выполнения функции перераспределения) отрасли лесного хозяйства, ориентированной на обеспечение высокой восприимчивости к инновациям заготовительных и перерабатывающих древесное сырье производств, непрерывное повышение биологического потенциала страны;

- укрепление производственных потенциалов и выстраивание эффективных финансовых стратегий по всем имеющимся видам деятельности в системе продвижения корпоративного управления, ведущего к полной самостоятельности (самоокупаемости и самоинвестированию) субъектов лесного комплекса, достижению на основе социально-ответственного ведения бизнеса устойчивого развития.

Перечень использованных источников

1. Лемешевский И. М. Национальная экономика Беларуси: основы стратегии развития : курс лекций для студентов экономических специальностей вузов / И. М. Лемешевский. – Минск : ФУАинформ, 2012. – 355 с.

2. Лесное управление : монография / А. В. Неверов [и др.] ; под общ. ред. А. В. Неверова. – Минск : Пачатковая школа, 2014. – 400 с.

3. Конкурентоспособность российской лесопильной промышленности [2012] [Электронный ресурс] // Леспром Информ : ведущее издание по ЛПК в России. – Режим доступа: http://goo.gl/MLWRlW. – По состоянию на 12.12.2015. – Загл. с экрана.

4. Лесопункты: эксперимент закончен : [информация] [Электронный ресурс] // Министерство лесного хозяйства Республики Беларусь : официальный сайт. – Режим доступа: http://www.mlh.by/lioh/2014-11/1.pdf. – По состоянию на 01.12.2014. – Загл. с экрана.

5. Институциональные преобразования в управлении лесами. Опыт стран с переходной экономикой: проблемы и решения : материалы семинара / Москва, 25 февраля 2003 г. – Москва : Алекс, 2003. – 178 с.

6. Олейник А. Н. Институциональная экономика : учеб. пособие / А. Н. Олейник. – Москва : ИНФРА-М, 2009. – 416 с.

7. Мамаева Л. Н. Институциональная экономика : курс лекций / Л. Н. Мамаева. – Москва : Дашков и К, 2013. – 320 с.

8. Петров В. Менеджмент лесного хозяйства Германии [Электронный ресурс] / В. Петров, А. Бемман // ЛесПромИнформ. – 2010. – № 5(71). – Режим доступа: http://goo.gl/OR7qmy. – Загл. с экрана.

© Т. В. Каштелян

Institutional aspects of development of forestry complex in Belarus

Kashtelyan Taisiya

Belarusian State Technological University, Associate Professor of Department of Organizations of Production Organization and Real Estate Economics, PhD in Economic Science, Associate Professor, Republic Belarus

Abstract. The author grounds the necessity of institutional transformation of the forestry complex. The factors for the development of the market of wood raw material are analyzed, the place and the role of state practice for its regulation are indicated. The author describes the role of root prices as factors of socio-economic development of forestry of Belarus. Auspicious conditions for innovative development of the forestry complex are suggested.

Keywords: forest sector, institutional reforms, state regulation, root prices, innovative activity.

© T. Kashtelyan

Макроекономічний рівень трансферу технологій

Смирнова Надія Вікторівна

Криворізький коледж Національного авіаційного університету, викладач, Україна

Анотація. Світовою практикою господарювання доведено, що найкращих показників конкурентоспроможності досягає та економічна система, господарські одиниці якої вчасно та в достатньому обсязі оновлюють ресурсно-технічну базу, досягаючи тим самим більш високих фінансово-економічних показників. Забезпечення такого сталого розвитку стає можливим за рахунок трансферу технологічних інновацій, а саме поширення їх від розробника до замовника як на комерційній, так і на безоплатній основі. Стаття присвячена проблематиці функціонування трансферу технологій на макрорівні, а саме створенню його вітчизняної моделі.

Ключові слова: трансфер, трансфер технологій, технологічна інновація, модель.

Вступ

Здійснення трансферу технологій на макроекономічному рівні, а саме його національна модель на даний час не є остаточно сформованою. В результаті цього економічні суб'єкти господарювання не мають єдино прийнятого алгоритму здійснення даного процес, підкріпленого нормативно-правовим регулюванням, через що він не набув широкого поширення. Так, зокрема, моделі трансферу технологій таких країн, як США, Німеччина, Японія, Китай, Великобританія і Австралія передбачають поширення технологічних інновацій за безпосередньої участі та під прямим держаним контролем. Натомість, національні моделі трансферу технологій Південно-Африканської Республіки і Росії виключають відповідне втручання [2, 3]. Але, зважаючи на особливості розвитку вітчизняної інноваційно-технологічної інфраструктури та нормативно-правової бази, ні одна з вище зазначених моделей не може бути прямо застосована в Україні.

Отже, виходячи з того, що першочерговою прерогативою кожної економічної системи є забезпечення сталого техніко-економічного розвитку, метою даної статті є розроблення ефективної моделі трансферу технологій, яка б враховувала особливості вітчизняної-нормативно-правової бази і розвитку інформаційно-технологічного ринку.

У відповідності до мети у статті надається проводиться описова деталізація структурних елементів відповідної системи в частині виконуваних ними функцій.

Результати дослідження

В світі напрацьовано чималий досвід забезпечення ефективного трансферу технологій. Зокрема, широко відомі національні моделі здійснення

цього процесу такими країнами, як США, Німеччина, Великобританія, Китай, Японія, Австралія, Південно-Африканська Республіка, Росія. Всі вони є доречними і прийнятними лише за економічно-правових умов розвитку країн, що їх створили. Перенесення ж закордонного досвіду у сфері трансферу технологій на вітчизняний грунт не повинно відбуватися шляхом прямого копіювання вже існуючого механізму, оскільки на даний час остаточно не визначені права та повноваження учасників трансферного процесу, процедура забезпечення трансферу технологій у промисловості, джерела фінансування розроблення технологічних інновацій і алгоритм розподілу отриманого від їх комерціалізації прибутку. Дані недоліки є суттєвими, а їх усунення має відбуватися за рахунок відповідних змін вітчизняного трансферного законодавства, а саме Закону України «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій» в частині регулювання взаємовідносин між учасниками трансферного процесу, зокрема, зі сторони держави, взявши при цьому за основу пакет документів “Transfer of technology”, детальний опис якого наведено у [1; 9, с. 98-106] і досягнення провідних країн у сфері забезпечення трансферу технологій.

Так, при побудові вітчизняної моделі трансферу технологій слід взяти за основу її китайський варіант, але виключити можливість прямого державного фінансування цього процесу (рис. 1).

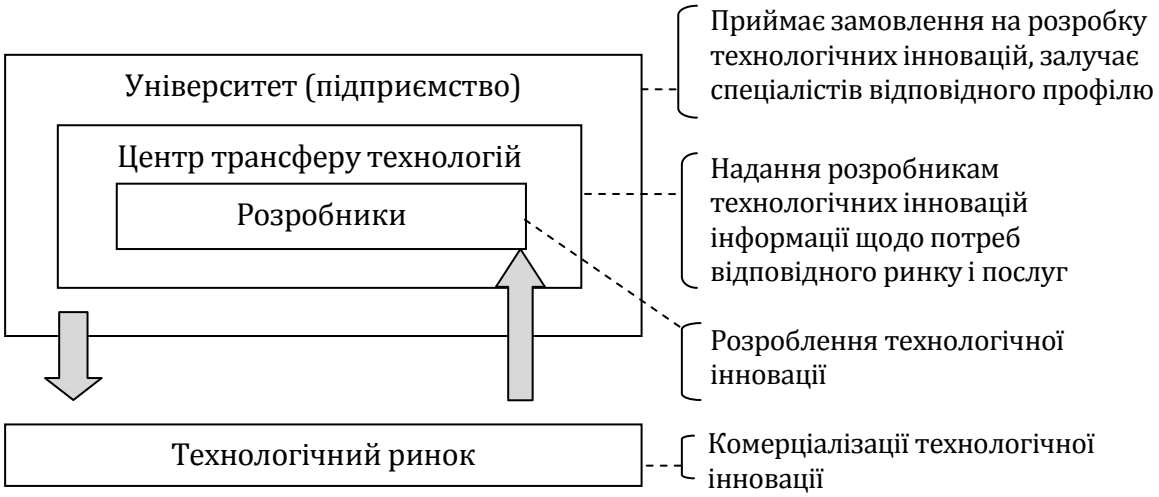

Рисунок 1 – Вітчизняна модель механізму забезпечення трансферу технологій

Практична сутність даної моделі зводиться до створення на базі провідних університетів країни відділів трансферу технологій з повноваженнями моніторингу технологічного ринку, пошуку замовників і підбору розробників технологічних інновацій, а також проведення їх подальшої комерціалізації. Дана модель за своєю суттю є прийнятною у будь-якій галузі промисловості, але, зважаючи на особливості техніко-економічного розвитку гірничо-металургійного комплексу України і його стратегічну значущість для економіки країни в цілому, доречним є залучення до цього процесу держави в час-

тині цільового фінансування розроблення технологічних інновацій, і Національної академії наук України, як головного координатора трансферних процесів (рис. 2).

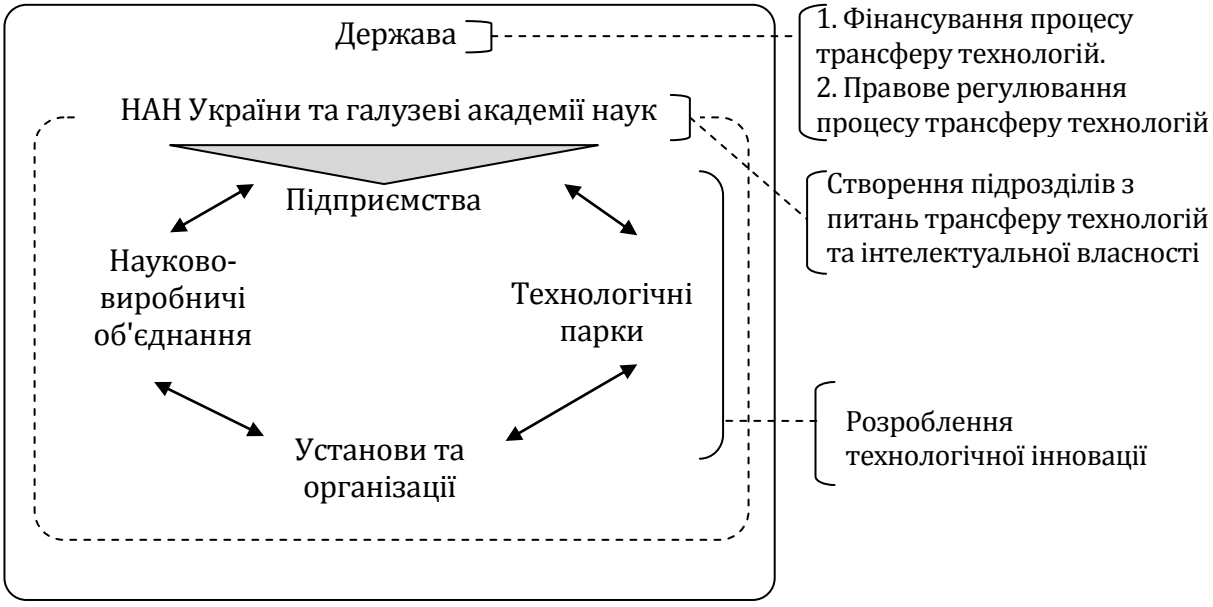

Рисунок 2 – Вітчизняна модель механізму забезпечення трансферу технологій між промисловими об’єктами гірничо-металургійного комплексу

Сутність даної схеми зводиться до того, що НАН України та галузеві академії наук виконують роль своєрідних Центрів Конкурентоспроможності, маючи великий науково-практичний досвід у інноваційно-технологічній сфері, аналізуючи потрібні вітчизняній промисловості тенденції розвитку загальносвітового НТП в спектрі металургійних технологій, зокрема. При цьому підрозділи з трансферу технологій та інтелектуальної власності, створені на провідних промислових підприємствах країни, повинні виконувати функції технологічних консультантів і, до того ж, мати подвійне підпорядкування академіям наук або ж першим і інституціям, що їх створили.

В результаті забезпечення даного механізму відбувається тісна співпраця відділу трансферу технологій з замовниками технологічних інновацій з метою узгодження технологічних аспектів угоди. Завданням відділу трансферу технологій за даних умов є формалізація можливих змін в трансферній угоді, а також створення детального технологічно опису кожного конкретного випадку трансферу технологій з відповідною внутрішньою оцінкою проекту. Найбільша увага в цьому процесі приділяється аналізу позитивного техніко-економічного досвіду, що в подальшому може бути використаний при розроблення бізнес-проектів технологічних інновацій. В той самий час, негативний досвід відносно даного питання є сигналом для перегляду технологічного політики підприємства-розробника інновацій. Отже, отримана інформація допомагає розробити ефективну стратегію трансферу технологій і, ві-

дповідно, матеріально заохотити всіх, чия роботи сприяла досягненню підприємством успіху. Окрім цього, відділ Public Relations публікує у засобах масової інформації техніко-економічні результати щодо ефективності здійсненого трансферу технологічної інновації. Подана ж у ЗМІ інформація може спонукати інші промислові об'єкти гірничо-металургійного комплексу до модернізації власної матеріально-технічної бази.

Отже, розглянута вище схема трансферу технологій є достатньо складним процесом і являє собою систему взаємодії сфери науки і промисловості з урахуванням таких факторів, як тенденції розвитку науково-технічного прогресу, еволюційний етап розвитку гірничо-металургійного комплексу України, особливості вітчизняної нормативно-правової бази, внутрішньо корпоративна культура і менеджмент, вилучення хоча б одного з яких спричинить порушення її цілісності і, відповідно, негативно вплине на кінцевий результат щодо перетворення інноваційно-технологічного продукту на технологічну інновацію. До того ж, даний алгоритм можна застосовувати при здійсненні трансферу технологій не за загальноприйнятою лінійною схемою, а з допомогою його мережевого виду, який дає можливість підприємствам випускати нові види технологічних інновацій вчасно і з мінімальними витратами завдяки більш ефективній організації бізнес-процесів [5].

Для побудови науково-практичної концепції мережевого трансферу необхідно створити інформаційно-технологічну платформу, сутність якої зводиться до об'єднання металургійних підприємств з науково-дослідними і проектними організаціями з метою вирішення глобальних технологічних завдань (рис. 3).

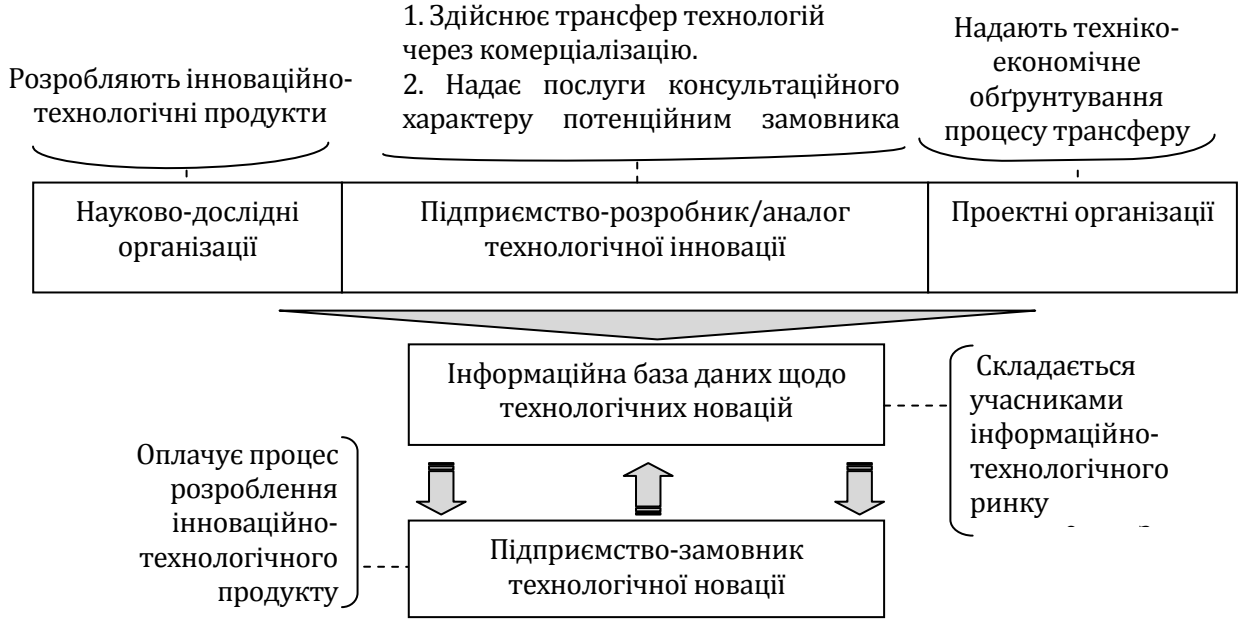

Рисунок 3 – Модель інформаційно-технологічної платформи мережевого трансферу

Так, у нашому випадку існування такої інформаційно-технологічної платформи можливе, як вже зазначалося вище, у вигляді стратегії науково-технологічної експансії при створенні об'єднання провідних промислових підприємств вітчизняного гірничо-металургійного комплексу, таких як ПАТ «Запорізький МК «Запоріжсталь», ПАТ «МК «Азовсталь», ПАТ «АрселорМіттал Кривий Ріг», ПАТ «Алчевський МК», ЕСПК «Інтертайп сталь», ПАТ «Єнакіївський МЗ» [4, 6, 8], а також науково-дослідних і проектних організацій, в якому найбільш технологічно розвинуте підприємство «Інтертайп сталь» виступатиме у якості прикладу або головного співрозробника інноваційно-технологічних продуктів і планів відповідних переоснащень, впровадження яких у виробництво буде мати відповідне наукове обґрунтування, проведене на основі аналізу передових світових досягнень у даній сфері і фінансово-господарських можливостей підприємств комплексу, а решта вище зазначених виробничих об'єктів, за умови збереження динаміки їх прибутковості, – у якості замовників або співрозробників новітніх технологій і технологічних рішень.

Особливістю інформаційно-технологічної платформи є також те, що з часом до вже існуючого об'єднання провідних металургійних підприємств зможуть приєднатися колишні аутсайдери, що знайшли економічні ресурси для подолання кризового стану такі, наприклад, як інвестиції.

Найбільш перспективним об'єктом обміну між учасниками даної системи мережевого трансферу стануть новітні металургійні технології, які дозволять спростити та прискорити бізнес-процеси учасників технологічних програм, а саме, нададуть можливість забезпечити більш високий рівень прибутку на рівні зниження загальної собівартості і енергоспоживання металургійних виробництв.

Висновки

Створення єдиної вітчизняної моделі трансферу технологій надасть господарюючим суб'єктам можливість долучитися до передових досягнень світового технологічного ринку, покращити якість продукції і, відповідно, загальний рівень конкурентоспроможності економіки в цілому. При цьому, не останнє місце в даному процесі має належати державі, як регуляторному механізму процесу ефективного забезпечення трансферу технологій, досягти чого можна за рахунок практичної апробації передового світового досвіду у сфері трансферу з відповідною імплементацією механізму його забезпечення.

Перелік використаних джерел

1. Грейсон Дж. Американский менеджмент на пороге XXI ст. / Дж. Грейсон, К. О'Делли ; пер. с англ. – Москва : Экономика, 1990. – 320 с.

2. Ибрагимов Ю. Передача технологи и ее государственное регулирование в США / Ю. Ибрагимов // Внешняя торговля. – 1994. – № 2/3. – С. 31-34.

3. Игнатьева А. В. Исследование систем управления / А. В. Игнатьева, М. М. Максимцов. – Москва : Экзамен, 2000. – 157 с.

4. Катаєв О. Резерви технічного переозброєння енергомістких підприємств ГМК Донбасу / О. Катаєв // Економіка України. – 2012. – № 2. – С. 84-87.

5. Казметский Дж. Вызов технологических инноваций на пороге новой эры общемировой конкуренции / Дж. Казметский // Трансфер технологии и эффективная реализация инноваций / под ред. Н. М. Фонштейн. – Москва : АНХ, 1999. – С. 11-12.

6. Мазур В. Актуальні економічні питання в металургійній галузі України / В. Мазур, А. Тимошенко // Економіка України. – 2012. – № 6. – С. 13-24.

7. Николаев О. Ю. Экоинновационное развитие в макроекономической стабильности (методологический аспект) : монография / О. Ю. Николаев. – Одесса : Институт проблем рынка и экономико-экологических исследований НАН Украины, 2005. – 340 с.

8. Сталинский Д. В. Инновационные решения по техническому переоснащению и модернизации металлургических производств / Д. В. Сталинский, А. А. Павленко // Экология и промышленность. – 2012. – № 2. – С. 10-17.

9. Фирсов В. А. Международный рынок технологий / В. А. Фирсов // Экономика и коммерция. Серия 9: Электронная техника. – 1995. – № 1. – С. 98-106.

© Н. В. Смирнова

Macroeconomic level of technology transfer

Smirnova Nadezhda

Krivoy Rog College of National aviation University, lecturer, Ukraine

Abstract. World practice of economic management has proved that the best indicator of competitiveness is achieved by that economic system, the economic units of which timely and adequately update the resource and technical base, thus achieving higher financial and economic indicators. Ensuring that sustainable development becomes possible due to the transfer of technological innovations, namely the diffusion from the developer to the customer on both commercial and free of charge basis. The article focuses on functioning of technology transfer at the macro level, namely the creation of its domestic models.

Keywords: transfer, technology transfer, technological innovation, model.

© N. Smirnova

Стратегія розвитку та посилення конкурентоспроможності муніципального утворення

Пакулін Сергій Леонідович

Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України», відділ соціоекологічних проблем сталого розвитку, доктор економічних наук, Україна

Анотація. У статті запропонований методичний підхід до розробки концепції довгострокового інноваційного розвитку і рекомендації по формуванню інноваційної стратегії муніципального утворення на основі технології активного прогнозування (форсайту), що дозволяє визначити бажане майбутнє соціально-економічного розвитку території за рахунок використання інноваційного потенціалу, виявити можливих споживачів інноваційних продуктів, погоджувати стратегічні інтереси науки, бізнесу і місцевого співтовариства, пов'язати муніципальні програми інноваційного розвитку з регіональною стратегією. Обґрунтована методика оцінки інноваційного потенціалу території, що базується на індикаторах інноваційної активності і інноваційної сприйнятливості, що дозволяє провести класифікацію муніципальних утворень і обґрунтувати вибір того або іншого типу інноваційної стратегії. Наведені рекомендації з формування інноваційної програми муніципального утворення і створення організаційного механізму її реалізації. Запропоновані нові механізми фінансування інноваційних заходів через єдиний бюджет реалізації інноваційної програми, включаючи муніципальний інноваційний фонд і муніципальний венчурний інноваційний фонд.

Ключові слова: стратегія, конкурентоспроможність, муніципальне утворення, інноваційна програма, фінансування, бюджет.

Вступ

Формування стратегії розвитку муніципального утворення, яка спрямована на посилення конкурентоспроможності території в довгостроковому періоді, шляхом дії на інноваційні чинники її економічного зростання є актуальним науковим завданням [1, с. 119]. Актуальність теми дослідження обумовлена необхідністю теоретичного обґрунтування і методичного забезпечення побудови системи інноваційного розвитку муніципальних утворень, оцінки їх інноваційного потенціалу, формування конкурентних переваг територій в умовах просування економіки до вищих технологічних устроїв, а також складністю проблематики, що піднімається, і різноманітністю теоретичних підходів до визначення впливу інновацій на територіальний розвиток. Становище посилюється відсутністю загальної концептуальної основи використання інтелектуального потенціалу для переходу до економіки інноваційного типу. Більш того, у рамках існуючої концепції вдосконалення системи публічної влади, заснованої на розмежуванні повноважень, проблема переходу до економіки інноваційного типу в повному обсязі розв'язана бути не може.

У наступний час у більшості регіонів і муніципальних утворень України спостерігається тенденція до зниження темпів соціально-економічного розвитку, що пов'язано з поступовим вичерпанням природних сировинних ресурсів, застаріванням технологій і устаткування в промисловості і житлово-комунальному господарстві, відсутністю необхідних фінансових коштів для технічного і технологічного переозброєння виробництва [2, с. 125]. Внаслідок цього території втрачають свої конкурентні переваги, падає обсяг інвестицій, органи місцевого самоврядування не можуть забезпечити високий рівень якості життя населення. Державна і муніципальна політика, що формується, залишається фрагментарною, в ній відсутня системність, що забезпечує зміну самої структури економіки, надання їй інноваційних якостей.

У більшості муніципальних утворень доки не створена цілісна інфраструктура інноваційного розвитку [3, с. 247]. Основним джерелом фінансування інновацій є власні кошти підприємств. Роль бюджетів і приватних інвестицій украй мала, що гальмує зростання конкурентоспроможності території. В той же час, практична адаптація муніципальної економіки до нових ринкових умов і перспектива активної інтеграції в систему міжрегіональних господарських зв'язків примушує розглядати подальший розвиток території з точки зору посилення керованості, конкурентоспроможності і структурно-технологічної модернізації. Досягнення цієї мети можливе за рахунок поступового, збалансованого переходу до інноваційно-орієнтованої економіки, в якій взаємодіють приватні, державні, муніципальні і громадські організації.

Цілком очевидно, що потрібний перегляд механізмів і інструментів управління територіальним розвитком [4, с. 33]. Передусім, йдеться про вибір конкурентоздатної моделі муніципальної економіки, про пріоритетні галузі, що мають інноваційний потенціал, про виявлення чинників і елементів, що впливають на розвиток конкурентних стосунків і механізмів. При цьому слід враховувати, що застосування нових моделей може бути ефективне тільки при активізації внутрішніх резервів і потенціалу території, у тому числі інноваційного, а також при використанні усього спектру механізмів державно-приватного партнерства при визначенні основних напрямів соціально-економічного розвитку території.

Цілі проведеного дослідження: розробка рекомендацій по формуванню стратегії розвитку муніципального утворення, яка спрямована на посилення конкурентоспроможності території в довгостроковому періоді; обґрунтування доцільності використання технології форсайту при розробці стратегії інноваційного розвитку муніципального утворення; наукове обґрунтування організаційного механізму розробки і реалізації інноваційної програми муніципального утворення.

Результати дослідження

Для вирішення багатоаспектних завдань, пов'язаних з формуванням, розвитком і реалізацією конкурентних переваг території, заснованих на інноваціях, вважаємо необхідним перехід до стратегічного управління розвит-

www.pathofscience.org
ISSN 2413-9009

ком територій, що мають інноваційний потенціал [5, с. 60]. Це має ряд особливостей, які, у свою чергу, обумовлені такими властивостями інновацій, як тривалість, комплексний характер, невизначеність і високий рівень ризику. У стратегічному аспекті інновації виступають головним чинником забезпечення стійкого зростання економіки, структурної перебудови і підвищення на цій основі конкурентоспроможності муніципального утворення.

Під стратегією інноваційного розвитку муніципального утворення нами розуміється сукупність цілей, завдань, методів їх досягнення, спрямованих на посилення конкурентоспроможності території в довгостроковому періоді шляхом дії на інноваційні чинники її економічного зростання. В умовах нової економіки потрібний і новий тип стратегії розвитку муніципальних утворень, спрямованій на посилення конкурентоспроможності території в довгостроковому періоді шляхом дії на інноваційні чинники її економічного зростання. Основні етапи процесу планування стратегії інноваційного розвитку муніципального утворення (МУ) представлені на рис. 1.

Стратегічне управління є галуззю наукових знань, що вивчає методологію прийняття стратегічних рішень і способи їх практичної реалізації для досягнення цілей організації. Його завданням є забезпечення виконання цілей організації з оптимальним використанням її внутрішніх змінних з урахуванням факторів зовнішнього середовища і приведення потенціалу організації у відповідність до мінливості середовища для забезпечення конкурентоспроможності та ефективного функціонування в майбутньому. Застосування концепції стратегічного управління дає змогу муніципальним утворенням досягати своїх цілей в умовах динамічного, мінливого та непевного економічного і політичного середовища [6, с. 81].

В економіці України спостерігаються послідовні стадії наростання нестабільності середовища, в якому діє організація. І темпи її наростання значно прискорюються [7, с. 42]. Муніципальним утворенням, що діють у вкрай складній соціально-політичній і економічній обстановці, динамічному середовищі, необхідно використовувати накопичений управлінський досвід у країнах з розвиненою ринковою економікою з урахуванням специфіки національних і регіональних умов. Визначальними для муніципальних утворень у виборі системи управління є два фактори: імперативи зовнішнього середовища та рівень вимог, настанови керівників. Для забезпечення оптимальної рентабельності при наборі видів діяльності, що є в муніципальному утворенні, і в межах прийнятих ним стратегій конкуренції йому, принаймні, необхідно вибрати для себе систему, відповідну тому рівню нестабільності, який воно (муніципальне утворення) вважає за вірогідний для даної сукупності видів діяльності в майбутньому.

Методологія стратегічного управління є сукупністю принципів, специфічних методів ухвалення стратегічних рішень і способів їх практичної реалізації для досягнення цілей, що дозволяють муніципальному утворенню оптимально використовувати наявний потенціал і залишатися сприйнятливою до вимог зовнішнього середовища.

Рисунок 1 – Етапи і методи розробки і реалізації стратегії інноваційного розвитку муніципального утворення

В умовах нестабільного зовнішнього середовища, в якому діють муніципальні утворення, стратегічне управління повинно стати основою концепції державного регулювання їх діяльності. Однією з визначальних умов виявлення конкурентних переваг і пріоритетних напрямів довгострокового

муніципального розвитку є активізація партнерства між усіма учасниками життєдіяльності муніципального утворення при розгляді питань стратегічного характеру. В результаті співпраці між різними учасниками реалізації інноваційної стратегії (адміністрації МУ, населення, науки і бізнесу) розробляється концепція довгострокового інноваційного розвитку території [8, с. 5].

Технологія форсайту (рис. 2) є інструментом активного прогнозування.

Зміст форсайт-технології зводиться до роботи висококваліфікованих експертів із залученням усіх суб'єктів життєдіяльності муніципального утворення для виявлення бажаного майбутнього соціально-економічного розвитку території на основі інновацій, узгодження науково-технічних пріоритетів з соціально-економічними і громадськими пріоритетами, виявлення можливих споживачів інноваційних продуктів, а також з метою ув'язки муніципальних цільових інноваційних програм, що розроблюються, із стратегічними інтересами розвитку території.

Практична цінність проведення форсайту у рамках розробки стратегії інноваційного розвитку муніципального утворення полягає в тому, що ця технологія дозволяє:

- поліпшити процес ухвалення рішень на основі аналізу не лише наявних можливостей, але і реальних потреб;

- створити альтернативні напрями для майбутнього розвитку муніципального утворення;

- активізувати і скооперувати усіх учасників процесу;

- сформулювати інноваційний підхід до політики соціально-економічного розвитку муніципального утворення і його соціального комплексу.

Методологія стратегічного управління як сукупність принципів, специфічних методів ухвалення стратегічних рішень і способів їх практичної реалізації для досягнення цілей дає можливість муніципальному утворенню оптимально використовувати наявний потенціал і залишатися сприйнятливим до вимог зовнішнього середовища [9, с. 22].

Інноваційний розвиток муніципального утворення (МУ), який можна охарактеризувати як інтенсивний і ендогенний, повинен проходити через пошук внутрішніх ресурсів для розвитку, тому при розробці інноваційної стратегії муніципального утворення особлива увага повинна приділятися оцінці його інноваційного потенціалу.

Підхід, який базується на оцінці структурних складових інноваційного потенціалу, не враховує достатньою мірою специфіку інноваційної системи муніципального утворення, що склалася. Тому нами пропонується ввести нові індикатори оцінки інноваційного потенціалу.

Етапи оцінки інноваційного потенціалу муніципального утворення наведені на рис. 3.

Від стану інноваційного потенціалу залежать масштаб і якість результатів наукових досліджень і науково-технічних розробок, а, отже, і можливість появи інновацій на території муніципальних утворень [10, с. 82].

Рисунок 2 – Механізм використання форсайт-технологій в цілях розробки стратегії інноваційного розвитку муніципального утворення

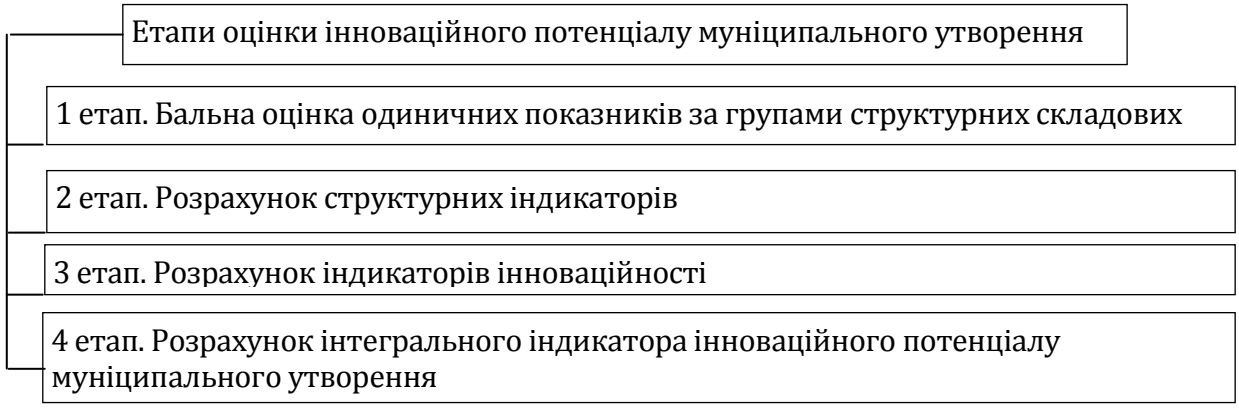

Рисунок 3 – Етапи оцінки інноваційного потенціалу муніципального утворення

Нині в Україні існують різні підходи до оцінки державного і регіонального інноваційного потенціалу, які, як правило, базуються на оцінці його структурних складових: організаційної, інфраструктурної, науково-технічної, фінансової і кадрової [11, с. 137].

Структура інноваційного потенціалу муніципального утворення представлена на рис. 4.

Показниками кадрового потенціалу (ПК) при визначенні індикатору інноваційної сприйнятливості є: питома вага чисельності зайнятих у виробництві інноваційної продукції і послуг в загальній чисельності населення муніципального утворення; питома вага працівників, що пройшли професійну підготовку і перепідготовку, в загальній кількості зайнятих в економіці муніципального утворення.

Для визначення чинників, що відбивають здатність території до створення інновацій і міру готовності підприємств і організацій муніципального утворення до розробки інноваційних проектів, пропонується застосовувати індикатор інноваційної активності, для визначення чинників, що відбивають міру готовності структур муніципального утворення до впровадження інновацій – індикатор інноваційної сприйнятливості. У свою чергу, кожен індикатор представлений у вигляді суми середньозважених структурних індикаторів, що характеризують інфраструктурний і організаційний, науково-технічний, кадровий і фінансовий потенціал, з обґрунтованими експертним шляхом ваговими коефіцієнтами (рис. 4).

Для оцінки кожної складової інноваційного потенціалу пропонується використання методики бальної оцінки. Співвідношення інноваційної активності і інноваційної сприйнятливості дозволяє виділити чотири області, для кожної з яких можна визначити найбільш прийнятний тип стратегії (табл. 2).

Запропоновану нами методику доцільно використовувати для м. Харкова. Для міста найбільш прийнятною повинна стати стратегія лідерства, що характеризується прискореним нарощуванням і раціональним використанням існуючого інноваційного потенціалу за рахунок кращого використання внутрішніх і зовнішніх можливостей.

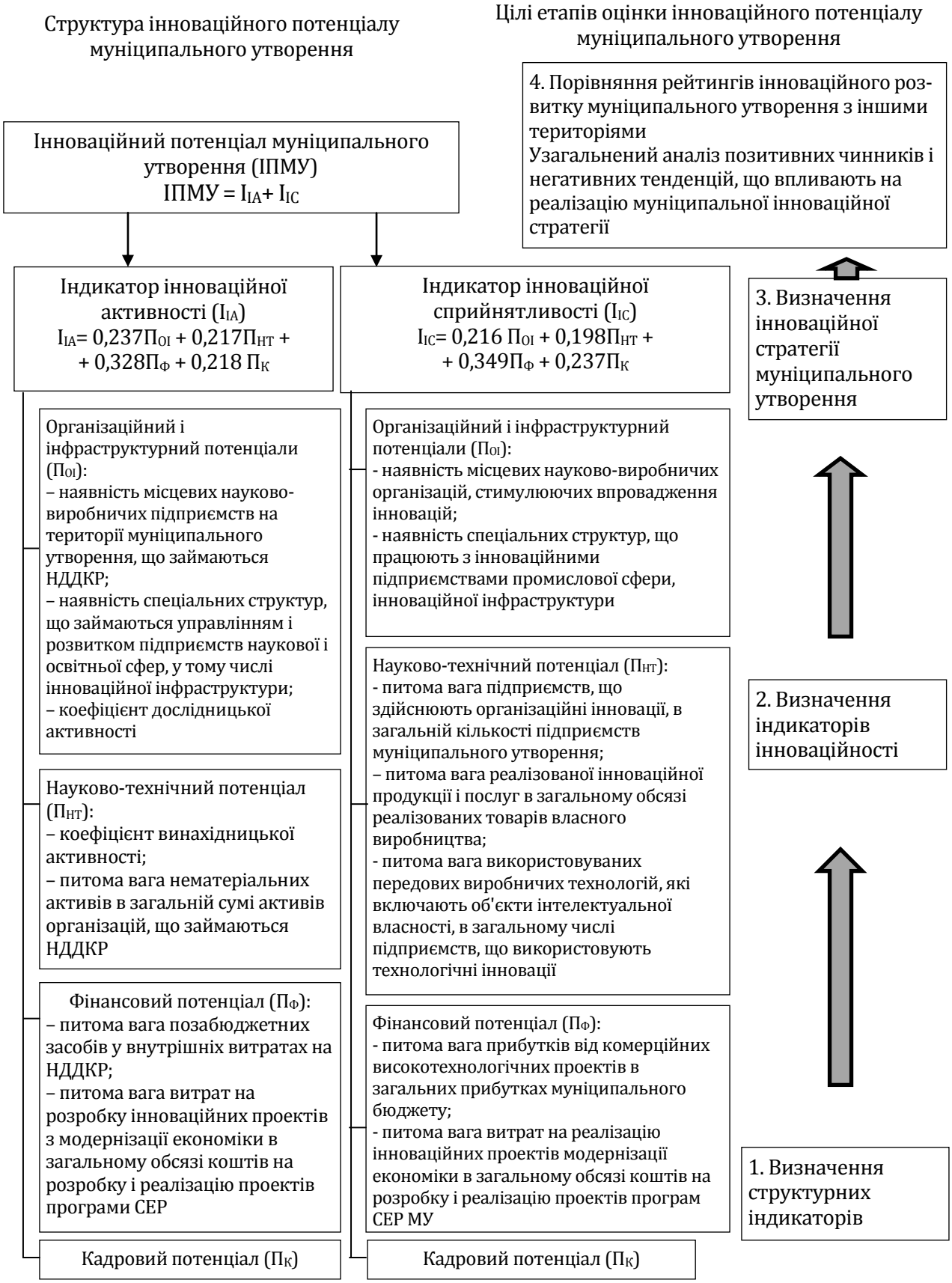

Рисунок 4 – Оцінка інноваційного потенціалу муніципального утворення і визначення його інноваційної стратегії

Таблиця 2 – Визначення стратегії інноваційного розвитку у відповідності з рівнем інноваційного потенціалу муніципального утворення

Інноваційна сприйнятливість	Інноваційна активність	
	Низька (0; 0,5]	Висока (0,5; 1]
Низька (0; 0,5]	Стратегія творення	Стратегія локалізації
Висока (0,5; 1]	Стратегія копіювання	Стратегія диверсифікації Стратегія слідування за лідером Стратегія лідерства

Стратегія створення сприятливих умов для інвесторів, що здійснюють фінансування досліджень і розробок, що мають прикладний і фундаментальний характер, а також створення стратегічних альянсів в інноваційній сфері, що забезпечують безперервний інноваційний процес, із залученням венчурних фондів і наступним переходом до стратегії інтеграції.

Стратегічні цілі, завдання і напрями інноваційного розвитку муніципального утворення мають бути співвіднесені з доступними ресурсами, дійсною і можливою структурою управління, відкориговані і виражені в муніципальній інноваційній програмі. Для переведення стратегії в інноваційну програму нами пропонується користуватися системою збалансованих показників. Стосовно інноваційного розвитку території ця система може розглядатися як інструмент реалізації інноваційної стратегії, що враховує найбільш важливі критерії муніципального інноваційного розвитку, дозволяє донести сенс інноваційної стратегії до усіх учасників її реалізації, трансформувати під неї систему управління.

Інноваційна програма муніципального утворення нами розглядається як комплекс заходів, пов’язаний за ресурсами, виконавцями і термінами, спрямований на досягнення встановлених цілей і завдань на користь розвитку основних сфер життєдіяльності муніципального утворення, підвищення конкурентоспроможності інноваційної сфери і місцевої економіки в цілому.

Механізм реалізації програми припускає наявність дієвої системи нормативно-правового, організаційного і фінансового забезпечення виконання програми.

Формування нормативно-правового механізму реалізації програми включає розробку і вдосконалення правової бази, що стосується інноваційної діяльності, питань інноваційного і науково-технічного розвитку муніципального утворення. Це дозволяє раціонально використовувати бюджетні і податкові ресурси при наданні муніципальної підтримки інноваційної діяльності.

Пропонований нами організаційний механізм розробки і реалізації муніципальної інноваційної програми припускає створення ради з інноваційного розвитку, експертної ради і дирекції інноваційної програми муніципального утворення. Цей підхід дозволяє дотримати принцип «єдності цілей» за рахунок створення стійкої системи взаємозв’язків між органами управління програмою і існуючими в муніципальному утворенні структурами, які беруть участь в його інноваційному розвитку. Також це дозволяє уникнути ду-

блювання функцій і чітко координувати дії усіх учасників реалізації програми [12, с. 152].

Стабільне фінансове забезпечення виконання програмних заходів і проектів є однією з головних умов успішної реалізації програми [13, с. 271].

Окрім традиційних механізмів фінансування з місцевого бюджету програмних заходів і проектів, включених до складу інноваційної програми муніципального утворення, з метою залучення і концентрації додаткових джерел фінансування для наступного їх використання на розвиток інноваційної діяльності, нами пропонується формувати у складі місцевого бюджету цільовий бюджетний інноваційний фонд (ЦБІФ), який може створюватися за рахунок прибутків цільового призначення або за рахунок цільових відрахувань від конкретних видів прибутків або інших надходжень.

Для зниження навантаження на бюджет і максимальної економії коштів місцевого бюджету, у рамках програми слід відмовитися від прямого фінансування муніципальним утворенням тих прикладних НДДКР, які можуть мати комерційне застосування і повинні фінансуватися з позабюджетних джерел. Тому нами пропонується формування муніципального венчурного інноваційного фонду (МВІФ) з прямою участю муніципального утворення. Муніципальні венчурні фонди доцільно створювати на рівні районів міста. В цьому випадку засновниками фонду і довірчого управління МВІФ виступатиме місцева адміністрація, можлива участь регіональної адміністрації. Тому необхідно визначити джерела формування і механізми розподілу коштів МВІФ. На нашу думку, кошти місцевого і регіонального бюджетів, що є основою для формування фонду, служать гарантом зниження ризиків приватних інвесторів. Це сприяє залученню приватних коштів для реалізації інноваційних проектів з високим ризиком. Пріоритет у фінансуванні з МВІФ повинен встановлюватися для підприємств малого інноваційного бізнесу.

З метою ефективного управління різними джерелами фінансування муніципальної інноваційної програми нами пропонується консолідувати все наявні кошти у рамках єдиного бюджету реалізації інноваційної програми муніципального утворення. Кошти бюджету програми розподіляються на конкурсній основі, і залежно від цільової, комерційної і соціальної спрямованості проекту визначається джерело фінансування. Для ефективного розподілу фінансових коштів з бюджету програми нами пропонується модель відкритого управління.

Розробки у вигляді методик і моделей дозволяють сформувати сучасну систему управління муніципальним утворенням, що забезпечує його інноваційний розвиток, а також рекомендувати пропоновані заходи на регіональний і національний рівень управління.

Висновки

1. Принципи інноваційного розвитку території визначають пріоритетність довгострокових цілей, необхідність державної участі і міжгалузевої вза-

ємодії, можливість пошуку гнучких управлінських рішень залежно від умов, що змінюються, і покликані створити основу розробки нових підходів і методів розвитку території на основі використання інновацій.

Якщо нині муніципальні утворення розрізняються в основному за мірою фінансової забезпеченості (самодостатні і дотаційні), то при послідовній реалізації курсу на інноваційний розвиток ці відмінності зміститься в площину використання інтелектуального ресурсу. Інноваційно-орієнтовані території отримають нові конкурентні переваги, пов'язані з використанням інноваційного потенціалу і комерціалізацією науково-технічних досягнень, що дозволить притягнути нові джерела фінансування розвитку території.

2. Найбільш ефективна інтеграція науки, виробництва і бізнесу відбувається за рахунок створення на території сприятливих умов для ведення інноваційної діяльності. Основними організаційними формами, що дозволяють забезпечити системне застосування фінансових і адміністративних інструментів для розвитку інноваційної діяльності, є території інноваційного розвитку (технопарки, техніко – впроваджувальні зони, технополіси). Території інноваційного розвитку в межах муніципального утворення створюють передумови для прискорення муніципального, регіонального і національного розвитку, а державна підтримка таких територій супроводжується отриманням високого соціально-економічного і бюджетного ефекту для усіх рівнів.

3. У вітчизняній і зарубіжній практиці активно застосовується підхід до державного і регіонального розвитку в довгостроковій перспективі, що базується на використанні і розвитку інноваційного потенціалу території і визначений як державна (регіональна) інноваційна стратегія. Проте в муніципальній практиці управління такий підхід практично не використовується. Враховуючи той факт, що саме в межах території муніципального утворення можливо створити найбільш сприятливі умови для підтримки інноваційної діяльності з урахуванням потреб господарюючих суб'єктів, виявити потенційні можливості і здібності для довгострокового розвитку місцевої економіки, а також забезпечити ефективну взаємодію між органами муніципальної влади, підприємствами, населенням і іншими учасниками економічного процесу, нами розроблена модель стратегії інноваційного розвитку на рівні муніципального утворення.

4. Запропонований методичний підхід до оцінки інноваційного потенціалу муніципального утворення на основі індексів інноваційної активності і інноваційної сприйнятливості дозволяє пов'язати наявні ресурси, можливості і здібності території з інноваційною стратегією. У свою чергу, проведений аналіз виконання програм муніципальними утвореннями ряду регіонів України виявив відсутність систематизованої і прозорої інформації про показники науково-технічного або інноваційного розвитку в цілому, що підтверджує необхідність перегляду механізмів і методів ухвалення управлінських рішень, пов'язаних з розвитком муніципального утворення. Розробка і реалізація розробленої методики оцінки інноваційного потенціалу сприяє побу-

дові системи постійного моніторингу наявних ресурсів, внутрішніх можливостей і здібностей муніципальних утворень до інноваційного розвитку, підвищення обґрунтованості управлінських рішень і вибору відповідної стратегії розвитку, а також зростання ефективності науково-технічної і виробничої діяльності усіх господарюючих суб'єктів муніципального утворення.

5. Практична цінність проведення форсайту у рамках розробки інноваційної стратегії муніципального утворення полягає в тому, що ця технологія дозволяє : поліпшити процес ухвалення рішень на основі аналізу не лише наявних можливостей, але і реальних потреб муніципального утворення; створити альтернативні напрями для майбутнього розвитку; активізувати і скооперувати усіх учасників цього процесу. Проведене дослідження дозволило нам зробити висновок про доцільність використання форсайту на рівні муніципального утворення для визначення довгострокових пріоритетів, наукового обґрунтування вибору інноваційної стратегії, підвищення конкурентоспроможності території, передбачення можливих нових шляхів розвитку в результаті узгодження інтересів науки, бізнесу і місцевого співтовариства.

6. Пропонована модель муніципальної інноваційної програми дозволяє співвіднести доступні ресурси, дійсну і можливу структуру управління інноваційним розвитком з довгостроковими цілями і завданнями муніципального утворення. Побудова системи управління муніципальною інноваційною програмою припускає взаємодію місцевої адміністрації муніципального утворення, що виступає замовником програми, експертної ради, ради інноваційного розвитку, дирекції інноваційної програми і суб'єктів інноваційної діяльності і дозволяє дотримати принцип балансу інтересів, уникнути дублювання функцій, чітко координувати їх дії.

7. Розроблений фінансовий механізм реалізації інноваційної програми дозволить оперативно управляти як бюджетними, так і позабюджетними коштами і направляти їх на забезпечення пріоритетних напрямів інноваційного розвитку муніципального утворення залежно від цільової, комерційної і соціальної спрямованості фінансованого проекту. Він дозволить сформувати сучасну систему управління інноваційним розвитком муніципального утворення, створити передумови для підвищення ефективності використання інноваційного потенціалу території, а також для досягнення стійкого зростання якості життя населення на основі модернізації економіки, підвищення конкурентоспроможності і ефективності виробництва.

Наукова новизна проведеного дослідження полягає в наступному:

- запропонований методичний підхід до розробки концепції довгострокового інноваційного розвитку і рекомендації по формуванню інноваційної стратегії муніципального утворення на основі технології активного прогнозування (форсайту), що дозволяє визначити бажане майбутнє соціально-економічного розвитку території за рахунок використання інноваційного потенціалу, виявити можливих споживачів інноваційних продуктів, погоджувати стратегічні інтереси науки, бізнесу і місцевого співтовариства, пов'язати муніципальні програми інноваційного розвитку з регіональною стратегією;

- розроблена методика оцінки інноваційного потенціалу території, що базується на індикаторах інноваційної активності і інноваційної сприйнятливості, що дозволяє провести класифікацію муніципальних утворень і обґрунтувати вибір того або іншого типу інноваційної стратегії;

- розроблені рекомендації з формування інноваційної програми муніципального утворення і створення організаційного механізму її реалізації; запропоновані нові механізми фінансування інноваційних заходів через єдиний бюджет реалізації інноваційної програми, включаючи муніципальний інноваційний фонд і муніципальний венчурний інноваційний фонд.

Перелік використаних джерел

1. Пакуліна А. А. Ресурсне забезпечення розвитку соціальної інфраструктури муніципальних утворень : тези доповіді / А. А. Пакулина, Г. С. Пакуліна, Т. В. Брюховецька // Тренди та інновації в сучасній економіці : матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції, м. Харків, 23-24 квітня 2015 р. – Харків : ХНУБА, 2015. – Ч. 3. – С. 118-121.

2. Пакулін С. Л. Інноваційний соціально-домінантний розвиток регіону / С. Л. Пакулін// Бізнес Інформ. – 2013. – № 5 (424). – С. 124-128.

3. Пакуліна А. А. Продуктивні моменти зарубіжного досвіду, які можуть знайти успішне застосування в українській практиці програмно-цільового управління розвитком соціальної інфраструктури муніципальних утворень : тези доповіді / А. А. Пакулина, Г. С. Пакуліна, А. О. Бєліченко // Тренди та інновації в сучасній економіці : матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції, м. Харків, 23-24 квітня 2015 р. – Харків : ХНУБА, 2015. – Ч. 2. – С. 246-249.

4. Пакулін С. Л. Створення конкурентоспроможного соціального комплексу на макро- й мезорівні / С. Л. Пакулін // Areas of scientific thought – 2014/2015 : materials of the XI International scientific and practical conference, Sheffield, December 30, 2014 – January 7, 2015. – Sheffield : Science and education LTD, 2015. – Vol. 6. – P. 33-36.

5. Пакуліна А. А. Інвестиції як інструмент розвитку і управління регіональним і муніципальним соціальним комплексом / А. А. Пакуліна // Бізнес Інформ. – 2012. – № 11. – С. 58-62.

6. Каримова Э. Р. Управление социально-экономической системой муниципального образования / Э. Р. Каримова // Региональная экономика : теория и практика. – 2007. – № 7. – С. 78-82.

7. Шаров Ю. Стратегічне планування в муніципальному менеджменті: концептуальний аспект / Ю. Шаров. – Київ : Вид-во УАДУ, 2001. – 302 с.

8. Пакулін С. Л. Концепція управління потенціалом соціально-економічного розвитку регіону / С. Л. Пакулін // Science and civilization – 2015 : materials of the XI International scientific and practical conference, 30 January – 07 February 2015. – Sheffield : Science and education LTD, 2015. – Vol. 5 : Economic science. Political science. – P. 5-7.

9. Дробенко П. О. Стратегічне планування розвитку територіальних громад / П. О. Дробенко [та ін.]. – Львів : Сполом, 2001. – 118 с.

10. Лендєл М. Спеціальні інститути розвитку територій: європейський досвід / М. Лендєл // Інститути та інструменти розвитку територій. На шляху до європейських принципів / за ред. С. Максименка. – Київ : Міленіум, 2001. – С. 67-148.

11. Монастирський Г. Л. Модернізацій на парадигма управління економічним розвитком територіальних спільнот базового рівня : монографія / Г. Л. Монастирський. – Тернопіль : Економічна думка, 2010. – 464 с.

12. Лазар П. Д. Збільшення дохідних джерел місцевих бюджетів забезпечить фінансову незалежність органів самоврядування / П. Д. Лазар // Фінанси України. – 2007. – № 4. – С. 149-154.

13. Сергієнко С. М. Сучасні тенденції фінансового забезпечення розвитку муніципальних утворень / С. М. Сергієнко // Суспільно-політичні та соціально-економічні процеси в регіонах. – 2009. – Вип. 5(79). – С. 269-275.

© С. Л. Пакулін

The strategy of developing and strengthening the competitiveness of the municipality

Pakulin Sergey

Institute of Environmental Economics and Sustainable Development of the National Academy of Science of Ukraine, Department of Social Problems of Sustainable Development, Doctor of Sciences (Economics), Ukraine

Abstract. The article offers the methodical approach of developing the concept of long-term innovative development of the municipality. The author has developed recommendations on the formation of innovative strategy of the municipality on the basis of active technology forecasting (foresight), which allows to define the desired future socio-economic development of the territory through the use of innovative potential, to identify potential consumers of innovative products, to align the strategic interests of science, business and local community. Recommendations provide communication of municipal programs of innovative development with the regional strategy. The technique of estimation of innovative potential of the territory, based on the indicators of innovative activity and innovative susceptibility is substantiated. The methodology enables the classification of municipalities and justifies the choice of innovation strategy. The author presents recommendations on formation of innovative programs of the municipality and the establishment of an institutional mechanism for the implementation of the program. New mechanisms for financing innovation activities from the budget of implementing the innovative program, which includes municipal innovation Fund and the municipal venture innovation Fund, are proposed.

Keywords: strategy, competitiveness, municipality, innovative program, funding, budget.

© S. Pakulin

Використання статистичних методів управління якістю в логістичному процесі

Ткаченко Алла Михайлівна

Запорізький національний технічний університет, завідувач кафедри підприємництва, торгівлі та біржової діяльності, доктор економічних наук, професор, Україна

Іванова Марина Іллівна

Національний гірничий університет, доцент кафедри менеджменту виробничої сфери, кандидат економічних наук, доцент, Україна

Анотація. Метою статті є дослідження особливостей використання статистичних методів управління якістю логістичних процесів та апробація теоретичних досліджень на крупному промисловому підприємстві. Аналіз літературних джерел показав, що дослідженню управління якістю присвячена значна кількість робіт, як українських, так і закордонних авторів, але ж статистичні методи управління якістю були досконало проаналізовані лише незначною частиною науковців, оскільки саме ці методи віднесені до класичних, тобто таких, що вважаються загальновідомими й не потребують додаткової уваги сучасних науковців.

Авторське бачення зводиться до того, що логістичний процес є процесом трансформації, переміщення матеріального й супутніх йому потоків шляхом забезпечення управлінської свободи в умовах послідовних взаємозалежностей, стандартизації, синхронізації, спільного використання інформації й узгодженості стимулів, використовуючи інноваційні методи і моделі.

В результаті дослідження доведено, що при управлінні логістичними процесами доцільно використовувати такі статистичні методи управління якістю: описова статистика, планування експериментів, перевірка гіпотез, вимірювальний аналіз, аналіз можливостей процесу, регресійний аналіз, аналіз надійності, вибірковий контроль, моделювання, карти статистичного контролю процесу, статистичне призначення допуску, аналіз часових рядів.

Проведена апробація використання запропонованих статичних методів управління якістю в логістичних процесах на великому промисловому підприємстві – АТ «Дніпропетровський агрегатний завод», що спеціалізується на виробництві гідророзподільників. Отримані висновки свідчать, що головна мета в області якості логістичних процесів полягає в безперервному поліпшенні виробництва продукції гірничошахтної апаратури та устаткування, що відповідає вимогам і очікуванням замовника на основі застосування інноваційних технологічних процесів, управлінських систем і інформаційних технологій. Доведено, що збільшення інтенсивності виробництва гідророзподільників негативно позначається на якості продукції; для зменшення кількості рекламацій підприємству необхідно збільшить кваліфікацію робітників всіх змін.

Перспективами подальших досліджень у даному напрямі є систематизація теоретичних знань і практичних підходів щодо підвищення якості продукції та отримання унікальних конкурентних переваг.

Ключові слова: якість, статистичні методи управління якістю, логістичний процес, контрольний листок, гістограма, діаграма розсіювання, стратифікація, діаграма Парето.

Вступ

Фінансово-економічна криза, що має місце в Україні, характеризується скороченням платоспроможного попиту, з одного боку, та збільшенням залишків готової продукції, з іншого. Тобто спостерігається наявність масового перевиробництва. Вирішити це питання сучасні промислові підприємства можуть шляхом підвищення конкурентоспроможності та якості продукції власного виробництва в логістичному процесі. Застосування статистичних методів управління якістю дозволяє організувати ефективний контроль за причинами дефектів, невідповідністю встановленим стандартам та своєчасно реагувати на ці порушення, що призводить до безперебійності логістичного процесу.

Дослідженню управління якістю присвячена значна кількість робіт, як українських [2], так і закордонних авторів [4], але ж статистичні методи управління якістю були досконало проаналізовані лише незначною частиною науковців, оскільки саме ці методи віднесені до класичних [1, с. 240-241; 6, с. 169], тобто таких, що вважаються загальновідомими й не потребують додаткової уваги сучасних науковців. Не дивлячись на це роботи Л. Демчук [3], Г. І. Цилюрик [5] присвячені саме дослідженню статистичних методів управління якістю.

Не дивлячись на значну кількість досліджень у галузі управління якістю, існує потреба подальшого розвитку питання використання статистичних методів для розробки заходів щодо удосконалення методів контролю якості виготовлення продукції, впровадження прогресивних методів контролю, виявлення причин і винуватців браку в логістичному процесі.

Головною метою цієї роботи є подальше дослідження теоретичних засад використання статистичних методів управління якістю та надання практичних рекомендацій щодо їх застосування на сучасному промисловому підприємстві у логістичному процесі.

Результати дослідження

Теоретичні засади управління якістю логістичного процесу. Якість – це загальна сукупність технічних, технологічних і експлуатаційних характеристик виробу або послуги, завдяки яким виріб або послуга будуть відповідати вимогам споживача під час експлуатації [4, с. 32]. Рівень якості – це кількісна характеристика міри придатності того чи іншого виду продукції для задоволення конкретного попиту на неї у порівнянні з відповідними базовими показниками за фіксованих умов споживання. Оцінка якості продукції передбачає визначення абсолютного, відносного, перспективного й оптимального її рівня [5, с. 133].

Застосування статистичного методів дає відчутні економічні й організаційні переваги при управлінні якістю. Порівняння основних статистичних методів наведено у табл. 1.

Таблиця 1 – Характеристика статистичних методів [2]

Вид методу	Зміст, мета
Контрольний листок	Систематичний облік ситуацій у вигляді конкретних даних
Гістограма	Упорядкування даних щодо періодичності появи (наприклад, у часовому вираженні)
Діаграма Парето	Упорядкування фактів по значущості
Стратифікація	Розшарування даних різного походження
Причинно-наслідкова діаграма	Аналіз джерел виникнення основних проблем (людина, машина, матеріал, метод тощо) з посиланням на вплив проблеми
Діаграма розсіювання	Винайдення закономірностей і зв'язків в інформаційному матеріалі
Контрольні карти	Постійний контроль за перебігом процесу у межах заданого допуску
Описова статистика	Кількісна оцінка характеристик одержуваних даних, метод ґрунтується на аналітичних процедурах, пов'язаних з обробкою і наданням кількісних даних
Аналіз вимірів	Набір процедур для оцінки точності вимірювальної системи в умовах її роботи
Побудова довірчих інтервалів	Процедура визначення допусків заснована на вірогідності дій, здійснених за допомогою статистичного розподілу вимірів
Аналіз можливостей процесу	Можливості процесу оцінюються змінністю процесу, що знаходиться в стані статистичної стійкості (оцінкою є індекси відтворюваності)
Перевірка гіпотез	Статистична процедура перевірки обґрунтованості гіпотези, що розглядає параметри однієї чи декількох вибірок з визначеними рівнями довіри
Регресійний аналіз	Зв'язок досліджуваної характеристики з потенційними причинами
Аналіз надійності	Використання інженерних і аналітичних методів для вирішення проблем надійності. Це стосується оцінки, прогнозу і попередження випадкових відмов з часом
Вибірковий контроль	Систематичний статистичний метод для одержання інформації про характеристики сукупностей шляхом вивчення представницької вибірки (статистичний приймальний контроль, вибіркове обстеження)
Моделювання	Сукупність процедур, за допомогою яких теоретична чи емпірична система може бути представлена математично у вигляді комп'ютерної програми для пошуку вирішення проблем
Аналіз часових рядів	Аналіз часових трендів являє собою набір методів для вивчення послідовних у часі груп спостережень
Планування експериментів	Використовуються спеціальні виміри в досліджуваній системі, включається статистична оцінка цих змін у даній системі. У результаті з'являється можливість визначити основні характеристики системи або досліджувати вплив одного чи декількох факторів на ці характеристики

Л. Демчук розглянула у своєму дослідженні використання статистичних методів управління якістю виробничих процесів, їх стандартизацію та

довела, що «статистичне управління процесами і прийняття рішень на основі фактів – це основні вимоги міжнародних стандартів ISO серії 9000 до систем якості, які можуть бути виконані завдяки впровадженню на підприємствах статистичних методів; важливою складовою статистичного управління є здійснення заходів щодо покращення роботи підприємства на кожному етапі виробництва – це дозволить постійно покращувати характеристики процесів та забезпечить належну роботу системи управління [3, с.136].

Необхідно додати, що сучасні підприємства користуються низкою нормативних документів, що регламентують застосування статистичних методів, а саме: ДСТУ 3514-97 [7] та ДСТУ ISO/TR 10017:2005 [8].

Що стосується логістичного процесу, будемо вважати, що це процес трансформації, переміщення матеріального й супутніх йому потоків шляхом забезпечення управлінської свободи в умовах послідовних взаємозалежностей; стандартизації; синхронізації; спільного використання інформації; узгодженості стимулів, використовуючи інноваційні методи і моделі.

Нами наведено авторське бачення застосування статистичних методів в логістичному підході (табл. 2).

Таблиця 2 – Статистичні методи управлінні якістю в логістичному процесі, розроблено автором за [3]

Процеси	Статистичні методи											
	Описова статистика	Планування експериментів	Перевірка гіпотез	Вимірювальний аналіз	Аналіз можливостей процесу	Регресійний аналіз	Аналіз надійності	Вибірковий контроль	Моделювання	Карти статистичного контролю процесу (карти СКП)	Статистичне призначення допуску	Аналіз часових рядів
Аналіз з боку керівництва, який включає інформацію про показники перебігу логістичних процесів	+				+			+		+		
Оцінка процесів	+							+				
Моніторинг та вимірювання процесів	+	+	+	+	+			+		+		+
Моніторинг та вимірювання процесів	+	+	+	+	+	+	+	+		+		+

Апробація теоретичних положень дослідження була виконана на базі акціонерного товариства «Дніпропетровський агрегатний завод», яке одне з перших підприємств в Україні отримало сертифікат на систему управління якістю [9]. За цілями, підходами, засобами й методами реалізації комплексна система управління якістю продукції (рис. 1) відповідає вимогам сучасних міжнародних стандартів ISO серії 9000, декларуючи і реалізуючи такі принципи, як орієнтація на споживача, лідерство керівників і залученість персоналу, процесний і системний підхід.

Рисунок 1 – Система управління якістю продукції у АТ «Дніпропетровський агрегатний завод»

Серед широкого асортименту АТ «Дніпропетровський агрегатний завод» виробництво гідророзподільників має найбільшу питому вагу – 53% , тому питання управління якістю саме цього виду продукції є для керівництва підприємства найбільш актуальним. Виконання вимог до якості гідророз-

подільників неможливе без проведення суворого контролю конструктивних і технологічних параметрів виробів. При цьому необхідно виходити з того, що якість продукції закладається при розробці проекту, забезпечується під час її виготовлення та підтримується в процесі експлуатації.

На цей час у АТ «Дніпропетровський агрегатний завод» серед основних статистичних методів (або інструментів) аналізу рівня якості продукції використовується контрольний листок, гістограма (за результатами контрольного листка), діаграма розсіювання, стратифікація та діаграма Парето.

Для збору статистичних даних про дефекти гідророзподільників, по-перше використовується контрольний листок (табл. 3).

Таблиця 3 – Контрольний листок для збору статистичних даних про дефекти у АТ «Дніпропетровський агрегатний завод»

Контрольний листок для збору даних про дефекти гідророзподільників Підприємство: АТ «Дніпропетровський агрегатний завод» Підрозділ: цех №16 Час: грудень 2015 р. Зміна: №1		
Типи дефектів	Дані контролю	Разом
Вм’ятини	1+1+1+1+1+1+1+1+1+1+1+1+1+1+1	14
Тріщини	2+1+1+1+1+1+3+1+1+1+1+1+1+1+1	17
Вихід за допуск у мінус	1+1+1+1+1+1+1	7
Вихід за допуск у плюс	1+1+1+2+1+1+3+1+1+1+4+1+1+4	23
Прожиг при термообробці	1+1+1+1+1+1+1+1+1	9
Перекіс базових поверхонь	1+1+1	3
Невідповідність шорсткості	2+1+1+1+3+1+1+1+1+1+1+1+1+2	18
Дефекти фарбування	1+1+1+1	4
Інші	1+1+1+1+1+1+1	7
Разом		102

На підставі зібраних за допомогою контрольних листків даних складається таблиця сумарних відмов через дефекти гідророзподільників (табл. 4).

Таблиця 4 – Сумарні відмови через дефекти гідророзподільників у АТ «Дніпропетровський агрегатний завод»

По всіх типах дефектів	Число відмов	Відсоток від загального числа відмов
Вм’ятини	14	13,7
Тріщини	17	16,7
Вихід за допуск у мінус	7	6,86
Вихід за допуск у плюс	23	22,6
Прожиг при термообробці	9	8,82
Перекіс базових поверхонь	3	2,94
Невідповідність шорсткості	18	17,7
Дефекти фарбування	4	3,92
Інші	7	6,86
Разом	102	100,0

На підставі даних будується гістограма аналізу рівня відмов по основним типам дефектів у АТ «Дніпропетровський агрегатний завод» (рис. 2).

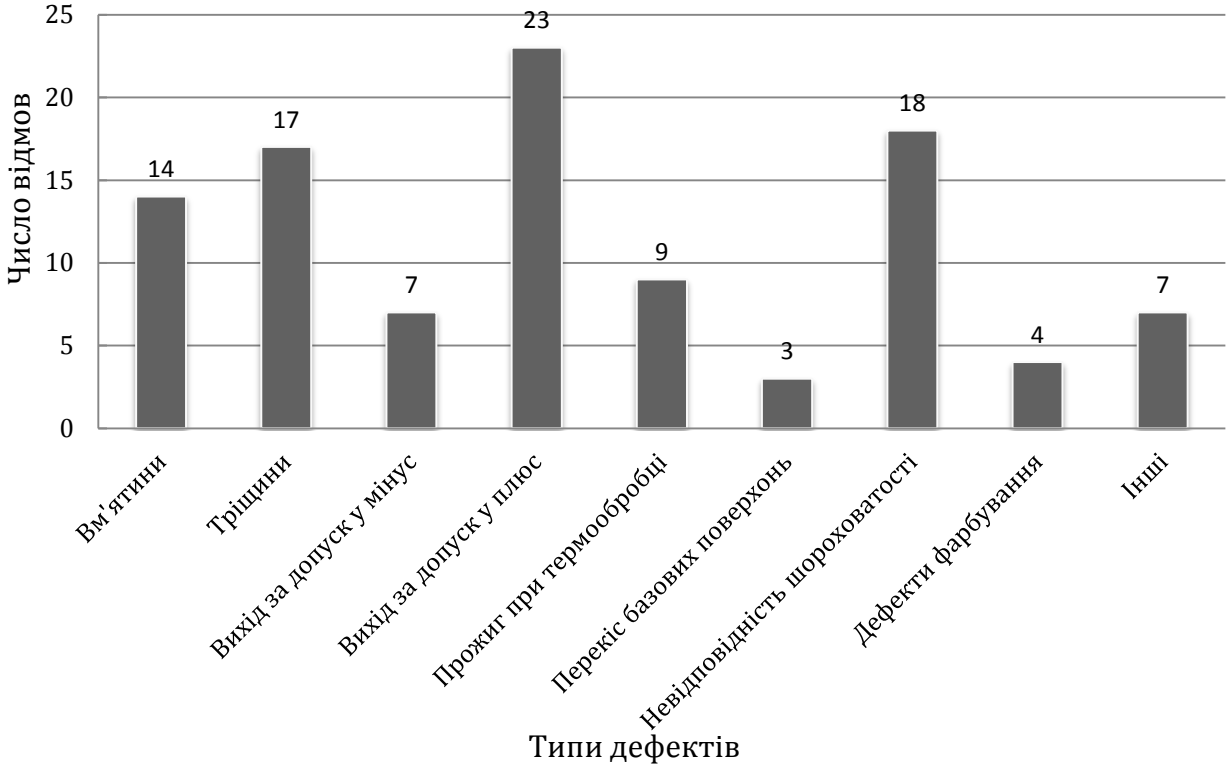

Рисунок 2 – Аналіз рівня відмов по основним типам дефектів у АТ «Дніпропетровський агрегатний завод»

Отже найбільше відмов у грудні 2015 р. було через дефект «вихід за допуск у плюс» та «невідповідність шорсткості», тобто це означає, що потрібно приділити більше уваги на виправлення цих дефектів у подальшому виробництві.

Далі паралельно застосовується аналіз рівня якості продукції за допомогою діаграми розсіювання. За допомогою цієї діаграми досліджується залежність між інтенсивністю виробництва гідророзподільників і одержаною кількістю браку, де інтенсивність – це показник, який характеризує обсяг виробництва за одиницю часу, або на одного працівника, або на один верстат. Для цього вимірюється кількість виготовлених гідророзподільників у рік і за допомогою випадкової вибірки встановлюється частка дефектних деталей у зробленій продукції. Отримані дані зводяться у табл. 5.

Таблиця 5 – Залежність бракованих гідророзподільників від інтенсивності їх виготовлення у АТ «Дніпропетровський агрегатний завод»

Кількість виготовлених гідророзподільників у рік, тис. шт.	Частка дефектних виробів, %	Кількість виготовлених гідророзподільників у рік, тис. шт.	Частка дефектних виробів, %	Кількість виготовлених гідророзподільників у рік, тис. шт.	Частка дефектних виробів, %
4,55	4,9	4,67	4,3	5,09	6,6
4,61	4,2	5,49	6,3	4,30	3,5
5,48	6,0	4,78	5,0	5,00	6,0
4,83	4,6	4,85	6,0	5,30	6,9
5,08	6,0	5,64	5,2	4,33	4,0
5,78	5,9	4,77	3,9	5,00	5,4
4,68	5,0	4,95	4,8	5,37	5,2

Закінчення табл. 5

Кількість виготовлених гідророзподільників у рік, тис. шт.	Частка дефектних виробів, %	Кількість виготовлених гідророзподільників у рік, тис. шт.	Частка дефектних виробів, %	Кількість виготовлених гідророзподільників у рік, тис. шт.	Частка дефектних виробів, %
5,11	5,3	5,74	6,1	4,57	4,7
5,82	5,7	4,73	3,7	4,73	4,2
4,71	4,6	4,96	6,5	5,59	6,1
4,92	4,4	5,89	5,3	4,66	3,7
5,74	6,2	4,47	3,9	4,70	5,6
4,20	4,3	5,04	5,6	5,73	6,7
4,91	4,3	5,39	6,0	4,46	4,6
5,27	5,7	4,56	5,4	5,11	4,5
5,28	4,7	5,70	6,2	4,41	4,8
4,34	5,0	4,70	6,3	5,43	5,1
5,06	5,3	5,55	6,9	4,34	4,5
5,30	6,2	4,62	4,6	4,90	4,9
4,58	4,4	5,30	5,5	5,18	5,6
4,76	5,3	5,67	6,2	4,76	5,4
5,62	4,9	4,26	3,8	5,05	4,6
4,52	3,6	4,82	5,2	5,86	6,4
5,16	5,2	5,29	5,6	4,19	4,6
5,46	4,4	4,07	3,8	4,96	4,1
4,04	5,3	4,90	5,3	5,23	5,2
4,71	4,8	5,17	6,0	4,64	4,2
5,04	4,8	5,09	3,9	4,68	5,2
4,55	3,3	4,93	5,8	5,67	5,7
5,47	5,4	4,66	3,9	5,09	4,6
4,35	4,2	4,93	5,5	5,43	5,2
5,01	5,2	5,70	5,5	5,41	6,8
5,48	5,9	4,18	3,5		
4,55	4,3	4,90	4,7		

За результатами аналізу залежності бракованих гідророзподільників від інтенсивності їх виготовлення будується діаграма розсіювання (рис. 3).

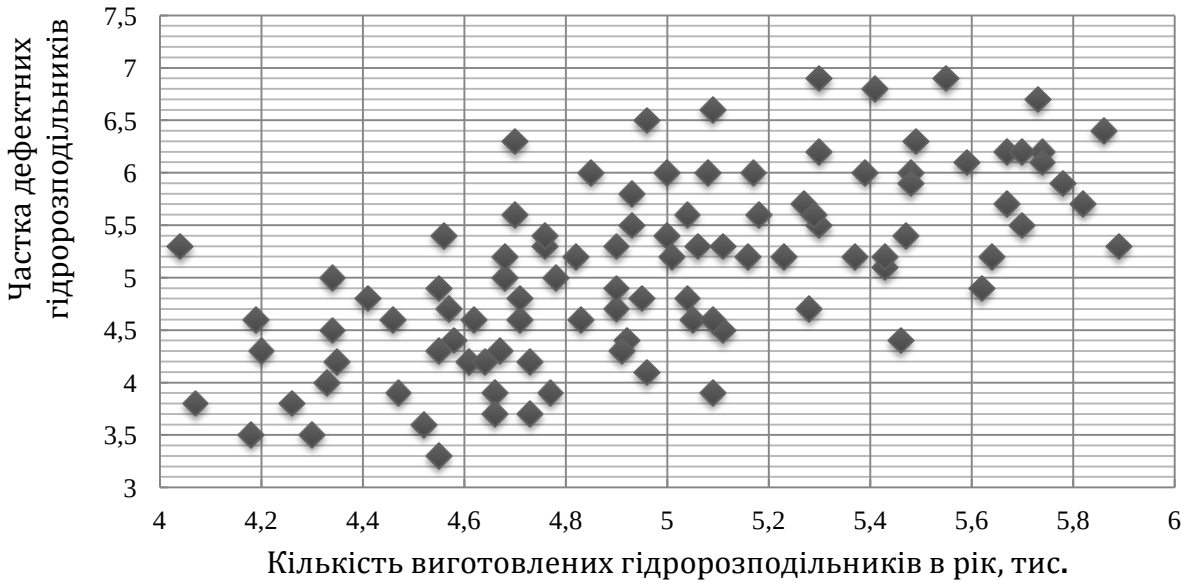

Рисунок 3 – Аналіз залежності частки бракованих гідророзподільників від інтенсивності їх виготовлення у АТ «Дніпропетровський агрегатний завод»

Наступний етап передбачає виконання такої послідовності дій. По-перше розраховується коефіцієнт кореляції, для визначення ступеня лінійної залежності за формулою (1):

$$r = \frac{\sum_{i=1}^{n}(x_i - \bar{x})(y_i - \bar{y})}{\sqrt{\sum_{i=1}^{n}(x_i - \bar{x})^2 \sum_{i=1}^{n}(y_i - \bar{y})^2}}, \quad (1)$$

де x_i – значення, що приймається змінною x;

y_i – значення, що приймається змінною y;

$\bar{x}$ – середнє значення x;

$\bar{y}$ – середнє значення y.

$$\bar{x} = \frac{4{,}55 + 4{,}61 + 5{,}48 + \ldots + 5{,}43 + 5{,}41}{100} = 4{,}99 \text{ тис. шт.}$$

$$\bar{y} = \frac{4{,}9 + 4{,}2 + 6{,}0 + \ldots + 5{,}2 + 6{,}8}{100} = 5{,}1 \ \%$$

$$\sum_{i=1}^{n}(x_i - \bar{x}) \times (y_i - \bar{y}) = (4{,}55 - 4{,}99) \times (4{,}9 - 5{,}1) +$$
$$+ (4{,}61 - 4{,}99) \times (4{,}2 - 5{,}1) + \ldots + (5{,}41 - 4{,}99) \times (6{,}8 - 5{,}1) = 25{,}86$$

$$\sum_{i=1}^{n}(x_i - \bar{x})^2 = (4{,}55 - 4{,}99)^2 + (4{,}61 - 4{,}99)^2 + \ldots + (5{,}41 - 4{,}99)^2 = 21{,}08$$

$$\sum_{i=1}^{n}(y_i - \bar{y})^2 = (4{,}9 - 5{,}1)^2 + (4{,}2 - 5{,}1)^2 + \ldots + (6{,}8 - 5{,}1)^2 = 74{,}03$$

$$r = \frac{25{,}86}{\sqrt{21{,}08 \cdot 74{,}03}} = 0{,}65$$

Коефіцієнт кореляції показує, наскільки щільно виражена тенденція до зростання однієї змінної при збільшенні іншої. Він може знаходитися в діапазоні [-1, 1]. Нульове значення коефіцієнта означає відсутність такої тенденції (але не обов'язково відсутність залежності взагалі). Проміжні значення коефіцієнта кореляції кажуть, що хоча тенденція до зростання однієї змінної при збільшенні іншої не дуже яскраво виражена, але в якійсь мірі вона все ж таки присутня.

Як видно з рис. 3 у АТ «Дніпропетровський агрегатний завод» існує тенденція збільшення частки браку при збільшенні інтенсивності виробництва гідророзподільників. Позитивне значення коефіцієнта кореляції підтверджує цей висновок, при цьому значення коефіцієнта кореляції свідчить про не значний взаємозв'язок між розглянутими параметрами, але цей взаємозв'язок вище середнього. Таким чином, збільшення інтенсивності виробництва гідророзподільників негативно позначається на якості продукції. При формуванні системи управління якістю цей фактор необхідно враховувати. Для підприємства, що виробляє товари, які безпосередньо пов'язані з безпекою людей (наприклад, двигуни, спецпродукцію (авіаційну), гірничошахтне устаткування), а також позиціонує свою продукцію як високоякісну (надійну) імовірне збільшення частки бракованих виробів є неприпустимим.

Діаграма розсіювання (рис. 3) показує, що між досліджуваними параметрами існує істотний позитивний зв'язок, тому наступним етапом буде проведення стратифікації за різними ознаками. При проведенні стратифікації по змінах одержуються дані, що наведені у табл. 6.

Таблиця 6 – Залежність частки бракованих гідророзподільників від інтенсивності їх виготовлення у АТ «Дніпропетровський агрегатний завод» по змінах

Зміна 1		Зміна 2		Зміна 3	
Кількість виготовлених гідророзподільників у рік, тис. шт.	Частка дефектних виробів, %	Кількість виготовлених гідророзподільників у рік, тис. шт.	Частка дефектних виробів, %	Кількість виготовлених гідророзподільників у рік, тис. шт.	Частка дефектних виробів, %
5,48	6	4,55	4,9	4,61	4,2
5,78	5,9	4,83	4,6	5,08	6
5,82	5,7	4,68	5	5,11	5,3
5,74	6,2	4,71	4,6	4,92	4,4
5,27	5,7	4,20	4,3	4,91	4,3
5,30	6,2	4,34	5	5,06	5,3
5,62	4,9	4,58	4,4	4,76	5,3
5,46	4,4	4,52	3,6	5,16	5,2
5,04	4,8	4,04	5,3	4,71	4,8
5,47	5,4	4,55	3,3	5,28	4,7
5,48	5,9	4,35	4,2	5,01	5,2
5,49	6,3	4,55	4,3	4,67	4,3
5,64	5,2	4,78	5	4,85	6
5,74	6,1	4,77	3,9	4,95	4,8
5,89	5,3	4,73	3,7	4,96	6,5
5,39	6,0	4,47	3,9	5,04	5,6
5,55	6,9	4,56	5,4	4,70	6,3
5,67	6,2	4,62	4,6	5,30	5,5
5,29	5,6	4,26	3,8	4,82	5,2
5,17	6,0	4,07	3,8	4,90	5,3
5,70	6,2	5,09	3,9	4,93	5,8
5,70	5,5	4,66	3,9	4,93	5,5

Закінчення табл. 6

Зміна 1		Зміна 2		Зміна 3	
Кількість виготовлених гідророзподільників у рік, тис. шт.	Частка дефектних виробів, %	Кількість виготовлених гідророзподільників у рік, тис. шт.	Частка дефектних виробів, %	Кількість виготовлених гідророзподільників у рік, тис. шт.	Частка дефектних виробів, %
5,09	6,6	4,18	3,5	4,9	4,7
5,30	6,9	4,30	3,5	5,0	6
5,37	5,2	4,33	4	5,0	5,4
5,59	6,1	4,57	4,7	4,73	4,2
5,73	6,7	4,66	3,7	4,7	5,6
5,43	5,1	4,46	4,6	5,11	4,5
5,18	5,6	4,34	4,5	4,90	4,9
5,86	6,4	4,76	5,4	5,05	4,6
5,23	5,2	4,19	4,6	4,96	4,1
5,67	5,7	4,64	4,2	4,68	5,2
5,43	5,2	4,41	4,8	5,09	4,6
5,41	6,8				

Будується діаграма розсіювання залежності частки дефектних гідророзподільників від інтенсивності їхнього виробництва для кожної зміни (рис. 4).

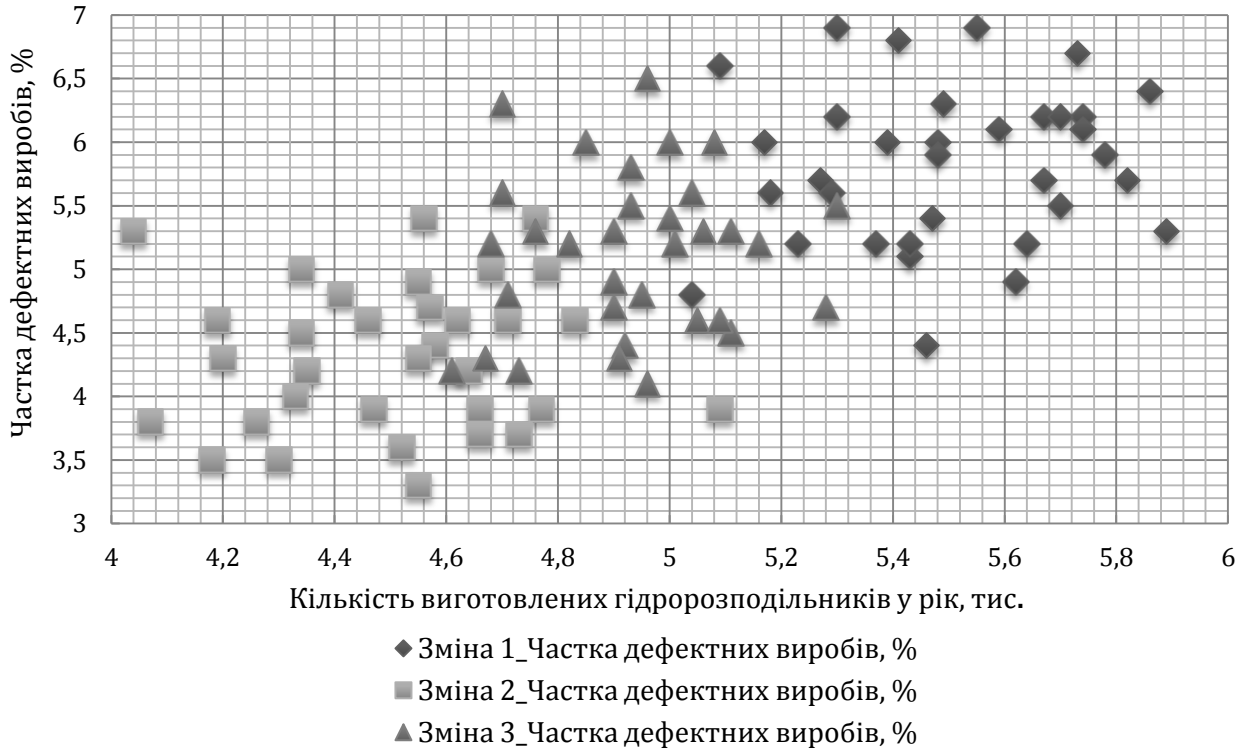

Рисунок 4 – Аналіз залежності частки бракованих гідророзподільників від інтенсивності їх виготовлення у АТ «Дніпропетровський агрегатний завод»

Розрахунок коефіцієнта кореляції проводиться за формулою (1):
1) для першої зміни:

$$\bar{x}_1 = \frac{5{,}48 + 5{,}78 + \ldots + 5{,}41}{34} = 5{,}50 \text{ тис. шт.}$$

$$\bar{y}_1 = \frac{6{,}0 + 5{,}9 + \ldots + 6{,}8}{34} = 5{,}82 \ \%$$

$$\sum_{i=1}^{n}{}_1 (x_i - \bar{x}) \times (y_i - \bar{y}) = (5{,}48 - 5{,}50) \times (6{,}0 - 5{,}82) + (5{,}78 - 5{,}50) \times (5{,}9 - 5{,}82) +$$
$$+ \ldots + (5{,}41 - 5{,}50) \times (6{,}8 - 5{,}82) = 0{,}015$$

$$\sum_{i=1}^{n}{}_1 (x_i - \bar{x})^2 = (5{,}48 - 5{,}50)^2 + (5{,}78 - 5{,}50)^2 + \ldots + (5{,}41 - 5{,}50)^2 = 0{,}050.$$

$$\sum_{i=1}^{n}{}_1 (y_i - \bar{y})^2 = (6{,}0 - 5{,}82)^2 + (5{,}9 - 5{,}82)^2 + \ldots + (6{,}8 - 5{,}82)^2 = 0{,}375.$$

$$r_1 = \frac{0{,}015}{\sqrt{0{,}050 \cdot 0{,}375}} = 0{,}113$$

2) для другої зміни:

$$\bar{x}_2 = \frac{4{,}55 + 4{,}83 + \ldots 4{,}41}{33} = 4{,}51 \text{ тис. шт.}$$

$$\bar{y}_2 = \frac{4{,}9 + 4{,}6 + \ldots + 4{,}8}{33} = 4{,}33 \ \%.$$

$$\sum_{i=1}^{n}{}_2 (x_i - \bar{x}) \times (y_i - \bar{y}) = (4{,}55 - 4{,}51) \times (4{,}9 - 4{,}33) + (4{,}83 - 4{,}51) \times (4{,}6 - 4{,}33) +$$
$$+ \ldots + (4{,}41 - 4{,}51) \times (4{,}8 - 4{,}33) = 0{,}009$$

$$\sum_{i=1}^{n}{}_2 (x_i - \bar{x})^2 = (4{,}55 - 4{,}51)^2 + (4{,}83 - 4{,}51)^2 + \ldots + (4{,}41 - 4{,}51)^2 = 0{,}055.$$

$$\sum_{i=1}^{n}{}_2 (y_i - \bar{y})^2 = (4{,}9 - 4{,}33)^2 + (4{,}6 - 4{,}33)^2 + \ldots + (4{,}8 - 4{,}33)^2 = 0{,}329.$$

$$r_2 = \frac{0{,}009}{\sqrt{0{,}055 \cdot 0{,}329}} = 0{,}064.$$

3) для третьої зміни:

$$\bar{x}_3 = \frac{4{,}61 - 5{,}08 + \ldots + 5{,}09}{33} = 4{,}93 \text{ тис. шт.}$$

$$\bar{y}_3 = \frac{4{,}2 + 6{,}0 + \ldots + 4{,}6}{33} = 5{,}13 \ \%$$

$$\sum_{i=1}^{n}{}_3 (x_i - \bar{x}) \times (y_i - \bar{y}) = (4{,}61 - 4{,}93) \times (4{,}2 - 5{,}13) + (5{,}08 - 4{,}93) \times (6{,}0 - 5{,}13) +$$
$$+ \ldots + (5{,}9 - 4{,}93) \times (4{,}6 - 5{,}13) = 0{,}011$$

$$\sum_{i=1}^{n}{}_3 (x_i - \bar{x})^2 = (4{,}61 - 4{,}93)^2 + (5{,}08 - 4{,}93)^2 + \ldots + (5{,}09 - 4{,}93)^2 = 0{,}029$$

$$\sum_{i=1}^{n}{}_3 (y_i - \bar{y})^2 = (4{,}2 - 5{,}13)^2 + (6{,}0 - 5{,}13)^2 + \ldots + (4{,}6 - 5{,}13)^2 = 0{,}400$$

$$r_3 = \frac{0{,}011}{\sqrt{0{,}029 \cdot 0{,}400}} = 0{,}105$$

Аналізуючи діаграму й розраховані коефіцієнти кореляції, ми бачимо, що частка браку в змінах практично не пов’язана з інтенсивністю виготовлення гідророзподільників, тобто вирішальне значення мають інші показники, до яких, на наш погляд, насамперед необхідно віднести майстерність працівників зміни. Щоб збільшити прибутковість підприємства необхідно нарощувати випуск продукції. В даному випадку якість та інтенсивність ніяк не пов’язані, тому прибуток буде залежати тільки від кількості продукції. Але для того щоб зменшити кількість рекламацій, підприємству необхідно збільшить кваліфікацію робітників всіх змін.

Завершальним етапом буде побудова діаграми Парето, що дає можливість встановити пріоритет діям, необхідним для вирішення проблем. В основі діаграми Парето лежить принцип 80/20, згідно якому 20% причин призводять до 80% проблем, тому метою побудови діаграми є виявлення цих причин для концентрації зусиль по їх усуненню. Крім того, діаграма Парето дозволить відокремити важливі фактори від малозначущих і несуттєвих. Для побудови діаграми виконуються ряд дії, які представлені нижче.

По-перше, відповідно до табл. 5 розставляються фактори в порядку зменшення кількості відмов починаючи «вихід за допуск у плюс» і закінчуючи «перекіс базових поверхонь». Розраховується підсумкова сума шляхом додавання кількості відмов по всіх дефектах: 23+18+17+14+9+7+7+4+3 = 102 відмови. У підсумку одержуються результати представлені у табл. 7.

Таблиця 7 – Порядок зменшення кількості відмов через дефекти у АТ «Дніпропетровський агрегатний завод» за методом Парето

№	Типи дефектів	Кількість відмов
1	Вихід за допуск у плюс	23
2	Невідповідність шорсткості	18
3	Тріщини	17
4	Вм'ятини	14
5	Прожиг при термообробці	9
6	Вихід за допуск у мінус	7
7	Інші	7
8	Дефекти фарбування	4
9	Перекіс базових поверхонь	3
Разом		102

По-друге, відкладається горизонтальна вісь і ділиться на 9 інтервалів, що відповідають розглянутим дефектам.

По-третє, оскільки сумарна кількість відмов – 102, вибирається діапазон 0 – 120 відмов і масштаб – 20 відмов та наносяться на ліву вертикальну вісь відповідні розподіли.

В-четвертих, на такій же висоті, де розташована позначка 102 відмови (ліва вертикальна вісь), ставиться позначка на правій вертикальній осі й позначається як 100%. Визначається місце розташування позначки 80%. Для цього підсумкову суму помножаємо на 0,8: 102 * 0,8 = 81,6 ≈ 82. На висоті, що відповідає 82 відмовам (ліва вертикальна вісь), ставиться позначка на правій вертикальній осі й позначається як 80%.

По-п'яте, для кожного дефекту будується стовпчик, який по висоті дорівнює кількості відмов, що відбулися із цим дефектом. Порядок вузлів на діаграмі зберігається таким, як отримано в табл. 7.

По-шосте, наносяться крапки кумулятивної кривої:

- перша крапка ставиться на перетинанні горизонтальних і лівої вертикальної осей;

- друга крапка відкладається на правій границі «вихід за допуск у плюс» і по висоті дорівнює сумі відмов дефектів лежачих лівіше цієї границі, тобто 23;

- третя крапка відкладається на правій границі «невідповідність шорсткості» і по висоті дорівнює сумі відмов дефектів лежачих лівіше цієї границі, тобто 23+18 = 41;

- четверта крапка відкладається на правій границі «тріщини» і по висоті дорівнює сумі відмов вузлів лежачих лівіше цієї границі, тобто 23+18+17 = 58;

- п'ята крапка відкладається на правій границі «вм'ятини» і по висоті дорівнює сумі відмов вузлів лежачих лівіше цієї границі, тобто 23+18+17+14 = 72;

- шоста крапка відкладається на правій границі «прожиг при термообробці» і по висоті дорівнює сумі відмов вузлів лежачих лівіше цієї границі, тобто 23+18+17+14+9 = 81;

- сьома крапка відкладається на правій границі «вихід за допуск у мінус» і по висоті дорівнює сумі відмов вузлів лежачих лівіше цієї границі, тобто 23+18+17+14+9+7 = 88;

- восьма крапка відкладається на правій границі «інші» і по висоті дорівнює сумі відмов вузлів лежачих лівіше цієї границі, тобто 23+18+17+14+9+7+7 = 95;

- дев'ята крапка (передостання) відкладається на правій границі «дефекти фарбування» і по висоті дорівнює сумі відмов вузлів лежачих лівіше цієї границі, тобто 23+18+17+14+9+7+7+4 = 99;

- десята крапка (остання) відкладається на правій вертикальній осі й по висоті дорівнює підсумковій сумі 102.

З'єднуємо отримані крапки відрізками прямих.

На завершальному етапі на рівні 80% підсумкової суми проводиться горизонтальна лінія від правої осі діаграми до кумулятивної кривої. З крапки перетинання опускається перпендикуляр на горизонтальну вісь. Цей перпендикуляр розділяє фактори (групи факторів) на значимі (розташовуються ліворуч) і незначні (розташовуються праворуч). У результаті одержуємо діаграму Парето, що побудована для дефектів гідророзподільників у АТ «Дніпропетровський агрегатний завод» (рис. 5).

З рис. 5 бачимо, що лівіше перпендикуляра лежать дефекти: «вихід за допуск у плюс», «невідповідність шорсткості», «тріщини», «вм'ятини», «прожиг при термообробці», «вихід за допуск у мінус». Принцип Парето спрямований на те, щоб ліквідувати 20% причин, які викликають 80% браку. Тобто ми повинні ліквідувати в першу чергу 80% дефектів, які лежать лівіше перпендикуляра. Ті дефекти, які лежать правіше перпендикуляра, а саме «інші», «дефекти фарбування», «перекіс базових поверхонь» в групу першочергових для поліпшення не включаються. На підставі проведеного дослідження ми можемо запропонувати шляхи зменшення та контроль рівня браку.

Висновки

На підприємстві розробка заходів щодо удосконалення методів контролю якості логістичних процесів передбачає впровадження прогресивних методів контролю, виявлення причин і винуватців браку. Проаналізувавши АТ «Дніпропетровський агрегатний завод» була виявлена головна мета в області якості логістичних процесів, що укладається в безперервному поліпшенні виробництва продукції гірничошахтної апаратури та устаткування, що відповідає вимогам і очікуванням замовника на основі застосування інноваційних технологічних процесів, управлінських систем і інформаційних технологій. Доведено, що збільшення інтенсивності виробництва гідророзподільників негативно позначається на якості продукції.

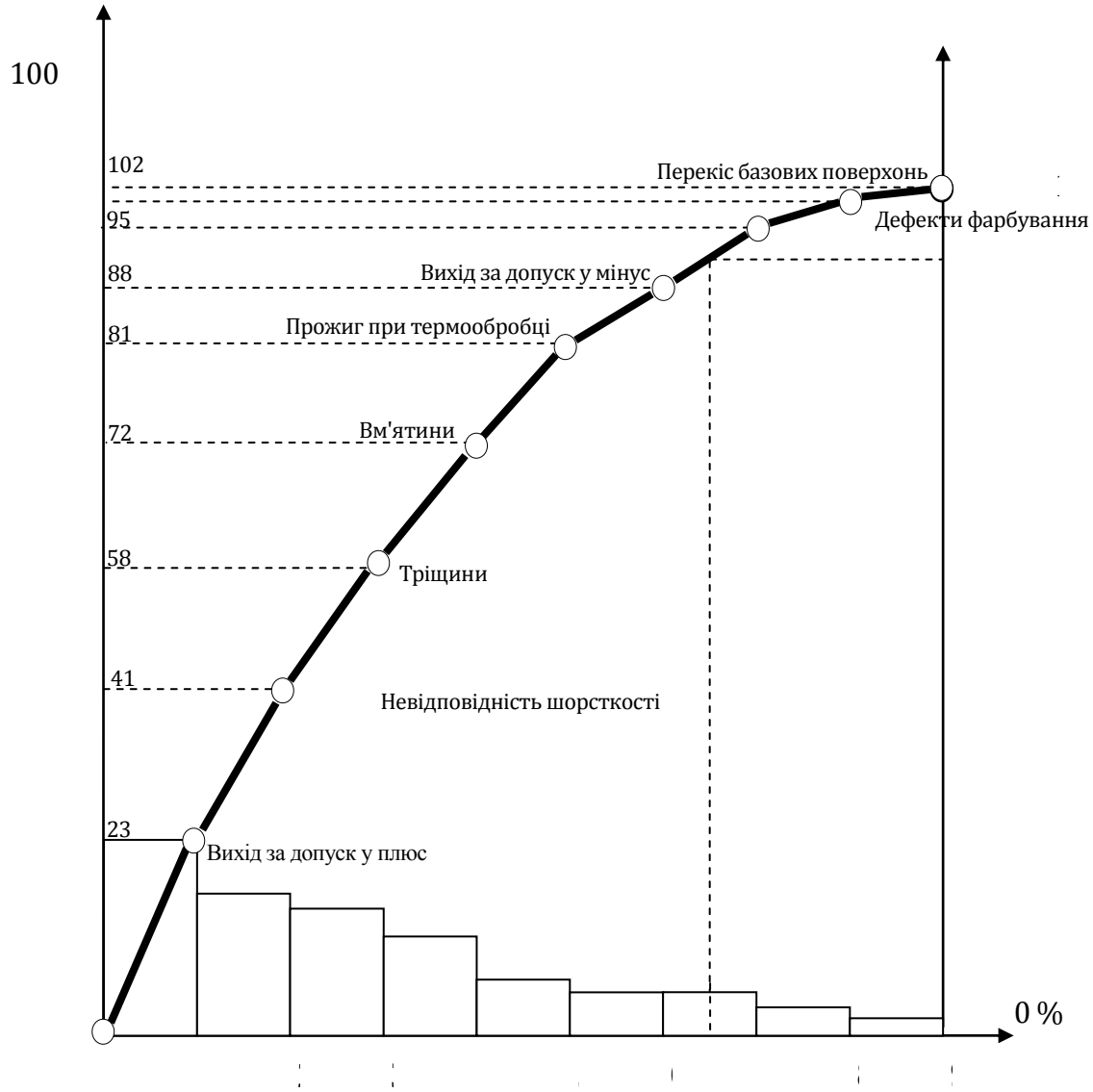

Рисунок 5 – Діаграма Парето, що побудована для дефектів гідророзподільників у АТ «Дніпропетровський агрегатний завод»

Також встановлено, що частка браку в змінах практично не пов’язана з інтенсивністю виготовлення гідророзподільників, тобто вирішальне значення мають інші показники, до яких, на наш погляд, насамперед необхідно віднести майстерність працівників зміни. Таким чином, незалежно від політики підприємства в області надійності продукції, щоб збільшити прибутковість підприємства необхідно нарощувати випуск продукції. В даному випадку якість та інтенсивність ніяк не пов’язані, тому прибуток буде залежати тільки від кількості продукції. Але для того щоб зменшити кількість рекламацій підприємству необхідно збільшить кваліфікацію робітників всіх змін.

Перспективами подальших досліджень у даному напрямі є систематизація теоретичних знань і практичних підходів щодо підвищення якості продукції та отримання унікальних конкурентних переваг.

Перелік використаних джерел

1. Балановська Т. І. Сучасні й класичні методи управління якістю: особливості та перспективи застосування / Т. І. Балановська, З. П. Борецька // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. – 2012. – № 169. – Ч. 1: Економіка, аграрний менеджмент, бізнес . – С. 239-247.

2. Векслер Е. М. Менеджмент якості: ентропійний і статистичний підходи : навч.-метод. посіб / Е. М. Векслер. – Київ : Наша справа, 2004. – 265 с.

3. Демчук Л. Статистичні метод в управлінні якістю виробничих процесів / Л. Демчук, Р. Байцар // Вимірювальна техніка та метрологія. – 2014. – Вип. 75. – С. 131-137.

4. Фейгенбаум А. Контроль качества продукции / А. Фейгенбаум ; сокр. пер. с англ. ; авт. предисл. и науч. ред. А. В. Гличев. – Москва : Экономика, 1986. – 471 с.

5. Цилюрик Г. І. Якість товару – ключовий важіль забезпечення його конкурентоспроможності / Г. І. Цилюрик // Облік і фінанси АПК. – 2011. – №1. – С. 133-136.

6. Чекмасова І. А. Управління якістю підприємства: розвиток та проблеми впровадження / І. А. Чекмасова, Д. М. Шатіло // Вісник НТУ «ХПІ». – 2013. № 7(981). – С. 167-173.

7. Статистичні методи контролю та регулювання якості. Терміни та визначення : ДСТУ 3514-97. – [Чинний від 1997-07-01]. – Київ : Держстандарт, 1997. – 60 с.

8. Настанови щодо застосування статистичних методів згідно з ISO 9001:2000 : ДСТУ ISO/TR 10017:2005 (ISO/TR 10017:2003, IDT). – [Чинний від 2008-01-01]. – Київ : Держспоживстандарт України, 2005. – 41 с.

9. Система управления качеством [Электронный ресурс] : [сведения] / [пред. правления В. А. Бобко] // Публичное акционерное общество «Днепропетровский агрегатный завод» : [сайт организации]. – Режим доступа: http://goo.gl/Mt2ALc. – По состоянию на 01.02.2016. – Загл. с экрана.

© А. М. Ткаченко, М. І. Іванова

Using statistical methods of quality management in logistics processes

Tkachenko Alla

Zaporozhye National Technical University, Head of the Department of Enterprise, Trade and Exchange Activities, Doctor of Science (Economics), Professor, Ukraine

Ivanova Marina

National Mining University, Associate Professor of the Department of Management of Productive Sector, PhD in Economics, Associate Professor, Ukraine

Abstract. The purpose of the paper is to study the application of statistical methods of logistics process quality management at a large industrial enterprise and testing the theoretical studies. The analysis of the publications shows that a significant number of works by both Ukrainian and foreign authors has been dedicated to the research of quality management, while statistical methods of quality management have only been thoroughly analyzed by a small number of researchers, since these methods are referred to as classical, that is, those that are considered well-known and do not require special attention of modern scholars.

In the authors' opinion, the logistics process is a process of transformation and movement of material and accompanying flows by ensuring management freedom under the conditions of sequential interdependencies; standardization; synchronization; sharing information, and consistency of incentives, using innovative methods and models.

In our study, we have shown that the management of logistics processes should use such statistical methods of quality management as descriptive statistics, experiment planning, hypotheses testing, measurement analysis, process opportunities analysis, regression analysis, reliability analysis, sampling, modeling, maps of statistical process control, specification of statistical tolerance, time series analysis.

The proposed statistical methods of logistics processes quality management have been tested at the large industrial enterprise JSC "Dniepropetrovsk Aggregate Plant" that specializes in manufacturing hydraulic control valves. The findings suggest that the main purpose in the sphere of logistics processes quality is the continuous improvement of the mining equipment production quality through the use of innovative processes, advanced management systems and information technology. This will enable the enterprise to meet the requirements and expectations of their customers. It has been proved that the increase in intensity of the hydraulic control valve production affects the quality of the products; to reduce the number of complaints, the company needs to improve the skills of workers in all their changes.

Prospects for further research in this direction are systematization of theoretical knowledge and practical approaches, which should be aimed at improving the product quality and obtaining unique competitive advantages.

Keywords: quality, statistical methods of quality management, logistics process, control sheet, histogram, scatter chart, stratification, Pareto chart.

© A. Tkachenko, M. Ivanova

Скрытые тенденции экономического развития промышленности Украины

Иванова Марина Владимировна

Украинский государственный химико-технологический университет, доцент кафедры экономики промышленности и организации производства, кандидат химических наук, доцент, Украина

Санникова Светлана Федоровна

Национальный горный университет, доцент кафедры менеджмента производственной сферы, кандидат технических наук, доцент, Украина

Аннотация. Проведен ретроспективный анализ авторских работ по проблемам технологического развития и эффективности промышленного производства Украины. По результатам исследования установлено, что эффективность промышленных предприятий остается не просто низкой, а в экономический механизм их функционирования даже не заложен фундамент технологического развития. Показано, что наибольший рост объема реализации инновационной продукции дает вложение средств в приобретение внешних знаний, а наименее выгодным оказывается приобретение оборудования.

Высказано предложение по повышению эффективности промышленных предприятий и повышению результативности их инновационной деятельности. Обосновано, что целесообразной может быть оптимизация (сокращение) финансовых вложений на приобретение машин и оборудования и увеличение финансирования такого направления инновационной деятельности промышленных предприятий, как «Приобретение внешних знаний».

Ключевые слова: промышленность, предприятие, эффективность, инновационная деятельность, моделирование.

Введение

Промышленное производство является основой экономической независимости Украины. Это и 32,2% валового внутреннего продукта, и 33% инвестиций в основной капитал, и 16% от общего количества занятых в экономике [1]. Даже с учетом специфики современных экономических отношений и ростом нематериального сектора экономики роль промышленности нельзя недооценивать. Только она обеспечивает все сферы общественного воспроизводства средствами и предметами труда – новыми материалами, машинами и оборудованием. Это касается и сельского хозяйства, и медицины, и образования, в конечном итоге – национальной безопасности и обороны. Как известно, основой и характеристикой экономического прогресса в производственных системах и процессах является их эффективность. В этом смысле эффективность выступает индикатором развития. Как экономическая категория «эффективность» отображает действие закона экономии времени, а именно, характеризует экономию времени в ходе всего воспроизводственного процесса.

Необходимость повышения эффективности промышленности Украины на основе ее инновационного развития теоретически обоснована во многих научных трудах. Весомый вклад в прогнозирование и моделирование украинской промышленности внесли ученые Института экономики и прогнозирования НАН Украины под руководством В. Гейца [2, с. 125, 218, 272], по таким, в частности, направлениям: экономический рост и структурные изменения, технологическое прогнозирование, структурная политика. Законодательно утверждены и реализуются многочисленные национальные программы содействия инновационному развитию предприятий и сокращению технологического разрыва с ведущими экономиками [2].

Более 10-ти лет действует закон о государственном регулировании в сфере трансферта технологий, определяющий правовые, организационные и экономические принципы государственного регулирования деятельности в сфере передачи технологий и эффективного использования научно-технического потенциала страны. На практическую реализацию этих же задач направлена деятельность Государственной Службы интеллектуальной собственности. Однако действительность свидетельствует об отсутствии заметных сдвигов в техническом и технологическом переоснащении промышленных предприятий, увеличении технологического разрыва с развитыми экономиками. Обозначенная ситуация, к сожалению, имеет негативные глубоко проникающие социально-экономические последствия. В каждой экономике эти последствия проявляются по-своему, но есть и обобщенная модель, описывающая их проявление. Речь идет о «круге отсталости» [3]. Таким образом, эффективность развития промышленного производства оказывает самое непосредственное воздействие на всю экономику.

Количественная оценка, динамика и прогноз показателей эффективности и технологического развития промышленного производства раскрыты в цикле наших работ [4-9]. Целью данной статьи является ретроспективный анализ экономической динамики и эффективности промышленного производства Украины и выявление его скрытых тенденций развития.

Результаты исследования

Для такой сложной социально-экономической системы как промышленность нами были рассчитаны и проанализированы различные технико-экономические показатели. Это и обобщающие показатели эффективности – рентабельность операционной деятельности промышленных предприятий [4, 5], и частные – фондоотдача, производительность труда и структура затрат себестоимости промышленной продукции [6-8]. Методика расчета этих показателей и источники информационной базы приведены в наших работах, указанных в ссылках. Временной диапазон анализа рассчитанных показателей охватывал относительно благополучный период 2001-2013 гг. Тем не менее, оптимистичной динамики и прогнозов экономического развития промышленных предприятий выявлено не было.

Для более глубокого изучения экономического механизма деятельности промышленных предприятий использовались методы математического моделирования и математический аппарат производственных функций. Объектом моделирования выступала валовая добавленная стоимость (ВДС). Выбор этого показателя обоснован тем, что он наиболее полно отображает социально-экономический результат хозяйственной деятельности предприятий: прибыль и оплату труда занятых. Структура ВДС, произведенной промышленными предприятиями Украины, представлена на рис. 1.

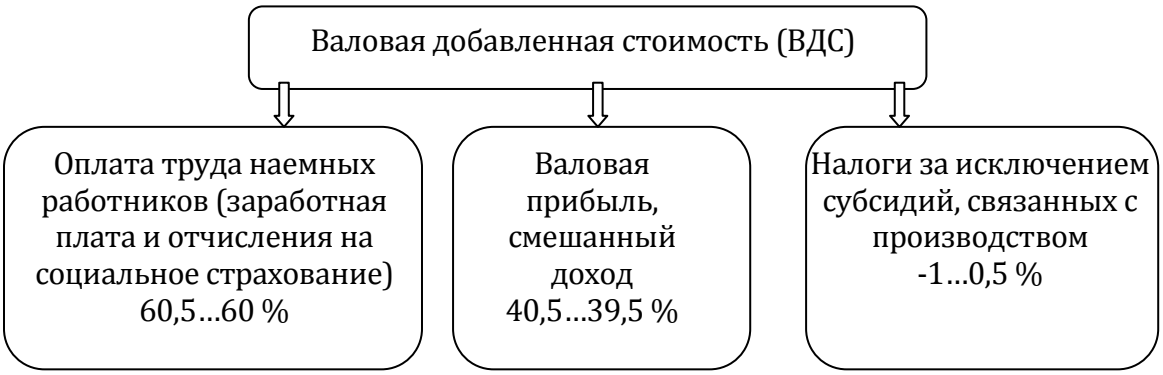

Рисунок 1 – Усредненная структура валовой добавленной стоимости, произведенной промышленными предприятиями, в 2001-2013 гг., разработано авторами по [10]

Как видно из представленных на рис. 1 данных, наибольший вклад в величину ВДС вносит оплата труды занятых (порядка 60 %) и валовая прибыль, смешанный доход предприятий (около 40 %). Доля чистых налогов на производство снижает общую сумму ВДС до 1%. Из статистических данных следует, что структура ВДС, произведенная промышленными предприятиями, практически не изменялась за анализированный временной период. Что касается отдельных отраслей, то в структуре формирования их ВДС принципиальные отличия наблюдались в доли чистых налогов: от -10… -8 % в добывающих отраслях до 2…3 % в перерабатывающих.

Результаты предыдущих исследований по оценке эффективности промышленного производства представлены в табл. 1. Наиболее значимым практическим вопросом мы считали выявление производственных ресурсов, оказывающих наибольшее влияние на результат промышленного производства, в том числе, и по отдельным отраслям. Для этого рассчитывались и анализировались коэффициенты эластичности ВДС по основным производственным ресурсам (элементам операционных затрат: материальным, трудовым и амортизационным отчислениям). Информационной базой исследования являлись официальные статистические данные по выпуску реализованной продукции [11], операционным затратам реализованной продукции [12] и рентабельности операционной деятельности промышленных предприятий [13]. Экономико-математические модели ВДС, расчёт и динамика коэффициентов эластичности (E_i) приведены в указанных в ссылках работах.

Таблица 1 – Результаты статистических исследований и оценки эффективности промышленного производства Украины за 2001-2013 гг.

Исследуемый вопрос (проблема)	Основные результаты
Оценка влияния отдельного производственного ресурса на экономический результат промышленных предприятий по коэффициентам эластичности (E_i) для перерабатывающих отраслей, и промышленности в целом [4].	1. По материальным ресурсам: $E_{МР,\,пром} > E_{МР,\,перераб}$, т. е. привлечение исходных материалов в перерабатывающие отрасли дает меньший экономический результат в сравнении с добывающими производствами. 2. По труду: $E_{ЗП,\,пром} > E_{ЗП,\,перераб}$, что свидетельствует о меньшем вкладе трудовых ресурсов в создание валовой добавленной стоимости перерабатывающими отраслями. Это объясняется как большей автоматизацией и механизацией технологических процессов в этих отраслях, так и более трудоемким и экстенсивным типом производства в добывающих отраслях. 3. По использованному капиталу: $E_{К,\,пром} > E_{К,\,перераб}$, что отражает факт меньшей загруженности предприятий перерабатывающих отраслей, чем в среднем по промышленности.
Анализ экономической эффективности экспортоориентированных отраслей промышленности (сопоставление и моделирование операционных затрат и ВДС).	Условия повышения экономической эффективности операционной деятельности предприятий перерабатывающих отраслей промышленности в соответствии с выявленным механизмом использования основных производственных ресурсов можно представить так: - рентабельность операционной деятельности предприятий металлургической отрасли в наибольшей степени зависит от материалоемкости и трудоемкости производимой продукции; - рентабельность операционной деятельности химических предприятий в основном определяется материалоемкостью продукции; - в машиностроении наиболее значимое влияние на рентабельность операционной деятельности предприятий оказывает фондоемкость продукции [6, 7].
Анализ экономических результатов внешней торговли по высокотехнологичным группам товаров.	Объемы импорта в два раза превосходят экспорт (исключение составляет кризисный период 2009 г.). В экспорте химической отрасли к высокотехнологичной продукции отнесены фармацевтическая, органические химические вещества, эфирные масла. В машиностроении к категории высокотехнологичной продукции отнесено электротехническое оборудование; транспортные средства; оптические и фото приспособления [6].

Окончание табл. 1

Исследуемый вопрос (проблема)	Основные результаты
Индексный анализ экономической ситуации в промышленности, выявление и сопоставление различных экономических и социальных показателей: ВДС, численности занятых (Ч), их заработной платы (ЗП) и фонда оплаты труда (ФОТ).	Средние значения индексов и соотношения между ними: $I_{ВДС} < I_{ФОТ} > I_{Ч}$ 1,161 < 1,179 > 0,969 или 1 < 1,018 > 0,808 Вскрыты серьезные противоречия функционирования промышленности как социально-экономической системы. Так, для поддержания среднего уровня производства ВДС требуется увеличивать ФОТ на 1,8%, при этом возможно сокращение численности занятых на 19,2%. В стране с относительным избытком трудовых ресурсов и недостатком рабочих мест на промышленных предприятиях такая ситуация видится весьма критичной и социально опасной [9].

Обращает на себя внимания тот факт, что в однофакторных моделях производственных функций [4, 5, 8] абсолютные значения коэффициентов эластичностей ВДС по факторам производства для большинства исследованных объектов (отраслей промышленности) меньше 1 в степенных моделях [5, 8] или имеют понижательную динамику в логарифмических [4]. Это свидетельствует об экстенсивном развитии промышленных предприятий в 2001-2013 гг. и неэффективном экономическом механизме использования производственных ресурсов: материальных, трудовых и основных фондов. Хотя с повышением эффективности последних, закономерно связывается интенсивное и инновационное развитие производства. Неэластичное влияние процесса эксплуатации основных производственных фондов (численно выраженное в виде амортизационных отчислений) на формирование ВДС производства.

Аналогичная зависимость ВДС промышленных предприятий от фактора «капитал» обоснована в монографии С. Швец. На основании расчетов по эконометрическим моделям показано [14, с. 122], что в краткосрочном периоде (до года, 1-3 квартала) вклад фактора капитал в формирование ВДС составляет в среднем около 10%. Наибольшее влияние на формирование ВДС имеет фактор труда – коэффициент эластичности ВДС по этому фактору составляет около 1,0. Эти закономерности, которые, в общем, противоречат современной экономической эпохе, объясняются технологической отсталостью украинской промышленности. Если проследить историческое развитие процессов производства, то видно, что их результативность на разных стадиях общественного производства измерялась неодинаково. На доиндустриальной стадии в период преобладания ручного труда мерилом эффективности производственных процессов служила производительность живого труда. На индустриальной стадии проявилась новая тенденция развития производственных систем: вытеснение живого труда машинами, то есть овещест-

вленным в них трудом. В настоящее время, на постиндустриальной стадии экономического развития все больше преобладают затраты на средства производства. В этом случае решающее значение в оценке эффективности промышленного производства приобретает показатель эффективности средств производства.

Таким образом, комплексная оценка экономических результатов промышленного производства выявляет не только его низкую эффективность, но и отсутствие перспектив интенсивного развития при сохранении инерции и исходных условий: материально-технической базы, уровня технологий, консервации механизма неэффективного технологического развития и т.д.

Ожидание позитивных сдвигов всегда связываются с инновационными внедрениями. В этом аспекте показательны следующие моменты, выявленные нами для промышленных предприятий Украины в 2001-2013 гг.:

- во-первых, если в абсолютном выражении расходы на инновационную деятельность промышленных предприятий растут, то при корректировании их на индекс инфляции ситуация иная – среднегодовой объем инвестиционных ресурсов предприятий оказывается стабильным. Это обосновано в [8];

- существенного влияния инноваций (как результата научно-технического прогресса) на обобщающие показатели эффективности и конкурентоспособности промышленных предприятий Украины не выявлено. Динамика фондоотдачи и производительности труда свидетельствуют о снижении потенциальных возможностей предприятий по внедрению научно-технических достижений [15];

- на среднестатистическом предприятии происходит сокращение масштабов инновационной деятельности, о чем свидетельствует рост доли предприятий, внедряющих инновации и сокращении доли инновационной продукции в общем объеме реализации [15].

Оценка эффективности затрат инновационной деятельности промышленных предприятий была сделана в [16]. В исследовании использованы данные статистической отчетности промышленных предприятий: объем реализации инновационной продукции [17] и затраты на технологические инновации [18]. Общая сумма последних включает затраты, направленные на выполнение исследований и разработок; приобретение внешних знаний (приобретение новых технологий и имущественных прав на объекты интеллектуальной собственности); производственное проектирование, подготовку производства для выпуска новой продукции; приобретение машин, оборудования и других основных средств, необходимых для внедрения инноваций; маркетинг, рекламу и т.п. Затраты по основным направлениям инновационной деятельности предприятий за 2001-2014 гг. указаны в табл. 2, а усредненная структура этих затрат приведена в табл. 3.

Таблица 2 – Затраты промышленных предприятий Украины на проведение основных видов инновационной деятельности в 2001-2014 гг., составлено авторами по [18]

Годы	Затраты инновационной деятельности, млн. грн.		
	исследования и разработки	приобретение внешних знаний	приобретение машин, оборудования
2001	171,7	125,0	1249,4
2002	270,1	149,7	1865,6
2003	312,4	95,9	1873,7
2004	445,3	143,5	2717,5
2005	612,2	243,4	3149,5
2006	992,8	159,5	3489,2
2007	793,5	328,0	7441,2
2008	958,7	421,0	7664,7
2009	633,3	115,0	4974,7
2010	818,5	141,0	5051,6
2011	833,2	324,0	10489,1
2012	965,2	47,0	8052,0
2013	1312,1	87,0	5546,0
2014	1221,5	47,2	5115,0

Таблица 3 – Усредненная структура затрат промышленных предприятий Украины на проведение инновационной деятельности в 2001-2014 гг., рассчитано авторами по [18]

Направление инновационной деятельности	Структура затрат, %
Исследования и разработки	8…10
Приобретение внешних знаний (объектов права интеллектуальной собственности)	2…4
Приобретение машин, оборудования (в т.ч. и) программного обеспечения	60…75
Иные затраты (подготовка производства, маркетинг, реклама и т.д.)	15…20

Из табл. 3 следует, что удельный вес совокупных затрат на создание и приобретение новых технологий («Исследования и разработки», «Приобретение внешних знаний») в структуре затрат инновационной деятельности предприятий изменяется от 10 до 14%. Наибольшую долю затрат составляют капиталовложения в направлении «Приобретение машин, оборудования» – 60-75%.

Специфика инновационной деятельности такова, что не все приобретенные знания и технологии внедряются сразу, часть из них аккумулируется в виде нематериальных активов предприятия. В этом случае лишь при накоплении некоторой «критической массы» инноваций субъект хозяйствования сможет масштабно и эффективно их коммерциализировать. То же касается и использования основных средств для инновационного производства – машин и оборудования. Эти затраты являются доминирующими, поэтому можно предположить наращивание инновационного потенциала и последующий

прорыв в промышленном производстве. Необходимо отметить, что оценка экономической эффективности рассмотренных выше затрат допустима при определенных допущениях и формализации. Это объясняется, в первую очередь, тем, что в состав затрат, указанных в табл. 2, включены и текущие, и капитальные. В этом случае имеет место временной промежуток (лаг) между финансовыми вложениями в инновации и их отдачей в виде выпуска новой продукции. Лаги отражают тот факт, что большинство экономических процессов имеют определенный временной срок проявления наряду с регулярным изменением во времени.

Лаги запаздывания влияния независимых переменных на зависимую устанавливают на этапе определения регрессионных формализаций [19]. Для определения временного лага постоим коррелограмму частных коэффициентов корреляции rτ рядов объема реализации инновационной продукции [17, с. 193] и затрат инновационной деятельности (табл. 2) в части затрат на приобретение машин и оборудования (рис. 2).

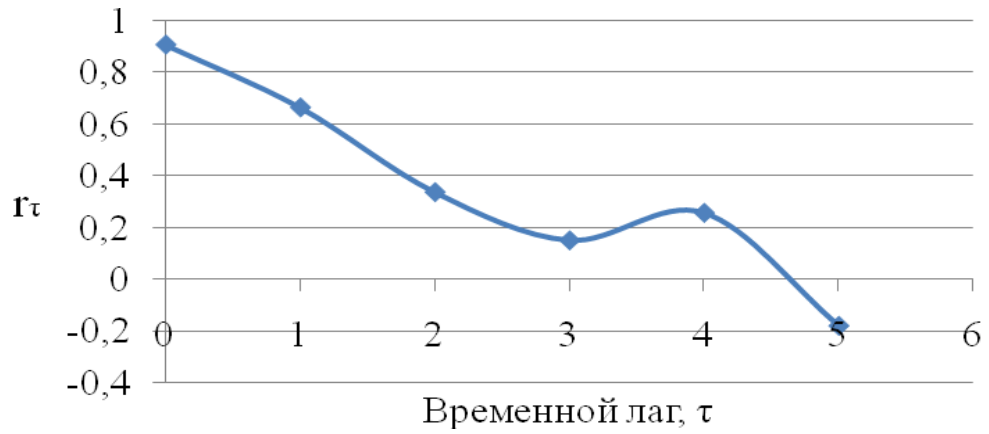

Рисунок 2 – Коррелограмма частных коэффициентов корреляции объема реализации инновационной продукции и затрат инновационной деятельности на приобретение машин и оборудования, рассчитано авторами по [18]

Видно, что наибольшая корреляция объемов реализации инновационной продукции и затрат на приобретение машин и оборудования наблюдается при значениях временного лага τ = 0; 1, т.е. наибольший экономический результат от вложения средств в основные фонды проявляется в первый же год их ввода. Это свидетельствуют о неэффективном использовании оборудования, приобретенного для проведения инновационной деятельности. Начиная со 2-го года эксплуатации, наличие этого оборудования практически никак не влияет на выпуск инновационной продукции предприятий (rτ =0,35). Определенным подтверждением сделанного заключения может служить и математически обоснованный вывод автора [14, с. 94] о значении временного лага инвестиций в промышленное производство, равное 4 кварталам, т.е. 1 году.

По данным официальной статистики об инновационной деятельности предприятий за 2001-2014 гг. [18] построена многофакторная экономико-математическая модель, описывающая результат инновационной деятельности промышленных предприятий (1):

$$Y = 2823 + 13{,}95X_1 + 29{,}85X_2 + 2{,}11X_3, \quad (1)$$

где Y – объем реализации инновационной продукции [17, с. 193];

X_1 – затраты на исследования и разработки (табл. 2);

X_2 – затраты на приобретение внешних знаний (табл. 2);

X_3 – затраты на приобретение машин, оборудования (табл. 2).

Статистическая выборка состояла из 14 наблюдений, отражающих состояние инновационной деятельности промышленных предприятий в 2001-2014 гг. Качество модели (1) оценивается нами, как вполне достаточное: статистическая значимость частных коэффициентов корреляции по критериям Стьюдента соответствует уровню значимости менее, чем 2 % для X_2 и менее 0,5 % для X_1 и X_3.

Критерий Фишера: $F_{набл} = 41 > F_{кр} = 3{,}7$. Скорректированный коэффициент множественной детерминации $R_2 = 0{,}9$. Учет временного лага при τ=1 и добавление в регрессионную модель еще одного фактора приводит к значительному ухудшению ее качества за счет снижения статистической значимости факторов «затраты на приобретение оборудования» с лагом τ=0 и τ=1.

Из модели (1) следует, что увеличение отдельных затрат инновационной деятельности промышленных предприятий по-разному отображается в ее результатах: наибольший рост объема реализации инновационной продукции даст вложение средств в приобретение внешних знаний (X_2), а наименее выгодным оказывается приобретение оборудования (X_3).

Выводы

Проведенный анализ показал, что динамика показателей экономической эффективности промышленного производства Украины за 2001-2013 гг. имеет понижательный характер, что свидетельствует об экстенсивном развитии промышленных предприятий и неэффективном экономическом механизме использования производственных ресурсов. В относительно благополучный докризисный период 2001-2013 гг. в экономический механизм функционирования промышленных предприятий не был заложен фундамент инновационных сдвигов и развития. Динамика фондоотдачи и производительности труда свидетельствуют о снижении потенциальных возможностей предприятий по внедрению научно-технических достижений. Всё это усиливает технологическую отсталость Украины и обостряет социальное напряжение в стране. При росте затрат инновационной деятельности

промышленных предприятий снижается их отдача. Причинно-следственные связи снижения эффективности инновационной деятельности промышленных предприятий Украины раскрыты при построении экономико-математической модели, описывающей результат этой деятельности. Оказалось, что самый весомый в денежном выражении фактор – затраты на приобретение машин и оборудования – оказывает наименьшее влияние на выпуск инновационной продукции. Каждая вложенная в основные фонды грн. дает прирост реализации инновационной продукции на 2,11 грн. Наиболее эффективны вложения в приобретение внешних знаний – соответственно, 29,85 грн. прироста инновационной продукции.

Выявленные тенденции экономического развития промышленности Украины позволяют заложить прочную основу инновационных преобразований и повысить эффективность промышленных предприятий. Целесообразно, по нашему мнению, перераспределение затрат инновационной деятельности, а именно: оптимизация (сокращение) финансовых вложений в направлении «Приобретение машин и оборудования» по причине неэффективно использующегося оборудования, которое дает максимальную экономическую отдачу только в первый год своей эксплуатации, и увеличение финансирования такого направления инновационной деятельности промышленных предприятий, как «Приобретение внешних знаний».

Список использованных источников

1. Україна у цифрах 2013 : стат. зб. / за ред. О. Г. Осауленка. – Київ : [Державна служба статистики України], 2014. – 240 с.

2. Потенціал національної промисловості: цілі та механізм ефективного розвитку / за ред. Ю. В. Кіндзерського ; НАН України ; Ін-т екон. та прогноз. – Київ : [Ін-т екон. та прогноз], 2009. – 928 с.

3. Нуреев Р. Теории развития: дискуссия о внешних факторах становления рыночной экономики / Р. Нуреев // Вопросы экономики. – 2000. – № 7. – С. 141-156.

4. Sannikova S. Effect of integration processes on the competitiveness of industrial production in Ukraine / S. Sannikova, M. Ivanova // Єдина Європа: Погляд у майбутнє : монографія / ДВНЗ «Нац. гірничий ун-т», Дніпропетровськ ; Вища банківська школа, Вроцлав. – Донецьк : Національний гірничий університет, 2013. – С. 71-84.

5. Иванова М. В. Анализ и моделирование экономической эффективности производства химической продукции / М. В. Иванова // Економічний вісник ДВНЗ УДХТУ, 2015. – № 2. – С. 55-59.

6. Иванова М. В. Критерии оценки технологического уровня экономики в международном сотрудничестве / М. В. Иванова // Перспективы скоординированного социально-экономического развития России и Украины в общеевропейском контексте : тр. II Межд. научн.-практ. конф. / ИНИОН РАН ; отдел научного сотрудничества и межд. связей ; отв. ред. Ю. С. Пивоваров. – Москва : [Б. и.], 2014. – С. 349-353.

7. Иванова М. В. Анализ эффективности деятельности предприятий экспортоориентированных отраслей промышленности / М. В. Иванова, С. Ф. Санникова // Теоретичні та прикладні аспекти підвищення конкурентоспроможності підприємств : монографія : у 4 т. / за ред. О. А. Паршиної. – Дніпропетровськ : Герда, 2013. – Т. 3. – С. 153-160.

8. Іванова М. В. Аналіз динаміки ресурсних складових потенціалу промислових підприємств / І. В. Іванова, С. Ф. Саннікова // Сучасні тенденції, передумови та перспективи розвитку підприємств України : монографія / під заг. ред. К. Ф. Ковальчука. – Донецьк : ЛАНДОН-ХХІ, 2012. – С. 45-56.

9. Иванова М. В. Экономическая статистика: социальный потенциал науки / М. В. Иванова // Инновационное развитие экономики: предпринимательство, образование, наука / редкол.: Т. В. Борздова (отв. ред.) [и др.]. – Минск : ГИУСТ БГУ, 2015. – С. 63-68.

10. Валовий внутрішній продукт виробничим методом та валова додана вартість за видами економічної діяльності [в Україні за 2000-2014 рр.] [Електронний ресурс] : [статистична інформація] / [в. о. голови Держстату України І. М. Жук] // Державна служба статистики України : офіційний веб-сайт. – Режим доступу: http://goo.gl/Q9cDLk. – Станом на 01.01.2016. – Назва з екрана.

11. Обсяг реалізованої промислової продукції (товарів, послуг) за видами економічної діяльності [в Україні за 2000-2014 рр.] [Електронний ресурс] : [статистична інформація] / [в. о. голови Держстату України І. М. Жук] // Державна служба статистики України : офіційний веб-сайт. – Режим доступу: http://goo.gl/IKUp6K. – Станом на 01.01.2016. – Назва з екрана.

12. Формування чистого прибутку (збитку) підприємств за видами економічної діяльності [в Україні за 2001-2014 рр.] [Електронний ресурс] : [статистична інформація] / [в. о. голови Держстату України І. М. Жук] // Державна служба статистики України : офіційний веб-сайт. – Режим доступу: http://goo.gl/Sv4jbE. – Станом на 01.01.2016. – Назва з екрана.

13. Рентабельність операційної діяльності підприємств за видами промислової діяльності [в Україні за 2001-2014 рр.] [Електронний ресурс] : [статистична інформація] / [в. о. голови Держстату України І. М. Жук] // Державна служба статистики України : офіційний веб-сайт. – Режим доступу: http://goo.gl/5ltHFc. – Станом на 01.01.2016. – Назва з екрана.

14. Швець С. М. Короткострокове прогнозування валової доданої вартості : монографія / С. М. Швець ; НАН України, Ін-т екон. та прогноз. НАН України. – Київ : [Ін-т екон. та прогноз.], 2013. – 136 с.

15. Кочмар Н. В. Вплив науково-технічного прогресу на конкурентоздатність промислових підприємств / Н. В. Кочмар, М. В. Іванова // Економічний вісник ДВНЗ УДХТУ. – 2014. – №1. – С. 101-106.

16. Иванова М. В. Моделирование экономической эффективности инновационных затрат в промышленности / М. В. Иванова // Сучасні технології управління на підприємстві: колективна : монографія/ під заг. ред. К. Ф.Ковальчука. – Донецьк : ЛАНДОН-ХХІ, 2013. – С. 72-78.

17. Наукова та інноваційна діяльність в Україні у 2014 році : стат. зб. / відпов. за вип. О. О. Кармазіна. – Київ : [Б. м.], 2014. – 255 с.

18. Наука, технології та інновації [в Україні за 1990-2014 рр.] [Електронний ресурс] : [статистична інформація] / [в. о. голови Держстату України І. М. Жук] // Державна служба статистики України : офіційний веб-сайт. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/ni.htm. – Станом на 01.01.2016. – Назва з екрана.

19. Економетрія : навч. посіб. / за ред. С. І. Наконечного. – Київ : Вид-во Європейського університету, 2005.– 552 с.

© М. В. Иванова, С. Ф. Санникова

Hidden trends of economic development of Ukraine industry

Ivanova Marina

Ukrainian State University of Chemical Technology, Associate Professor of Department of Industrial Economics and Production Organization, PhD in Chemistry, Associate Professor, Ukraine

Sannikova Svetlana

National Mining University, Assistant Professor of Department of Management of the Production Sphere, PhD in Technical Sciences, Associate Professor, Ukraine

Abstract. A retrospective analysis of the authors' studies on technological development problems and industrial production efficiency in Ukraine is held. It has been proved that the industrial enterprises efficiency is not just low, but there is not even technological development foundation in the economic mechanism of their functioning. It is shown that the greatest increase in the innovative products sales volume is achieved due to investment in the external knowledge acquisition and the least profitableactivity is the purchase of equipment

The article suggests the ways to improve the industrial enterprises efficiency and the effectiveness of their innovation activities. It is proved, that the optimization (reduction) of investments in the purchase of machinery and equipment and the increase in funding of such directions of innovative activity of industrial enterprises as «The acquisition of external knowledge» may be appropriate.

Keywords: industry, enterprise, efficiency, innovative activity, modeling.

© M. Ivanova, S. Sannikova

Удосконалення поточної класифікації витрат на оплату праці в системі обліку підприємства

Филипенко Анна Вікторівна

Харківський навчально-науковий інститут Державного вищого навчального закладу «Університет банківської справи», здобувач освітнього ступеня «Магістр», спеціальність «Облік і аудит», Україна

Анотація. У статті розглянуто існуючі класифікації витрат на оплату праці в Україні. Виконаний аналіз класифікацій таких витрат в управлінському та бухгалтерському обліку. Запропоновано підходи щодо їхнього удосконалення в системі обліку витрат підприємства за відповідними ознаками, що значно полегшує управління витратами на оплату праці та надає можливість пошуку резервів зниження таких витрат.

Ключові слова: витрати, оплата праці, класифікація, облік.

Вступ

Одним із основних факторів, що впливають на ефективну діяльність та конкурентоспроможність підприємства, є витрати на оплату праці. Правильний підхід до формування таких витрат дозволить ефективно використовувати трудові ресурси та наявні резерви підприємства. З цією метою необхідно детальніше досліджувати сутність та класифікацію витрат на оплату праці підприємства.

Серед вітчизняних науковців класифікацію витрат на оплату праці у розрізі підприємства досліджували: О. В. Ангеловська [1], О. В. Баянова [2], Ф. Ф. Бутинець [3], О. О. Сукач [4] та багато інших. Але все ж таки є резерви до вдосконалення, так як класифікація допомагає глибше зрозуміти сутність витрат, вивчити порядок їх формування і мету використання.

Метою статті є подальший розвиток та удосконалення підходів до класифікації витрат на оплату праці як одного із елементів теоретичного підґрунтя обліку в системі управління ефективністю та конкурентоспроможністю персоналу підприємства.

Результати дослідження

Існуюча система обліку на вітчизняних підприємствах дозволяє лише частково та у загальному вигляді виділити витрати на оплату праці із загальної суми витрат. На сьогоднішній час увага керівників підприємств, концентрується не тільки на величині прибутку та збільшенні кількості клієнтів, а й на якості вироблених товарів, наданих послуг. З цією метою управлінський персонал повинен розглядати витрати на оплату праці більш ретельно з позиції обліку за такими витратами.

Важливим аспектом в організації обліку зазначених вище витрат є класифікація та встановлення їх складу.

Згідно Закону України «Про оплату праці» [5] та Кодексу законів про працю України [6] витрати на оплату праці розглядаються за трьома ознаками: за видами, формами та системами (табл. 1).

Таблиця 1 – Класифікації витрат на оплату праці

Джерело	Ознаки класифікації	Види витрат на оплату праці
[5], [6]	За видами	Основні; додаткові; інші заохочувальні та компенсаційні виплати
	За формами	Погодинні; відрядні
	За системами	Прості погодинні; погодинно-преміальні; прямі відрядні; відрядно-преміальні; відрядно-прогресивні; відрядні непрямі; акордні
[7]	За проміжками часу роботи	Поточні; при звільненні; по закінченні трудової діяльності
[8]	За проміжками часу роботи	Короткострокові; по закінченню трудової діяльності; інші довгострокові; при звільненні
[4]	За статтями калькуляції собівартості	Основна заробітна плата; додаткова заробітна плата та інші виплати працівникам;відрахування на соціальні заходи
	За можливістю віднесення на конкретний об’єкт калькуляції	Прямі; непрямі
	Залежно від динаміки обсягів реалізації продукції	Постійні; змінні; змішані
	Залежно від центру відповідальності	Витрати на оплату праці в розрізі структурних підрозділів підприємства
	За можливістю контролювання	Контрольовані; неконтрольовані
	За можливістю регулювання	Повністю регульовані; частково регульовані; слабо регульовані
	За періодом	Витрати минулого періоду; витрати поточного періоду; витрати майбутніх періодів
	З точки зору потреб аналізу	Планові; фактичні
[2]	По відношенню до прийнятого рішення	Релевантні; нерелевантні
	По відношенню до обсягу продукції	Постійні; змінні
	За ефективністю	Ефективні; неефективні
	По відношенню до планових задач	Заплановані; незаплановані
	За строками прогнозування	Короткострокового періоду; довгострокового періоду
	За можливістю нормування	Нормовані; ненормовані
	По відношенню до системи стимулювання	Обов’язкові; заохочувальні
	За можливістю впливу зі сторони керівника	Регульовані; нерегульовані
	За можливістю впливу зі сторони працівника	Контрольовані; неконтрольовані

Таке розмежування сприяє чіткому розумінню суті нарахування заробітної плати, правильному вибору форми, системи та виду витрат на оплату праці.

У класифікації витрат на оплату праці, що представлена у Положенні (стандарті) бухгалтерського обліку 26 «Виплати працівникам» [7] та у Міжнародному стандарті бухгалтерського обліку 19 «Виплати працівникам»[8], виокремлюються види таких витрат: за ознакою відповідних проміжків часу роботи, з урахуванням строку виплати.

Вчений О. О. Сукач [4] розглядає витрати на оплату праці з точки зору обліку, тобто статей калькуляції собівартості, можливістю віднесення на конкретний об'єкт калькуляції, контролювання та регулювання, залежно від динаміки обсягів реалізації продукції, центру відповідальності, періоду або потреб аналізу. Така класифікація виключає можливість структурованого прийняття рішення управлінським персоналом підприємства, що трохи збіднює можливості класифікації витрат на оплату праці.

Фахівець О. В. Баянова [2] акцентує увагу на витратах з оплати праці саме для виконання управлінських функцій та виокремлює такі ознаки: за відношенням до прийнятого рішення; за обсягом продукції; за ефективністю; за відповідністю до планових задач; за строками прогнозування; за можливістю нормування; за системою стимулювання. А також автор виділяє можливість впливу такого розмежування не тільки зі сторони керівника, а й зі сторони працівника.

Треба сказати, що за групуванням витрат відповідно нормативним документам класифікаційні ознаки подані у надто загальному вигляді, а вітчизняні автори розглядають процес обліку та контролю відокремлено, що значно ускладнює даний процес. Тому необхідно розробити більш детальну класифікацію витрат, яка потрібна, у першу чергу, для виявлення причин їх виникнення.

Професор Ф. Ф. Бутинець [3] пропонує у класифікації витрат окремо виділити інформацію, з якої можна виокремити ту, що необхідна саме для обліку на підприємствах:

- надбавки і стимулюючі виплати працівникам: за якість роботи та високу професійну майстерність; за стаж роботи та вислугу років; за виконання особливо важливої роботи тощо;

- витрати на навчання; витрати з найму, відбору працівників; забезпечення умов праці та скорочення чисельності працюючих [3].

Запропоноване групування витрат на оплату праці дозволить правильно відображати такі витрати в обліку, тобто формувати собівартість наданих послуг та визначати дохід, а також частково контролювати та регулювати витрати підприємства. Надавати керівництву підприємства повного комплексу планових, прогнозних та фактичних даних про діяльність підприємства в цілому, а також у різних розрізах за для можливості приймати економічно зважені управлінські рішення.

Тому проаналізувавши зазначені вище класифікації, доцільно запропонувати таку класифікацію витрат на оплату праці, яка б враховувала потреби бухгалтерського та управлінського обліку на підприємствах (табл. 2).

Таблиця 2 – Класифікація витрат на оплату праці за цілями бухгалтерського та управлінського обліку для потреб підприємства

Ознаки класифікації	Види витрат на оплату праці
Витрати на оплату праці для цілей бухгалтерського обліку підприємства	
За видами	Основні; додаткові; інші заохочувальні та компенсаційні виплати
За формами	Погодинні; відрядні
За системами	Прості погодинні; погодинно-преміальні; за окладами; контрактні
В залежності від виду утримання	Утримання податків та зборів; відрахування на індивідуальне страхування персоналу
За проміжками часу роботи	Поточні; при звільненні;по закінченні трудової діяльності
За періодичністю виникнення	Періодичні; поточні; одноразові
За можливістю віднесення на конкретний об'єкт калькуляції	Прямі; непрямі
Залежно від динаміки обсягів наданих послуг	Постійні; змінні; змішані
Залежно від центру відповідальності	Витрати на оплату праці в розрізі структурних підрозділів підприємства
В залежності від складу працівників	Витрати оплату праці штатних працівників; на оплату праці сумісників
За формою стимулювання	Витрати за якість роботи та високу професійну майстерність; за стаж роботи та вислугу років; за виконання особливо важливої роботи
З точки зору організаційно-економічних потреб	Витрати на навчання; з найму; відбору працівників; забезпечення умов праці; скорочення чисельності працюючих
Стосовно періоду	Витрати минулого періоду; витрати поточного періоду; витрати майбутніх періодів
З точки зору потреб аналізу	Планові; фактичні
Витрати на оплату праці для цілей управлінського обліку підприємства	
По відношенню до прийнятого рішення	Релевантні; нерелевантні
За ефективністю	Ефективні; неефективні
По відношенню до планових задач	Заплановані; незаплановані
По можливості нормування	Нормовані; ненормовані
За джерелами фінансування	Власні; залучені
По відношенню до системи стимулювання	Обов'язкові; заохочувальні
За доцільністю витрачання	Продуктивні; непродуктивні
За строками прогнозування	Короткострокового періоду; довгострокового періоду
За можливістю впливу зі сторони керівника	Регульовані; нерегульовані
За можливістю впливу зі сторони працівника	Контрольовані; неконтрольовані

Дана класифікація враховує витрати на оплату праці для цілей зазначених вище форм обліку підприємства, також доповнює проаналізовані раніше класифікації.

Для реалізації перших цілей виокремлено ознаки, такі як: залежність від виду утримання, а саме врахування утримання усіх податків з заробітної плати; відрахування на індивідуальне страхування персоналу, що є більш надійним елементом для контролювання пенсійних та страхових виплат; періодичність виникнення – можливість відслідковування та контролювання періодичних, одноразових та поточних виплат; залежність від складу працівників – відокремлення штатних працівників від сумісників. Ще одною ознакою є форма стимулювання за якісну роботу та високу професійну майстерність, стаж роботи та вислугу років. З точки зору організаційно-економічних потреб важливими витратами є витрати на навчання, з найму, відбору працівників, а також на забезпечення умов праці та скорочення чисельності працюючих.

Важливим елементом даної класифікації є виділення систем оплати праці, що враховують особливості персоналу підприємства, – це проста погодинна, погодинно-преміальна, окладна, контрактна система оплата праці. Необхідність окреслення окладної системи полягає в тому, що система посадових окладів використовується як для керівників, так і для спеціалістів та службовців, контрактна – тільки для керівників, які мають можливість преміюватися з прибутку підприємства, що обговорюється у контракті.

Для цілей управлінського обліку за витратами на оплату праці вважаємо за доцільне додати такі ознаки: за джерелами фінансування, що чітко відокремить власні ресурси та залучені, що витрачає підприємство для виплати заробітної плати, де у разі другого варіанту користувачі даної інформації можуть оцінити становище підприємства взагалі; за доцільністю витрачання, що визначає доцільність нараховування витрат для певної категорії робітників, можливість скорочення резервів даних витрат.

Таким чином, розглянуто існуючі класифікації витрат на оплату праці та проведено аналіз класифікації таких витрат в управлінському та бухгалтерському обліку. Запропоновано удосконалену форму класифікації в системі обліку витрат підприємства шляхом використання цільового підходу та включення додаткових ознак, що дозволить якісно управляти витратами на оплату праці та на цій базі полегшить пошук резервів їх зниження.

Висновки

У процесі дослідження запропоновано економічно обґрунтовану класифікацію витрат на оплату праці шляхом введення додаткових видів ознак, що, на відміну від інших, значною мірою якісно вплине на процес планування, обліку, у тому числі – калькулювання собівартості наданих послуг, вироблених товарів. Запропоновані у роботі рекомендації щодо вдосконалення вже існуючої класифікації витрат на оплату праці можуть бути використані як у

практичній діяльності підприємств, так і при вдосконаленні нормативних документів, а також в аналітичному обліку для поліпшення інформаційного забезпечення відповідних користувачів.

Перелік використаних джерел

1. Ангеловська О. Класифікація витрат на оплату праці для цілей обліку та контролю [Електронний ресурс] / О. Ангеловська, Н. Голуб // Sophus - науковий клуб. – Режим доступу: http://goo.gl/lUI4Vz. – Станом на 20.12.2013. – Назва з екрана.

2. Баянова О. В. Формирование терминологии и классификация затрат на оплату труда в учетно-аналитической системе управления / О. В. Баянова // Управленец. – 2011. – № 9-10 (25-26). – С. 38-43.

3. Бутинець Ф. Ф. Бухгалтерський управлінський облік / Ф. Ф.Бутинець [та ін.] ; за ред. проф. Ф. Ф. Бутинця. – Житомир : ЖІТІ, 2005. – 480 с.

4. Сукач О. Теоретичні аспекти класифікації витрат на оплату праці / О. Сукач // Вісник соціально-економічних досліджень. – 2013. – № 4. – С. 144-151.

5. Про оплату праці [Електронний ресурс] : Закон України від 24 березня 1995 р. № 108/95-ВР // Верховна Рада України : офіційний веб-портал. – Режим доступу: http://goo.gl/du7AfK. – Станом на 01.03.2016. – Назва з екрана.

6. Кодекс законів про працю України [Електронний ресурс] : Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки 10 грудня 1971 р. № 322-VIII // Верховна Рада України : офіційний веб-портал. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/322-08. – Станом на 01.03.2016. – Назва з екрана.

7. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 26 «Виплати працівникам» [Електронний ресурс] : наказ Міністерства фінансів України від 28 жовтня 2003 р. № 601 // Верховна Рада України : офіційний веб-портал. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1025-03. – Станом на 01.03.2016. – Назва з екрана.

8. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 19 (МСБО 19) «Виплати працівникам» [Електронний ресурс] : затв. рішенням Ради Міжнародних стандартів бухгалтерського обліку // Верховна Рада України : офіційний веб-портал. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/929_011. – Станом на 01.03.2016. – Назва з екрана.

© А. В. Филипенко

Improvements to the current classification of salary expenses in the accounting system of the enterprise

Fylypenko Anna

Kharkiv Educational and Scientific Institute of State Higher Educational Institution "Banking University", Master's Degree student, specialty «Accounting and Audit», Ukraine

Abstract. The article considers the existing classification of salary expenses in Ukraine. The analysis of the classifications of such costs in management and accounting is carried out. The article suggests approaches for improvement in the cost-accounting system for the respective enterprise features, which greatly facilitates the management of salary expenses and allows the search of reserves to reduce them.

Keywords: expenses, salary, classification, accounting.

© A. Fylypenko

Необхідність використання соціальних мереж як елемента інтегрованих маркетингових комунікацій для просування вищих навчальних закладів

Костюк Марія Костянтинівна

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, здобувач освітнього ступеня «Бакалавр» спеціальності «Менеджмент», Україна

Анотація. Обсяг попиту та пропозиції на освітні послуги постійно зростає і освіта стає перспективною сферою української економіки. В умовах постійної підвищеної конкуренції між навчальними закладами неможливо обійтися без маркетингу, а саме – маркетингу освітніх послуг. У статті обґрунтовується необхідність використання інтегрованих маркетингових комунікацій у просуванні вищого навчального закладу. Розглянуті питання просування вищих навчальних закладів та освітніх послуг в Інтернет-мережі, проаналізовані показники просування вишів у соціальній мережі «ВКонтакте». На основі результатів дослідження сформульовані рекомендації щодо просування вузів у соціальних мережах.

Ключові слова: економіка, маркетинг, інтегровані маркетингові комунікації, освітні послуги, аналіз ринку освіти, просування у соціальних мережах.

Вступ

Ринкові перетворення в країнах СРСР призвели до активного розвитку ринку освітніх послуг, особливо – ринку освітніх послуг вищих навчальних закладів. Сьогодні в більшості таких країн, в число яких входить і Україна, розвиток та функціонування ринку освітніх послуг супроводжується деякими проблемами: зниження конкурентоспроможності системи освіти, недостатня увага держави щодо розвитку ринку освітніх послуг та надання освітніх послуг в цілому, погіршення якості освітніх послуг, низький рівень заробітної плати професорсько-викладацького складу; перебільшення попиту на ринку праці над пропозицією вузів тощо. Одним із інструментів вирішення зазначених проблем та підвищення конкурентоспроможності навчальних закладів є використання ефективного маркетингового підходу в управлінні його діяльністю.

Отже, необхідність використання маркетингу на ринку освітніх послуг зумовлена тим, що саме маркетинг необхідний навчальним закладам для підвищення власної конкурентоспроможності та розширення кола споживачів освітніх послуг. Відсутність вдалих маркетингових інструментів тільки ускладнить ситуацію на освітньому ринку України, що призведе до гальмування розвитку не тільки на ринку освітніх послуг, а й гальмуванню української економіки в цілому. Також, успішне просування вузів на ринку освітніх послуг досягається саме завдяки успішному функціонуванню інтегрованих маркетингових комунікацій. За їхній рахунок отримуються високі результа-

ти стимулювання попиту на освітні послуги, формування іміджу вишів та підвищення їхньої конкурентоспроможності.

Значний внесок у дослідження проблем функціонування та розвитку ринку освітніх послуг зробили такі науковці, як Т. Боголіб, Є. Бєлій, Ш. Валієв, В. Вахштайн, О. Геворкян, Д. Джонстоун, І. Каленюк, Т. Клячко, Ф. Котлер, В. Куценко, Т. Оболенська, В. Огаренко, А. Панкрухін, Є. Попова, Л. Шаховська та інші.

На основі аналізу ринку освітніх послуг України та аналізу використання соціальних мереж на прикладі вищих навчальних закладів України наведені рекомендації щодо просування сторінок вищих навчальних закладів у соціальних мережах.

Метою статті є вдосконалення теоретико-методологічних досліджень ринку освітніх послуг, вдосконалення інструментів, що допомагають ефективно використовувати маркетинг на ринку освітніх послуг, а також розробка науково-практичних рекомендацій щодо розвитку освітнього ринку, оптимізації маркетингової діяльності в умовах трансформаційної економіки, а також оптимізація такого інструменту комунікаційної політики, як просування у соціальних мережах.

Об’єктом дослідження є маркетинг освітніх послуг України. Предметом дослідження є особливості просування освітніх послуг найкращих українських вузів у соціальних мережах.

Результати дослідження

Сьогодні вже багато хто відзначає те, що зміна віків і тисячоліть привела до розуміння неминучості змін в громадському житті. Накопичення знань, перехід до нових технологій в усіх сферах життя і навіть в побуті призводять до усвідомленого розуміння перегляду не лише того, чому вчаться студенти у вузах, але і того, як це відбувається. Світ, що постійно змінюється, вимагає відповідних змін в освіті.

Модель економічного росту, що базована переважно на експлуатації природних ресурсів, остаточно затвердилася в українській економіці за останні роки «перехідного періоду». Це стало результатом відсутності якої-небудь довгострокової інноваційно-ефективної державної стратегії економічного розвитку. Сьогодні, коли нарешті з’явилися перші ознаки стратегічного державного мислення, Україна отримала шанс змінити подібну безперспективну модель на модель «економіки, ґрунтованої на знаннях», яка відрізняє усі так звані розвинені країни від слаборозвинених.

Знання – важлива економічна детермінанта громадського розвитку. Сьогодні саме виробництво знань є основним джерелом розвитку економіки в розвинених країнах. Як свідчить статистика, 90 % учених і інженерів, що працювали впродовж усієї історії розвитку людства, – наші сучасники, а 90 % усього обсягу знань створене в останні три десятиліття. Доля інтелектуальної праці в Німеччині і Великобританії складає 95 %, в Японії – 90 %, в США –

85 % [1]. Економіка, яка базується на знаннях, стала характерною рисою економічно розвинених країн. Зміна парадигми економічного розвитку істотно зменшує значення матеріально-ресурсного забезпечення економіки на користь її освітньої компоненти.

Сьогоднішній ринок освітніх послуг має стабільну динаміку активного росту: навчальні заклади рекламують свої освітні послуги, що тільки підвищує їхню конкурентоспроможність на ринку, бо потенційні споживачі стають більш інформованими у питаннях щодо вибору навчального закладу. Цільова аудиторія характеризується все меншою долею вимогливості, саме тому необхідно приділяти максимальну увагу до просування навчального закладів.

Сучасні технології залучення абітурієнтів до вищих навчальних закладів гарантують ріст не тільки кількісного показника вступників, а ще й дозволяють підвищити їхній якісний рівень. Залучення потенційних вступників за допомогою днів відкритих дверей та візитів викладачів до загальноосвітніх навчальних закладів останнім часом демонструють їхню неефективність. Слід підкреслити, що застосування різних підходів для просування ВНЗ, формування планів їхнього подальшого розвитку, оновлення асортименту пропонованих освітніх послуг, що підкріплене маркетинговими дослідженнями з урахуванням попиту на ринку праці, організація ефективної рекламної діяльності та просування освітніх послуг є головними заходами у підвищенні статусу освітнього закладу та його конкурентоспроможності на ринку.

Говорячи про особливості маркетингу у сфері освітніх послуг, необхідно підкреслити, що зараз, у часи ринкової економіки, функціонування системи освіти як соціального інституту, який гарантує відтворення інтелектуального потенціалу суспільства, виступає в якості освітньої послуги, що набуває товарної форми, а також має власну споживчу значущість і ціну і, як будь-який інший товар, здатна бути об’єктом збуту і маркетингу.

Маркетинг освітніх послуг є соціально-орієнтованим процесом, сприяючим зміцненню конкурентоспроможності навчального закладу за рахунок повнішого і якіснішого задоволення людських освітніх потреб. Своєрідністю маркетингової діяльності у освітній сфері є те, що навчальний заклад, який проводить її, веде свою діяльність і конкурує водночас на двох ринках – ринку освітніх послуг і ринку праці.

В умовах глобальних технологічних, економічних, соціальних та політичних змін ринок освітніх послуг постійно потрапляє під вплив значних трансформацій:

- формування нової освітньої моделі, базованої на економіці знань;
- перехід від базової освіти, що спричиняє приналежність людини до певної професіональної орієнтації, до безперервного споживання освітніх послуг протягом всього її життя;
- поява суттєвої конкуренції між вищими навчальними закладами;
- зміна смаків, очікувань, потреб споживачів освітніх послуг.

У зв'язку з цим перед українськими вищими навчальними закладами існує постійна мета не втрачати власну конкурентоспроможність на ринку та намагатися захопити якомога більшу цільову аудиторію потенційних абітурієнтів, що значною мірою досягається через ведення вдалої маркетингової та рекламної діяльності вищих навчальних закладів.

Розуміючи необхідність постійного пошуку факторів та ресурсів для власного сталого розвитку, вузи почали займатися формуванням стратегій маркетингової та комунікаційної діяльності за рахунок професійного підходу до засобів просування освітніх послуг на ринок, складання планів маркетингової та комунікаційної діяльності, проведення маркетингових досліджень та організації ефективних рекламних заходів. Говорячи більш детально про ефективне просування вишів, слід зазначити про необхідність використання різних комунікаційних технологій, об'єднаних у систему добре продуманих стратегічних заходів. Слід також мати на увазі ще й те, що кожна комунікаційна технологія має свої особливості впливу на споживачів освітніх послуг, саме тому об'єднання таких технологій до системи інтегрованих маркетингових комунікацій дає шанс посилити ефективність кожної з них і, як наслідок цього, загальну ефективність та результативність.

Для просування власних освітніх послуг на ринку вищому навчальному закладу необхідно сформувати деяку систему методів, яка буде в змозі вирішити одразу дві взаємозалежні задачі (рис. 1):

Рисунок 1 – Основні завдання, що стоять перед вузом при просуванні власних освітніх послуг

Найважливішими для просування вищого навчального закладу на ринку освітніх послуг елементи маркетингових комунікацій наведено на рис. 2.

Отже, сьогодні практично кожний навчальний заклад намагається об'єднати зазначені комунікаційні технології у систему інтегрованих маркетингових комунікацій, що допомагає їм контролювати роботу кожного комунікаційного каналу та поширювати інформацію про власні освітні послуги, якість їх надання, напрями проведення наукових досліджень, кадровий потенціал та власну конкурентоздатність на ринку в цілому, створювати імідж навчального закладу та збільшувати кількість споживачів.

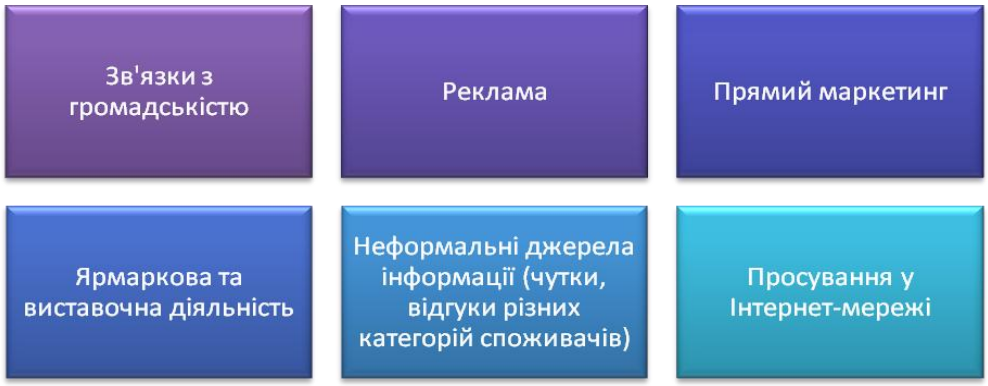

Рисунок 2 – Елементи маркетингових комунікацій вищого навчального закладу на ринку освітніх послуг

Вдало спланована комбінація різних інструментів впливу на споживача приносить значно більший ефект, ніж просте використання окремих комунікаційних елементів. Говорячи про українські навчальні заклади слід зазначити, що саме використання інтегрованих маркетингових комунікацій є найефективнішим інструментом взаємодії як з реальними, так і з потенційними споживачами освітніх послуг.

Сучасні тенденції підвищення конкуренції між українськими вузами на ринку освітніх послуг лише доводять необхідність використання українськими навчальними закладами абсолютно усіх засобів просування. Враховуючи особливості основної цільової аудиторії комунікації вишів, молоді, українські навчальні заклади вже не в змозі ігнорувати використання таких сучасних комунікаційних засобів управління репутацією навчального закладу, як соціальні мережі.

У комплексі маркетингу просування є обов’язковим та найбільш ефективно використовуваним інструментом. Через це виникає багато уваги спеціалістів саме до маркетингових комунікацій, особливо до таких їхніх інструментів, які просуваються по найбільш інноваційним та бюджетним каналам: за допомогою телефону та Інтернет-мережі, бо саме вони на відміну від інших способів просування, нарощують обороти.

Утворивши всесвітнє комунікаційне середовище, у сучасному світі Інтернет-мережа займає досить вагоме місце, бо саме Інтернет надає широкий спектр можливостей своїм споживачам: обмін інформацією, укладення угод, здійснення безготівкових платежів, розміщення реклами, спілкування у соціальних мережах та ін. Всі перелічені фактори зайвий раз доводять значущість соціальних мереж для всього населення.

Слід зазначити, що на 2014 р. зареєстровано 18,5 млн. українців (40,72% від загальної кількості населення станом на 2014 р. – 45,43 млн. осіб), які використовують Інтернет-мережу регулярно [10]. Інтернет-ресурси, що відвідуються найчастіше, зазначені на рис. 3.

www.pathofscience.org
ISSN 2413-9009

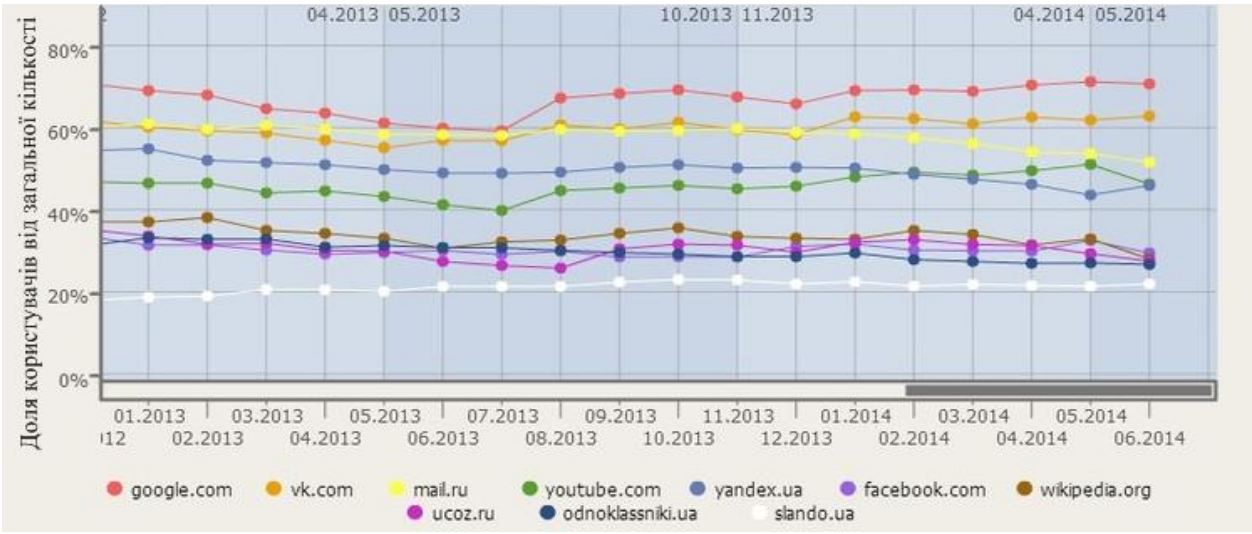

Рисунок 3 – Найпопулярніші Інтернет-ресурси серед українців в 2013-2014 рр. [10]

Говорячи про соціальні мережі слід зазначити, що не зважаючи на те, що соціальні мережі є доволі новим явищем, сьогодні загальна кількість користувачів найбільшої соціальної мережі у всесвіті Facebook складає 1,44 млрд. осіб [8], а найпопулярнішої соціальної мережі в Україні «ВКонтакте» – 330 млн. осіб, з яких практично 30 млн. – українці [2]. Такі показники означають, що соціальні мережі впроваджуються у кожну сферу діяльності людства та представляють собою невід'ємну характеристику модернізованого суспільства.

Одна з найпопулярніших соціальних мереж серед населення України – «ВКонтакте» має вдалі показники розвитку та функціонування: кожного дня сайт використовують більше ніж 75 млн. користувачів, що складає близько 23 % усієї соціальної мережі [2].

Ця соціальна мережа дозволяє розміщувати інформацію, новини, фото- та відео- матеріали, проводити дискусії та обговорювання різного характеру, отримувати актуальну статистику цілодобово про діяльність у соціальній мережі, підтримувати інтерактивне спілкування та використовувати прихований маркетинг задля просування.

Таким чином, виникає перспективна можливість просування товарів та послуг різного характеру через Інтернет, а саме – соціальні мережі. Не є винятком з цього судження і просування освітніх послуг – для зацікавлення потенційних абітурієнтів доцільно здійснювати просування освітніх установ через Інтернет, зокрема через соціальні мережі, як частини інтегрованих маркетингових комунікацій. На сьогодні найбільш актуальним заходом для просування вищих навчальних закладів є надання короткого довідника про їхні конкурентні переваги до відповідної освітньої установи шляхом створення груп та публічних сторінок у «ВКонтакте».

Тенденція створення навчальними закладами груп та публічних сторінок у «ВКонтакте», як інструменту комунікаційної політики, постійно зрос-

тає, але слід зазначити, що існує проблема, пов'язана з незнанням стратегій просування груп адміністраторами через нестачу професійних навичок у відповідній сфері діяльності: так, значна кількість вузів створюють групи або пабліки, розміщують в них інформацію про навчальний заклад, проте групи виявляються незатребуваними, про що можна судити по їх низькій відвідуваності.

Для підтвердження цієї гіпотези був проведений аналіз учасників офіційних ресурсів найкращих університетів України у соціальній мережі «ВКонтакте». Були проаналізовані показники відвідуваності сторінок ВНЗ, вік, стать та місцезнаходження відвідувачів. Для дослідження були обрані наступні університети:

- Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна;
- Дніпропетровський національний університет ім. О. Гончара;
- Національний університет «Києво-Могилянська академія».

Говорячи про Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна, слід зазначити, що університетський центр ВЕБ-комунікацій, адміністрація та студентська рада створили та успішно просувають значку кількість груп та публічних сторінок: функціонують групи факультетів, кафедр, профспілки, студентської ради, група для потенційних абітурієнтів, а також загальна офіційна група університету (рис. 4).

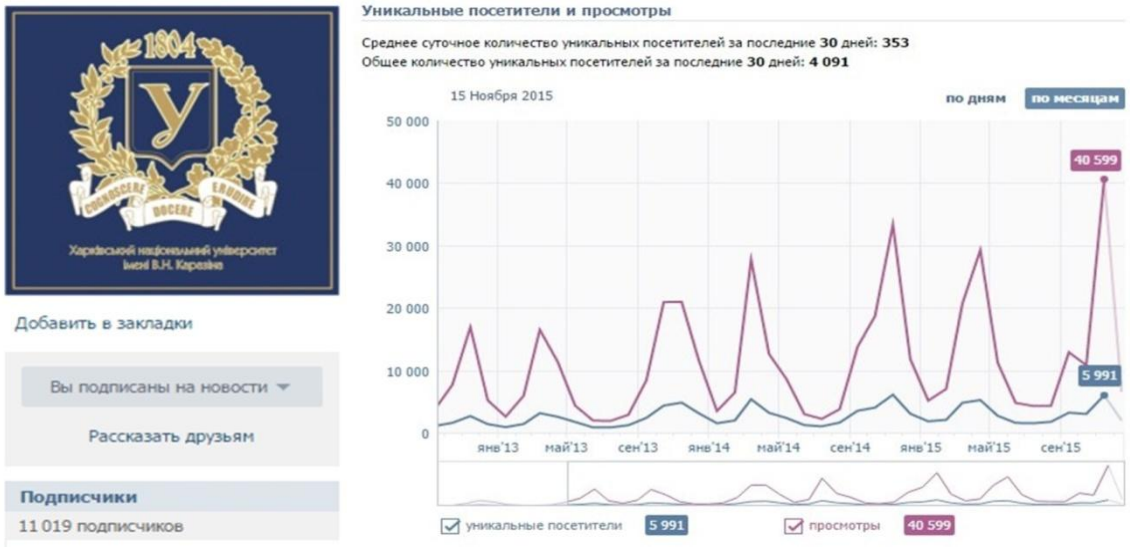

Рисунок 4 – Print Screen офіційної сторінки Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна у соціальній мережі «ВКонтакте» [9]

Згідно даним рис. 4 можна зробити висновок, що у 2013-2015 рр. кількість споживачів інформаційних послуг постійно змінюється, а стабільна тенденція росту чи спаду показника переглядів відсутня. Можна також зробити висновок, що найбільша кількість переглядів сторінки доводиться на I та III квартали, що зв'язано з підвищеною увагою до сторінки з боку абітурієнтів, які шукають необхідну інформацію щодо вступу та вузу в цілому. Останнім часом, з осені 2015 року, спостерігається значний ріст відвідування сторінки,

що каже про ефективну комунікаційну політику саме у соціальних мережах з боку навчального закладу: листопаді було зафіксовано 40599 переглядів сторінки, а також, більше ніж 300 відвідувачів кожен день, при цьому в університеті навчаються близько 16000 студентів та працюють понад 1500 викладачів [5].

При більш детальному аналізі цільової аудиторії користувачів сторінки було виявлено, що основна кількість відвідувачів – це жінки шкільного віку та трохи старше. Серед чоловіків спостерігається понижений показник заінтересованості як серед студентів, так і серед абітурієнтів. Більшість переглядів зареєстровано на території України (97,5 %), також є перегляди з Росії (1,27 %), США (0,37 %), Німеччини (0,15 %), Польщі (0,13 %) та ін. (0,58 %). Продемонструємо територіальне знаходження українських відвідувачів Інтернет-ресурсу у процентному вираженні (рис. 5).

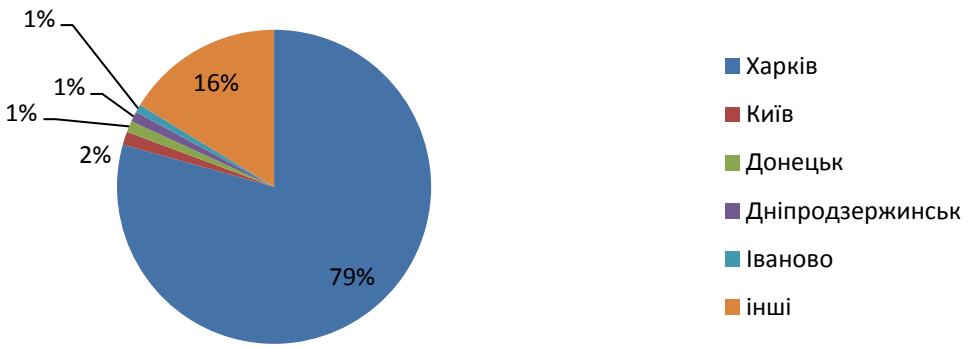

Рисунок 5 – Структура регіональної локації українських відвідувачів офіційного Інтернет-ресурсу Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна у соціальній мережі «ВКонтакте» [9]

Говорячи про місцезнаходження українських користувачів, слід зазначити, що більшість знаходиться у Харкові (79,33 %), але спостерігається частка відвідувачів з Києва (1,36 %), Донецька (1,16 %), Дніпродзержинська (1,05 %), Іваново (0,83 %) та інших міст (16,27 %), що пояснюється географічною близькістю цих міст та підвищеним бажанням школярів навчатися у Харкові, а не у їхніх обласних чи районних центрах.

Перейдемо до аналізу показників відвідуваності групи у соціальній мережі «ВКонтакте» Дніпропетровського національного університету ім. О. Гончара. Ситуація з просуванням навчального закладу в цьому університеті інша (рис. 6). З кінця 2014 року спостерігається стабільна тенденція зменшення кількості відвідувачів сторінки, що непрямо свідчить про неефективну комунікаційну політику у соціальних мережах. В листопаді 2015 року зафіксовано лише 2109 переглядів, а також 109 відвідувань на день, при цьому в університеті навчаються близько 15000 студентів та працюють близько 1300 викладачів [3]. Тобто, лише 7,73 % студентів та викладачів відвідують сторінку університету в соціальній мережі «ВКонтакте».

Рисунок 6 – Print Screen офіційної сторінки Дніпропетровського національного університету імені О. Гончара у соціальній мережі «ВКонтакте» [4]

При проведенні детального аналізу цільової аудиторії користувачів сторінки університету виявлено, що основна кількість відвідувачів – це студентки університету, а серед потенційних абітурієнтів не спостерігається посиленого інтересу до сторінки. Більшість відвідувачів знаходяться в Україні (96,15 %), проте є зареєстровані відвідування з Росії (2,17 %), Німеччини (0,53 %), США (0,3%), Казахстану (0,08 %) та ін. (0,76 %). Структура територіальної приналежності українських відвідувачів групи ДНУ ім. О. Гончара наведено на рис. 7.

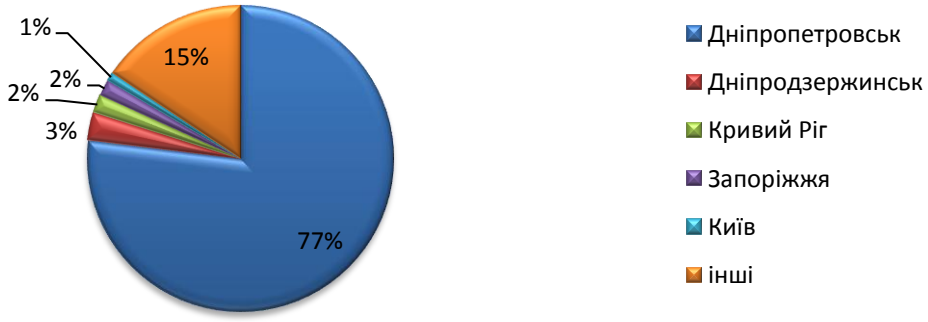

Рисунок 7 – Структура регіональної локації українських відвідувачів офіційного Інтернет-ресурсу Дніпропетровського національного університету імені О. Гончара у соціальній мережі «ВКонтакте» [4]

Говорячи про місцезнаходження користувачів соціальної мережі з України, слід зазначити, що їхня більшість знаходиться у Дніпропетровську (76,92 %), але також є перегляди сторінки з Дніпродзержинська (2,88 %), Кривого Рогу (1,93 %), Запоріжжя (1,73 %), Києва (0,99 %) та інших українських міст (15,56 %).

www.pathofscience.org
ISSN 2413-9009

Перейдемо до аналізу показників відвідуваності сторінки у соціальній мережі «ВКонтакте» Національного університету «Києво-Могилянська академія».

Рисунок 8 – Print Screen офіційної сторінки Національного університету «Києво-Могилянська академія» у соціальній мережі «ВКонтакте» [7]

На сторінці цього навчального закладу спостерігається негативна тенденція спаду переглядів сторінки та кількості відвідувачів в цілому з вересня по грудень 2015 року. Слід також зазначити, що ситуація з переглядами сторінки у попередньому році була подібною. Так, у листопаді 2015 року зареєстровано 1633 переглядів сторінки в цілому та близько 96 відвідувань кожного дня, при цьому, в університеті навчається близько 1300 студентів та працює близько 300 викладачів [6].

При проведенні детального аналізу цільової аудиторії користувачів сторінки університету виявлено, що основна кількість відвідувачів – це жінки (62 %) шкільного та студентського віку. Серед чоловіків спостерігається понижений показник перегляду сторінки практично у кожній віковій категорії (38 %). Більшість відвідувачів – українці (97,04 %), але спостерігається частка відвідувань поза кордоном: росіяни (0,91 %), американці (0,5 %), поляки (0,36 %), німці (0,35 %) та громадяни інших країн (0,86 %). Основні українські населені пункти, у яких знаходяться відвідувачі сторінки університету, наведені на рис. 9.

Говорячи більш детально про місцезнаходження відвідувачів з України, слід зазначити, що більшість знаходиться у Києві (71,41 %), але також спостерігається частка відвідувань зі Львова (2,06 %), Хмельницького (0,93 %), Черкас (0,88 %), Харкова (0.87 %) та інших міст (23,84 %), що відображає міста, де кількість потенційних абітурієнтів Національного університету «Києво-Могилянська академія» найбільша.

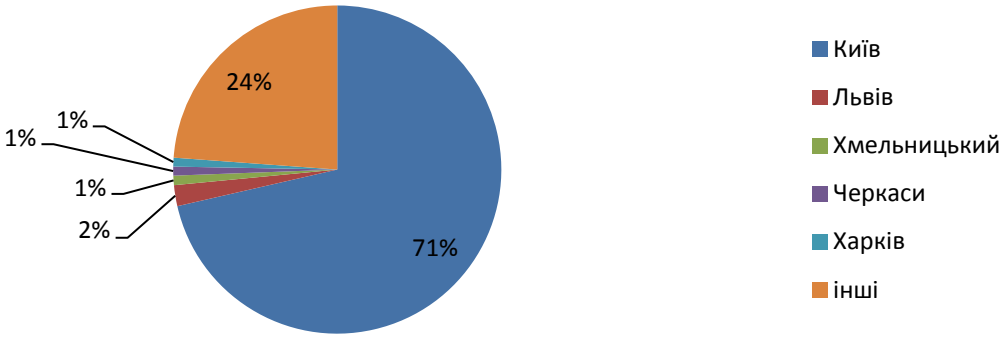

Рисунок 9 – Структура регіональної локації українських відвідувачів офіційного Інтернет-ресурсу Національного університету «Києво-Могилянська академія» у соціальній мережі «ВКонтакте» [7]

Отже, адміністрація всіх трьох вузів розуміє необхідність просування саме у соціальних мережах та намагається вести ефективну комунікаційну політику для залучення потенційних абітурієнтів. На офіційних сторінках всіх трьох університетів постійно публікується корисна інформація для студентів та абітурієнтів та новини з життя вишів. Пости на сторінках публікуються за рідким виключенням практично кожен день. Якщо порівнювати активність на трьох сторінках, то найбільший показник активності має сторінка Харківського університету – вона має найбільшу популярність серед користувачів соціальної мережі. У листопаді 2015 року зареєстровано 4091 переглядів, що на 48,45% більше переглядів сторінки ДНУ ім. О. Гончара та на 60,08% більше переглядів сторінка НаУКМА. На сторінці ХНУ ім. В. Н. Каразіна створено близько 400 альбомів, в кожному невелика кількість фотографій, але є і великі за обсягом альбоми. Слід також зазначити, що вони вдало упорядковані за проведення заходів в університеті. На сторінці близько 30 відеозаписів, які в більшій мірі відображають життя університету зсередини.

Таким чином, просування вузів у соціальних мережах – відносно новий напрям налагодження комунікацій зі споживачами освітніх послуг в українських вузів. Він відкриває перед ними нові можливості для двосторонньої взаємодії зі споживачами та забезпечення оперативного швидкого зворотного зв'язку, але в той же час керівництво навчального закладу повинно брати до уваги й можливі ризики, що пов'язані з саме цією сферою діяльності.

Далі надамо рекомендації щодо розвитку сторінки університету у соціальній мережі «ВКонтакте» практично з начальної сходинки:

- запрошення друзів до групи;
- запрошення співробітників до групи;
- анонсування групи на персональних сторінках;
- збір контактних даних потенційних вступників на виставках та днях відкритих дверей та подальше запрошення їх до групи;
- запрошення сторонніх користувачів до групи;
- заохочення студентів навчального закладу до запрошення їхніх друзів до групи навчального закладу.

На початковому етапі позначених пунктів цілком достатньо для формування початкової цільової аудиторії сторінки університету. Далі ж головна мета – утримати цю аудиторію та сформувати «живу» сторінку. Для цього група навчального закладу має володіти унікальним та корисним контентом:

- проведення цікавих опитувань та обговорень після кожного заходу у стінах навчального закладу;
- проведення опитувань та обговорень, що не відносяться до заходів різного характеру (наприклад: «Що б ви хотіли змінити у бібліотеці вашого університету?»);
- створення відкритих альбомів на сторінці навчального закладу, де б відвідувачі мали можливість поділитися власними фотографіями з життя університету, але така діяльність має відстежуватися з боку адміністратора сторінки;
- розміщення новин навчального закладу та його структурних підрозділів, а також актуальної інформації для студентів та абітурієнтів навчального закладу;
- розміщення детальнішої інформації про можливості проходження практики, міжнародні зв'язки та інформації про те, де працюють випускники навчального закладу;
- залучення випускників навчального закладу для підвищення показника комунікабельності у групі;
- розміщення додаткових навчальних матеріалів;
- наявність зворотного зв'язку для підтримання комунікації з абітурієнтами та гарантування відповідей на питання, що їх інтересують;
- організація спільної роботи маркетингу та навчального відділу: інформування студентів про зміни у розкладах, технічна підтримка роботи у системі дистанційного навчання;

Таким чином, приділення достатньої уваги до відображених рекомендацій щодо просування вузів у соціальних мережах призведе до росту кількості відвідувачів сторінок навчальних закладів, а також укріпленню взаємозв'язків у студентів. Також, сторінка стане більш популярною серед студентів та потенційних вступників, що дозволить підвищити конкурентоспроможність вищого навчального закладу на ринку освітніх послуг в цілому.

Висновки

В умовах постійних глобальних змін ринок освітніх послуг потрапляє під вплив значної кількості трансформацій: формування нової освітньої моделі, базованої на економіці знань; перехід від базової освіти, що спричиняє приналежність людини до певної професіональної орієнтації, до безперервного споживання освітніх послуг протягом всього її життя; поява суттєвої конкуренції між вищими навчальними закладами; зміна смаків, очікувань, потреб споживачів освітніх послуг. Через це перед українськими вузами існує

постійна мета не втрачати їхню конкурентоспроможність на ринку освітніх послуг, а також проводити заходи щодо захоплення якомога більшої цільової аудиторії потенційних вступників, що значною мірою досягається через ведення вдалої маркетингової та рекламної діяльності вищих навчальних закладів.

Жорстка конкуренція між українськими вузами лише доводить необхідність використання навчальними закладами абсолютно усіх засобів просування. Через це виникає багато уваги саме до маркетингових комунікацій, особливо таким їхнім інструментам, які просуваються по найбільш інноваційним та бюджетним каналам: просування в Інтернеті, а саме соціальних мережах.

Тенденція створення навчальними закладами груп та публічних сторінок у «ВКонтакте», як інструменту комунікаційної політики, постійно росте, але слід зазначити, що існує проблема, пов'язана з незнанням стратегій просування груп адміністраторами через нестачу професійних навичок у відповідній сфері діяльності: так, значна кількість вузів створюють групи або паблiки, розміщують в них інформацію про навчальний заклад, проте групи виявляються незатребуваними, про що можна судити по їх низькій відвідуваності.

Для підтвердження цієї гіпотези був проведений аналіз учасників офіційного ресурсу одного з найкращих університетів України, Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна, у соціальній мережі «ВКонтакте». Були проаналізовані показники відвідуваності сторінки вишів, вік, стать та місцезнаходження відвідувачів. Якщо порівнювати активність на трьох сторінках, то найбільший показник активності має сторінка Харківського університету – вона має найбільшу популярність серед користувачів соціальної мережі.

Слід підкреслити, що приділення достатньої уваги до просування вузів у соціальних мережах призведе до росту кількості відвідувачів сторінок навчальних закладів, а також укріпленню взаємозв'язків у студентів. Також, сторінка стане більш популярною серед студентів та потенційних вступників, що дозволить підвищити конкурентоспроможність вищого навчального закладу на ринку освітніх послуг в цілому.

Перелік використаних джерел

1. Кукушин В. С. Управление образовательными системами : учеб. пособие / В. С. Кукушин. – Москва : МарТ, 2003. – 464 с.

2. Аудитория ВКонтакте [Электронный ресурс] : [статистические данные] // ВКонтакте. – Режим доступа: https://vk.com/page-47200925_44240810. – По состоянию на 01.03.2016. – Загл. с экрана.

3. Дніпропетровський національний університет ім. Олеся Гончара [Електронний ресурс] : [офіційний сайт університету]. – Режим доступу: http://www.dnu.dp.ua. – Назва з екрана.

4. ДНУ им. Олеся Гончара [Електронний ресурс] : [сторінка Дніпропетровського національного університету ім. Олеся Гончара у соціальній мережі ВКонтакте]. – Режим доступу: https://vk.com/dnu_named_oles_honchar. – Назва з екрана.

5. Историческая справка [о Харьковском национальном университете имени В. Н. Каразина] [Электронный ресурс] // Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина : [официальный сайт университета]. – Режим доступа: http://www.univer.kharkov.ua/ru/general/our_university/history. – По состоянию на 01.03.2016. – Загл. с экрана.

6. Національний університет «Києво-Могилянська академія» [Електронний ресурс] : [офіційний сайт університету]. – Режим доступу: http://www.ukma.edu.ua. – Назва з екрана.

7. Новини НаУКМА [Електронний ресурс] : [сторінка Національного університету «Києво-Могилянська академія» у соціальній мережі ВКонтакте]. – Режим доступу: https://vk.com/stud_naukma. – Назва з екрана.

8. Фролова Е. Фейсбук в цифрах 2015 [Электронный ресурс] / Е. Фролова // Pro SMM – скорая помощь в продвижении в соц. сетях. – Режим доступа: http://www.pro-smm.com/facebook-2015. – По состоянию на 24.04.2015. – Загл. с экрана.

9. ХНУ ім. В. Н. Каразіна [Електронний ресурс] : [офіційна сторінка Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна у соціальній мережі ВКонтакте]. – Режим доступу: https://vk.com/karazin.university. – Назва з екрана.

10. Internet in Europe Stats [Electronic resource] : Internet User Statistics & 2015 Population for the 53 European countries and regions // Internet World Stats : International website. – Available from: http://goo.gl/ZL4YGy. – Viewed 30.11.2015. – Title from screen.

© М. К. Костюк

The necessity of the use of social networks as an ingredient of computer-integrated marketing communications for advancement of higher educational establishments

Kostiuk Mariia

V. N. Karazin Kharkiv National University, Bachelor's Degree student, specialty "Management", Ukraine

Abstract. The volume of demand and supply on educational services constantly grows and education becomes the perspective sphere of the Ukrainian economy. In the conditions of the permanent increased competition between educational establishments, it is impossible to do without marketing, namely - to marketing of educational services.

The article substantiates the necessity of the use of computer-integrated marketing communications in advancement of higher educational establishment. It considers questions of advancement of higher educational establishments and educational services in Internet, analyses indexes of advancement of higher educational establishment in «VKontakte» social network. The recommendations for the promotion of universities in social networks were formulated on the basis of the study results.

Keywords: economics, marketing, integrated marketing communications, educational services, educational market analysis, promotion in social networks.

© M. Kostiuk

Технологія борошняних кондитерських виробів оздоровчого призначення

Завадинська Олена Юріївна

Київський національний університет культури і мистецтв, доцент кафедри готельно-ресторанного бізнесу, кандидат технічних наук, доцент, Україна

Анотація. В статті розглянуто можливість використання морквяного пюре та олії з насіння гарбуза в приготуванні борошняних кондитерських виробів. Розроблено технологію виробництва борошняних кондитерських виробів, досліджено поживну цінність виробів та розроблена нормативна документація на борошняні кондитерські вироби.

Ключові слова: борошняні кондитерські вироби, морквяне пюре, олія з насіння гарбуза, морквяний кекс, корисна випічка.

Вступ

Соціальні обстеження харчування населення свідчать про вкрай недостатнє споживання вітамінів (А, групи В,С), макро- і мікроелементів. Тільки невелика частка населення України має збалансоване харчування. Масові захворювання авітамінозом не спостерігаються, але вже достатньо того, щоб загрожувати фізичному і інтелектуальному потенціалу нації [1].

Проблема харчової цінності борошняних кондитерських виробів набирає особливу гостроту в ті періоди, коли по ряду причин значно зменшується споживання продуктів тваринного походження – яєць, молока, сиру, м’яса, тваринних жирів і відносно зростає в дієті доля зернових продуктів, в першу чергу, виробів з борошна. Зрозуміло, що в таких умовах більш одноманітного харчування проблема якості і харчової цінності виробів з тіста і можливих шляхів його підвищення стає більш актуальною.

Окрім того, наше сьогодення характеризується несприятливими екологічними умовами. Забруднення навколишнього середовища різноманітними токсичними речовинами, хімічними речовинами, в основному промислового походження та радіонуклідами визначає актуальність проблеми створення нових та поліпшення якості створених традиційних продуктів харчування з метою підвищення опірності організму до шкідливих факторів та прискорення вилучення з організму токсичних речовин, радіонуклідів, важких металів тощо. Це обумовлює потребу в продуктах, збагачених речовинами , що містять достатню кількість вітамінів.

Спеціалісти галузі шукають нові добавки, які підвищують якість і харчову цінність борошняної продукції [2].

Всі існуючі на сьогоднішній день методи підвищення повноцінності виробів з борошна можна умовно поділити на декілька основних груп:

- збагачення продуктів з пшеничного борошна білком;

- покращення якості пшеничних виробів за допомогою біополімерів – полісахаридів;

- підвищення харчової цінності за допомогою хімічних препаратів;

- підвищення харчової цінності пшеничних виробів за допомогою рослинних добавок;

- вітамінізація виробів, використання ферментних препаратів і комплексних поліпшувачів;

- інтенсифікація технологічних прийомів.

В цьому напрямку представляються перспективними різні рослині добавки. Впровадження новітніх технологій в області харчування людей дає змогу розширити раціон харчування, який збагачений важливими нутрієнтами та наблизити його до збалансованого. В технології борошняних кондитерських виробів перспективним є використання природних сировинних ресурсів [3].

Важливими овочами у харчуванні населення України є морква та гарбуз, які містять значну кількість вітамінів, мінеральних речовин, мікроелементів, харчових волокон. Харчові волокна (целюлоза, геміцелюлоза, лігнин та пектинові речовини) беруть участь в побудові оболонок клітин рослинного походження. Надають позитивний вплив на обмін речовин, на утилізацію білків, жирів, вуглеводів [1].

Морква, особливо відварна, часто включається в раціон людей з цукровим діабетом. З’єднань калію в моркві в 10 разів більше, ніж з’єднань натрію. Це разом з харчовими волокнами дає коренеплоду сечогінні властивості, сприяє оздоровленню кишківника. А вміст в ній значної кількості заліза, міді, марганцю, кобальту, вітамінів надає властивості, які важливі при анемії [4].

В технології приготування борошняних кондитерських виробів доцільно використовувати олію з насіння гарбуза, яка відновлює функцію клітинних мембран, має виражену антиоксидантну та гепатопротекторну дію (захищає печінку), нормалізує біохімічний склад жовчі, безпосередньо діє на структуру епітеліальних тканин, забезпечуючи диференціювання і фізіологічну функцію епітелію, зменшує набряк і покращує мікроциркуляцію в стадіях трофічних розладів та епітелізації, надає протекторну дію на грануляцію, стимулює трофічні і обмінні процеси в тканинах, пригнічує проліферацію клітин передміхурової залози при її доброякісній гіперплазії, зменшує вираженість запальних процесів, виявляє бактеріостатичну дію. Має антисклеротичну, противиразкову і антиалергічні властивості. Нормалізує склад жовчі (що є профілактикою жовчнокам’яної хвороби) [5].

В зв’язку з вище наведеним, в сучасних умовах як з біологічної, так і з радіобіологічної точок зору в раціони людей повинна входити овочева сировина. Введення в технологію борошняних кондитерських виробів овочевої сировини та олії з насіння гарбуза веде до зниження калорійності та покращення поживної цінності готових виробів.

Об’єктом дослідження даної статті є технологія борошняних кондитерських виробів з використанням морквяного пюре та олії з насіння гарбуза.

Результати дослідження

Використання морквяного пюре та олії з насіння гарбуза при виробництві борошняних кондитерських виробів потребує вивчення їх фізичних та хімічних властивостей для вибору умов їх використання. Хімічний склад олії з насіння гарбуза, на відміну від соняшникової олії, представлений великою кількістю таких необхідних організму людини полінасичених жирних кислот, як омега-6 та омега-3, загальна кількість яких складає до 53 г на 100 г продукту, насичених кислот – 20,5 г на 100 г продукту, мононенасичених кислот до 26,6 г на 100 г продукту [4].

За контроль обрано кекс «Малятко» який виготовлений за традиційною технологією. На першому етапі дослідження визначено оптимальне співвідношення морквяного пюре та олії з насіння гарбуза в технології кексу «Малятко». Вносили 10, 15, 20, 25% добавок (пюре) замінюючи цукор та жир та 1, 1,5, 2, 3% олії з насіння гарбуза до маси жиру в рецептурі на стадії технологічного процесу. Органолептична оцінка якості виробу оцінювалась за 5-бальною шкалою, де зазначали такі показники якості, як зовнішній вигляд, смак, запах, колір, консистенцію [6].

При збільшенні кількості морквяного пюре до 25 % та олії з насіння гарбуза до 3 %, вологість готового виробу збільшується, при випіканні з'являються тріщини, що ускладнює технологічний процес та не відповідає вимогам до виробу з кексового тіста, а також: збільшується енергетична цінність виробу.

При внесенні 20 % морквяного пюре та 2 % олії з насіння гарбуза, органолептичні показники готового виробу покращуються, кексовий виріб набуває золотистого або жовтувато-коричневого кольору, приємний смак та аромат, яскраво виражений овочевий присмак у готових виробів не відчувається, енергетична цінність виробу при цьому залишається на рівні контролю.

При дослідженні визначено, що в кексових виробах із збільшенням кількості овочевої добавки знижується вміст легкозасвоюваних вуглеводів, але вологість виробу підвищується за рахунок внесення овочевих добавок.

З метою усунення даного недоліку моркву перед використанням доцільно запікати. При цьому відбувається інтенсивне випаровування вологості при незначних втратах поживних речовин. При цьому цінність овочевої сировини знижується і дозволяє внести 20 % морквяного пюре до маси цукру та жиру [3].

На основі проведених досліджень розроблена технологія нових борошняних кондитерських виробів з використанням морквяного пюре та олії з насіння гарбуза, згідно якої олія додається в збиту суміш вершкового масла з цукром , після чого збивання продовжується до з'єднання зі збитими яйцями і морквою, яка пройшла попередню механічну обробку, була запечена, очищена і протерта. Далі технологічний процес протікає по традиційній технології – додається решта інгредієнтів, перемішується, замішується тісто і випікаються кекси [7].

Експериментальні дані свідчать, що введення в технологію приготування борошняних кондитерських виробів морквяного пюре та олії з насіння гарбуза покращує поживну цінність виробів (табл. 1).

Таблиця 1 – Поживна цінність кексу «Малятко» з морквяним пюре та олією з насіння гарбуза (г/мг на 100 г)

Речовини	Контроль	Дослід	Різниця, %
Білки, г	4,25	4,25	-
Жири, г	16,29	15,39	-5,5
Вуглеводи, г	33,8	30,6	-9,46
в т.ч. харчові волокна, г	0,023	0,9	3813,0
Зола, г	0,285	0,6	110,5
Натрій, мг	20,82	27,11	30,2
Калій, мг	51,06	108,04	111,5
Магній, мг	5,47	18,25	233,63
Кальцій, мг	14,57	24,56	68,56
Фосфор, мг	50,23	69,1	37,56
Залізо, мг	0,7	1,12	60,0
Вітамін А, мг	0,135	1,54	1040
Р-каротин, мг	0,066	4,5	6818,1
Вітамін В1, мг	0,068	0,086	126,4
Вітамін В2, мг	0,07	0,099	141,4
Вітамін В, мкг	-	2,25	100
Вітамін РР, мг	0,3	0,5	166,6
Вітамін С, мг	-	2,164	100
Вітамін Е, мг	-	1,2	100
Енергетична цінність, Ккал	324,74	295,66	-8,95

При використанні морквяного пюре та олії з насіння гарбуза в технології кексу «Малятко» з морквяним пюре та олією з насіння гарбуза харчова цінність значно покращилася, збільшився вміст мінеральних речовин: натрію на 30,2 %, калію на 111,5 %, магнію на 233,63 %; збільшилася кількість вітамінів, а саме: вітамін А на 1040%, Р-каротин в 68 раз, вітамін РР на 166,6 %.

Дослідний виріб також збагатився селеном, цинком, поліненасиченими жирними кислотами, вітамінами Е, С. Додавання морквяного пюре до кексу «Малятко» дає ефект зменшення кількості вуглеводів, що відповідно зменшує калорійність виробу.

Висновки

Впровадження асортименту продукції по новітнім технологіям у виробничу програму підприємства ресторанного господарства покращить асортимент готових виробів, збагативши вироби мінеральними речовинами та вітамінами, знизить енергетичну цінність за рахунок зменшення вмісту цукру та жиру.

Зважаючи на великий попит на борошняні кондитерські вироби, введення новітньої технології борошняних кондитерських виробів з морквяним пюре та олією з насіння гарбуза призведе до покращення здоров'я людей та їхнього самопочуття, вплине на асортимент готових виробів та на їх різноманітність.

Перелік використаних джерел

1. Павлоцька Л. Ф. Основи фізіології, гігієни харчування та проблеми безпеки харчових продуктів : навч. посіб. /Л. Ф. Павлоцька, Н. В. Дуденко, Л. Р. Дмітрієвич. – Суми : Університетська книга, 2007. – 441 с.

2. Нечаев А. П. Пищевые добавки (понятие, аспекты современного использования в пищевых технологиях, проблемы, тенденция развития) // Пищевая промышленность. – 2008. – № 6. – С. 12-15.

3. Сборник рецептур мучных кондитерских и булочных изделий для предприятий общественного питания / М-во торговли СССР ; [разраб. А. С. Ратушный и др.]. – Москва : Экономика, 1985. – 294 с.

4. Химический состав пищевых продуктов : справ. табл. содерж. основных пищ. веществ и энерг. ценности блюд и кулинар. изделий / [разраб. В. А. Шатерников и др.] ; под ред. И. М. Скурихина, В. А. Шатерникова. – Москва : Лег. и пищ. пром-сть, 1984. – 327 с.

5. Технологія продуктів харчування функціонального призначення : монографія / М. І. Пересічний [та ін.] ; за ред. М. І. Пересічного. – Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2008. – 718 с.

6. Вироби кондитерські. Методи визначення органолептичних показників якості. розмірів. маси нетто і складових частин : ДСТУ 4683:2006. – [Чинний від 2007-10-01]. – Київ : Держспоживстандарт України, 2008. – 12 с.

7. Технологічні процеси в кондитерській промисловості. Терміни та визначення понять : ДСТУ 2630:2007. – [Чинний від 2009-01-01]. – Київ : Держспоживстандарт України, 2009. – 33 с.

© О. Ю. Завадинська

Technology of pastry products for healthy nutrition purposes

Zavadynska Olena

Kyiv National University of Culture and Arts, Associate Professor of Hotel and Restaurant Business Department, PhD in Technical Sciences, Ukraine

Abstract. The article considers the possibility of using the carrot puree and oil from pumpkin seeds in the preparation of pastry product. Production technology and regulatory documentation for pastry products were developed and nutritional value of products was investigated.

Keywords: pastry products, carrot puree, pumpkin seeds oil , carrot cake, healthy baking.

© O. Zavadynska

Нові солоні вафельні вироби «Крекіси рибні» з використанням рибоорослинних напівфабрикатів

Федорова Діна Володимирівна

Київський національний торговельно-економічний університет, доцент кафедри технології та організації ресторанного господарства, кандидат технічних наук, доцент, Україна

Анотація. У статті запропоновані напрями розширення існуючого асортименту вафельних снекових виробів підвищеної поживної цінності шляхом використання рибоорослинних напівфабрикатів та збагачувальних рослинних компонентів. Науково обґрунтовано переваги нового підходу застосування розроблених рибоорослинних напівфабрикатів у виробництві вафельних снекових солоних виробів, які пов'язані з підвищенням їх поживної цінності, вмісту повноцінного білку, органічного кальцію, харчових волокон та вітамінів, більш раціональним використанням вітчизняної рибної сировинної бази. Наведено результати дослідження хімічного складу та показників якості асортименту розроблених солоних вафельних виробів без начинки «Крекісів рибних» з використанням рибоорослинних напівфабрикатів та рослинної сировини, які підтверджують високі споживні властивості виробів.

Ключові слова: вафельні солоні вироби, бичок азовський, рибоорослинні напівфабрикати, паста рибоорослинна, рибоорослинне борошно, амінокислотний склад, біологічна цінність, мінеральний склад.

Вступ

Однією з нагальних проблем людства залишається продовольча, зокрема дефіцит повноцінного білка та есенціальних нутрієнтів. Важливим напрямом її вирішення є розв'язання теоретичних і практичних завдань щодо збагачення харчової продукції повноцінними білками та ессенціальними нутрієнтами в сегменті масового і соціального харчування. Група борошняних кондитерських виробів користується значним попитом серед споживачів, зокрема вафлі – популярні на сучасному вітчизняному ринку харчові продукти. Сучасний ринок вафельної продукції достатньо широкий. У структурі асортименту вафельної продукції найбільшу частку займають вафлі із жировими начинками. Постійно з'являються нові види вафель, включаючи вафельні сендвичі, ріжки, вафельні заготовки для домашніх тортів, м'які вафлі, бельгійські вафлі, солоні та ін. Більшість із цих вафельних виробів характеризуються високим вмістом жирів, і всі – легкозасвоюваних вуглеводів, незначною кількістю білків і біологічно активних речовин. У зв'язку із цим, вагомим і актуальним є питання розробки вафель із поліпшеними споживними властивостями, підвищеної поживної та біологічної цінності.

Відомо, що традиційні вафлі – це борошняні кондитерські вироби, які виготовляють зі збитого рідкого тіста для вафель. Відповідно до ДСТУ 4033-2001 «Вафлі. Загальні технічні умови» вафлі за рецептурним складом класифікують на вафлі з начинкою та без начинки (солодкі, солоні або з іншими смаковими добавками) [1]. Згідно ГОСТ 14031-2014 «Вафли. Общие техниче-

ские условия» вафлі без начинки класифікують на вафлі (товщиною до 2 мм, вмістом борошна не менше 90% і масовою часткою вологи не більше 5%) і здобні вафлі (товщиною до 20 мм, на основі борошна, цукру і жиру не менше 50%, з масовою часткою вологи не більше 20%, масовою часткою загального цукру не більше 40%, масовою часткою жиру не більше 25%) [2]. Тонкі вафлі мають хрустку і крихку, ніжну консистенцію. Вони являють собою тонкий виріб із загальною товщиною від 1 до 5 мм і щільністю від 100 до 300 мг/см3. Вафлі без цукру або з низьким вмістом цукру мають іншу консистенцію і смак порівняно з вафлями з високим вмістом цукру. Їх застосовують в якості основи у вафлях з начинками, у шоколадних виробах, таких як КІТ КАТ®, при включенні прошарку-начинки, як снекові продукти, тощо [3].

Вафельні листи, що отримують за традиційною технологією, складаються з наступних інгредієнтів у мас. %: борошно пшеничне в/г – 85,88; меланж – 12,88; фосфатиди – 0,38; сіль – 0,43; сода – 0,43 [4]. Недоліком даного складу продукту є невисока поживна та біологічна цінність, нейтральний (не виражений) смак продукту та недостатня твердість (низька щільність внаслідок високоаерованої структури продукту), що не відповідає потребам споживачів до снекової продукції і унеможливлює використання даного продукту без начинки як снекового.

Удосконаленню асортименту борошняних кондитерських виробів, розробленню технологій вафельних виробів підвищеної поживної та біологічної цінності, зокрема для спеціального дієтичного споживання, присвячено роботи багатьох вітчизняних і закордонних вчених: І. В. Сирохмана, В. В. Дорохович, К. Г. Іоргачової, В. І. Оболкіної, Т. М. Лозової та інших науковців [5-7]. Однак проблема пошуку і використання нових видів білоквмісної та рослинної сировини у виробництві борошняних кондитерських виробів підвищеної поживної цінності ще не повністю вирішена.

На сучасному ринку високим попитом споживачів користується снекова продукція, зокрема солоні вафлі без начинки, асортимент яких на даний час лише формується. Це визначає перспективність розроблення асортименту нових вафельних снекових продуктів підвищеної поживної та біологічної цінності, зокрема з підвищеним вмістом білків, мінеральних елементів, харчових волокон та вітамінів, з покращеними споживними характеристиками.

Перспективним напрямом створення вафель підвищеної біологічної цінності є включення до їх рецептурного складу нетрадиційної сировини та інших рослинних добавок, що дасть змогу збагатити вироби повноцінними білками із незамінними амінокислотами, харчовими волокнами, мінеральними речовинами та вітамінами, іншими біологічно активними сполуками.

Мета роботи полягає у визначенні напрямів розширення асортименту солоних вафельних виробів підвищеної поживної та біологічної цінності, науковому обґрунтуванні показників якості розробленого асортименту вафельних виробів «Крекіси рибні» з використанням риборослинних напівфабрикатів та збагачувальних рослинних компонентів.

Матеріали та методи

Органолептичну оцінку готових борошняних виробів здійснювали шляхом проведення профільного аналізу розробленого продукту. Дослідження хімічного складу рибо-рослинних напівфабрикатів та вафельних виробів з їх вмістом здійснювали за традиційними методиками: масову частку сухих речовин визначали шляхом сушіння до постійної маси відповідно до ДСТУ 4560:2006, жиру – екстракційно-ваговим методом, білка – модифікованим методом К'єльдаля за ГОСТ 7636-85, вміст золи – спалюванням наважки зразка, що досліджувався, з прокалюванням мінерального залишку в муфельній печі за температури 450…500 ºС. Амінокислотний склад білків визначали методом іонообмінної рідинно-колоночної хроматографії на амінокислотному аналізаторі Т 339 виробництва «Мікротехна» (Чехія). Масову частку вуглеводів визначали розрахунковим методом за фактичним вмістом у зразках вологи, білків, ліпідів і мінеральних речовин.

Результати досліджень

Традиційна технологія вафельних пластів передбачає приготування збитого рідкого тіста, що містить, переважно, борошно і воду, до якого можуть бути додані інші смакові інгредієнти і харчові добавки. Збите рідке тісто для виробництва промислових пласких вафель зазвичай містить від 35 до 50 мас.% води і від 35 до 50 мас.% борошна. Традиційним співвідношенням вода:борошно для вафельного тіста є співвідношення 1:1, яке може бути збільшено до 1,2:1 залежно від гідратаційних властивостей борошна та інших факторів. Традиційні рецептури вафельних виробів можуть також включати, щонайменше, один з наступних інгредієнтів: жир і/або масло, емульгатор, такий як лецитин, цукор, яйцепродукти (меланж), сіль, бікарбонат натрію, бікарбонат амонію, сухе знежирене молоко, соєве борошно, дріжджі та/або ферменти, такі як, наприклад, ксиланази або протеази.

Консистенція вафель залежить від формування наповнених газом комірців у мережевій структурі, яка складається, переважно, з крохмалю. Висока температура плит для випікання (140 до 180°С) індукує швидку клейстеризацію гранул крохмалю, що знаходяться у борошні, і утворення та збільшення у розмірах пухирців газу у середині гелеподібної основи. Ці газові комірці у традиційній практиці утворюються, головним чином, з газоутворюючих добавок, таких як використані бікарбонати, або внаслідок дії пари, що утворюється за нагрівання. Відповідно, вафлі можна розглядати як тверду піну клейстеризованого та висушеного крохмалю/борошна з хаотично розміщеними комірцями, наповненими газом, які у деяких випадках можуть формувати неперервну фазу.

Для забезпечення конкурентоспроможності борошняних кондитерських виробів актуальним є розширення асортименту масових виробів, що забезпечують потреби споживачів щодо снекової продукції і відповідають ці-

www.pathofscience.org
ISSN 2413-9009

лям збалансованого та адекватного харчування. Вирішення цієї задачі можливе шляхом розробки і впровадження інноваційних технологічних рішень, що дозволяють раціонально використовувати вітчизняну сировинну базу, інтенсифікувати виробництво, забезпечувати високу якість хлібобулочних і борошняних кондитерських виробів.

Відомо, що кондитерські вироби з вафельного тіста характеризуються невисоким вмістом харчових волокон, мінеральних речовин, незбалансованим складом амінокислот, їх лімітуючі амінокислоти – лізин і треонін. Зазначені амінокислоти у достатній кількості містяться у рибній сировині, що обумовлює доцільність їх поєднання.

В теперішній час в Україні здійснюється активний видобуток азовочорноморського бичка – 10 тис. т щорічно, що складає близько 10 % загального вітчизняного видобутку риби [8]. Проте, аспект проблеми щодо раціонального і комплексного перероблення дрібного бичка азовського залишається недостатньо вивченим. Цей вид рибної сировини є доступним за ціною та цілорічною наявністю на вітчизняному ринку завдяки промисловим обсягам видобутку в Азово-Чорноморському басейні, характеризується низьким вмістом ліпідів – 1–2.5 %, достатньо високим вмістом повноцінних білків – 16–18 % і мінеральних елементів – Кальцію, Фосфору. Зазначені вище показники характеризують бичка як цінне джерело високобілкового, нежирного і дієтичного продукту і визначають доцільність його комплексного перероблення на пасти та сухі рибо-рослинні напівфабрикати для використання як білково-мінеральні збагачувачі, смакові інгредієнти і наповнювачі у виробництві кондитерської і снекової продукції, зокрема в сегменті масового і соціального харчування.

Таким чином, розроблення технології борошняних кондитерських виробів з вафельного тіста, збагачених легкозасвоюваним білком на основі комплексного перероблення бичка азовського, є актуальною задачею, яка дозволить розширити асортимент, підвищити їх харчову та біологічну цінність, раціонально використовувати нативні компоненти сировини, реалізувати маловідходні та ресурсозберігаючі технології.

У результаті експериментальних досліджень, розроблено науково-обґрунтовану технологію комплексної переробки напівпотрошеної тушки бичка азовського дрібного (без нутрощів) на риборослинні напівфабрикати високої якості (борошно та паста), що забезпечує до 85 % виходу харчових компонентів у цільовому продукті із максимальним збереженням харчової та біологічної цінності вихідної сировини, визначеними функціонально-технологічними властивостями, які обумовлюють зручність їх використання у виробництві кулінарної продукції, зокрема в технологіях борошняних кулінарних виробів. Досліджені органолептичні властивості риборослинних напівфабрикатів – борошна і пасти на основі бичка азовського, мали приємний слабко виражений рибний смак і легкий аромат морської риби.

Хімічний склад риборослинних напівфабрикатів на основі бичка азовського наведено в табл. 1.

Таблиця 1 – Хімічний склад риборослинних напівфабрикатів на основі бичка азовського, %

Найменування показника	Паста	Борошно
Масова частка: - вологи	73.6±2.4	9.3±0.4
- білка	16.8±0.5	63.2±1.4
- ліпідів	1.8±0.1	5.4±0.1
- золи	1.8±0.1	4.9±0.4

Примітки: n = 3; P ≥ 0,95

Результати, наведені у табл. 1 свідчать про високий вміст білкових речовин у розроблених риборослинних напівфабрикатах, що уможливлює розглядати їх як джерело білків для збагачення ними інших, дефіцитних за повноцінними білками, харчових продуктів. У риборослинному борошні загальна кількість білків у 3,8 рази більше, ніж у пасті.

З огляду на високий вміст білків та мінеральних елементів, зокрема кальцію (у борошні риборослинному – 618.6 ± 16.5 мг/100 г), встановлено доцільність їх використання у технології вафельних снекових продуктів.

Сучасними завданнями є розроблення солоних вафельних снекових продуктів без начинки з використанням пасти на основі комплексного перероблення бичка азовського напівпатраного та суміші рослинних інгредієнтів для розширення асортименту вафельних снекових солоних продуктів підвищеної поживної та біологічної цінності з вмістом легкозасвоюваних білків та мінеральних елементів, зокрема кальцію та фосфору, харчових волокон, забезпечення їх стабільної якості (вироби достатньої щільності та крихкості), розширення напрямів раціонального використання вітчизняної дрібної рибної сировини.

Згідно медико-біологічних досліджень та клінічних випробувань науковців Інституту кардіології ім. М. Д. Стражеска, Головного управління організації медичної допомоги населенню МОЗ України, Інституту геронтології, Національного медичного університету ім. О. О. Богомольця доведено, що однією з причин поширення так званих хвороб цивілізації: атонії кишечника, гіпертонічної хвороби, атеросклерозу, ішемічної хвороби серця, цукрового діабету та інших, є нестача харчових волокон в щоденному харчовому раціоні [9, 10].

Систематичне споживання харчових продуктів з високим вмістом харчових волокон сприятиме корекції раціонів харчування населення України, які характеризуються їх дефіцитом – у середньому на рівні 50% добової потреби і більше. Позитивний фізіологічний вплив харчових волокон в організмі людини полягає у нормалізації обміну ліпідів (харчові волокна пшеничних та вівсяних висівок, трав, пектини, целюлоза, лігнін); обміну вуглеводів (харчові волокна трав, пектини, β-глюкани та ін.); обміну амінокислот і білків (глюкоманани); обміну мінеральних та інших речовин (харчові волокна пшеничних і вівсяних висівок, буряку та ін.), а також у нормалізації функціонування шлунково-кишкового тракту, покращення стану мікрофлори кишечника,

сприяє профілактиці дисбіотичних станів, метабо-лічного синдрому, атеросклерозу і серцево-судинних захворювань, тощо [11-13].

З метою розширення асортименту харчових продуктів оздоровчого призначення актуальним є використання у їх складі продуктів рослинного походження, які є цінним джерелом розчинних і нерозчинних харчових волокон, вітамінів та інших біологічно активних речовин, зокрема з антиоксидантними властивостями: зокрема алкалоїдів, глікозидів, фенольних сполук, флавоноїдів, каротиноїдів, фенілпропаноїдів та ін. Перспективним джерелом харчових волокон є пшеничні і вівсяні висівки. За вмістом основних поживних речовин пшеничні висівки і зерновідходи перевищують пшеницю. Пшеничні висівки приблизно наполовину складаються з харчових волокон: 28-30% геміцелюлози, близько 10% целюлози, 3% лігніну і 2% пектину.

Поставлена задача вирішується тим, що у вафельних виробах, що містять (табл. 2): борошно пшеничне першого ґатунку; меланж; жир; крохмаль; цукор; сіль кухонну; емульгатор соєвий лецитин; розпушувач тіста (амоній вуглекислий); соду харчову (гідрокарбонат натрію).

Таблиця 2 – Особливості рецептури нових солоних вафельних виробів «Крекіси рибні зі спеціями»

Найменування сировинних інгредієнтів	Масова частка сировини (%) у рецептурі вафель
Борошно пшеничне першого ґатунку	40,9
Паста рибо-рослинна	28,6
Меланж	8,8
Маргарин столовий	4,3
Крохмаль кукурудзяний	7,0
Цукор	2,0
Сіль кухонна	2,3
Емульгатор соєвий лецитин	0,4
Перець чорний мелений	0,1
Розпушувач тіста (амоній вуглекислий)	0,6
Сода харчова (гідрокарбонат натрію)	0,5
Інші рослинні і смакові компоненти, зокрема:	3,8
Цибуля сушена мелена	1,0
Перець червоний солодкий мелений (паприка)	2,0
Коріандр мелений	0,8
Разом:	100
Рідкий компонент:	
- вода питна, або бульйон рибний з побічних продуктів переробки риби (голови, плавці, кістки, шкіра) та ламінарії (5%)	80,0
- або кефір нежирний, г	110
Вихід тіста:	180,0/210,0

Згідно з винаходом додатково використовуються: паста рибо-рослинна на основі гідротермічно оброблених дрібних тушок бичка азовського напівпатраного з використанням висівок вівсяних або пшеничних, або паста на

основі гідратованого рибо-рослинного борошна, виготовленого з подрібненого висушеного рибо-рослинного фаршу з гідротермічно-оброблених дрібних тушок бичка азовського напівпатраного з використанням вівсяних або пшеничних висівок, перець чорний мелений, суміш рослинних та смакових інгредієнтів – поєднання декількох компонентів з такого переліку: борошно житнє обдирне, паста з гідратованого насіння соняшника, пюре картопляне (вологість 79,4%), пюре морквяне (вологість 80,6%), пюре з буряків (вологість 84%), цибуля сушена мелена, перець червоний солодкий мелений (паприка), коріандр сушений мелений, сир твердий (голландський), солод житній, пажитник сухий мелений, розмарин сушений мелений, кріп сушений, кмин мелений, часник сушений мелений, хрін сушений мелений, томати сушені мелені, при цьому у якості жиру, згідно з винаходом, використовують маргарин столовий, а крохмаль використовують кукурудзяний.

Також, відповідно до винаходу, у виробництві вафельних виробів солоних без начинки «Крекіси рибні» використовують рідкий компонент – воду питну, або бульйон рибний з побічних продуктів переробки риби (голови, плавці, кістки, шкіра) та ламінарії (5%) у кількості 35,0 – 40,0 мас. % або кефір нежирний у кількості 45,0 – 55,0 мас. %.

За результатами дегустаційної оцінки відмічено високі смакові характеристики розроблених виробів та рекомендоване впровадження нового асортименту інноваційних вафельних снекових виробів у виробничих умовах кондитерських і борошняних цехів (табл. 3).

Таблиця 3 – Органолептичні характеристики вафельних виробів «Крекіси рибні зі спеціями»

Назва показника	Характеристика
Зовнішній вигляд	Поверхня світло-коричневого кольору з чітким малюнком, характерним для вафельних виробів, з вкрапленнями рослинних добавок клітковини, з рівним обрізом, без підтікань. Вироби круглої форми однакового розміру діаметром 5 -6 см
Смак та запах	Приємний солонуватий рибний смак і пряний аромат, властивий борошняним снековим виробам із рибними складниками і прянощами, без сторонніх присмаків і запахів
Колір	Від золотисто-жовтого до світло-коричневого кольору з вкрапленнями смакових і пряно-ароматичних добавок
Консистенція	Пропечений, крихкий виріб без слідів непромісу, з наявністю ледь відчутних вкраплень клітковини
Вид на зламі	Тонкий пропечений шар виробу, товщиною 15-20 мм

Додавання рибо-рослинної пасти дає змогу зменшити седиментацію тіста завдяки водопоглинальній здатності висівок вівсяних, що зумовлене особливістю хімічного складу, зокрема підвищеним вмістом вуглеводних біополімерів, здатних до набрякання – геміцелюлози, пентозанів, клітковини (табл. 4).

Таблиця 4 – Фізико-механічні характеристики тіста та готових вафельних виробів «Крекіси рибні зі спеціями»

Фізико-механічні характеристики	Контроль [4]	Крекіси рибні зі спеціями
Фізико-механічні показники якості вафельного тіста		
Густина, г/см3	1,06	1,25
Седиментація, % за 120 хвилин	7,1	3,6
Вологість, %	66	64
Фізико-механічні показники якості готових вафельних виробів		
Щільність, г/см3	227	382
Вологість, %	3,2	7,5

Використання рибо-рослинної пасти має також інші переваги – вона виконує роль пластифікатора в процесі виробництва вафель, її використання дає змогу підвищити щільність вафельних виробів без зростання в'язкості тіста, що забезпечує покращення структури вафельних снекових виробів, зменшення гігроскопічності виробів при зберіганні та зменшенні втрат при транспортуванні і зберіганні (зменшення частки лому), а також використовувати борошно із різними показниками якості.

Розроблені вафельні вироби «Крекіси рибні» мають щільність 382 г/см3 і вище, що перевищує відповідне значення контролю (227 г/см3) (табл. 3). Підвищення щільності виробів обумовлене додаванням твердих їстівних частин (у складі рибо-рослинної пасти) до збитого рідкого тіста для вафель. Крім того, вміст денатурованих білків і твердих частинок кісткових фракцій рибо-рослинної пасти, які не розчиняються у тісті, сприяє деструктуризації клейковинного каркасу і покращенню якості збитого рідкого тіста та його придатності до оброблення.

Завдяки додаванню цукру, його кристалізація при випіканні підвищується щільність та хрусткість вафельних виробів, навіть при підвищеній вологості, покращуються органолептичні і структурно-механічні показники вафельних виробів.

Використання невеликої кількості маргарину, емульгатора соєвого лецитину та крохмалю кукурудзяного дає змогу забезпечити необхідні для снекової продукції сенсорні характеристики консистенції, зокрема відчуття певної твердості та крихкості і хрусту при розжовуванні, а також покращити технологічний процес щодо рівномірного розподілу дисперсної фази та здатності збитого рідкого тіста для вафель до обробки на традиційному виробничому устаткуванні, відділення виробів від поверхні форм. Використання емульгатора також дозволяє зменшити витрати яйцепродуктів без погіршення показників якості та знизити собівартість виробів.

Застосування сумішей інших рослинних та натуральних смакових інгредієнтів дасть змогу створити широкий асортимент несолодкої снекової вафельної продукції оздоровчого призначення.

Доцільним у виробництві солоних вафельних виробів «Крекіси рибні» є використання борошна спельти (дикої пшениці), яке на відміну від традиційного хлібопекарського пшеничного борошна характеризується зниженим

вмістом спирторозчинної фракції пшеничної клейковини (21,67–28,74 % гліадіну проти 38,38% – у борошні пшеничному хлібопекрському), яка має токсичний вплив на слизову оболонку кишечника людини і, як наслідок, викликає целіакію (глютенову ентеропатію), харчову глютенову алергію, алергічний дерматит, аутизм, злоякісні новоутворення у кишечнику. Вважають, що чим більше водо- і солерзчинних фракцій, тим вище поживна цінність білків борошна [14]. Використання борошна спельти першого ґатунку замість борошна пшеничного у вафельних виробах «Крекіси рибні» дозволить підвищити біологічну цінність білків, розширити асортимент вафельних виробів спеціального дієтичного призначення, для харчування осіб із харчовими алергіями.

Використання в якості рідкого компоненту вафельних виробів кефіру нежирного сприятиме покращенню їх смаковими характеристик, а також збільшенню вмісту легкозасвоюваних білків та кальцію.

Використання рибо-рослинної пасти на основі гідротермічно оброблених і куттерованих дрібних тушок напівпатраного бичка азовського з використанням висівок вівсяних та суміші рослинних інгредієнтів дозволить розширити асортимент снекової продукції, цілеспрямовано змінити хімічний склад виробів, зокрема збільшити вміст легкозасвоюваних білків (табл. 5).

Таблиця 5 – Хімічний склад вафельних виробів, %

Нутрієнт	Контроль [4]	Крекіси рибні зі спеціями
Білки	10,2	17,5
Жири	3,1	6,0
Вуглеводи	69,6	61,1
Харчові волокна	2,0	9,9
Енергетична цінність, ккал	348,9	357,5

Новий продукт має збалансований вміст амінокислот (табл. 6).

Таблиця 6 – Амінокислотний скор білків вафельних виробів, %

Найменування амінокислоти	Контроль [4]	Крекіси рибні зі спеціями
Лізин	59,64	128,49
Треонін	80,71	106,35
Метіонін + цистін	94,07	107,33
Валін	83,91	80,19
Ізолейцин	77,28	74,09
Лейцин	109,63	106,88
Тирозин +фенілаланін	127,36	143,71
Триптофан	122,33	129,40
Коефіцієнт утилітарності білків, од.	0,60	0,74

Також пропозиція дозволить покращити мінеральний склад виробів, зокрема вміст кальцію та цинку (табл. 7), а також забезпечити вироби харчовими волокнами та вітамінами групи В.

Таблиця 7 – Мінеральний склад вафельних виробів, мг/100 г

Найменування мінерального елементу / вітаміну	Добова потреба	Контроль [4]	Крекіси рибні зі спеціями
Кальцій, мг	1000	27,26	146,3
Калій, мг	2500	110,4	170,6
Фосфор, мг	1000	89,9	125,0
Цинк, мкг	12	86,5	387,4

Використання пшеничних і вівсяних висівок, овочевих пюре і пасти з насіння соняшника сприятиме підвищенню у вафельних виробах вмісту розчинних і нерозчинних харчових волокон, токоферолів, каротиноїдів та інших біологічно активних сполук з антиоксидантними властивостями (флавоноїдів). Це сприятиме формуванню оздоровчих властивостей розроблених продуктів, зокрема, пребіотичних, антиоксидантних, нормаліза-ції холестеринового обміну, детоксикації організму від шкідливих впливів ксенобіотиків та ендотоксикантів, покращенню стану мікрофлори кишечника, сприятиме профілактиці дисбіотичних станів, метаболічного синдрому, атеросклерозу і серцево-судинних захворювань, тощо.

Розроблений асортимент вафель солоних без начинки «Крекіси рибні», хімічний склад та енергетична цінність якого наведено у табл. 8.

Таблиця 8 – Хімічний склад та енергетична цінність солоних вафельних виробів «Крекіси рибні» з добавками*, на 100 г

Показник	Контроль [4]	Асортимент снекових вафельних виробів «Крекіси рибні»							
		1	2	3	4	5	6	7	8
Білки, г	10,20	17,50	18,73	16,59	17,35	16,86	16,80	16,77	17,33
Жири, г	3,1	6,03	6,76	6,12	10,14	6,14	6,58	5,93	5,90
Вуглеводи, г	69,62	61,16	58,77	61,91	59,30	62,85	60,87	60,38	61,82
Харчові волокна, г	2,02	9,94	9,70	10,08	8,10	8,66	8,81	9,20	8,32
Мінеральні елементи:									
Кальцій, мг	27,26	146,28	185,41	124,48	110,63	121,83	124,21	127,97	123,58
Калій, мг	110,39	170,57	167,23	171,69	184,44	182,07	166,19	176,06	167,23
Фосфор, мг	89,88	125,00	138,86	120,85	139,51	120,92	122,42	120,09	129,61
Цинк, мкг	86,50	387,36	387,51	650,28	202,74	284,34	284,34	291,48	315,48
Вітаміни:									
Каротиноїди, мкг	-	-	-	4,0	10,5	13,0	3260,0	215,2	150,0
Вітамін А, мг	0,02	0,02	0,03	0,02	0,02	0,02	0,02	0,02	0,02
В1, мг	0,19	0,29	0,28	0,25	0,36	0,27	0,27	0,27	0,26
В2, мг	0,10	0,15	0,16	0,13	0,13	0,13	0,13	0,13	0,13
В12, мг	0,01	0,50	0,53	0,35	0,21	0,34	0,34	0,35	0,35
РР, мг	1,54	1,55	1,48	1,10	2,14	1,41	1,42	1,39	1,37
Е, мг	0,89	2,76	2,66	2,64	5,70	2,66	2,72	2,73	2,69
Енергетична цінність, ккал	348,86	357,54	361,59	364,17	398,52	367,66	362,16	359,56	357,20

Примітки: * вафельні вироби з рідким компонентом водою питною; ** умовні позначення асортиментних позицій: «Крекіси рибні зі спеціями» (1); «Крекіси рибні з цибулею та сиром» (2); «Крекіси рибні пшенично-житні з кмином» (3); «Крекіси рибні з соняшником та розмарином» (4); «Крекіси рибні з картоплею та кропом» (5); «Крекіси рибні з морквою зі спеціями» (6); «Крекіси рибні гострі з бурячком» (7); «Крекіси рибні гострі з томатом» (8).

Використання в якості рідкого компоненту вафельних виробів бульйону рибного з побічних продуктів переробки риби (голови, плавці, кістки, шкіра) та ламінарії (5%) дасть змогу збільшити у виробах вміст білкових речовин, незамінних амінокислот та мінеральних елементів, зокрема органічного йоду та селену, а також сприятиме розширенню напрямів створення ресурсозберігаючих технологій харчової продукції.

Висновки

Запропоноване співвідношення рецептурних інгредієнтів дозволяє отримати вафельні солоні снекові вироби з підвищеним вмістом повноцінних білків з покращеним амінокислотним складом, мінеральних елементів, зокрема кальцію та цинку, розчинних і нерозчинних харчових волокон, вітамінів групи В; з новими смаковими властивостями, покращеними якісними характеристиками, що придатні для споживання різними верствами населення як снековий продукт. Запропоноване рішення дає змогу більш раціонально використовувати вітчизняну дрібну рибну сировину, зокрема бичка азовського, маловживану у виробництві кулінарної і кондитерської продукції, а також розширює напрями кулінарного використання побічних продуктів рибного виробництва з високим вмістом біологічно цінних нутрієнтів.

Перелік використаних джерел

1. Вироби кондитерські борошняні для спеціального дієтичного споживання. Загальні технічні умови : ДСТУ 7346:2013. – [Чинний від 2014-01-01]. – Київ : Мінекономрозвитку України, 2014. – 12 с.

2. Вафли. Общие технические условия : ГОСТ 14031-2014. – [Введен в действий с 2016-01-01]. – Москва : Стандартинформ, 2015. – 12 с.

3. Macrae R. Sadler Encyclopaedia of Food Science, Food Technology and Nutrition / R. Macrae, R. Robinson, M. J. Sadler. – London : Academic Press, 1993. – 5365 p.

4. Смирнова М. К. Рецептуры на галеты, печенье и вафли / М. К. Смирнова, Г. Г. Абрамова. – Москва : Пищевая промышленность, 1969. – 553 с.

5. Сирохман І. В. Поліпшення споживних властивостей нових вафель/ І. В. Сирохман, І. В. Пахомова // Торгівля, комерція, підприємництво. – 2015. – Вип. 18. – С. 85-89.

6. Тарасенко І. В. Вплив безглютенового борошна на вафельні вироби та перебіг технологічних процесів / І. В. Тарасенко, В. В. Дорохович, С. А. Іванов // Продовольчі ресурси. Серія: Технічні науки. – 2014. – № 3. – С. 36-39.

7. Оболкіна В. Вміст рослинних БАД у кондитерських виробах / В. Оболкіна // Продовольча індустрія АПК. – № 1. – 2013. – С. 37-38.

8. Обсяги вилову риби за січень-червень 2014 р. [в Україні] // Державне агентство рибного господарства України : [сайт установи]. – Режим доступу: http://goo.gl/af9eG2. – Станом на 25.07.2014. – Назва з екрана.

9. Дадали В. А. Иммунопрофилактическое действие растительных стеролов и полисахаридов / В. А. Дадали // Донозология. – 2007. – № 1. – С. 70-75.

10. Ипатова Л. Г. Физиологические и технологические аспекты применения пищевых волокон / Л. Г. Ипатова // Пищевые ингредиенты: сырье и добавки. – 2004. – № 1. – С. 14-17.

11. Ипатова Л. Г. Пищевые волокна в продуктах питания / Л. Г. Ипатова [и др.] //Пищевая промышленность. – 2007. – № 5 – С. 8-10.

12. Погожева А. В. Пищевые волокна в лечебно-профилактическом питании / А. В. Погожева // Вопросы питания. – 1998. – № 1. – С. 39-43.

13. Витавская А. В. Ферменты, витамин С, пищевые волокна – путь к здоровью и долголетию / А. В. Витавская, К. С. Кулажанов, Д. Б. Баймуханова // Политика здорового питания в России : материалы VII Всероссийского конгресса. – М., 2003. – 598 с..

14. Крюкова Е. В. Исследование химического состава полбяной муки / Е. В. Крюкова, Н. В. Лейберова, Е.И. Лихачева // Вестник Южно-Уральского государственного университета. Серия: Пищевые и биотехнологии. – 2014. – Том 2. – №2 – С. 75-80.

© Д. В. Федорова

New salty waffle products "Fish Krekis" with fish & plant semifinished products

Fedorova Dina

Kyiv National University of Trade and Economics, Associate Professor of Hotel and Restaurant Business Department, PhD in Technical Sciences, Associate Professor, Ukraine

Abstract. The study examines the directions of expansion of the range of wafer snack products of high nutritional value by using fish & plant semifinished products. The study scientifically grounds the benefits of using the new fish & plant semifinished products in manufacturing waffle salty snack products. The data provided in the article prove that the use of the fish & plant semifinished products & herbal ingredients enable a range of the new wafer snack products «Fish krekis» with high content of proteins, organic calcium, fiber and vitamins, with improved consumer properties, as well as more efficient use of Ukrainian raw fish materials.

Keywords: salty waffle products, Azov goby, fish & plant semifinished products, fish & plant flour, amino acid composition, biological value and mineral composition.

© D. Fedorova

Разработка и апробации методики комплексной оценки уровня качества флексопечати экструзионной упаковки

Манаков Владимир Павлович

Харьковский национальный университет радиоэлектроники, заведующий аспирантурой, кандидат технических наук, профессор, Украина

Чеботарева Ирина Борисовна

Харьковский национальный университет радиоэлектроники, доцент кафедры медиасистем и технологий, Украина

Чеботарев Руслан Игоревич

Харьковский национальный университет радиоэлектроники, аспирант кафедры медиасистем и технологий, Украина

Муравьева Алена Валерьевна

Харьковский национальный университет радиоэлектроники, магистр кафедры медиасистем и технологий, Украина

Аннотация. В работе рассматриваются вопросы контроля качества тубной упаковки. Для определения уровня качества упаковки, отпечатанной флексографским способом, применяется комплексный метод, который позволяет выделить наиболее значимые параметры, влияющие на качество печати. Основными единичными показателями являются: растискивание, неприводка, изменение общего контраста, отклонение по цветам. Для определения коэффициентов весомости единичных показателей используется экспертный метод, основанный на опросе работников полиграфических предприятий, которые являются профессионалами в области печати упаковки и этикетки флексографским способом. Комплексная оценка качества печати позволяет связать визуальную оценку, инструментальную оценку и физические показатели качества тубной упаковки.

Ключевые слова: уровень качества, единичные показатели, коэффициенты весомости, экспертный метод, тубная упаковка, флексопечать.

Введение

В последние годы в нашей стране этикеточно-упаковочная отрасль занимает важное место на рынке полиграфии, существует множество типографий, которые занимаются именно разработкой и печатью упаковок. Без упаковки невозможно представить производство продуктов питания, продуктов косметической отрасли, экспорта товаров т.п. Также как и этикетка, упаковка является неотъемлемым атрибутом множества товаров.

Современный рынок требует от производителей профессионально упакованной, конкурентоспособной продукции. Упаковка и этикетка давно

превратились в экономическую категорию, которая объединяет специалистов и предпринимателей многих отраслей производства.

Существует множество видов упаковки, но одним из самых интересных является – тубная упаковка. Туба – потребительская упаковка, которая позволяет надежно защитить продукцию от внешних воздействий, полностью автоматизировать процесс упаковывания.

С момента своего появления на рынке, полимерная упаковка завоевала признание потребителей и популярность у производителей различных товаров. На данный момент тюбик является единственно возможной упаковкой для зубной пасты, кремов и бальзамов. Незаменимы тубы и при производстве пищевых продуктов – майонез, горчица или джемы в тюбике прекрасно сохраняют свои вкусовые качества. Гибкая упаковка в виде тубы удобна и практична, способна придать продукции прекрасный внешний вид.

В качестве объекта исследования выбрано предприятие ООО «Тубный завод» (г. Харьков). Это крупнейшее предприятие Украины по производству тубной упаковки. Развитие технологии и качество продукции всегда были приоритетной задачей для руководства предприятия. Особое внимание на заводе уделяется процессу контроля качества продукции с момента поступления на предприятие основного сырья и материалов до отгрузки потребителю, включая контроль качества в процессе производства [1].

С 2000 г. предприятие было сертифицировано по системе Международного стандарта обеспечения качества ISO 9001:2000. Контроль качества выпускаемой продукции осуществляется квалифицированным ОТК на каждом этапе: при производстве комплектующих, при печати, при упаковке, что позволяет сохранить стабильно хорошее качество в процессе производства. Лаборатория по проверке качества оснащена современным оборудованием.

В соответствии с «Руководством по качеству» на предприятии разработаны и используются методики «Разработка и допечатная подготовка оригинал-макета», «Корректирующие и предупреждающие действия», «Мониторинг процесса производства и контроль готовой продукции», «Управление контрольным и измерительным оборудованием», а также нормативная документация по методам контроля. Что позволяет добиться значительных результатов по качеству готовой продукции и признания на международном рынке упаковки.

Несмотря на это проблема контроля качества флексопечати на данном предприятии достаточно актуальна. Для повышения эффективности контроля качества печати тубной упаковки было принято решение разработать такой комплексный показатель качества, который будет учитывать основные параметры, влияющие на качество печати. Целью данной работы является разработка и апробации методики комплексной оценки уровня качества флексопечати экструзионной упаковки на предприятии «Тубный завод».

www.pathofscience.org
ISSN 2413-9009

Результаты исследования

Комплексная оценка качества подразумевает не только рассмотрение объекта с системной точки зрения, а также и прослеживание взаимосвязей между стадиями процесса и участниками производственного цикла.

Показатель качества продукции – это количественная характеристика одного или нескольких свойств продукции, которые характеризируют ее качество в определенных условиях создания, использования или применения [2].

Для определения показателей качества продукции и ее уровня разработано множество методов [3-5]. Действующей в Украине нормативной базой предусмотрены такие методы оценки уровня качества продукции: дифференциальный; измерительный или инструментальный; экспертный; органолептический; комплексный; социологический.

Уровень качества флекоспечати экструзионной упаковки определяется комплексным методом. Для расчета комплексного показателя качества изготавливаемой продукции, необходимо определить ряд показателей, которые влияют на качество продукции на всех этапах её производства. Для каждого технологического процесса в первую очередь определяют те параметры, изменение которых значимо и заметно в процессе производства [6].

Разрабатывая методику комплексной оценки качества флексографской печати для экструзионной тубной упаковки, необходимо следовать основным правилам теоретической квалиметрии.

Для решения задачи оценки качества тубной упаковки в общем виде нужно найти количественные оценки, которые наилучшим образом соответствуют субъективным.

Такие оценки можно получить в несколько этапов [7]:

- выбирается способ печати;
- выбирается оборудование;
- определяются параметры оценки качества напечатанной продукции;
- подготавливается представительный набор изображений, на котором выполняются оценки качества;
- выводятся оттиски с выбранных ранее устройств;
- назначаются эталонные значения;
- осуществляется количественный анализ качества оттисков различными методами, в результате чего получают оценки качества печати для каждого метода оценивания;
- выполняется субъективный анализ оттисков наблюдателями-экспертами (оценки разных экспертов для одного и того же оттиска усредняются);
- сравниваются оценки оттисков, полученные количественными и субъективными методами, и выясняется, какой из количественных методов наиболее точно характеризует качество напечатанной продукции.

Так как в нашем случае много фиксированных факторов, то некоторые этапы можно опустить (например, выбор способа печати и оборудования). На данном производстве используется только одна печатная машина для печати цилиндрических туб Servotube 137, выпускаемую компанией «Омсо» (Omso).

Для количественной оценки необходимо определить основные параметры, которые влияют на качество печати, они и являются единичными показателями качества, которые могут быть количественно определены в процессе печати.

Определение этих параметров выполнялось в следующей последовательности.

На первом этапе проанализировав все дефекты, возникающие в процессе флексографской печати, пришли к выводу, что все они связаны с группами следующих дефектов: растискивание, неприводка, изменение общего контраста и отклонение по цвету. Так наличие такого дефекта как неприводка может привести к нарушению баланса по серому, несоответствию нормам оптической плотности, муару. Растискивание связано с нарушение баланса по серому, проскальзованием, неправильным краскопереносом, муаром, разнооттеночностью, смазыванием, затеканием краской выворотки, непропечаткой мелких элементов, затеканием краской растровых элементов, непропечаткой по всему диапазону градаций, малоконтрастным изображением, неравномерностью наката краской. Изменение общего контраста связано с несоответствием нормам оптической плотности, непропечаткой мелких элементов, затеканием краской растровых элементов, малоконтрастным изображением, неравномерностью наката краски, пятнистостью плашки .

На втором этапе проанализировали влияния основных режимных факторов печатного процесса на возникновение дефектов флексографской печати и пришли к выводу, что на неприводку влияет точность монтажа печатной формы на формный цилиндр, скорость печати; на растискивание — вязкость печатной краски, линиатура и краскоемкость анилоксового вала, настройка давления в печатной паре и между анилоксовым валом и печатной формой, жесткость монтажной ленты; потери общего контраста происходит из-за недостаточной или избыточной вязкости печатной краски, неправильно выбранной линиатуры и краскоемкости анилоксового вала, настройки давления в печатной паре и между анилоксовым валом и печатной формой [8].

Основными показателями являются:

1. Растискивание – процент прироста относительной площади растрового элемента.

2. Неприводка (несовмещение красок) – микрометры, относительно черной краски.

3. Изменение общего контраста, выраженное изменением оптической плотности.

4. Отклонение по цветам (величина цветового различия) – расхождение между исходными Lab координатами цвета и полученными при печати.

Эталонные (базовые) и граничные значения этих параметров были определены, исходя их требований нормативной документации (отраслевые стандарты и технические задания на тубную продукцию) [9, 10].

Базовые значения данных параметров представлены в таблице 1.

Таблица 1 – Базовые и граничные значения единичных показателей

№	Показатель качества печати упаковки	Значение базового единичного показателя	Граничное значение показателя	
			минимум	максимум
1.	Растискивание, %	30	–	35
2.	Несовмещение красок, мм	0,15	–	0,2
3.	Изменение контраста	0,12	0,15	–
4.	Отклонение по цветам	4	–	5

Следующим этапом является формирование комплексного показателя качества печати. Комплексный показатель является функцией от единичных показателей качества продукции с заданными весовыми коэффициентам [2].

Для данной задачи было принято решение использовать упрощенную схема комплексного анализа. Для этого определены следующие исходные данные для эксперимента:

- вид продукции – туба экструзионная;
- способ печати – флексографский;
- максимальная длинна тубы – 180 мм;
- максимальный диаметр – 50 мм;
- цвет пластика – белый.

Исходные данные для проектирования продукции оформляются в виде согласования художественно-конструкторского решения тубы полиэтиленовой.

С целью определения коэффициентов весомости показателей качества, а также дальнейшего проведения оценки качества печати тубной упаковки рекомендуется проведение экспертного опроса.

Выбор членов экспертной группы. Основная задача при выборе членов экспертной группы заключается в привлечении специалистов отрасли, способных максимально точно решить поставленную задачу. В данном случае – определение значений ненормированных коэффициентов весомости показателей качества упаковочно-этикеточной продукции, напечатанной флексографским способом. Проблема подбора экспертов является одной из наиболее сложных в теории экспертных оценок, т.к. необходимо наличие знаний как теоретических так и практических в отрасли полиграфии, а именно флексографской печати на упаковочной продукции. Количество экспертов в комиссии влияет на точность и надежность ее результатов. Преимущественно количество экспертов принимают 7 (реже – 11, 13) [11]. С учетом перечис-

ленных задач и в соответствии с описанными рекомендациями были определены семь экспертов:

эксперт 1 – технолог (флексопечать) ;

эксперт 2 – инеженер по допечатной подготовке (флексопечать);

эксперт 3 – инеженер по качеству (флексопечать);

эксперт 4 – директор предприятия (флексопечать);

эксперт 5 – главный инженер (флексопечать);

эксперт 6 – печатник (флексопечать);

эксперт 7 – инженер-технолог (изготовление флексоформ).

Основными критериями при выборе экспертов являются:

- формальные показатели (должность, стаж работы в отрасли и пр.);

- успешность участия в предыдущих экспертизах (четкое понимание поставленных задач, адекватная оценка и пр.);

- знакомство эксперта с другими членами группы (доверие к результатам других экспертов и личная ответственность перед другими участниками).

В случае оценки качества упаковочной продукции, напечатанной флескографским способом, целесообразно изучить мнение специалистов, которые непосредственно связаны с производством упаковки и хорошо владеют вопросами оценки и контроля качества полиграфической продукции.

Данные эксперты выбраны на исследуемом предприятии, на предприятии, которое занимается изготовление фотополимерных форм флексопечати, а также на предприятих, которые занимаются изготовлением упаковки с использованием флекопечати.

Определение коэффициентов весомости экспертным методом. Экспертный метод основывается на усредненной оценке параметров качества группой специалистов – экспертов.

В квалиметрии экспертный метод определения показателей качества продукции, как правило, используют для установки коэффициентов весомости определенных единичных показателей.

Каждый эксперт при решении любой задачи имеет право давать только одно значение результата исследования, которое в соответствии с правилами метрологии является случайной величиной. Считается целесообразной четырехступенчатая процедура получения оценок: организация опросов; проведение опросов; обработки результатов опросов и получения оценок; анализ результатов.

Существует шесть основных методов опросов экспертов [12]: метод преимущества; метод ранга; первый метод попарного сравнения; второй метод попарного сравнения; метод полного попарного сравнения; метод последовательных сравнений.

В данном эксперименте отдалось предпочтение методу ранга. Эксперт должен оценить важность каждого свойства по шкале относительной значимости в диапазоне от 0,1 до 1 в зависимости от важности данного показателя.

www.pathofscience.org
ISSN 2413-9009

Пусть r – количество экспертов ($r = 7$), n – количество выбранных показателей качества или свойств тубы ($n = 4$). Тогда обязательно должно выполняться следующее условие (1):

$$\sum_{j=1}^{n} a_{ij} = 1, \quad (1)$$

где a_{ij} – оценка j-го свойства i-м экспертом, $i = \overline{1, r}$.

Результаты опроса экспертов представлены в табл. 2.

Таблица 2 – Результаты опроса экспертов

Эксперты	Показатели			
	Изменение контраста	Растискивание	Несовмещение красок	Отклонение по цветам
Эксперт 1	0,1	0,4	0,2	0,3
Эксперт 2	0,2	0,3	0,2	0,3
Эксперт 3	0,3	0,3	0,1	0,3
Эксперт 4	0,1	0,3	0,3	0,3
Эксперт 5	0,1	0,4	0,4	0,1
Эксперт 6	0,2	0,3	0,2	0,3
Эксперт 7	0,2	0,3	0,3	0,2
Средняя оценка	0,17	0,33	0,24	0,26

В процессе отбора экспертов значительное внимание уделяют согласованию их решений, характеризуется смещенной или несмещенной оценкой дисперсии отсчета результатов. Для этого при формировании экспертной группы (комиссии) проводят контрольные измерения с последующей обработкой их результатов. Часто для этого используют не один, а несколько объектов исследований, которые в зависимости от их значимости расставляют по шкале порядка, то есть определяют их ранг. Такое измерение часто называют ранжированием, а по мере согласования решений группы экспертов, принимают так называемый коэффициент конкордации (согласованности), который определяется по формуле (2):

$$K_w = \frac{12 \times S}{r^2\left(n^3 - n\right)}, \quad (2)$$

где S – сумма квадратов отклонений суммы рангов каждого объекта экспертизы от среднего арифметического рангов;

r – количество экспертов;

n – количество объектов экспертизы.

Коэффициент конкордации может иметь значения от нуля до единицы (для полного согласования). При $K_w = 1$ – полная согласованность, при $K_w = 0$ – согласованность отсутствует, при $K_w > 0{,}7$ – хорошая.

Согласованность по отдельным показателям определяется с помощью коэффициента вариации (3):

$$K_b = \frac{\sigma_j}{\overline{a_j}}, \quad (3)$$

где $\sigma_j = \sqrt{\frac{S}{n}}$ – среднеквадратическое отклонение коэффициента весомости i-го показателя качества;

$\overline{a_j}$ – среднее значение коэффициента весомости j-го показателя качества.

При этом если:

$K_b < 0{,}1$ – согласованность высокая;

$K_b = 0{,}11 \ldots 0{,}15$ – согласованность превышает среднюю;

$K_b = 0{,}16 \ldots 0{,}25$ – согласованность средняя;

$K_b = 0{,}26 \ldots 0{,}35$ – согласованность ниже средней;

$K_b > 0{,}35$ – согласованность низкая.

В случае если согласованность ниже средней, проводится дополнительный тур опроса. Причиной низкой согласованности может быть нечеткая постановка задачи, недостаточная информированность экспертов, механические ошибки и т.д.

Для принятия решения о продолжении опроса или использовании полученных весовых коэффициентов для дальнейшего расчета комплексного показателя по формуле (2) был определен коэффициент конкордации, т.е. была оценена согласованность мнений экспертов.

Во избежание проведения трудоемкого и длительного расчета в данной работе использовали возможности программы MS Excel для оптимизации экспериментальных расчетов.

Предложенные расчетные формы можно в дальнейшем использовать и на производстве для оперативного расчета комплексного показателя качества печати тубной упаковки. Print Screen расчета коэффициента конкордации, выполненного в MS Excel, представлен на рис. 1.

Таким образом, мы получаем подтверждение, что мнения экспертов согласованы.

На следующем этапе для определения согласованности по отдельным показателям необходимо оценить коэффициент вариации для каждого из них. Результаты расчета для каждого показателя представлены на рис. 2.

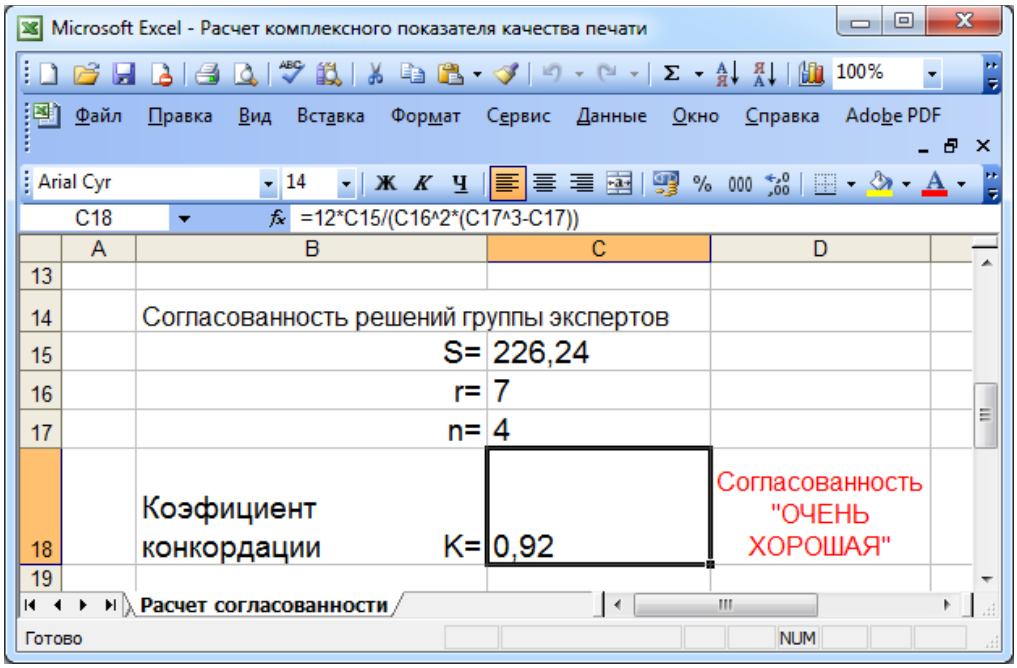

Рисунок 1 – Print Screen расчета коэффициента конкордации в MS Excel

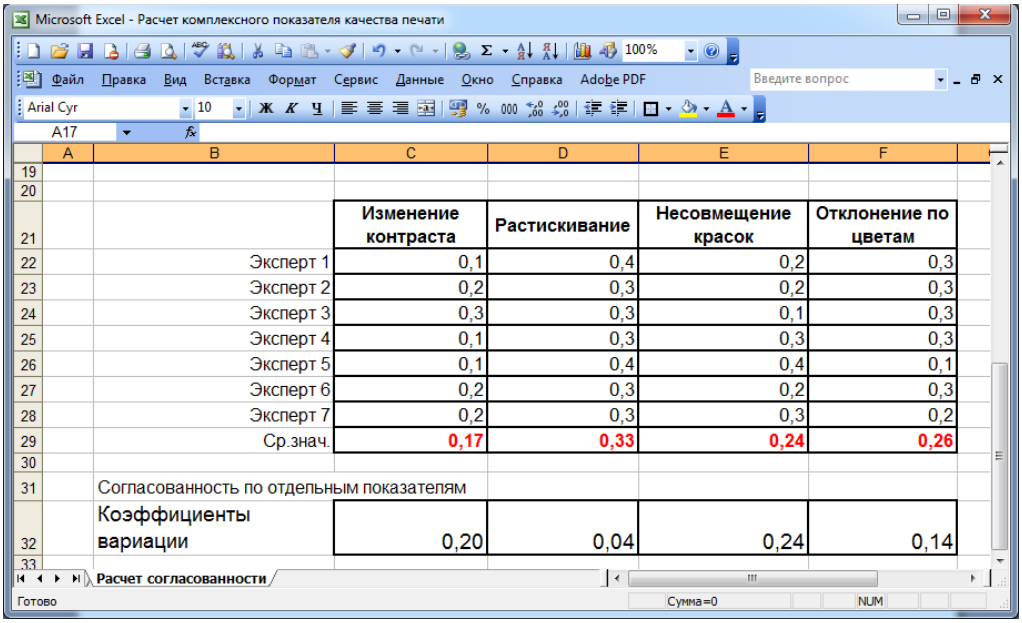

Рисунок 2 – Print Screen расчета коэффициентов вариации в MS Excel

Как видно из рис. 2, самая высокая согласованность мнений членов экспертной группы по показателю «Растискивание», по показателю «Отклонение по цветам» – согласованность превышает среднюю, и по остальным показателям согласованность средняя.

На основании полученных данных принимаем решение о том, что экспертный опрос состоялся, и в проведении второго тура голосования необходимости нет.

Следовательно, определенные весовые коэффициенты будем в дальнейшем использовать для формирования и расчета комплексного показателя качества печати. Проанализируем значения полученных коэффициентов весомости. Для этого разместим показатели свойств в порядке убывания значений (табл. 3).

Таблица 3 – Значения коэффициентов весомости исследуемых показателей (в порядке убывания значений)

Показатель	Коэффициент весомости
Растискивание	0,33
Отклонение по цветам	0,26
Несовмещение красок	0,24
Изменение контраста	0,17

Очевидно, что для выбранной группы экспертов соблюдение необходимого растискивания – основное требование к качеству флексопечати. Это во многом объясняется спецификой флекопечати (гибкие формы, невпитывающий материал) и необходимостью жесткого выполнения всех технологических режимов. Вторым по значимости показателем является правильное воспроизведение цветов, т.к. это напрямую влияет на качество готовой продукции и мнение заказчика о производителе упаковки.

При печати тубной упаковки, несмотря на незначительное ослабление требований к несовмещению красок (0,2 мм для туб и 0,1 для пленок), все же этот параметр, по мнению экспертов, тоже очень важный.

Меньше внимания при оценке качества, по мнению членов экспертной группы, стоит уделять контрасту изображения, т.к. при правильном технологическом процессе (правильный выбор красок, лаков и пр.), изображение и так получается насыщенным и контрастным. Таким образом, с использованием метода экспертного опроса были получены коэффициенты весомости показателей.

Формирование и расчет комплексного показателя качества печати тубной упаковки. Для расчета комплексного показателя используются значения коэффициентов весомостей, которые при упрощенном методе были рассчитаны экспертным путем.

Поскольку задача данного исследования лежит не в области квалиметрического анализа, а скорее в сфере технологических нововведений, касающихся острой проблемы оценки качества флексопечати для тубной упаковки, то упрощенная схема комплексного анализа вполне допустима.

Комплексная оценка качества печати связывает визуальную оценку, инструментальную оценку и физические показатели качества оттиска, полученного с помощью флексопечати.

Методика расчета комплексного показателя флексопечати тубной упаковки следующая.

1-й этап. Расчет единичных показателей качества. Расчет единичных показателей качества в относительных нормированных единицах осуществляют по формулам (4)-(5):

- для желательного показателя:

$$q_i = \frac{P_i}{P_i^{баз}}, \quad (4)$$

- для нежелательного показателя:

$$q_i = \frac{P_i^{баз}}{P_i}, \quad (5)$$

где q_i – относительный *i-й* единичный показатель качества печати;

P_i – абсолютное значение *i-го* единичного показателя качества печати;

$P_i^{баз}$ – абсолютное значение *i-го* базового единичного показателя [12].

При выборе формулы учитывают следующее. Если рост численного значения показателя качества P_i оказывает содействие улучшению качества продукции, то такой показатель называют желательным, для расчетов относительного показателя используют формулу (4). Если с ростом численного значения P_i качество продукции снижается, то такой показатель называют нежелательным, и используют формулу (5).

2-й этап. Расчет комплексного показателей качества флексопечати тубной упаковки проводят по формуле (6):

$$Q = \sum_{i=1}^{n} q_i \times a_i, \quad (6)$$

где Q – комплексный показатель качества;

a_i – коэффициент весомости i-го единичного показателя;

n – количество единичных показателей качества ($n = 4$) [12].

При расчете комплексного показателя необходимо выполнять проверку на граничные значения – не выходят ли заданные абсолютные значения единичных показателей за допустимые границы. Если выходят – качество упаковки считается неудовлетворительным и комплексный показатель качества также равняется 0.

За допустимое значение растискивания была принято 35%; допустимое максимальное изменение оптической плотности – 0,15; допустимое несовмещение красок ± 0,2 мм; максимальная величина цветового различия – 5 [9, 10].

www.pathofscience.org
ISSN 2413-9009

Полученную обобщенную оценку качества тубной упаковки (комплексный показатель качества печати) можно отнести к одной из следующих категорий качества:

$Q_{печ} \geq 1{,}0$ – отлично;

$0{,}9 \leq Q_{печ} < 1{,}0$ – хорошо;

$0{,}8 \leq Q_{печ} < 0{,}9$ – удовлетворительно;

$0 \leq Q_{печ} < 0{,}8$ – неудовлетворительно.

Первые две категории определяют, что произведенная продукция удовлетворяет всем технологическим требованиям производства. Удовлетворительная продукция также поступает заказчику, но ее некоторые показатели качества имеют граничные значения. Продукция с неудовлетворительной оценкой идет в брак.

Пример расчета в MS Excel комплексного показателя качества печати для контрольного образца представлен на рис. 3.

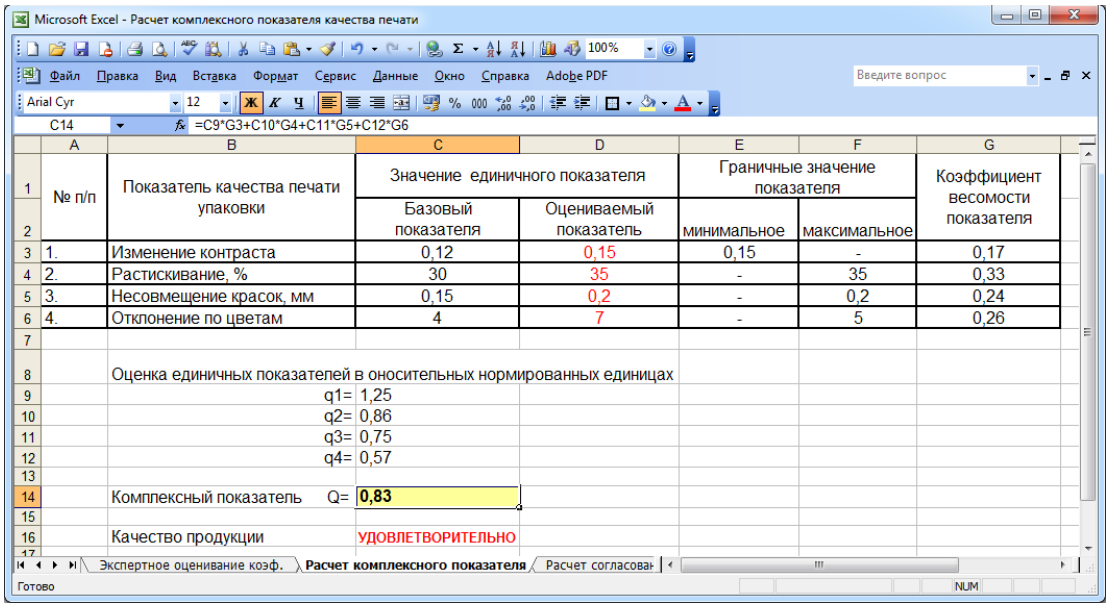

Рисунок 3 – Print Screen расчета комплексного показателя качества печати экструзионной упаковки в MS Excel

Выводы

Для определения уровня качества упаковки, отпечатанной флексографским способом было решено применить комплексный метод, который позволяет выделить наиболее значимые параметры, влияющие на качество печати – единичные показатели качества. Для определения коэффициентов весомости этих единичных показателей используется экспертный метод, основанный на опросе работников полиграфических предприятий, которые являются профессионалами в области печати упаковки и этикетки флексографским способом.

Для определения данных параметров были рассмотрены все дефекты, возникающих в процессе флексопечати, и проанализировано влияние основных технологических факторов печатного процесса на возникновение дефектов. Затем была проанализирована статистика брака и причины его возникновения при печати экструзионной тубной упаковки и затем выделены основные единичные показатели качества, которые могут быть количественно определены в процессе печати.

Контроль данного вида продукции выполнялся только визуальными методами. Комплексная оценка качества печати связывает визуальную оценку, инструментальную оценку и физические показатели качества оттиска, полученного с помощью флексопечати.

Один из самых распространенных методов инструментального контроля – денситометрический. Он проводится с помощью денситометров, спектрофотометров и спектроденситометров. Поэтому выделены четыре основных параметра, которые можно контролировать инструментальными методами в процессе печати (растискивание, отклонение по цветам, несовмещение красок, изменение контраста). И на основании полученных данных в автоматизированном режиме проводить оценку уровня качества с помощью разработанного комплексного показателя. Процедура расчета комплексного показателя реализована в MS Excell.

В дальнейшем можно доработать данную процедуру для обработки потока измеренных данных в автоматическом режиме.

Использование комплексного показателя качества на производстве позволит автоматизировать процесс принятия решения об уровне качества продукции. Это упростит операцию контроля качества, устранит ошибки визуального контроля и в целом ускорит процесс производства продукции.

Перечень использованных источников

1. Манаков В. П. Проблема стандартизации и контроля качества печати флексоупаковки / В. П. Манаков, Р. И. Чеботарев, А. В. Муравьёва // Информатика, математическое моделирование, экономика : V Международная науч.-прак. конф. – Смоленск : Смоленский филиал российского университета кооперации, 2015. – С. 29-34.

2. Ребрин Ю. И. Управление качеством : учеб. пособие / Ю. И. Ребрин. – Таганрог : Изд-во ТРТУ, 2004. – 226 с.

3. Методика оценки уровня качества продукции с помощью комплексных показателей и индексов / [Гос. ком. СССР по стандартам ; Всесоюзный науч.-иссл. ин-т стандартизации]. – Москва : Издательство стандартов, 1974. – 72 с.

4. Методические указания по оценке эстетических показателей качества промышленной продукции / [Гос. ком. СССР по стандартам ; Всесоюзный науч.-иссл. ин-т технической эстетики ; Всесоюзный науч.-иссл. ин-т стандартизации]. – Москва : Издательство Стандартов, 1975. – 80 с.

5. Гнеденко Б. В. Математика и контроль качества продукции / Б. В. Гнеденко. – Москва : Знание, 1978. – 64 с.

6. Гавенко С. Ф. Оцінка якості поліграфічної продукції : навч. посіб. / С. Ф. Гавенко, О. В. Мельников. – Львів : Афіша, 2000. – 120 с.

7. Практикум з оцінки якості поліграфічної продукції / С. Ф. Гавенко [та ін.]. – Львів : Афіша, 2001. – 64 с.

8. Оценивание качества флексопечати экструзионной упаковки / В. П. Манаков [и др.] // 18-й Международный молодежный форум «Радиоэлектроника и молодежь в XXI веке». – 2015. – С. 384-385.

9. FIRST (Flexographic Image Reproduction Specification and Tolerances) – Воспроизведение изображения флексографским способом: допуски и спецификации / пер. с англ. – Киев : Украинская Флексографская Техническая Ассоциация, 2002. – 172 с.

10. Синяк М. Стандартизация для флексо – возможно ли это? / М.Синяк // КомпьюАрт. – 2013. – № 12. – С. 46-48.

11. Гордєєв А. С. Статистичний контроль якості друкарськоі продукції : навч. посіб. / А. С. Гордєєв. – Харків : УІПА, 2011. – 134 с.

12. Ткаченко В. П. Основи метрології, стандартизації та управління якістю : навч. посіб. / В. П. Ткаченко, Л. І. Цимбал. – Харків : ХНУРЕ, 2005. – 190 с.

© В. П. Манаков, И. Б. Чеботарева,
Р. И. Чеботарев, А. В. Муравьева

Development and approbation methods of complex estimation of flexo extrusion packaging quality

Manakov Volodymyr

Kharkiv National University of Radio Electronics, Head of Post-Graduate Study Department, PhD in Technical Science, Professor, Ukraine

Chebotareva Iryna

Kharkiv National University of Radio Electronics, Associate Professor of Department of Media Systems and Technologies, Ukraine

Chebotarev Ryslan

Kharkiv National University of Radio Electronics, Postgraduate student of Department of Media Systems and Technologies, Ukraine

Muraviova Olena

Kharkiv National University of Radio Electronics, Master's Degree student of Department of Media Systems and Technologies, Ukraine

Abstract. The article considers the issues of quality control of tube packing. For determination of the quality level of the packing, printed by flexographic printing a complex method is used. This method allows to identify the most significant parameters, which influence the printing quality. The basic unit parameters are: dot gain, misalignment of colors, changing the overall contrast, deviation by color. Expert method, based on the survey of employees of printing companies who are professionals in the field of packaging and label flexographic printing, is used for determination of the weighting coefficients of quality indicators. Complex evaluation of printing quality allows to connect visual evaluation, instrumental, and physical indicators of tube packing quality.

Keywords: level of quality, unit indicators, weighting coefficients, expert method, tube packaging, flexographic printing.

© V. Manakov, I. Chebotareva,
R. Chebotarev, O. Muraviova

Формування коронного прийому змагальної діяльності дзюдоїста-ветерана

Пакулін Сергій Леонідович

Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України», відділ соціоекологічних проблем сталого розвитку, доктор економічних наук, Україна

Камаєв Олег Іванович

Харківська державна академія фізичної культури, професор кафедри зимових видів спорту, велоспорту та туризму, доктор наук з фізичного виховання та спорту, професор, Україна

Анотація. Дослідження присвячене обґрунтуванню алгоритму формування коронного прийому змагальної діяльності дзюдоїста-ветерана, кожного з його етапів. Цілеспрямоване формування арсеналу індивідуальних технічних дій у дзюдоїстів-ветеранів з використанням пропонованого алгоритму (7 етапів) реалізується на основі виявлення, наступного поглибленого освоєння і вдосконалення коронних прийомів.

Ключові слова: дзюдо, дзюдоїст-ветеран, змагальна діяльність, оптимальний («коронний») прийом**.**

Вступ

Змагальна діяльність дзюдоїста-ветерана є результатом усієї тієї роботи, яку виконали спортсмен і тренер в підготовчий період. При цьому успішність змагальної діяльності дзюдоїста-ветерана багато в чому залежить від правильності побудови процесу індивідуальної технічної підготовки спортсмена на усіх етапах його багаторічного навчально-тренувального процесу. Від процесу формування коронного прийому тісно залежить ефективність змагальної діяльності дзюдоїста-ветерана. Цей постулат визначив вибір тематики проведеного нами дослідження.

Відомі учені в області спорту Г. М. Арзютов [1-3], С. С. Єрмаков [4], Г. П. Пархомович [5], М. О. Федяєв [6], Г. С. Туманян [7], Ю. О. Шуліка [8] вважають, що фізична, психічна підготовка борців проявляється в їх технічних діях, від міри, вдосконалення яких залежить успіх спортсменів в змаганнях. Поліпшити якість і підвищити ефективність технічних дій дзюдоїстів-ветеранів можна, якщо використовувати в їх підготовці алгоритм процесу формування коронного прийому змагальної діяльності.

Мета проведеного нами дослідження – обґрунтувати алгоритм процесу формування коронного прийому змагальної діяльності дзюдоїста-ветерана.

Завдання дослідження : обґрунтувати кожний з семи етапів алгоритму процесу формування коронного прийому змагальної діяльності дзюдоїста-ветерана.

Для вирішення поставлених завдань були використані такі методи: 1) теоретичний аналіз і узагальнення цих науково-методичних літературних

джерел, пошук і використання інформації мережі Internet; 2) педагогічні спостереження, опитування (бесіда з тренерами і дзюдоїстами-ветеранами, анкетування); 3) аналіз відеоматеріалів і змагальної діяльності ветеранів-дзюдоїстів; 4) метод тестів; 5) метод експертних оцінок; 6) педагогічний експеримент; 7) кореляційно-регресійний аналіз і інші методи математичної статистики; 8) хронометрування; 9) моделювання.

Результати дослідження

Сучасний рівень розвитку спортивної боротьби такий, що тільки комбінаційний стиль ведення поєдинку, заснований на широкому використанні складних техніко-тактичних дій (СТТД), може привести до успіху. Перемоги за рахунок одного – двох, нехай доведених до вищого рівня майстерності, коронних прийомів можливі, але не гарантують стабільних результатів, особливо при зустрічі рівних висококваліфікованих дзюдоїстів.

Під спортивною тактикою нами розуміються способи об'єднання і реалізації рухових дій, що забезпечують ефективну змагальну діяльність, що призводить до досягнення поставленої мети у кожному конкретному випадку. Рівень тактичної підготовленості спортсменів залежить від оволодіння ними засобами спортивної тактики (технічними прийомами і способами їх виконання), її видами (наступальною, оборонною, контратакуючою). У структурі тактичної підготовленості слід виділити такі поняття, як тактичні знання, уміння, навички. Тактичні знання є сукупністю уявлень про засоби, види і форми спортивної тактики і особливості їх застосування в тренувальній і змагальній діяльності. Тактичні уміння – форма прояву свідомості спортсмена, що відбивають його дії на основі тактичних знань. Можуть бути виділені уміння розгадувати задуми суперника, передбачати хід розвитку боротьби змагання, видозмінювати власну тактику.

Тактичні навички – це завчені тактичні дії, комбінації технічних дій в конкретній ситуації. Тактичне мислення – це мислення спортсмена в процесі спортивної діяльності в умовах дефіциту часу і психічної напруги, безпосередньо спрямоване на рішення конкретних тактичних завдань. Виходячи з вище переліченого, ми повинні розглянути ці положення стосовно ветерансько-го спорту. Ветерани-дзюдоїсти, що продовжують активну тренувальну і змагальну діяльність, як правило, досконало володіють сучасними засобами, формами і видами тактики боротьби дзюдо. Відповідність власної тактики рівню розвитку боротьби, відповідність власного тактичного плану особливостям конкретного змагання і забезпечення взаємозв'язку тактики з рівнем досконалості інших сторін підготовленості – технічною, психологічною, фізичною, – усе це входить в індивідуальну передзмагальну підготовку атлета.

Вдосконалення змагальної діяльності борців має бути спрямоване, в першу чергу, на:

- вдосконалення умінь нав'язувати свою манеру (стиль) ведення поєдинку;

- наполегливу реалізацію свого тактичного плану;

- розпізнавання манери (стилю) ведення поєдинку суперника, його сильних і слабких сторін;

- протиставлення суперникові свого тактичного плану, спрямованого на нейтралізацію його сильних і використання слабких сторін;

- формування тактичного арсеналу, в максимальній мірі адекватного стилю змагальної діяльності спортсмена.

Необхідно відмітити, що найбільш виразно індивідуальна своєрідність, стиль спортивної діяльності проявляються в реальних умовах відповідальних змагань. При цьому формування індивідуального стилю змагальної діяльності, що не відповідає типологічним властивостям нервової системи спортсменів, чинить негативний вплив на зростання їх майстерності, виконання ними кваліфікаційних нормативів.

Таким чином, індивідуальний стиль діяльності багато в чому визначається типологічними властивостями нервової системи спортсменів. Стиль ведення боротьби дзюдоїстів-ветеранів з різною врaженістю сили нервових процесів має свої специфічні характеристики, які, проте, не слід розглядати з позицій так званого оцінного підходу, згідно з яким один з полюсів якої-небудь властивості розглядається як позитивний, інший – як негативний. Кожному стилю змагальної діяльності дзюдоїста-ветерана відповідає конкретний набір техніко-тактичних дій і певне співвідношення провідних і відстаючих фізичних якостей.

Слід зазначити, що не стільки тип вищої нервової діяльності або якийсь конкретний стиль визначає можливість досягнення високих результатів, скільки формування стилю змагальної діяльності, що найбільшою мірою відповідає індивідуальним особливостям дзюдоїста-ветерана. Доказом цьому служать численні приклади змагань дзюдоїстів-ветеранів самого вищого рівня (чемпіонати країни, Європи і світу).

Для вивчення проблеми формування і прояву індивідуального стилю діяльності в спортивних єдиноборствах необхідно досліджувати:

- психофізіологічні властивості спортсмена як передумови розвитку спеціальних здібностей і біологічного «ядра» індивідуального стилю діяльності;

- спеціальні здібності спортсменів, які проявляються у високому рівні розвитку референтних (значущих) фізичних і психічних якостей;

- тактичну діяльність спортсмена, що проявляється у своєрідному стилі рішення оперативних завдань і манері (стилі) змагальної діяльності. При цьому необхідно виявити структурні особливості і механізми індивідуального стилю діяльності, а також чинники його формування. Способи тактичної підготовки в ході змагального протиборства дзюдоїстів-ветеранів можуть застосовуватися як свідомо, так і несвідомо. Як правило, борець віддає перевагу конкретним способам, які складають стійку, типову саме для нього структуру техніко-тактичних дій.

Дослідження, які здійснили в спортивних єдиноборствах Г. М. Арзютов [3], А. Ф. Алексєєв і К. В. Ананченко [9], В. Б. Перебейніс [10, 11], переконливо, переконливо доводять, що однією з найбільш важливих умов досягнення найвищого для даного спортсмена рівня майстерності і ефективність в обраному виді спорту являється індивідуалізація процесу підготовки відповідно до його манери ведення змагального поєдинку. Індивідуальна манера або стиль діяльності визначається комплексом морфологічних, фізичних, психічних якостей і проявляється в різній поведінці спортсменів на змаганнях, в різній тактиці, в певних прийомах, вибраних для ведення поєдинку, в специфічності цих прийомів. Багато відомих учених (В. М. Платонов [12], О. В. Єганов [13, с. 13-15], Г. С. Туманян [14] та ін.) також вважають, що підготовка борців повинна будуватися з урахуванням манери ведення двобою, тобто залежно від схильності до темпу («темповик»), силового єдиноборства («силовик»), або техніко-тактичного обґрунтування («гравець»). Відсутність конкретних рекомендацій з підготовки дзюдоїстів-ветеранів різних стилів ведення змагального поєдинку веде до того, що кожен борець знаходить свій індивідуальний почерк ведення двобою, як правило, методом проб і помилок, тобто стихійно.

На основі аналізу змагальної діяльності 21 дзюдоїста-ветерана, опитування тренерів і спортсменів нами виявлено, що борці ігрової манери ведення поєдинку відрізняються умінням експромтом проводити атакуючі дії з урахуванням особливостей ситуації, що склалася, використовувати помилки суперника, зосереджуючись на зустрічних і відповідних контратаках. Для вдосконалення змагальної майстерності дзюдоїстам-ветеранам необхідно:

- постійне поповнення арсеналу техніко-тактичних дій;
- вдосконалення здатності творчо, оригінально діяти в різних ситуаціях, що виникають в ході поєдинку;
- поліпшення тактики боротьби за рахунок проведення сутичок за завданням;
- вдосконалення уміння проводити атакуючі дії комбінаційно, використовуючи різні способи тактичної підготовки: виклик, подвійний обман, зворотний виклик, повторна атака.

Ми вважаємо, що підготовка дзюдоїста-ветерана повинна будуватися з урахуванням манери ведення двобою, тобто залежно від схильності до темпу («темповик»), силового єдиноборства («силовик») або техніко-тактичного обґрунтування («гравець»). Відсутність конкретних рекомендацій з підготовки дзюдоїстів-ветеранів різних стилів ведення змагального поєдинку веде до того, що кожен борець знаходить свій індивідуальний почерк ведення двобою, як правило, методом проб і помилок.

Проблема змагальної діяльності в сучасному спорті є однією з найактуальніших, тим більше у ветеранському спорті [16] . З одного боку, пласт накопиченого досвіду в технічному, психоемоційному, фізичному плані, з іншого боку, отримання вичерпного об’єму інформації про протиборство спортсменів нині все ще не представляється можливим. Це обумовлено тим, що

сама людина як унікальне явище природи і суспільства є найскладнішою науковою загадкою, що особливо яскраво проявляється в екстремальних, конфліктних умовах діяльності, зокрема, в спортивних єдиноборствах. Незважаючи на це, ми все ж спробували розглянути деякі аспекти техніко – тактичної підготовленості в єдиноборствах.

Практична реалізація техніко–тактичної підготовленості припускає рішення наступних завдань: створення цілісного уявлення про майбутній поєдинок, формування єдиного стилю ведення змагальної боротьби, рішуче і своєчасне втілення прийнятих рішень завдяки раціональним прийомам і діям з урахуванням особливостей суперника, середовища, суддівства, ситуації змагання та ін. [15].

Для здійснення чіткішого контролю процесу формування індивідуальної технічної дії (коронного прийому) змагальної діяльності дзюдоїста-ветерана, виходячи з послідовності рішення поточних завдань цього процесу, він був нами умовно розбитий на 6 етапів (етап вибору і 5 етапів поглибленого освоєння і вдосконалення прийому).

Етап 1. Основним завданням етапу вибору коронного прийому є визначення приналежності кожного дзюдоїста-ветерана до якого-небудь з дев'яти узагальнених типів дзюдоїстів [6, с. 29-30]: 1) силовик атакуючий динамічний; 2) силовик атакуючий статодинамічний; 3) силовик контратакуючий динамічний; 4) силовик контратакуючий статодинамічний; 5) темповик динамічний; 6) темповик статодинамічний; 7) гравець, що атакує; 8) гравець, що контратакує; 9) універсал. Відповідно до цього відбувалося виявлення сукупності рекомендованих коронних прийомів змагальної діяльності дзюдоїста-ветерана. Після цього здійснюється співвідношення цієї сукупності з виділеною раціональною послідовністю змісту технічної підготовки в процесі багаторічної підготовки дзюдоїстів-ветеранів, тобто визначаються прийоми, вивчення яких або вже проводилося, або рекомендується для тієї або іншої конкретної вікової і вагової категорії дзюдоїстів-ветеранів. Потім вимагається врахувати схильності і побажання самого дзюдоїста-ветерана, тобто прагнення спортсмена до застосування, відробітку і вдосконалення певного прийому. Інтуїтивний вибір дзюдоїстом-ветераном коронного прийому зіставляється з виділеною сукупністю прийомів для його типу. Надалі дзюдоїстам-ветеранам, у яких не співпали вибрані ними коронні прийоми з рекомендованими, підбираються схожі по структурі і спрямованості прийоми, що входять у виділену сукупність. Після того, як для кожного з дзюдоїстів-ветеранів визначилися з коронним прийомом, вимагається виділити ефективні варіанти його виконання і ознайомити з ними спортсмена. Етап вибору завершується визначенням на основі проведення навчально-змагальних двобоїв, який з варіантів найбільш підходить дзюдоїстові-ветеранові.

Етап 2. Головним завданням цього етапу є освоєння орієнтовної основи дій (ООД) з виділеними основними опорними точками (ООТ) для правильного (безпомилкового) виконання вибраного варіанту прийому. При від-

робітку прийому на основі виділення орієнтовної основи дій і фіксації уваги на основних опорних точках доцільно використовувати допоміжні засоби для орієнтування в просторі і послідовності виконання рухових дій в часі. Як допоміжні засоби можуть використовуватися плоскі гумові круги або намальовані крейдою контури стоп з цифрами, що вказують на розташування ніг дзюдоїста-ветерана на початку, в процесі і при завершенні проведення прийому. Тренер спеціальними маркерами відмічає орієнтири на кімоно у партнера для правильного захвату при виконанні прийому. Особливо відмітимо, що використання допоміжних засобів і виділення основних опорних точок допомагає тренерові здійснювати терміновий контроль індивідуального процесу освоєння дзюдоїстами-ветеранами коронних прийомів. Контроль освоєння коронної техніки здійснюється у вигляді теоретико-практичної перевірки дзюдоїстів-ветеранів на усвідомлення і запам'ятовування орієнтовних основ дій і основних опорних точок свого коронного прийому. При цьому кожен дзюдоїст-ветеран повинні чітко представляти і показати структуру і послідовність проведення прийому по частинах (постановка рук, тулуба, ніг) і за фазами (підхід, підворіт, відрив і скидання). Тренер оцінює рівень розуміння і виконання структури коронного прийому у кожного дзюдоїста-ветерана.

Eman 3. З метою формування уявного образу і чіткого розуміння смислової структури, частин і напряму окремих дій при виконанні освоюваного прийому дзюдоїсти-ветерани в парах по черзі виступають в ролі повчального своєму коронному прийому під контролем тренера. При навчанні партнера своєму прийому дзюдоїст-ветеран дістає можливість краще зрозуміти, побачити і відчути особливості виконання коронного прийому, характерні помилки при його освоєнні. Це сприяє тому, що у дзюдоїста-ветерана на цьому етапі відбувається активне затребування і використання аналітичних здібностей, сприяючих ефективному освоєнню техніки дзюдо.

Тренер допомагає дзюдоїстові-ветеранові грамотно пояснювати виконання прийому, правильно його демонструвати, помічати і виділяти у партнера різні помилки, неточності і дрібні недоліки. При цьому його основне завдання на цьому етапі – добитися того, щоб дзюдоїст-ветеран не помилявся при демонстрації і поясненні виконання свого коронного прийому, правильно і в повному обсязі виділяючи орієнтовні основи дій і основні опорні точки, фіксуючи при цьому характерні помилки партнера при його проведенні.

Eman 4. На цьому етапі дзюдоїсти-ветерани опановують прийоми на рівні рухової навички. Для цього на початку даного етапу, використовуючи методи розчленованого і цілісного освоєння технічних дій, дзюдоїсти-ветерани відпрацьовують свої коронні прийоми за фазами в наступних серіях: 1) тяга рук і постановка ніг (згідно основних опорних точок); 2) підвороти без відриву від татамі; 3) підвороти з відривом від татамі; 4) цілісно увесь прийом. Після того, як в тренувальних вправах дзюдоїстів-ветеранів пропадуть помилки (в перших трьох серіях) і вони виконуватимуть усі фази кидка злито без пауз (у четвертій серії), можна переходити до виконання цих серій з високою швидкістю, близькою до проведення змагального прийому. При успі-

шному виконанні тренувальних вправ (без помилок і злито без затримок) в ритмі і середніх тимчасових параметрах виконання змагального прийому дзюдоїсти-ветерани переходять до виконання наступних серій : 1) підворіт без відриву; 2) підворіт з відривом; 3) цілісно увесь кидок. За відсутності у дзюдоїстів-ветеранів яких-небудь утруднень при виконанні цих вправ тренер дає завдання на збільшення швидкості виконання окремих фаз прийому, при цьому в третій серії дзюдоїсти-ветерани здійснюють цілісне виконання прийому з біля граничною швидкістю, але не з максимальною. На четвертому етапі тренер, контролюючи виконання дзюдоїстами-ветеранами своїх прийомів, виправляє їх помилки і недоліки, а головне, стежить, щоб у них не порушувався зв'язок між фазами прийому, ритм його виконання, а також – щоб «вікові» спортсмени проводили прийом з належною швидкістю.

Eman 5. На цьому етапі основним завданням є освоєння виконання прийому у варіативних умовах. Дзюдоїсти-ветерани освоюють способи проведення своїх коронних прийомів в русі (на себе, від себе, в пересуванні управо і вліво, по кругу в обидві сторони) і з різних положень суперника (що стоїть в правій, в лівій, низькій, середній, високій стійці). Потім вони переходять до виконання завдань, спрямованих на освоєння способів проведення прийомів з різних захватів, використовуваних дзюдоїстами-ветеранами в змагальній діяльності для виконання закріплюваного прийому (рукав – закот, верхній захват, з під руки, односторонній і так далі). При виконанні цих вправ вирішується важливе завдання, яке полягає в тому, щоб дзюдоїсти-ветерани визначилися, який з характерних захватів для ефективного проведення прийому їм найбільш зручний. Після рішення цієї задачі дзюдоїсти-ветерани переходять до виконання наступних завдань, спрямованих на освоєння застосування коронного прийому зі свого (вибраного) захвату, але з різними захватами партнера, який тримає найбільш вживані захвати. При цьому тренер повинен допомогти дзюдоїстам-ветеранам до зручного основного захвату підібрати і відпрацювати способи підготовки і проведення кидка, коли партнер тримає різні типові захвати.

Eman 6. На цьому етапі основним завданням є освоєння виконання прийому в ускладнених умовах. Після п'ятого етапу дзюдоїсти-ветерани переходять до вдосконалення коронного прийому шляхом його виконання в ускладнених умовах. Ускладнення умов виконання коронних прийомів здійснювалося на основі моделювання типових ситуацій і збиваючих чинників, тобто вдосконалення виконання прийому в умовах наростаючого опору, при пересуваннях, різних положеннях і захватах партнера. Далі вдосконалення коронного прийому здійснюється в комбінаціях. Для цього тренер спільно з кожним дзюдоїстом-ветераном визначає підготовчі прийоми, які ефективно використовувати в комбінації з тим або іншим коронним прийомом. Дзюдоїсти-ветерани пробують різні варіанти взаємодії коронного прийому з пропонованими підготовчими прийомами, що входять до складу базової техніки дзюдо, які, на думку тренера, є найбільш відповідними для вибраного дзюдоїстом-ветераном коронного прийому, а також відповідно до його індивідуальних особливостей.

Закінчення етапу визначається засвоєністю прийому в ускладнених умовах (чітке, злите виконання коронного прийому при пересуваннях, з різних положень, комбінаційно і так далі), яку тренер визначає на основі педагогічних спостережень за дзюдоїстами-ветеранами.

Eman 7. Основним завданням цього етапу є виконання коронного прийому в умовах, максимально наближених до змагань. Для цього вдосконалення коронного прийому здійснюється шляхом моделювання типових ситуацій конфліктної взаємодії з різними типами дзюдоїстів-ветеранів, застосування тренувальних завдань (по виконанню прийому комбінаційно, в різних стратегіях ведення двобою, з різним за величиною опором партнера, на швидкість проведення прийому) у навчальних і навчально-тренувальних двобоях, а також в двобоях навчальних змагань з суддівством, з акцентом на результативне виконання прийому. При цьому тренер повинен контролювати правильність виконання усіх вправ і тренувальних завдань, коригувати опір партнерів в двобоях за завданням так, щоб дзюдоїсти-ветерани відповідно до конкретного завдання самі навчилися відчувати прояв необхідного зусилля і допомагати один одному створювати потрібні тактичні ситуації, максимально наближені до реальних умов змагань. Тренер стежить за тим, щоб дзюдоїсти-ветерани допомагали один одному виконувати завдання, оскільки завдання вимагають зібраності, концентрації уваги, тактичного мислення і так далі. Він також контролює виконання коронного прийому в завданнях з максимальною швидкістю, мотивує і налаштовує дзюдоїстів-ветеранів на відповідальне виконання завдань, що сприяє відсутності травматизму.

Висновки

1. Підготовку дзюдоїста-ветерана необхідно здійснювати з урахуванням манери ведення двобою, тобто залежно від схильності до темпу («темповик»), силового єдиноборства («силовик») або техніко-тактичного обґрунтування («гравець»). Відсутність конкретних рекомендацій з підготовки дзюдоїстів-ветеранів різних стилів ведення змагального поєдинку призводить до того, що кожен борець знаходить свій індивідуальний почерк ведення двобою, як правило, методом проб і помилок.

2. Успішність змагальної діяльності дзюдоїста-ветерана багато в чому залежить від правильності побудови процесу індивідуальної технічної підготовки спортсмена на усіх етапах його багаторічної підготовки. Основною спрямованістю цього процесу є формування у дзюдоїста-ветерана арсеналу індивідуальних технічних дій, а системоутворюючою ланкою – виявлення, поглиблене освоєння і вдосконалення коронних прийомів.

3. Під коронним прийомом нами розуміється досконало відпрацьована і автоматична технічна дія, обов'язковою умовою ефективного виконання якої в практиці змагання є поєднання і використання дзюдоїстом-ветераном своїх індивідуальних морфологічних, фізичних і психічних особливостей. Коронні прийоми складають основу арсеналу індивідуальних технічних дій дзюдоїста-ветерана, який трансформується, ускладнюється і розширюється

в безпосередньому зв'язку з вдосконаленням цих прийомів і освоєнням усе нових технічних дій, їх зв'язок і комбінацій з ними.

4. Цілеспрямоване формування арсеналу індивідуальних технічних дій у дзюдоїстів-ветеранів з використанням пропонованого алгоритму (7 етапів) реалізується на основі виявлення, наступного поглибленого освоєння і вдосконалення коронних прийомів.

5. Виявлення коронних прийомів повинно носити комплексний характер і ґрунтуватися як на визначенні індивідуальних морфологічних (ростових характеристик), фізичних (зразок виконання технічних дій) і психічних (стилів застосування технічних дій в змагальній діяльності) особливостей дзюдоїста-ветерана, так і на обліку існуючої практики спортивної боротьби, тобто діючих правил змагань і програмно-нормативного забезпечення багаторічного процесу технічної підготовки дзюдоїстів-ветеранів. При виявленні коронного прийому для того або іншого дзюдоїста-ветерана необхідно: по-перше, визначити, до якого з виділених дев'яти узагальнених типів дзюдоїст-ветеран відноситься, виходячи з його індивідуальних особливостей; по-друге, співвіднести рекомендовану сукупність прийомів, характерних для цього типу дзюдоїстів-ветеранів, з арсеналом дій змагань і побажаннями (мотивацією до вивчення конкретного прийому) дзюдоїста-ветерана; по-третє, зіставити отриманий перелік прийомів з виділеною раціональною (перевіреною часом) послідовністю змісту багаторічної технічної підготовки дзюдоїста-ветерана, тобто визначити прийоми, вивчення яких або вже проводилося, або рекомендується для цієї ваги і віку дзюдоїста-ветерана, реального рівня його технічної підготовленості. Виявлені таким чином прийоми і рекомендуються в першу чергу дзюдоїстові-ветеранові для поглибленого освоєння і вдосконалення як коронні для його індивідуального технічного арсеналу.

6. Поглиблене освоєння і вдосконалення коронного прийому характеризується опануванням комплексу взаємозв'язаних технічних елементів, кожен з яких має бути доведений до високої міри автоматизму, взаємозв'язок елементів має бути міцним, гнучким і надійним, а їх своєрідність і освоєна кількість – відбивати індивідуальні особливості дзюдоїста-ветерана і відповідати їм.

Перелік використаних джерел:

1. Арзютов Г. М. Взаємозв'язки компонентів структури фізичної підготовленості і спеціальної працездатності борців вищої кваліфікації на передзмагальному етапі підготовки / Г. М. Арзютов // Часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Теорія та методика навчання: фізична культура і спорт, 2005. – Вип. 1. – С. 16-23.

2. Арзютов Г. Н. Многолетняя подготовка в спортивных единоборствах / Г. М. Арзютов. – Киев : НПУ имени М. П. Драгоманова. 1999. – 410 с.

3. Арзютов Г. М. Теорія і методика поетапної підготовки спортсменів (на матеріалі дзюдо) : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.02, 13.00.04 / Г. М. Арзютов. – Київ, 2000. – 41 с.

4. Єрмаков С. С. Основи спортивного тренування / С. С. Єрмаков // Теорія та методика фізичного виховання. – 2010. – № 4. – С. 11-17.

5. Пархомович Г. П. Основы классического дзюдо : учеб.-метод. пособие для тренеров и спортсменов / Г. П. Пархомович. – Пермь : Уралпресс, 1993. – 302 с.

6. Федяев Н. А. Методика выбора технических действий (приемов) для индивидуального арсенала юного борца / Н. А. Федяев, В. Л. Дементьев, В. В. Гожин // Физическая культура: воспитание, образование, тренировка. – 2013. – №6. – С. 28-32.

7. Туманян Г. С. Вариативность приёмов, выполняемых самбистами и дзюдоистами с различными длиной и пропорциями тела / Г. С. Туманян, И. А. Шулика, В. Н. Пикулия // Теория и практика физической культуры. – 1989. – № 11. – С. 20-23.

8. Шулика Ю. А. Дзюдо. Система и борьба : учеб. для СДЮШОР, спорт. факультетов пед. институтов, техникумов физической культуры и училищ олимпийского резерва / Ю. А. Шулика, Я. К. Коблев, В. М. Невзоров. – Москва : Феникс, 2006. – 794 с.

9. Алексєєв А. Ф. Теорія та методика викладання дзюдо та самбо : навч. посіб. для студенів 3 курсу (за кредитно-модульною системою) / А. Ф. Алексєєв, К. В. Ананченко, Н. В. Бойченко. – Харків : ХДАФК, 2014. – 110 с.

10. Перебійніс В. Б. Удосконалення техніко-тактичної підготовки дзюдоїстів на етапі виходу зі спорту вищих досягнень / В. Б. Перебійніс // Сучасні технології в галузі фізичного виховання та спорту : зб. наук. праць IX Міжнародної наук.-метод. конф., 27.11.2015 р., м. Харків. – Харків : НАНГУ, 2015. – Вип. 9. – С. 202-206.

11. Перебійніс В. Б. Особливості спортивної підготовки дзюдоїстів-ветеранів / В. Б. Перебійніс // Слобожанський науково-спортивний вісник. – 2013. – № 4(37). – С. 56-59.

12. Платонов В. Н. Система подготовки спортсменов в олимпийском спорте. Общая теория и ее практические применения / В. Н. Платонов. – Киев : Олимпийская литература, 2004. – 808 с.

13. Структура показателей спортивного мастерства дзюдоистов / [А. В. Еганов и др.] // Спортивная борьба : ежегодник. – Москва : Спорт, 1982. – 547 с.

14. Туманян Г. С. Школа мастерства борцов, дзюдоистов и самбистов : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Г. С. Туманян. – Москва : Академия, 2006. – 592 с.

15. Шулика Ю. А. Боевое САМБО и прикладные единоборства / Ю. А. Шулика. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2004. – 224 с.

16. Пакулін С. Л. Удосконалення техніко-тактичної підготовки дзюдоїстів на етапі виходу зі спорту вищих досягнень [Електронний ресурс] / С. Л. Пакулін, К. В. Ананченко, В. Б. Перебійніс // Траектория науки. – 2016. – № 2(7). – Режим доступу: http://goo.gl/xFcAmN. – Назва з екрана.

© С. Л. Пакулін, О. І. Камаєв

The formation of corona reception of judo veteran competitive activity

Pakulin Serhij

Institute of Environmental Economics and Sustainable Development of the National Academy of Science of Ukraine, Department of Social Problems of Sustainable Development, Doctor of Sciences (Economics), Ukraine

Kamayev Oleg

Kharkiv State Academy of Physical Culture, Professor of Department of Winter Sports, Cycle Racing and Tourism, Doctor of Science (Physical Education and Sport), Professor, Ukraine

Abstract. The study is devoted to the substantiation of the algorithm of corona reception of judo veteran competitive activity formation, each of its steps. Purposeful formation of judoka technical actions individual arsenal using the proposed algorithm (7 stages) is implemented on the basis of the identification, a subsequent in-depth development and improvement of the best techniques.

Keywords: judo, judoka, competitive activity, the best (favorite) reception.

© S. Pakulin, O. Kamayev

Основи закладання європейської моделі реалізації авторських і суміжних прав вітчизняних науково-педагогічних працівників

Польова Тетяна Володимирівна

Харківський державний університет харчування та торгівлі, доцент кафедри економічного аналізу та статистики, кандидат економічних наук, доцент, Україна

Анотація. Система національної вищої освіти має значний науково-педагогічний потенціал. У вищому навчальному закладі навчальний процес та проведення наукових досліджень взаємопов'язані, при цьому науково-педагогічні працівники виступають основними учасниками інтелектуальної творчої діяльності, які створюють наукові твори. Декларативно держава створює умови для мотивації (заохочення) творчої діяльності вчених, проте вищі навчальні заклади здебільшого не виплачують винагороду авторам (виконавцям) за використання результатів їхньої інтелектуальної діяльності, що свідчить про відсутність цивілізованого механізму реалізації прав у цій сфері. Також це є показником відсутності дієвих способів державного захисту авторських прав. Проведене дослідження не вичерпує усіх аспектів цільової проблеми, тому перспективу її подальшого вивчення вбачаємо у вирішенні питань, які стосуються виникнення і реалізації авторських прав у сфері вищої освіти.

Ключові слова: службовий твір, науково-педагогічні працівники, творча діяльність, авторське право, вищий навчальний заклад.

Вступ

На сьогодні в Україні досить поверхово розглядається зміст і реалізація авторських і суміжних прав науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів. Взаємодія суб'єктів освітнього процесу як носіїв авторського права також породжує цілий комплекс питань. Вітчизняне законодавство не дає чіткого визначення поняття наукового твору. Відсутній і перелік ознак авторської творчості. Досі не розроблені дієві механізми реалізації захисту прав на об'єкти інтелектуальної власності, що важливо для забезпечення економічного розвитку країни, у т. ч. сфери вищої освіти.

Окремі аспекти охорони прав інтелектуальної власності на службові твори, підстави виникнення і межі здійснення авторських прав науково-педагогічних працівників, умови стимулювання праці у сфері наукової діяльності досліджувалися у працях таких вчених і фахівців, як О. Герасименко, Ю. Єпіфанова, О. Ісаєнко, О. Кашинцева, А. Лі, Ю. Осипова, А. Трофимишина та інших. Проте подальшого розроблення і вивчення потребує економічний механізм стимулювання творчої праці науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів, чому сприятиме створення дієвих важелів захисту авторських і суміжних прав на результати інтелектуальної діяльності.

Метою статті є аналіз сучасної ситуації з використання вищими навчальними закладами результатів інтелектуальної діяльності науково-педагогічних працівників, а також визначення шляхів заохочення викладачів до високої самовіддачі через повноцінну реалізацію їхніх авторських прав.

Результати дослідження

Інтелектуальна власність є витвором людського розуму, проявом унікальних здібностей індивідууму, продуктом його самовираження [1]. На сьогодні у вищих навчальних закладах виникає значний обсяг продуктів інтелектуальної праці, які підпадають під норми авторського права. І викладачі вищих навчальних закладів мають чітко розуміти економічний зміст власних результатів творчої діяльності, як об'єктів авторського права. Оплачені результати інтелектуальної діяльності є реальною основою особистої значущості вченого і підвищення престижності його професії. Особливо зважаючи на те, що в Законі України «Про наукову і науково-технічну діяльність» прописано створення з боку держави умов для стимулювання наукової творчості, реалізації інтелектуального потенціалу та заохочення науково-педагогічних працівників [2]. У ст. 36 цього Закону вказано, що оплата праці наукових працівників повинна забезпечувати достатні матеріальні умови для ефективності їх творчої активності та включає винагороди, передбачені законодавством у сфері наукової і науково-технічної діяльності. Ст. 45 цього Закону вказує на правову охорону інтелектуальної власності. Практична реалізація цих норм підвищить вмотивованість викладачів, що сприятиме покращенню якості надання освітніх послуг.

За сучасних складних умов розвитку сфери освіти викладач вищого навчального закладу не повинен бути повністю залежним, зусилля якого спрямовані лише на збереження власного робочого місця при мінімальній заробітній платні. Навіть незважаючи на те, що 71% викладачів зазначає, що захист кандидатської дисертації є лише обов'язковою умовою для закріплення на робочому місці [1]. Такий підхід – це шлях в нікуди. У кінцевому результаті сфера вищої освіти та певні вищі навчальні заклади лише програють, якщо дотримуватимуться такого вектору. Кардинальна зміна ситуації сприятиме зростанню зацікавленості суб'єктів освітнього процесу у результатах навчання студентів із застосуванням у роботі інноваційних творчих підходів, що сприятиме нарощенню творчого потенціалу, і, як наслідок, ефективному залученню студентів до навчання.

Широкого розповсюдження набуло створення у рамках навчального процесу авторських робіт як результатів творчої діяльності науково-педагогічних працівників. Виникають продукти інтелектуальної праці, наприклад, різні види наукових творів. Вони можуть виражатись у письмовій або усній формі, у формі зображення, об'ємно просторовій формі. На авторські твори таких працівників, які містять елементи особистого творчого підходу і не є плагіатом, виникають авторські права. При цьому законодавство не вимагає дотримання будь-яких формальностей, реєстрації у офіційних органах (ст. 5 Бернської конвенції про охорону літературних та художніх творів). Для охорони авторських прав не обов'язково, щоб твір був опублікований, достатньо самого факту створення результату інтелектуальної діяльності.

www.pathofscience.org
ISSN 2413-9009

Розмаїття наукової продукції зумовлене різними цілями упорядкування та фіксації змісту інформації [3, с. 11]. Більшість результатів наукової діяльності об'єктивізовані у носіях інформації. До наукової продукції, як виду творів наукового спрямування, окрім дисертацій, можна віднести монографії, творчі курси лекцій тощо. Українське законодавство, на жаль, не містить поняття наукового твору, що ускладнює для суб'єктів безпосереднє застосування норм авторського права. Бернська конвенція про охорону літературних та художніх творів відносить твори науки до категорії «літературні і художні твори», проте, твори науки є сукупністю вироблених і теоретично систематизованих об'єктивних знань про дійсність, які виробляються в процесі проведення наукових досліджень або теоретичних узагальнень [4, с. 22]. Погоджуємося з думкою науковця О. Кашинцевої, що синтетичне поняття наукового твору опосередковано може бути визначене через такі поняття, як «наукова робота», «науковий результат», «наукова продукція», закріплені в Законі України «Про наукову та науково-технічну діяльність» [2].

Зміст авторського права на результати дисертаційних робіт досліджений у сучасних джерелах більш широко, ніж особливості реалізації авторського права на публічні промови, наприклад, лекції викладачів. Як справедливо зазначив фахівець у сфері права інтелектуальної власності А. Лі [6] і досі тривають дискусії з приводу питання чи є лекції (усні твори, промови) інтелектуальною власністю викладачів вищих навчальних закладів. З цього приводу твердження представника НДІ інтелектуальної власності ґрунтувалося на тому, що значна частина лекцій – це затверджений Міністерством освіти і науки України та певним навчальним закладом навчальний матеріал. Разом з тим не враховано, що викладач кожного разу натхненно доповнює та змінює власну промову з урахуванням додавання нових сучасних фактів, постійного корегування на законодавчі зміни, надання усному творові актуальності, орієнтуючись на рівень компетентності аудиторії та склад слухачів. Крім того, за нормами ст. 8 Закону України «Про авторське право і суміжні права» виступи та інші усні твори відносять до інтелектуальної власності, захист якої гарантований Конституцією та законами України [5].

Лекції науково-педагогічних працівників мають творчий характер, але, на жаль, вони не враховуються вищими навчальними закладами як об'єкти авторських прав у складі нематеріальних активів [6]. На сьогодні це питання досить актуальне, особливо у світлі виконання державних заходів із детінізації національної економіки, затверджених Урядом України.

Законом України «Про авторське право і суміжні права» встановлено, що автором наукового твору може бути лише фізична особа [5, ст. 1], а правовласником можуть бути юридичні особи, у тому числі вищий навчальний заклад, якщо науковий службовий твір створено викладачем під час виконання трудових обов'язків. Фізичні особи, які здійснювали матеріальне сприяння, надавали автору консультаційні послуги, здійснювали контроль за виконанням робіт не визнаються авторами твору. Разом з тим посилення рівня захисту авторських прав не повинно заважати суспільним інтересам щодо озна-

йомлення і використання наукових творів задля освіти [7, с. 32]. При цьому вищі навчальні заклади є суб'єктом авторського права, якому належать виключні права на службовий твір, якщо інше не передбачено додатковою угодою про порядок переходу виключних прав. Установа має підстави вимагати зазначення свого найменування на такому творі. За наявності виключного права у вищого навчального закладу право автора не обмежується у використанні службового наукового твору.

Доречним буде зазначити, що у Цивільному кодексі Російської Федерації існують норми, пов'язані з належністю виключних прав на службовий твір автору, якщо роботодавець протягом трьох років з моменту, коли службовий твір був наданий у його користування, не розпочне його використання, не передасть виключне право на нього іншій особі або не повідомить автора про зберігання твору у таємниці [8, ст. 1295]. Якщо у зазначений термін роботодавець все ж розпочне використання службового твору, передасть виключне право іншій особі або прийме рішення про зберігання твору у таємниці, тоді автор має право на винагороду. Відповідно до ст. 441 Цивільного кодексу України використанням твору є його продаж і передання в найм (оренду), відтворення будь-яким способом та у будь-якій формі (публічне виконання) тощо [9]. При цьому розмір авторської винагороди і порядок її виплати встановлюються трудовим договором (контрактом) або цивільно-правовим договором між автором (науково-педагогічним працівником) і роботодавцем (вищим навчальним закладом) [5, ст. 16].

Під час розгляду даних питань у Верховному Суді України було постановлено, що виплата працівникові заробітної плати не є тотожною виплаті йому авторської винагороди за створений твір у зв'язку з виконанням трудового договору, оскільки заробітна плата – це винагорода за виконану роботу, залежно від певних умов, а авторська винагорода – це винагорода (компенсація), що виплачується автору за використання його твору, який охороняється в межах, встановлених авторським правом [10]. Коли між сторонами не досягнуто згоди щодо розміру авторської винагороди, то керуються положеннями постанови Кабінету Міністрів України № 72 від 18.01.2003 р. [11]. Виплати винагороди авторам і виконавцям творів забезпечені ст. 445 Цивільного кодексу України. Винагорода авторові за використання наукового твору може здійснюватися у формі одноразового (паушального) платежу, або відрахувань за кожний проданий примірник чи кожне використання твору (роялті), або комбінованих платежів [9, ст. 15 ч. 5].

Найбільш поширене використання вищим навчальним закладом творів своїх науково-педагогічних працівників відбувається через надання студентам доступу до лекцій викладачів. Лекції є основним видом навчальних занять для студентів, які навчаються за державним замовленням (студенти-бюджетники) та студентів, які навчаються за рахунок коштів фізичних і юридичних осіб (студенти-контрактники). Державні вищі навчальні заклади є неприбутковими організаціями, проте постановою Кабінету міністрів України [12] передбачено отримання доходів від платного навчання та інших

платних послуг з метою покриття витрат на організацію і проведення навчального процесу. Понад 80 % платних послуг, які надає вищий навчальний заклад, – це послуги за навчання студентів. Студенти-контрактники складають близько 50 % від усього контингенту, тому спеціальний фонд є істотним джерелом забезпечення життєдіяльності навчального закладу [13].

Платний доступ студентів-контрактників до відвідування лекцій викладача фактично є операцією продажу вищим навчальним закладом такого об'єкта інтелектуальної власності та відповідного права доступу [6]. Отже, автор – науково-педагогічний працівник – повинен отримувати відповідну авторську винагороду.

Викладач також є суб'єктом суміжних прав, зважаючи на те, що самостійно виконує (читає, декламує) власний твір (лекцію) перед студентами. З боку держави це також гарантує йому отримання винагороди за продаж вищим навчальним закладом виконання твору слухачам-контрактникам. Зважаючи на те, що у Постанові № 72 чітко не вказаний такий вид виконання і мінімальна ставка роялті, то деякі дослідники (А. Лі) зазначають, що винагорода не може становити менше 1% з доходу, який пов'язаний з використанням виконання усного твору автора [6]. Підставою для цього є те, що під час визначення у договорі ставки роялті вона не може бути нижчою за мінімально визначену Кабінетом Міністрів України. Відповідно до додатку 6 Постанови № 72 від 18.01.2003 р. така ставка становить 1% [11].

Згідно постанови Кабінету Міністрів України № 796 від 27.08.2010 р. [12] вищі навчальні заклади також можуть надавати платні послуги пов'язані з виданням та реалізацією навчальної літератури, наукових і науково-методичних видань; розробкою та впровадженням електронних навчальних матеріалів і курсів дистанційного навчання. У свою чергу, Постанова № 72 [11] передбачає винагороду авторам у вигляді роялті за опублікування примірників наукових творів, зафіксованих поліграфічним способом (навчальних посібників, підручників, курсів лекцій та іншої навчально-методичної літератури) у розмірах від 0,75% до 1,5% за один авторський аркуш. На жаль, в більшості випадків, незважаючи на норми Закону України «Про авторське право і суміжні права» [5], навчальні заклади не виплачують винагороду науково-педагогічним працівникам, як авторам і виконавцям за використання їх інтелектуальної власності [14], що з одного боку знижує віддачу викладачів під час викладання дисциплін і пригнічує внутрішній творчий стан авторів, а з іншого – призводить до ненадходження до бюджету частини коштів у вигляді податку з доходів фізичних осіб. Згідно Податкового Кодексу України [15, ст. 164] до загального оподатковуваного доходу платника податку включаються доходи у вигляді заробітної плати, нараховані (виплачені) платнику податку відповідно до умов трудового договору; доходи від продажу об'єктів майнових і немайнових прав, зокрема інтелектуальної власності, та прирівняні до них права, доходи у вигляді сум авторської винагороди, іншої плати за надання іншим особам права користування (розпорядження) нематеріальним активом.

Висновки

Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що підйом економіки країни можливий лише за дієвих механізмів реалізації авторських прав, значення яких зростає у сучасному світі. Необхідна чітка побудова авторських правовідносин між вищим начальним закладом та викладачем, у тому числі стосовно розподілу майнових прав на створені у процесі трудової діяльності об'єкти інтелектуальної власності. Погоджуємося з думкою науковця Ю. С. Єпіфанової [16] з приводу того, що належна реалізація авторських прав науково-педагогічних працівників можлива за умови укладання таких документів: колективний договір, що встановлює основні гарантії у сфері творчої діяльності певного вищого навчального закладу; трудовий договір (контракт) як індивідуальний підхід стосовно організації творчої діяльності та авторський договір між автором та роботодавцем, що закріплює спосіб використання твору, територію, на яку поширюється передане право, розмір і порядок виплати авторської винагороди та інші умови.

Процвітання України значною мірою залежить від створення єдиного дієвого правового середовища і вироблення чіткої національної стратегії у галузі охорони прав інтелектуальної власності з виплатою авторам і виконавцям творів усіх передбачених видів винагороди. У статті доведено, що повинна бути належна і врегульована система матеріального та морального стимулювання інтелектуальної діяльності творчих особистостей, що сприятиме підвищенню престижу професії викладача та заохоченню науково-педагогічних працівників до високої самовіддачі через повноцінну реалізацію їх авторських прав.

Вважаємо, що матеріали статті будуть у нагоді викладачам та керівникам закладів вищої освіти. При цьому останні виступають не лише у якості роботодавців для творчих одиниць, але й суб'єктів, які можуть сприяти усуненню недоліків у розробці проектів нормативних актів та застосуванні законодавства у сфері авторських прав науково-педагогічних працівників. Окремі положення можуть бути використані під час викладання дисциплін «Інтелектуальна власність», «Право інтелектуальної власності», «Авторське право».

Перелік використаних джерел

1. Трофимишина А. О. Змістові особливості уявлень про інтелектуальну власність викладачів ВНЗ [Електронний ресурс] / А. О. Трофимишина // VuzLib – Інформаційний портал. – Режим доступу: http://goo.gl/fkUGk4. – Станом на 01.03.2016. – Назва з екрана.

2. Про наукову і науково-технічну діяльність [Електронний ресурс] : Закон України від 26 листопада 2015 р. № 848-VIII // Верховна Рада України : офіційний веб-портал. – Режим доступу: http://goo.gl/PXYkjR. – Станом на 01.03.2016. – Назва з екрана.

3. Гаркуша Н. М. Методологія наукових досліджень : навч. посіб. / Н. М. Гаркуша, Т. В. Польова ; Харк. держ. ун-т харч. та торг. – 2-ге вид., випр. і доп. – Харків : ХДУХТ, 2013. – 162 с.

4. Кашинцева О. Авторське право на науковий твір у сфері медицини : етичні та творчі аспекти виникнення / О. Кашинцева // Теорія і практика інтелектуальної власності. – 2013. – № 6. – С. 19-26.

5. Про авторське право і суміжні права [Електронний ресурс] : Закон України від 23 грудня 1993 р. №3792-XII // Верховна Рада України : офіційний веб-портал. – Режим доступу: http://goo.gl/LrNHGw. – Станом на 01.03.2016. – Назва з екрана.

6. Лі А. Зміст інтелектуальної власності у сфері освіти [Електронний ресурс] / А. Лі // Реформування змісту системи освіти України : [сторінка проекту «Спадщина» у соціальній мережі Facebook]. – Режим доступу: https://goo.gl/nLX5o2. – Станом на 29.06.2013. – Назва з екрана.

7. Интеллектуальная собственность университета : создание, правовая охрана и управление / В. А. Иванов [и др.]. – Йошкар-Ола : Поволжский государственный технологический университет, 2012. – 58 с.

8. Гражданский Кодекс РФ [Электронный документ] : Федеральный закон Российской Федерации от 30 ноября 1994 г. № 52-ФЗ // Консорциум «Кодекс» – Электронный фонд правовой и нормативно-технической документации. – Режим доступа: http://goo.gl/2ULrxi. – По состоянию на 01.03.2016. – Загл. с экрана.

9. Цивільний кодекс України [Електронний ресурс] : Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV // Верховна Рада України : офіційний веб-портал. – Режим доступу: http://goo.gl/kNgYqf. – Станом на 01.03.2016. – Назва з екрана.

10. Про застосування судами норм законодавства у справах про захист авторського права і суміжних прав [Електронний ресурс] : постанова Пленуму Верховного Суду України від 04 червня 2010 р. № 5 // Верховна Рада України : офіційний веб-портал. – Режим доступу: http://goo.gl/75707U. – Станом на 01.03.2016. – Назва з екрана.

11. Про затвердження мінімальних ставок винагороди (роялті) за використання об’єктів авторського права і суміжних прав [Електронний ресурс] : постанова Кабінету Міністрів України від 18 січня 2003 р. № 72 // Верховна Рада України : офіційний веб-портал. – Режим доступу: http://goo.gl/ERZQlW. – Станом на 01.03.2016. – Назва з екрана.

12. Про затвердження переліку платних послуг, які можуть надаватися навчальними закладами, іншими установами та закладами системи освіти, що належать до державної і комунальної форми власності [Електронний ресурс] : постанова Кабінету Міністрів України від 27 серпня 2010 р. № 796 // Верховна Рада України : офіційний веб-портал. – Режим доступу: http://goo.gl/3RhL8N. – Станом на 01.03.2016. – Назва з екрана.

13. Дмитрієв В. Розрахунок вартості навчання у вищому навчальному закладі [Електронний ресурс] / В. Дмитрієв // Всеукраїнська експерта мережа. – Режим доступу: http://goo.gl/XLZuDg. – Станом на 01.03.2016. – Назва з екрана.

14. Лі А. Інтелектуальна власність викладачів вищих навчальних закладів [Електронний ресурс] / А. Лі // Артур Арно : [сторінка персоналії у соціальній мережі Facebook]. – Режим доступу : https://goo.gl/hbEB5m. – Станом на 05.09.2014. – Назва з екрана.

15. Податковий кодекс України [Електронний ресурс] : Закон України від 2 грудня 2010 р. № 2755-VI // Верховна Рада України : офіційний веб-портал. – Режим доступу: http://goo.gl/5cDPjF. – Станом на 01.03.2016. – Назва з екрана.

16. Єпіфанова Ю. С. Авторські права науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Ю. С. Єпіфанова. – Х., 2010. – 16 с.

© Т. В. Польова

Fundamentals of establishment of the European model of implementation of copyright and related rights of national scientific and educational staff

Polyova Tetiana

Kharkiv State University of Food Technology and Trade, Associate Professor of the Department of Economic Analysis and Statistics, PhD in Economics, Associate Professor, Ukraine

Abstract. National higher education system has considerable scientific and educational potential. In higher education the educational process and scientific research are interrelated, and the scientific and teaching staff are the main participants of intellectual creative activity, that creates scientific works. Declaratively the state creates conditions for motivation (encouragement) of scientists' creativity, but universities generally do not pay compensation to the authors (performers) for using the results of their intellectual activity, which indicates the absence of civilized mechanism of implementing the rights in this area. It is also an indicator of the absence of effective methods of copyright protection by the state. The study does not cover all the aspects of the target problem, because the prospect of the further study is seen in the matters, related to the emergence and implementation of copyright in higher education.

Keywords: office work, scientific and teaching staff, creative activity, copyright, higher educational establishment.

© T. Polyova

Эксперименты композиторов эпохи русского авангарда в области синтеза искусств

Зайцева Марина Леонидовна

Государственная классическая академия имени Маймонида, профессор кафедры истории и теории исполнительского искусства, доктор искусствоведения, профессор, Россия

Аннотация. В статье научно обоснованы особенности авангардного искусства, которое направлено на поиск синестезийной общности художественных языков и трансформацию эстетической реальности. Выявлены основные черты экспериментальной деятельности композиторов русского авангарда Михаила Матюшина и Александра Мосолова. Доказано, что доминантой их творчества является создание новой модели искусства, которое объединяет все типы воздействия на человека и возвращающего полноту восприятия и познания действительности.

Ключевые слова: искусство русского авангарда, синтеза искусств, эксперименты, оперное искусство, музыкальная драматургия.

Введение

Актуальность проведения нашего исследования обусловлена рядом факторов:

- во-первых, необходимостью исследования художественной картины мира в русском искусстве начала XX века в контексте синестезийного восприятия;

- во-вторых, интересами изучения эстетического своеобразия русского авангарда, характеризующегося высочайшей степенью концентрации в нем различных философских, эстетических, художественных идей.

- в-третьих, необходимостью анализа художественно-эстетических концепций русского авангарда, выявления их специфики, определении их роли в современной культуре.

Несмотря на систематические конференции, разнообразные публикации, позволившие не только открыть новые имена, но и преодолеть множество застарелых стереотипов, в настоящее время не достигнуто единство не только в определении «хронотопа» авангарда, но и в понимании системы важнейших авангардных идеологем, общей концепции авангарда. Михаил Матюшин и Александр Мосолов является яркими представителями отечественного музыкального авангарда. Их новации в области музыкального языка, создания новых жанров привлекают внимание музыковедов. Реконструкция в 2013 году в рамках петербургского фестиваля «От авангарда до наших дней» двух произведений этих авторов – опер «Победа над солнцем» и «Плотина» спровоцировали всплеск исследовательского интереса. Анализ данных произведений с позиций использования в них хора позволит открыть новые грани музыкальной драматургии.

В отечественном музыкознании изучение творчества М. Матюшина и А. Мосолова осложнено недостатком материала, что обусловлено утратой значительной части нотных текстов (оперы «Победа над солнцем» М. Матюшина, некоторых произведений А. Мосолова), затерянностью документальных материалов в отечественных архивах.

Теоретическую базу исследования составили публикации по истории и теории отечественного авангарда: труды А. Е. Крученых [1-3], Л. Лисицкого [4], М. Матюшина [5-7], Н. И. Харджиева [8], Е. А. Бобринской [9], В. С. Турчина [10] и др. Творчество М. Матюшина исследуется в трудах И. В. Нестьева [11], О. А. Жуковой [12], Г. И. Губановой [13-16], Н. И. Кострова [17]. Различные аспекты творчества А. Мосолова освещены в работах И. А. Барсовой [18], Е. Г. Польдяевой [19], И. С. Воробьева [20-22], Н. Алексеенко [23]. Все эти работы стали теоретической основой проведенного исследования.

Цель статьи – выявление содержательных и драматургических функций хора в избранных операх М. Матюшина и А. Мосолова.

Этому содействует решение следующих задач: 1) проанализировать творческое наследие Михаила Матюшина и Александра Мосолова с позиций стилевых и жанровых поисков; 2) проанализировать оперы «Победа над солнцем» М. Матюшина и «Плотина» А. Мосолова, определить основные черты драматургии произведений; 3) выявить композиционное и драматургическое значение сольных и хоровых эпизодов в вышеуказанных произведениях.

Результаты исследования

Искусством русского авангарда актуализируется проблематика, связанная с новыми формами познания и восприятия явлений мира. Формулируя установку на радикальное обновление художественного сознания и художественного языка, деятели авангарда разрабатывают новую модель познания и восприятия. Создается концепция «искусства будущего», в основе которой лежит синестезия. Разработка данной концепции ведется в различных аспектах: от идеи создания целостного произведения, объединяющего все способы восприятия, до поиска общих закономерностей в восприятии элементов различных художественных языков. Задачей нового искусства «не создание новых картин, стихов и повестей, а производство нового человека с использованием искусства как одного из орудий этого производства» [24, с. 28]. При этом подобные задачи поднимались авангардом отнюдь не метафорически. Происходило стирание грани между эстетикой и жизнью, искусством и реальностью. Вспомним П. Флоренского. Он писал: «Слово есть сама реальность, словом высказываемая, – не то, чтобы дублет ее, рядом с ней поставленная копия, а именно она, самая реальность в своей подлинности, в своем нумерическом самотождестве» [25, с. 91].

Отметим, что лишь в конце XIX в. складываются условия для начала систематического изучения сенсорного взаимодействия и его проявлений в

искусстве. Исследование ведущих тенденций научной и философской мысли начала XX века позволяет сделать вывод о том, что в них содержатся существенные разработки общей проблематики целостного познания, гармонизации разнородных начал в феномене соборного сознания, сформулированы такие понятия, как «симфоническая личность», «переживающее мышление». В результате поиска новых оснований познания и бытия человека в мире в философии русского интуитивизма рубежа XIX – начала XX вв. выдвигается идея целостной формы восприятия и познания [26, с. 33].

В авангарде продолжился поиск универсальной художественной техники, способной запечатлеть цельность и единство мира. Этот процесс начал отсчитывать свое время с начала эпохи модернизма. Импрессионизм, бывший одним из стилевых выражений символизма, постиг световую однородность мира; в поэзии слияние разных реальностей осуществлялось активным насыщением слова многозначностью и суггестивностью, передающими некие глубинные, не до конца ясные значения – происходило это в условиях эмансипации отдельных художественных средств: размера, ритма, рифмы, фонетического звучания. Авангард одновременно и отталкивался от «изжившего себя» символизма и усиливал раскрепощение формы.

Важной составляющей авангардной концепции нового искусства являлся поиск общих для всех видов искусств принципов, позволяющих выявить близость элементов различных художественных языков на основе схожести ощущений при их восприятии. Художественная теория и практика авангарда развивалась в направлении как поиска нулевых позиций, истоков языка, испытания средств искусства в самых элементарных проявлениях (точка, цветовое пятно, линия, простейшая фигура или объемное тело), так и по линии синтеза элементов языка разных искусств. Деятели авангарда (Г. Гидони, В. Кандинский, А. Крученых, К. Малевич, М. Матюшин, В. Маяковский, Н. Обухов, П. Филонов и др.) разрабатывали механизмы объединения как видов искусств, так и элементов различных художественных языков. Авангардные эксперименты по обнаружению общих законов оперирования художественными языками и построения на их основе «искусства будущего» во многом основывались на новейших исследованиях в сфере философии, психиатрии, культурологии.

Идеи и попытки практического воплощения новой, синергической целостности художественного произведения как результата симфонического, свободного, но целесообразного синтеза различных элементов – характерная черта отечественного искусства рубежа XIX – XX вв. В искусстве этого периода поиск межчувственных взаимосвязей в процессе создания и восприятия художественного произведения чаще всего строится не по принципу взаимозаменяемости элементов различных художественных языков, а по принципу их взаимодополняемости. Такой синтез художественных языков позволяет достичь нового уровня органической целостности, в понимании которой огромную роль играет синестезия.

Анализ практических экспериментов и теоретического обоснования общности различных художественных языков в символизме и авангарде позволяет сделать вывод о невозможности буквального перевода знаков одного языка в другой на основе близости ощущений от элементов различных языков. Развивая идеи Скрябина, В. Кандинский формулирует принцип «внутреннего контрапункта», позволяющий достичь гармонии цвета и формы, при котором картина начинает производить эффект симфонического звучания [27, с. 82].

Наиболее активно апеллирует к синестезийному восприятию такая форма проявления синестезии в искусстве, как синтез искусств. Воплощаясь в театральных жанрах, в садово-парковом искусстве, в синтезе архитектурно-пластических форм модерна и т.д., синтез искусств обращен к межчувственному восприятию и только с его помощью можно постичь полноту художественного замысла. Эта форма проявления синестезии в искусстве является наиболее изученной в искусствознании. Идея синтеза искусств получает философское и культурологическое осмысление в трудах Р. Вагнера, Ф. Ницше, Ф. М. Достоевского, Л. Н. Толстого, Е. Н. Трубецкого, Н. Ф. Федорова, П. А. Флоренского. Взаимодействие и синтез искусств принадлежат к числу наиболее ярких проявлений культуры. Сущность этого феномена состоит в стремлении мастеров различных видов искусства создать сложную, целостную структуру, способную полнее выразить обобщающий образ эпохи, ее миропонимание.

Особое место в разработке идеи синтеза искусств, занимают деятели русского зарубежья, вынужденные покинуть Россию после Революции, в частности, Николай Обухов, создатель грандиозной мистерии «Книга жизни». В 30-е годы Обухов задумывает в Париже создание мистериального действа с новым расположением оркестра, игрой света, подыскивая для исполнения круглое здание с алтарем в середине. Автор пишет партитуру на огромных листах бумаги разных не только форматов, но и форм – одни квадратные, другие ромбические, финал написан на эллиптических листах. В поздний период на страницах рукописей композитора появляются символические изображения треугольника, квадрата, круга, вписанных друг в друга. Пишет он разноцветными чернилами, красными, синими и желтыми, и сама бумага раскрашена секторами в различные колера. Напомним, что полихромная нотация – прием нотного письма, известный еще со времен Средневековья. Так, в линейной нотации X века разные линии нотоносца прочерчивались красным, желтым и черным цветом. В строчном письме древнерусской нотации выделялась красным цветом средний голос («путь»). В музыке XX века полихромную нотацию применяли также К. Пендерецкий, Дж. Кейдж, Э. Артемьев, Л. Ноно. Для Н. Обухова многие элементы музыкального языка имели символическое и мистическое значение. После трагического ограбления композитора от партитуры мистерии остались только черновики отдельных фрагментов, но воспоминания современников помогают реконструировать масштаб замыслов Н. Обухова [28, с. 84]. По проекту композитора во Франции

создается уникальный музыкальный инструмент «Звучащий крест», по форме напоминающий овал, в середине которого находится крест. Звучание этого электронного инструмента отличалось необычным, глубоким виолончельным тембром, производящим эффект космических звуков. Н. Обухов создает систему соответствий музыкальных звуков и цвета, групп симфонического оркестра и знаков Зодиака: так, инструменты и оркестровые группы представлялись ему подобными четырём первостихиям: огонь – струнные, воздух – духовые, земля – ударные, вода – педальные (вероятно, эту группу составляют арфа и орган). Croix sonore был одухотворён для него всеми стихиями одновременно. С помощью обнаруженных взаимосвязей он проектировал создание произведения нового уровня воздействия [28, с. 91].

Для того, чтобы выявить основные направления экспериментальной деятельности М. Матюшина в области синтеза искусств, необходимо кратко осветить этапы его творческой эволюции.

Михаил Васильевич Матюшин, выпускник по классу скрипки (педагог И. В. Гржимали) Московской консерватории, ученик школы-студии «серебряного импрессиониста» Яна Ционглинского (1903-1905 гг.), скрипач Придворного оркестра в Петербурге (до 1913 г.), становится с 1906 г. одним из активных членов формирующегося кубофутуристического направления отечественного авангарда. Его дом, в котором он живет вместе с женой Еленой Гуро (Лицейская улица, 4 – ныне улица Рентгена на Петроградской стороне), становится местом частых встреч художников и поэтов. В дружеский круг М. Матюшина входили такие люди, как Алексей Ремизов, Федор Сологуб, Василий Каменский, Давид и Владимир Бурлюки, Велимир Хлебников. Устойчивое положение М. Матюшина в художественной жизни было упрочено участием в выставках «Ретроспектива всех художественных направлений» и «Импрессионисты» (1908—1910), которые устраивал Николай Кульбин – врач, художник, пропагандист нового искусства и неутомимый организатор [6, с. 132].

Первым самостоятельным проектом М. Матюшина и Е. Гуро стало основание издательства «Журавль» (1909), выпустившего около двадцати книг и буклетов. Вторым – организация группы «Союз молодежи» (1910), своего рода форума, предполагавшего устройство выставок, лекций, дискуссий, а также печатных обсуждений событий искусства. «Союз молодежи» объединял представителей разных направлений – импрессионистов, символистов из «Голубой розы», примитивистов из «Бубнового валета» и «Ослиного хвоста»; персонально туда входили Наталья Гончарова, Михаил Ларионов, Владимир Марков (псевдоним Волдемара Матвейса), Ольга Розанова, Павел Филонов, Алексей Крученых, Владимир Маяковский, Велимир Хлебников, Николай Кульбин и Казимир Малевич. Матюшин и Гуро уже в 1912-1913 годах начали теоретические исследования пространства и образа в контексте «четвертого измерения», они стали движущей силой образовавшегося вокруг них кружка петербургских художников и интеллектуалов. Дом на Песочной улице, 10 (ныне ул. профессора Попова), в который супруги переехa-

www.pathofscience.org
ISSN 2413-9009

ли в 1912 году (здесь Матюшин проживет до самой своей смерти), на многие годы сделался «штабом» этого кружка [8, с. 131].

В 1912 году Матюшин и еще ряд художников, членов «Союза молодежи», побывали в Москве. Там Матюшин лично познакомился с Казимиром Малевичем, который был младше его на 17 лет. С этого момента начались на всю жизнь связавшие их дружба и совместная работа над многочисленными проектами. Приезжая в Петроград, Малевич (в 1913—1916 он жил то в Москве, то в провинции) часто останавливался у Матюшина.

1913 год стал поворотным в жизни Матюшина. 6 мая (по новому стилю) от лейкемии умерла его жена, Елена Генриховна Гуро. После ее смерти Матюшин полностью уходит в художественную деятельность. Летом на даче, которую он снимал в Уусикиркко (ныне Поляны), на Карельском перешейке, он организовал Первый всероссийский съезд футуристов (съезд баячей будущего). Депутатов оказалось всего трое – сам Матюшин, Малевич и Крученых: «Хлебников не приехал. Дело в том, что он, решив ехать, зажал деньги на дорогу, чтобы не потерять, по-детски в кулак, но зашел в купальню и, бросившись в воду, разжал пальцы. В результате мы получили его скорбный отказ приехать с описанием случившегося» [6, с. 146]. Однако, согласно прозвучавшей в манифесте съезда задаче «устремиться на оплот художественной чахлости – на русский театр», участники провозгласили открытие театра «Будетлянин» и совместными усилиями создали первую футуристическую оперу «Победа над солнцем». Поставленная в том же году, она имела скандальный успех; собственно, с этого момента слово «футуристы» входит в российский художественный обиход. Сам Матюшин называл 1913 год годом наивысшего расцвета кубофутуризма.

Впоследствии К. Малевич связывал свою работу над декорациями и костюмами к «Победе над солнцем» со становлением супрематизма. В 1914-1915 годах, когда основные положения супрематической доктрины формулировались, переписка между Малевичем и Матюшиным шла весьма активно; и характерно, что в этих письмах именно Матюшин говорит с интонацией наставника. Подозрительный Малевич, по слухам никого не пускавший в свою мастерскую из боязни, что его идеи могут быть украдены, в мае 1915 года писал Матюшину: «Мне нужен человек, с которым бы я мог откровенно говорить и который бы совместно со мной помог мне изложить теорию на основании живописных возникновений. Думаю, что таким человеком можете быть только Вы» [29, с. 178]. В знак благодарности своему советчику Малевич также написал алогичный «Портрет М.В. Матюшина». Когда в конце 1915 – начале 1916 года на «Последней футуристической выставке картин 0.10» впервые демонстрировался «Черный квадрат» и посетителям выдавали буклет с текстами Малевича, то самый важный из ранних текстов, «От кубизма к супрематизму. Новый живописный реализм», был издан Матюшиным под его собственной редакцией; Малевич даже позволил ему внести в текст исправления.

Авангардное искусство наполнено ожиданиями революционных изменений в области человеческого духа. Этой радикальной перестройке человеческого сознания должно способствовать новое искусство, обладающее совсем иной системой координат, чем традиционное искусство. Экспериментальная направленность авангардного искусства воплотилась в опере с красноречивым названием «Победа над солнцем», премьера которой состоялась 3 и 5 декабря 1913 года в петербургском Луна-парке, в помещении бывшего театра В. Комиссаржевской (Офицерская ул., ныне ул. Декабристов, д. 39). С этого момента слово «футуристы» входит в российский художественный обиход. Сам М. Матюшин, автор музыки оперы «Победа над солнцем», называл 1913 год временем наивысшего расцвета кубофутуризма.

Опера создавалась очень быстро, практически за несколько месяцев. Партитуры не было, музыкальную часть по клавиру исполнял сам М. Матюшин. Такая ситуация в музыке авангарда 1910-х годов объясняется тем, что «русские давидсбюндлеры» (В.Чинаев) сочиняли не произведения, но музыку, направленную на реализацию «нового звукосозерцания», таким образом жертвуя настоящим во имя будущего искусства [30, с. 5]. Последовательно и сознательно проводимая музыкальным авангардом 1910-х годов ориентация на моделирование нового языка будущей музыки и позволяет определить его ярчайшую черту как футурологичность.

В опере можно отметить черты представлений народных театров, комедии дель арте, мистерии, даже цирковых реприз. В частности, черты комедии масок со свойственным ей жизнеутверждающим тонусом, наивной, но на самом деле довольно расчетливой целью (во что бы то ни стало рассмешить, удивить), гиперболическим пространством образов, калейдоскопической сменой времени и места действия без труда угадываются в «Победе над солнцем». Опера словно «припоминала» свое происхождение – мистериальное, литургическое, мадригальное, наконец, народно-театральное, возвращаясь к своим истокам, растворяясь в них, теряя свою жанровую специфику (что и было, по сути, целью авторов «Победы над солнцем»).

В опере нет связного сюжета, появляются фигуры Летчика, силачей, оплакивающих солнце дельцов (как вспоминает А. Крученых, студенты, исполнявшие роли, и хор просили объяснить им содержание, трудно постигаемое в фонетических стихах оперы). Одновременно новая опера содержала в себе мистериальный, космогонический смысл. Авторы оперы отмечали, что «опера имеет глубокое внутреннее содержание, издеваясь над старым романтизмом и многопустословием. Вся Победа над Солнцем есть победа над старым привычным понятием о солнце как о красоте» [8, с. 215]. Действительно, сюжет «Победы» весьма символичен. Первое действие («деймо») посвящено идее победы над солнцем, которое, по словам персонажей оперы, «зарезано», «скрылось», «взято в плен», «вырвано с корнями», «умерло». Победа венчается выходом Несущих солнце: «Ликом мы темные, Свет наш внутри...». Смысл жертвоприношения вечно живого символа раскрывается как функциональное перевоплощение: источником света и тепла должен

стать человек, а не солнце. Идея побеждает физическую реальность, человеческий дух – время и пространство, наконец, искусство – природу. Как отмечает Г. Губанова, начало XX века характеризовалось новый отношением к источнику света: все большее распространение получают электрические источники света. Во время спектакля на сцену выдвигался мощный прожектор, новое «солнце», продукт человеческого ума [31, с.12].

Второе «деймо» погружает зрителя в современную действительность, преломленную сквозь призму авангардного мировосприятия. Это 1913 год со своими характерными, узнаваемыми современниками приметами. «Десятые страны», показанные в этом «дейме», должны были изображать художественную жизнь современности. Здесь и «музыка будущего» с ее машинными ритмами и шумовыми эффектами; и «заумный реализм» К. Малевича, и «заумный» поэтический язык футуристов, воплощенный, например, в «Военной песне» Авиатора, напоминающей знаменитое «дыр бул щыл» и вместе с тем являющейся пародией на вокальную колоратуру в оперной арии: «Л Л Л / КР КР / ТЛП / ТЛМТ / КР ВД Т Р / КР ВУБР / ДУ ДУ / РА Л / К Б И / ЖР / ВИДА / ДИБА». Текст А. Крученых, построенный на диссонансах, неожиданных скачках и смелой фонетике вплоть до песен из одних гласных или одних согласных был настолько смел и необычен, что наряду с овациями зрителей после спектакля на усиленный вызов «автора» раздалась реплика: «Его увезли в сумасшедший дом!» [32, с. 76].

Отметим, что используемая в тексте оперы «заумь» являлась, по мнению А. Крученых, результатом стремления человека к открытию новых способов самовыражения и трудным, но сильным средством постижения художественного замысла. В период написания сценария «Победы над солнцем» А. Крученых создает ряд манифестов и статей, в которых излагает свое творческое кредо. Так, в статье «Новые пути слова» он отмечает: «Переживание не укладывается в слова (застывшие понятия) – муки слова – гносеологическое одиночество, – провозглашал он. – Отсюда стремление к заумному свободному языку, к такому способу выражения прибегает человек в важные минуты [8, с. 216]. А. Крученых рассуждает о «современной стремительной душе, воспринимающей мир живо и непосредственно (интуитивно), как бы входящей в вещи и явления трансцендентные во мне и мое» [8, с. 215].

Интуитивное проникновение в реальность, по мнению В. Хлебникова, создает уникальные возможности для восприятия. В период работы над оперой В. Хлебников (эскиз «Пусть на могильной плите…») отмечает раскрытие синестезийных способностей человека в процессе погружения в мир интуиции, ощущений: «Так есть величины, с изменением которых синий цвет василька (я беру чистое ощущение), непрерывно изменяясь, проходя через неведомые нам, людям, области разрыва, превратится в звук кукования кукушки, или в плач ребенка, станет им. При этом, непрерывно изменяясь, он образует некоторое однопротяженное многообразие, все точки которого, кроме близких к первой и последней, будут относиться к области неведомых ощущений, они будут как бы из другого мира» [10, с. 82]. Интуитивное оза-

www.pathofscience.org
ISSN 2413-9009

рение помогает создать «однопротяженное многообразие» – континуум сменяющихся представлений, наделенных яркими образно-эмоциональными характеристиками.

Провокационный калейдоскоп художественных достижений футуризма усугубляется появлением публики: сторонников и противников футуристического искусства, которым даны красноречивые прозвища (Новые и Трусливые), а также обывателей, праздно интересующихся новыми событиями (Толстяк), некоего Неприятеля, Злонамеренного, Внимательного рабочего (возможно, дань модным социальным теориям времени), наконец, самих будетлян, например, знаменитого поэта-летчика Василия Каменского (Авиатор).

Опера не имеет четко структурированного финала. Разомкнутая форма в данном случае символизирует направленность любого начинания в будущее, непредсказуемость его развития. Это воплощение начала как такового, пусть не имеющего продолжения, однако каждый раз выступающего символом жизни: «Все хорошо, что хорошо начинается и не имеет конца. Мир погибнет, а нам нет конца», – восклицают Будетлянские силачи в финале оперы. Предчувствие конца мира оказалось пророческим: после премьеры «Победы над солнцем» летом 1914 года началась Первая мировая война.

Сценография спектакля стала едва ли не одной из его самых заметных сторон, начиная от экспериментов со светом, пространством, движущимися объемами и кончая обобщающим значением, смысловой доминантой декораций и костюмов. После «Пролога», написанного В. Хлебниковым и озвученного А. Крученых, занавес не раздвигался, а разрывался пополам. Зрителям («созерцогам» по лексике В. Хлебникова) открывалось феерическое зрелище: на сцене, ярко освещенной прожектором, появлялись один за другим персонажи в странных костюмах, произносящие непонятные реплики: «На сцене разгуливали какие-то чучела в костюмах средневековых палачей, и … говорились разные нелепости, явно рассчитанные на скандал» [8, с.217]. Слушатели оперы-спектакля становились, прежде всего, зрителями. Декорации, костюмы выполняли важную художественно-эстетическую функцию. В одном из писем к М. Матюшину К. Малевич признавался, что работа над оперой стала поворотом его к новой культуре в живописи, это, по словам автора, «принесло мне массу нового, но только никто не заметил» [8, с.216]. Занавес, изображавший черный квадрат, мыслился К. Малевичем не только как элемент нового, супрематического стиля, но и как зародыш всех возможностей, как начало победы, которую уже одерживают герои оперы, «освобожденные от тяжести всемирного тяготения» (А. Крученых), и к которой призывается все человечество.

Музыкальный текст «Победы над солнцем» включал элементы микрохроматики, алеаторики, в процессе исполнения допускалась спонтанность, свобода. В частности, хор мог порой запеть «невпопад», производимое при этом диссонантное звучание должно, по замыслу М. Матюшина, соответствовать «заумной» поэзии А. Крученых. Разрыву с канонами традиционного

музыкального языка способствовало также использование полиаккордики в гармонии и микрохроматики (четвертитоновости), записанной в клавире посредством новых нот. Возведенная в ранг самоцели, диссонантность языка дополнялась слабой профессиональной подготовкой исполнителей и расстроенным роялем, за которым пианист выступал едва ли не в качестве тапера. В конечном счете, в опере М. Матюшина словно проявлялась ее давно забытая природа драматического произведения с музыкой, пением и танцами (которые здесь были заменены движением).

Как отмечал К. Малевич, Матюшин «расшибал налипшую, засаленную аплодисментами кору звуков старой музыки, слова и буквозвуки Алексея Крученых распылили вещевое слово. Завеса разорвалась, разорвав одновременно вопль сознания старого мозга, раскрыла перед глазами дикой толпы дороги, торчащие и в землю, и в небо. Мы открыли новую дорогу театру» [29, с. 182].

Успех спектакля был оглушительным. Скандал состоялся, публика поддалась на провокацию. При известных просчетах и недоработках (в том числе в исполнительском плане, о чем М. Матюшин с сожалением писал позднее), «Победа над солнцем» стала одним из центральных событий 10-х годов, став импульсом для дальнейшего развития (в том числе музыкального) театра, создав модель художественного произведения новой эпохи.

Несмотря на то, что опера «Победы над солнцем» создавалась как преимущественно проект, как некий смелый образец-предтеча искусства будущего, ее сценическая жизнь не ограничилась только премьерной постановкой. Это свидетельствует о том, что замысел оперы содержал нечто, требующее длительной культурной рефлексии.

В 1915 году в брошюре «Победа над солнцем» был частично напечатан клавир оперы (впоследствии утерян). В 1920 г. К. Малевич ставит «Победу над солнцем» в Витебске (декорации и костюмы выполняет его ученица Вера Ермолаева) без музыки, как драматический спектакль. В одной из картин спектакля К. Малевич предпринимает попытку использования движения супрематических плоскостей (по типу кинематографа), пытаясь решить задачу объединения сценического, художественного и музыкального пространства. В это же время Эль Лисицкий предполагал поставить оперу в электромеханическом театре (замысел не был осуществлен) [4, с. 11]. Цветные автолитографии к опере («Figurinen. Die plastische Gestaltung der electromechanischen Schau «Sieg Uber die Sonne») вышли в Ганновере в 1923 г. Как мы видим, в этих постановках получают дальнейшее развитие новации в области синтеза искусств, прежде всего – в области пластицизма слова, кинестетических его коннотаций. Василий Каменский, друг и единомышленник Алексей Крученых, в манифесте «Слова на свободе» констатирует новую, в противовес завывающей манере чтения поэзии символистами, манеру футуристов: «мы-то, зычные ребята, читали, то есть таранили словами, совсем поиному, как атлеты тяжелого веса» [8, с. 93]. Аутуристические стихи, как отмечал Н. И. Харджиев, надо не только читать, но и исполнять пластически [8,

с. 94]. Тексты футуристов словно являются импульсом для перформанса, приближаясь к «произносимым-пропеваемым-протанцовываемым ритуальным словам-заклинаниям» [33, с. 6]. Последующие попытки возрождения оперы относились уже к 1980-1990-м гг. Интерпретации оперы носили достаточно свободный характер.

Одна из интереснейших постановок оперы – совместный проект Западно-Берлинской академии искусств и Калифорнийского института искусств (Лос-Анджелес), 1983 г. В ней одну из важнейших ролей играет визуальность как принцип, определяющий драматургию спектакля. По эскизам К. Малевича воссозданы костюмы, они утрированно велики, подчеркнуто геометричны. Цветовое оформление сцены насыщенно и колористически продумано. Пение артистов больше напоминает театральную декламацию, чем пение. В данной постановке более всего подчеркнут визуальный аспект оперы.

В 1988 году театральный режиссер Галина Губанова, создатель театра «Чёрный квадрат» , делает постановку оперы в сотрудничестве с Театром-студией Ленинградского Дворца молодежи. На основе работы в архивах, она тщательно изучает особенности оформления сцены в первом, футуристическом показе. Эскизы потрясли режиссера свободой отношения к цвету, его яркостью и сочностью. Она решается сделать аутентические занавеси, скрупулезно подбирая ткань (бязь начала XX века), изучая способы К. Малевича нанесение краски на полотно [15, с.45].

В ходе работы над проектом реконструкции футуристической оперы Г. Губанова создала экспозицию по материалам этого действа. Режиссер подчеркивает, что геометризм костюмов, оформления сцены приближает футуристическую постановку к архаике, к тем периодам жизни человека, когда геометрические фигуры наделялись мистическим смыслом. «Весь спектакль был построен на зрительных, звуковых, музыкальных метафорах. Да и каждый из болванчиков-муляжей человеческих фигур на сцене – это некая мифологема» [15, с. 52].

В совместном российско-австрийском проекте, осуществленном в 1993 г. в Петербурге в театре имени Ленсовета, музыка вовсе не использовалась, опера преобразилась в театральный спектакль, однако смысл драматургии (во взаимодействии стабильных и мобильных, изменчивых элементов формы) в общих чертах был сохранен.

В 1997 году была осуществлена постановка оперы Российским академическим молодежным театром (РАМТ): музыка Стефана Андрусенко, костюмы и оформление Насти Кислициной и Анны Колейчук.

Спектакль неоднократно ставили за рубежом:

- 1993 г. – Россия-Австрия. Режиссер Дитер Кайфман, композитор Сергей Грязнин;

- 1997 г. – Лос-Анджелес – ближе всего к постановки Матюшина.

- 2006 г. – США, Калифорния Университет Санта-Круз. Режиссер У. Никелл;

- 2007 г. – Нью-Йорк. Режиссер Георгий Фиртичник;

- 2007 г. – США, Нью-Йорк, университет Вассар, Паукипси. Режиссер Н. Фиртич;

- 2013 г. – театр Стаса Намина. Режиссер А. Хачатрян, А. Россинский.

- 2013 г. – В рамках фестиваля «От авангарда до наших дней» к 100-летию оперы была осуществлена ее постановка (Санкт–Петербург, Генштаб).

Постановка происходила на территории Генштаба (своеобразного амфитеатра, образованного окружающими центральную площадку кирпичными стенами). Видеоряд аскетичный: белые халаты и черная одежда как цветовое развитие образа «Черного квадрата» Малевича. Костюмы, декорации в данной постановке не имеют большого значения. Костюмы и декорации на протяжении всей оперы остаются одни и те же.

Инструментальный состав здесь также отличается от задуманного первоначально: так как опера была сочинена в краткие сроки, то вместо оркестра М. Матюшин использовал рояль, причем специально заказал расстроенный инструмент, чтобы в вокальное звучание добавлялись причудливые микрохроматизмы. В Петербургской постановке оперы «Победа над солнцем» звучит музыка целого коллектива композиторов, молодых и уже маститых: И. Воробьева, Л. Резетдинова, И. С. Рогалева, А. Зобнина, С. Полозова, А. В. Танонова. Оркестровая партитура насыщена обозначениями микроинтервального звучания и экспериментальных штрихов, позволяющих, к примеру, добиться у струнных тембра скрежета.

В Петербургской постановке «Победа над солнцем» – уже не драматический спектакль, а опера. В этой постановке усилена роль хоровых эпизодов. Хор присутствует на сцене и выполняет разные смысловые функции: чаще всего он усиливает эмоциональное и смысловое содержание солирующих реплик (отмечается фактурное и динамическое нарастание). Наличие призывных интонаций («Идите, улиц миллионы…»), символических образов («Двойка побед!», «Солнце и тьма обступила!») свидетельствуют о наделении хора особым ритуальным значением, близким к роли хора в древнегреческих. Важность хора определяется, прежде всего, его применением в кульминационных разделах. Кульминация в 2 картине начинается с хоровых реплик: «Все ножи мы возьмем взаперти ждать. Строй колесницы побед!» и достигает максимума скандированием фраз «Победа над солнцем!». Это драматургическое нарастание отражается динамически (движение от ppp до ff.). Для того чтобы подчеркнуть важность этого момента действия, в партитуру вводятся хоровые глиссандо, различные виды колоколов (sonagli – погремушки, Line bells- линейные колокола, Toms – большой колокол). Показательно, что в данной постановке композитор использует разные вокальные техники, стараясь приблизиться к новациям авангардных композиторов начала XX века: у солистов и хора – глиссандо от F-FF, горловое пение на слогах (у-о-а-ы).

Авангардная установка на радикальное обновление художественного языка проявляется в разрушении традиционной метро-ритмической систе-

мы. В одном разделе, может поменяться ритмический рисунок: 5/8 (2+3 или 3+2), метр: 3/4; 4/4; 2/4. Музыкальная ткань наполнена диссонансами, активно используются хроматические ходы в мелодии, тембры горлового хорового пения, придающие звучанию мрачный колорит.

Обобщая вышеизложенное, отметим, что значение хора в опере «Победа над солнцем» сводится, прежде всего, к усилению мистериального начала в сюжете: именно хор участвует в кульминационных сценах победы над солнцем и его похорон (1 деймо, картины 2, 3). В эпизоде похорон солнца хор выполняет важную драматургическую функцию комментатора действия, коллективного участника космогонических сражений. Во второй картине хор поет призывные реплики: «Птица летит железная… Пусть растопчут / Раскаленные кони / И завьются волосы / В запахе кожи!». И далее, в 3 картине: «Колесница победная едет / Припечатана сургучом / Победа созревшая / Нам теперь все нипочем / Лежит солнце в ногах зарезанное!». Футуристическая опера «Победа над солнцем» шаг за шагом словно припоминает свое происхождение – мистериальное, литургическое, мадригальное, и, наконец, народно-театральное, теряя свою жанровую сущность. Это и было одной из целей создателей оперы. Драматургия произведения выстраивалась на основе контрастов, причудливого сочетания эксцентрики, музыкальных номеров, речевых монологов и диалогов. Развитие действия на сцене заменили манифестации символов-аллегорий.

Проследим развитие авангардных поисков в области искусства с позиций музыкального конструктивизма на примере творчества Александра Мосолова (1900-1973) – советского композитора, выпускника Московской консерватории (класс композиции Р. М. Глиэра и Н. Я. Мясковского, класс фортепиано С. С. Прокофьева), член АСМ (Ассоциации современной музыки). В его наследии семь симфоний, четыре оперы («Герой», 1928 г.; «Плотина», 1930 г.; «Сигнал», 1941 г.; «Маскарад», 1944 г.), балет «Четыре Москвы», концерты для фортепиано, арфы с оркестром, виолончели, камерная и вокальная музыка. Учитель Н. Мясковский в 1927 году писал юному композитору: «Чудак вы эдакий, из вас лезет, как из рога изобилия. Шутка ли сказать – 10 романсов, 5 каденций, Симфоническая сюита, а вы пишете сочинил-то мало!» [23, с. 62] .

Период творческого становления композитора (1921-1925) характеризуется влиянием эстетики модернизма. Произведения А. Мосолова в этот период несут на себе отпечаток позднеромантической скрябинской символики, «листовско-скрябинско-рахманиновского пианизма» [18, с. 47]. Период 1926-1932 гг. является временем расцвета творчества А. Мосолова, который связан с претворением эстетики авангарда. В это время он создал самые значительные свои произведения (балет «Сталь», оперы «Герой» и «Плотина», Первый фортепианный концерт, инструментальные миниатюры).

Наиболее известное произведение А. Мосолова – музыка к неосуществленному балету «Сталь» по сценарию Инны Чернецкой, знаменитой «босоножки», участницы футуристических перформансов в «Кафе поэтов». В

дальнейшем из этого произведения особой популярностью будет пользоваться эпизод «Завод. Музыка машин». В данном произведении композитор применяет приемы звукооизобразительности, которая в сочетании с остинатностью создает впечатление движения частей огромного механизма [20, с. 72]. Конструктивистские идеи были чрезвычайно популярны в этот период. Среди произведений этого плана назовем балет «Стальной скок» С. С. Прокофьева – (1925 г.), фортепианную пьесу «Рельсы» и оркестровый эпизод «Металлургический завод» из оперы В. Дешевова «Лед и сталь» (1930 г.), в западной музыке – звукоподражательные шумовые инструменты Луиджи Руссоло, симфоническую пьесу «Пасифик 231» А. Онеггера. Татлин утверждал, что современная фабрика представляет собой высший образец искусства [18, с. 45].

Как отмечает И. А. Барсова, идея «производственного искусства» пронизывает кинематограф, музыку, театр, живопись. Машинный мир стал сферой футурологических утопий. Произведения Мосолова 1920-х – начала 1930-х гг. весьма показательны в плане обнаружения в них утопических черт. В истории музыки А. Мосолов вошел как крупнейший представитель конструктивизма. В произведении «Завод. Музыка машин», музыке к спектаклю «Рельсы гудят» проявляются черты машинной утопии [21, с. 41]. «В машине нет и не может быть ничего лишнего, ничего случайного, ничего «декоративного» – декларировал архитектор М. Я. Гинзбург [34, с. 105]. Конструктивизм в музыке А. Мосолова проявляется в принципах рациональности и экономности музыкального материала (тотальное остинато, повторение небольшого музыкального блока).

Конструктивистская музыка А. Мосолова вызывала чрезвычайный интерес у современников, особенно в Европе. Симфонический эпизод «Завод. Музыка машин» после первого исполнения в Москве 4 декабря 1927 г. многократно исполнялся в России, его включали в свои программы зарубежные дирижеры (Герман Шерхен, Рене Батон, Стефан Штрассер, Леопольд Стоковский и др.) [20, с. 73].

Композитору не чужда ирония: в 1926 году он создает достаточно эпатажные вокальные циклы «Три детские сценки» и «Четыре газетных объявления» («из Известий ВЦИКа»). Волна негативной критики обрушилась на композитора, позволившего себе включить в цикл реальные объявления, вызывающее неоднозначные ассоциации: «Лично хожу крыс, мышей морить. Есть отзывы. 25 лет практики», «Собака сбежала» и как под увеличительным стеклом, показывающим психологию персонажей времен НЭПа. Отметим, что не менее скандальную реакцию вызвало премьерное исполнение в Берлине (1922 г.) вокального цикла «Газетные вырезки» немецкого авангардиста Ханса Эйслера, увлеченного идеей создания жанра «музыкальной хроники».

В 1927 году началась травля А. Мосолова со стороны РАПМ, его произведения перестали печататься. Период с 1925 по 1932 г. является наиболее плодотворным в творчестве Мосолова. Мосолов начинает изучать средне-

азиатский фольклор, пишет 3 пьесы для фортепиано «Туркменские ночи», которые подводят итог к его прежнему авангардному, бунтарскому стилю.

Отражение авангардной эстетики мы видим также в «Антирелигиозной симфонии», балете «Четыре Москвы» А. Мосолова. Заказ на этот балет композитор получил в 1929 году, однако на финальной репетиции, на которой присутствовали Д. Шостакович, Л. Половинкин, А. Александров одержало верх мнение официальных лиц, раскритиковавших музыку [18, с. 30]. В конце 20-х годов А. Мосолова создает единственное в этот период крупное произведение – оперу «Плотина» (1929-1930), посвящая ее своему учителю Н. Я. Мясковскому.

Творчество третьего, кризисного периода (1937-1970) характеризуется поисками новой выразительности, как правило, в фольклорной сфере. В военные годы композитор активно пишет хоровые и камерные сочинения, в это время приходит окончательное становление его творческой манеры, для которой отход от фольклорного тематизма, создание оригинальных авторских тем, простота гармонического языка. В 1949 г. Мосолов принимает, участие в фольклорных экспедициях в Краснодарский край, после чего начинает писать в народном стиле. Появляются сюиты для оркестра русских народных инструментов «Кубанская» и др. Так же композитор изучает фольклор Ставрополья. В 60-е гг. Мосолов начал писать для народного хора и для Северного русского народного хора. Он быстро овладевает стилем северной песни и делает обработки.

Как справедливо указывает И. А. Барсова «конструктивизм» становится для Мосолова проклятием [18, с. 43]. Ему, не перестающему сочинять, приходится постоянно доказывать свою «нечуждость пролетариату». Еще в 1925 году Н. Бухарин, прочитав в статье В. Беляева о Мосолове строки о «стихии ноктюрна» и «трагедии одиночества», разразился возмущенной тирадой: «Что это значит? Одиночество – в 1924 г., в стране, проделавшей величайшую революцию, в стране напряженной общественной жизни, при всеобщем тяготении к коллективности? Очевидно, слишком уж чужд всей нашей советской действительности автор, что не может слиться с ней, чувствует себя одиночкой» [19].

Опера «Плотина», посвященная Н. Я. Мясковскому, является рубежным сочинением композитора, созвучном эстетике авангарда в момент кризиса этого направления. Это последнее сочинение Мосолова-авангардиста до трагических событий в его судьбе, изменивших мировоззрение и творческий стиль композитора. Она была принята к постановке в Ленинградском Государственном Академическом Театре оперы и балета (ныне Мариинском) в 1929 году. «Плотина» спешно готовилась к постановке, композитора торопили, «чтобы осуществить скорейшее появление на советской сцене советской оперы» [18, с. 48]. Однако после обсуждения оперы на пленуме художественно-политического совета Гостеатра оперы она была запрещена и позже не исполнялась. «Плотина, – отзывался Кильчевский, – оказалась явно бессильной в передаче грандиозного размаха социалистической стройки, обна-

www.pathofscience.org
ISSN 2413-9009

ружив тем самым свою чуждость пролетариату, что и было констатировано рабочей частью ХПС» [18, с. 49]. Опера была определена произведение, «дискредитирующее идею советской оперы» (директор театров Т. Бухштейн). Звучали и голоса в поддержку оперы (Шостакович, Соллертинский, Радлов). В постановлении говорилось о «необходимости борьбы с тенденциями буржуазного пути развития советской оперы, о борьбе с формализмом в решении задач советского музыкального театра» [18, с. 50].

Для композитора наступила пора обвинительных статей в советской прессе, исповедальных писем Сталину, доносов. Его исключают из Союза композиторов, в газете публикуют фельетон братьев Тур «Отклонение гения», в котором едко пишется о пьянстве и дебоширстве композитора, раскрывающих «истинное лицо врага народа» [19]. В ноябре 1937 г. Мосолов был арестован, обвинен в антисоветской пропаганде и сослан в лагеря. Учителя Мосолова Р. М. Глиэр и Н. Я. Мясковский написали письмо М. Калинину в защиту композитора и добились его освобождения в 1938 году, но с ограничением проживания в столице [20, с. 51].

Сценическое возвращение оперы произошло спустя более чем восемьдесят лет. Поводом стало обнаружение художественным руководителем фестиваля «От авангарда до наших дней» Игорем Рогалевым в архивах Санкт-Петербургской консерватории клавира оперы А. Мосолова. Постановка оперы стала важным этапом восстановления утраченных страниц летописи российской культуры. Радио Орфей написала статью к премьере оперы: «21 марта 2012 года в театре Петербургской консерватории была впервые поставлена опера «Плотина». Для подготовки премьеры произведение редактировали: оперу сократили от пятиактной до одноактной (длительность около полутора часов) и также переоркестована (А. Мосолов оставил оркестровку незавершенной). Новую оркестровку сделал петербургский композитор Евгений Петров.

Для уяснения характера трактовки хора в данном произведении, определим художественный замысел композитора, рассмотрим его особенности музыкального языка оперы и особенности ее современного сценического воплощения. Опера написана на либретто Я. Задыхина, в центре которого – история строительства плотины для гидростанции из одной из южных деревень советской страны. Конфликтное противостояние строителей плотины и сопротивляющихся стройке крестьян деревни не завершается индустриальным апофеозом. Напротив, только что выстроенную плотину прорывает и уничтожает мощный поток поднявшихся речных вод.

В опере «Плотина» 8 картин. В них постепенно раскрывается социальный конфликт, дается яркая жанровая характеристика действующих лиц. Их состав немногочисленен: Пущин – кулак; Серега – сын Пущина; Гавриил – инок; кликуша Фефела, Ненела; Секлетея – мельничиха; Иван – сын мельничихи; Шаров – инженер; Поля – жена Ивана; Бурой – машинист; Секретарь Укома Щуром; Гардом; Предрабком ВКПб, рабочие, пионеры.

Особенностью жанровой драматургии произведения является ее полижанровость, способствующая динамизации музыкального развития и музыкально-драматического действия. Композитор использует арсенал классических жанров (арии, ансамбли, хоры), наполняя оперный жанр приемами драматического спектакля (вводятся драматические актеры, применяются звуковые эффекты взрывов за сценой, телефонных звонков и проч.).

Спецификой музыкальной драматургии произведения является ее метод использования тематического пласта, который получает наименование «альтернативного материала» (И. С. Воробьев): частушек, плясовых мелодий, применяемых в массовых сценах, цитат известных песен «Яблочка», «Как родная меня мать провожала», стилизации революционных и пионерских маршей и т.д. [20, с. 82]. В музыкальной ткани произведения особое значение приобретают остинатные звукоизобразительные элементы (звучание ударных инструментов оркестра уподоблено шуму, гулу, треску работающих механизмов, также в речи героев применяются фонетические уподобления механическим звукам: «дзынь, тук, тяпы», глиссандо.

Как отмечает И. С. Воробьев, в опере содержательно противопоставляются не только коллективы крестьян и рабочих, но и сопутствующий им музыкальный материал: «урбанистической конструктивистской образности (темам, символизирующим строительство плотины), противопоставлен тематизм "Руси уходящей" с характерными для его ариозно-речитативным складом, опорой на традиции русской песенности, мелос классической русской оперы (Мусоргский, Римский-Корсаков)» [20, с. 83].

Эстетический результат этих драматургических идей неоднозначен. Альтернативный материал в опере, по мнению И. С. Воробьева, является следствием отсутствия «положительного героя»: «в результате последовательно осуществляемой идеи отрицания, дезавуирования, которой подвержены все образно-интонационные сферы, не оказывается линии, способной выразить сущностный стержень концепции» [21, с. 47]. Доминирование в музыкальной драматургии альтернативного материала свидетельствует об отстраненной, надличностной позиции автора, о проявлении черт эстетики отрицания, о выраженной антиутопической направленности «Плотины» [21, с. 45]. Поглощение ариозных тем альтернативным материалом связано с трагическим развитием сюжета: разрушается деревня, погибает Секлетея, Иван, арестовывают Пущина, Гавриила. Финальный апофеоз представляет собой танцевальную сцену, символизирующую победу нового мира над старым. Взаимодействие сольных и хоровых эпизодов в опере «Плотина» отражает драматургический принцип произведения – контрастного противопоставления двух социальных групп, со своими жизненными принципами, культурными ориентирами. В опере нет развернутых сольных номеров, в основном преобладают сольные (дуэты, трио, квартеты) фрагменты. Краткие монологические разделы небольшого количества действующих лиц лишь подчеркивают общечеловеческий смысл затронутых в сюжете и музыке тем. Стремясь к экономии выразительных средства, композитор минимизирует

количество массовых сцен. Хоровые эпизоды присутствуют в 1, 2, 6 и 8 картинах. Хору поручается роль массовки, коллективного зрителя совершающихся драматических событий. Напомним, что в европейской культуре существует древняя традиция использования хора в драматических спектаклях. Аристотелевское определение трагедии не фокусирует внимание читателя на вопросах использования в этом жанре хоровых эпизодов, но уже позднее именно хор становится признаком трагедии как жанра, и даже более того, необходимым компонентом концепции «драматического» и «трагического» в искусстве [35]. В опере «Плотина» А. Мосолова хор выполняет традиционную для античных трагедий функцию «коллективного зрителя» разворачивающихся социальных и личных драм.

В петербургской постановке усилен трагический и антиутопический смысл произведения. В оригинале опера закачивается сценой у площади сельсовета в окружении зданий, на которых развешены плакаты «Электрификация + советская власть – это коммунизм». Объявляется решение о возобновлении строительства плотины. В финальной сцене постановки 2013 года все участники уходят со сцены и звучит симфоническая сюита «Завод», при помощи кинопроекции изображается прорыв плотины.

Показательны отзывы о постановке и самой опере: «Решено всё с таким синкретичным размахом, с декламациями и зачитыванием документов под музыку, с народным пением и баянами в симфоническом оркестре, с замечательной хореографией (подчёркивающей приход новой эры людей-машин) и виртуозной шумовой фонограммой, которая включалась поверх живой музыки – со всякими взрывами и механическим скрежетом. Колючая, урбанистическая музыка, с обилием ударных, отсылок к популярным мотивам того времени, схематичность и даже плакатность постановки, неожиданный и яркий балет, который только усиливал общее впечатление от низведения людей до винтиков огромной бездушной машины нового строя – преобразили этот спектакль из собственно музыкального события в какой-то манифест «Так жить нельзя!», или «Ребята, вы давно смотрели на себя в зеркало?» [36].

В своей работе мы использовали произведения первой половины XX века, которые в XXI веке обнаруживают черты, заложенные в них изначально, но не проявленные в период их создания и первых постановок в силу утраты нотного текста или долгого забвения произведения. Так, при постановках оперы «Победа над солнцем» порой вовсе исключалась музыкальная часть, она превращалась в драматический спектакль. Партитура оперы «Плотина» была найдена лишь несколько лет назад.

Обе оперы, по мнению музыковеда, композитора и активного участника их петербургских постановок несли в себе «заряд смерти» и разрушения, усиленный в современных постановках [20, с. 37]. Так, вместо решения о продолжении строительства плотины, теперь финалом опера «Плотина» является технологический апокалипсис, прорыв плотины под звуки вставного номера «Завод. Музыка машин».

Опера «Победа над солнцем» также несет в себе «инъекцию» смерти: в ней присутствует эпизод убийства и похорон старого солнца, на смену которому должно прийти новое. Безусловно, идеи отрицания, разрушения старых основ жизни, мышления свойственны для периодов становления новых художественных стилей, однако в эстетике авангарде они приобретают космогонический характер. Игра в катастрофу, в переиначивание символов культуры приводит к утверждению эстетического символа – мира наизнанку, действительности, возведенной на отрицании и этим отрицанием переосмысленной.

Выводы

Актуализация трагического начала в масштабных художественных произведениях возвращает искусство к своим корням, к мистериальности, к синкрезису искусств. Авангардные композиторы пытаются пересмотреть границы произведения, границы слова, возвращая его к синкретическому единству с пением и танцем, движением. Авторы либретто оперы «Победа над солнцем» А. Крученых и В. Хлебников активно участвовали в дискуссиях, проводимых «Академией стиха» Вячеслава Иванова, их привлекала идея синкретической жизни слова. В опере «Победа над солнцем» присутствует заумь, но, самое главное, слово здесь приближается к заклинаниям, ритуалам (множество экстатических скандируемых коротких фраз).

Авангард, создавая парадигму актуального искусства, размывая границы между высоким и низким, искусством и жизнью, оказывается конвергентным (сообращенным) с миром массовой культуры. Неслучайно именно массовая культура, начиная с 20-х годов XX века внедряет в кино, рекламу образы и приемы, разработанные авангардным искусством. Осмысление авангардных моделей нового мышления и восприятия позволяет не только осознать противоречивость, утопизм некоторых идей авангарда, но и увидеть в них ценность поиска новых механизмов познания, в основе которых лежит идея гармонизации и целостности восприятия.

Идеи авангарда получили развитие в современном массовом музыкальном искусстве, в котором преобладают синтетические жанры, объединяющие музыкальный и литературный текст, пластические искусства, цветовую графику, компьютерные технологии. Синтезированность этих художественных проектов предполагает органичное взаимодействие нескольких пластов восприятия: звукового (включающего реальное и срежиссированное звучание), и визуального.

Перечень использованных источников

1. Крученых А. Е. К истории русского футуризма: Воспоминания и документы / А. Е. Крученых ; вступ. ст., подг. текста и ком. Н. В. Гурьяновой. – Москва : Гилея, 2006. – 458 с.

2. Крученых А. Е. Первые в мире спектакли футуристов / А. Е. Крученых // Наше наследие. – 1989. – №2. – С. 37-61.

3. Крученых А. Е. Победа над Солнцем / А. Е. Крученых ; подг. текста и предисл. Р. В. Дуганова. – Москва : [Б. и.], 1992. – 86 с.

4. Лисицкий Л. Пластический образ электромеханического представления «Победа над Солнцем» / Л. Лисицкий // Эль Лисицкий. 1890-1941: К выставке в залах Государственной Третьяковской галереи. – Москва, 1991.

5. Матюшин М. В. Опыт художника новой меры / М. В. Матюшин // К истории русского авангарда. – Stockholm : Hylaea print : Almqvist&Wiksell intern., 1976. – С. 159-187.

6. Матюшин М. В. Русские кубофутуристы / М. В. Матюшин // К истории русского авангарда. – Stockholm : Hylaea print : Almqvist&Wiksell intern., 1976. – С. 129-158.

7. Матюшин М. В. Творческий путь художника / М. В. Матюшин. – Москва : Музей органической культуры, 2011. – 408 с.

8. Харджиев Н. И. От Маяковского до Крученых: Избранные работы о русском футуризме / Н. И. Харджиев ; сост. С. Кудрявцев. – Москва : Гилея, 2006. – 557 с.

9. Бобринская Е. А. Русский авангард: границы искусства / Е. А. Бобринская. – Москва : ГИИ, Новое литературное обозрение, 1971. – 294 с.

10. Турчин В. С. Образ двадцатого... / В. С. Турчин. – Москва : Прогресс-Традиция, 2003. – 648 с.

11. Нестьев И. В. Из истории русского музыкального авангарда. Михаил Матюшин. «Победа над солнцем» / И. В. Нестьев // Советская музыка. – 1991. – № 3. – С. 66-73.

12. Жукова О. А. Матюшин / О. А. Жукова // Русские композиторы. История отечественной музыки в биографиях ее творцов / сост. Л. А. Серебрякова ; отв. ред. И. С. Розин. – Челябинск : Урал ЛТД, 2001. – С. 217-222.

13. Губанова Г. И. Миф и символ в «Победе над Солнцем» / Г. И. Губанова // Терентьевский сборник. – Москва, 1997.

14. Губанова Г. И. Мотивы балагана в «Победе над Солнцем» / Г. И. Губанова // Русский авангард 1910-1920-х годов и театр. – Санкт-Петребург : [Б. и.], 2000. – С. 145-153.

15. Губанова Г. И. Театр по Малевичу / Г. И. Губанова // Декоративное искусство. – 1989. – № 11. – С. 44-51.

16. Губанова Г. И. Театр русских футуристов. «Победа над солнцем»: комплексный анализ : автореф. дис. ... канд. искусств. : 17.00.01 / Г. И. Губанова. – Москва, 2000. – 20 с.

17. Костров Н. И. М. В. Матюшин и его ученики / Н. И. Костров // Панорама искусств. – 1990. – Вып. 13. – С. 190-214.

18. Барсова И. А. Творчество Александра Мосолова в контексте советского музыкального конструктивизма 1920-х годов / Барсова И. А. // Контуры столетия. Из истории русской музыки XX века. – Санкт-Петербург : Композитор, 2007. – С. 43-54.

19. Польдяева Е. Г. Александр Мосолов о судьбе и творчестве [Электронный ресурс] / Е. Г. Польдяева // Современная русская фортепианная музыка. – Режим доступа: newmuz.narod.ru/st/Mos_Pold01.html. – По состоянию на 23.01.2016. – Загл. с экрана.

20. Воробьев И. С. Творчество А. В. Мосолова 1920-х – начала 1930-х годов в контексте русского художественного авангарда : автореф. дис. ... канд. искусствоведения : 17.00.02 / И. С. Воробьев. – Санкт-Петербург, 1997. – 23 с.

21. Воробьев И. С. Черты утопии и антиутопии в творчестве А. Мосолова 1920-х начала 1930-х годов / И. С. Воробьев // Музыкальная академия. – 2012. – № 4. – С. 41-49.

22. Воробьев И. С. У истоков бестактовой нотации (на примере произведений А. Лурье, А. Мосолова, Ю. Тюлина и П. Рязанова) / И. С. Воробьев // Ритм и форма : сборник статей. – Санкт-Петербург : Союз художников, 2002. – С. 24-31.

23. Алексеенко Н. О. О творчестве А. В. Мосолова 30-70-х годов / Н. О. Алексеенко // А. В. Мосолов. Статьи и воспоминания / сост. Н. Мешко. – Москва : Советский композитор, 1986. – С. 53-61.

24. Третьяков С. Откуда и куда? (перспективы футуризма) / С. Третьяков // ЛЕФ. – 1923. – № 1. – С. 24-30.

25. Флоренский П. А. У водоразделов мысли / П. А. Флоренский ; [авт. вступ. ст. Л. Янович]. – Новосибирск : Кн. изд-во, 1991. – 181 с.

26. Зайцева М. Л. «Чувствознание»: когнитивный потенциал синестезии / М. Л. Зайцева // Вестник МГУКИ. – 2010. – № 6 (38). – С. 33-39.

27. Кандинский В. В. О духовном в искусстве / В. В. Кандинский. – Москва : Архимед, 1992. – 109 с.

28. Польдяева Е. Г. Послание Николая Обухова: Реконструкция биографии / Е. Г. Польдяева. – Москва : Русский путь, 2008. – 292 с.

29. Малевич К. С. Письма к М. В. Матюшину / К. С. Малевич ; подг. текста и вступ. статья Е. Ф. Ковтуна // Ежегодник Рукописного отдела Пушкинского дома на 1974 г. – Ленинград : [Б. и.], 1976. – С. 177-196.

30. Чинаев В. П. Русские давидсбюндлеры / В. П. Чинаев // Музыкальная жизнь. – 1990. – № 10. – С. 4-6.

31. Губанова Г. И. Групповой портрет на фоне Апокалипсиса: к проблеме толкования «Победы над Солнцем» / Г. И. Губанова// Литературное обозрение. – 1998. – № 4. – С. 9-17.

32. Гройс Б. Русский авангард по обе стороны «черного квадрата» / Б. Гройс // Вопросы философии. – 1990. – № 1. – С. 67-73.

33. Андерсон Н. Авангард как тело и представление: случай Гольцшмидта / Н. Андерсон // Послания Владимира жизни с пути к истине / В. Гольдшмит ; сост. Н.Андерсон. – Б. м. : Salamandra P. V. V., 2010. – С. 6-9.

34. Коэн Ж.-Л. Архитектура во Франции. Между миражами урбанизма и открытиями советских архитекторов / Ж.-Л. Коэн // Каталог «Москва – Париж. 1990-1930». – Т. 1. – Москва : [Б. и.], 1981. – С. 105.

35. Забудская Я. Л. Функциональное значение хора в жанровой структуре греческой трагедии : дис. ... канд. фил. наук : 10.00.14 / Я. Л. Забудская. – Москва, 2001. – 191 с.

36. По ту сторону зеркала / В Петербурге поставили оперу Александра Мосолова [Электронный ресурс] // МедиаОфис – все для редакций, пресс-служб и PR-отделов. – Режим доступа: media-office.ru/article.php?go=3862883. – По состоянию на 27.03.2012. – Загл. с экрана.

© М. Л. Зайцева

The experiments of composers of the Russian avant-garde epoch in the field of arts synthesis

Zaytseva Marina

Maimonides State Classic Academy, Professor of the Department of History and Theory of Performing Arts, Doctor of Sciences (Arts), Russia

Abstract. The article scientifically substantiates the features of avant-garde art that is aimed at finding synesthesian community of art languages and aesthetic transformation of reality. It identifies the main features of the Russian avant-garde composers Mikhail Matyushin's and Alexander Mosolov's experimental creativity. It is proved that the dominant feature of their work is the creation of a new model of art that brings together all types of human exposure and returns the fullness of perception and cognition.

Keywords: Russian avant-garde art, performances, experiments, opera, musical dramaturgy.

© M. Zaytseva

Естественная монополия в Евразийском экономическом союзе: понятие, сущность, виды и сферы деятельности

Москалевич Галина Николаевна

Белорусский государственный экономический университет, доцент кафедры гражданско-правовых дисциплин, кандидат юридических наук, доцент, Беларусь

Аннотация. Статья посвящена одному из видов монополии – естественной монополии. Цель статьи – раскрыть понятие и сущность естественной монополии, ее особенности и виды; выявить сферы деятельности хозяйствующих субъектов естественной монополии.

Научно-практическая значимость исследования заключается в том, что полученные результаты уточняют, дополняют и развивают концептуальные положения, раскрывающие содержание естественной монополии, различных форм ее существования и деятельности.

Дается определение понятию «естественная монополия», раскрывается ее сущность. Выявляются особенности и специфика естественных монополий. Дается характеристика основных признаков данного вида монополии. Подчеркивается, что особенностью естественных монополий является существование очень высоких входных барьеров в отрасль. Выявляются причины возникновения и существования естественной монополии. Естественные монополии возникают там, где конкуренция невозможна или экономически нецелесообразна, то есть там, где конкуренция менее эффективно использует ресурсы общества.

Рассматриваются и анализируются два основных типа естественных монополий: природная монополия, которая возникла в результате наличия уникальных природных явлений (климат, природные ископаемые, редкость определенного сырья, расположение); технико-экономические монополии, возникновение которых продиктовано либо техническими, либо экономическими причинами, связанными с проявлением эффекта масштаба. Выявляются положительные и отрицательные свойства естественной монополии, ее плюсы и минусы. Раскрываются законодательно установленные обязанности субъектов естественных монополий.

Делается вывод, что естественные монополии опираются либо на уникальные природные ресурсы, либо на уникальную сложную технологию; что у естественной монополии достоинства становятся недостатками и наоборот. Эта форма экономической организации глубоко противоречива. Невозможно однозначно определить, что перевешивает – плюсы или минусы. Выводы и предложения носят целенаправленный характер в условиях рыночной экономики и позволяют совершенствовать регулирование естественных монополий стран – членов ЕАЭС.

Ключевые слова: монополия, естественная монополия, типы естественной монополии, технико-экономические монополии, входные барьеры в отрасль, отрасль экономики, правовое регулирование, отсутствие конкуренции, рынок товаров, работ, услуг, технологические особенности производства.

Введение

В условиях глобализации и интеграции хозяйственных отношений особую актуальность приобретают проблемы, касающиеся повышения эффективности социально-экономических систем. Обязанность государства в

лице исполнительной и законодательной власти – создание условий для формирования и развития рыночных отношений и благополучного протекания рыночных процессов. В этой ситуации система государственного регулирования деятельности субъектов естественных монополий может стать одним из наиболее эффективных инструментов, способствующих адаптации отечественных производителей к рыночным условиям хозяйствования.

Экономика стран – участниц Евразийского экономического союза (далее – ЕАЭС) в настоящее время отличается высоким уровнем монополизации, а также имеет распространение антиконкурентная практика, которая негативно отражается на деятельности многих предприятий. Несмотря на антимонопольную политику, проводимую на территории ЕАЭС, проблемы монополий продолжают оставаться одним из основных препятствий экономического развития государств.

В связи с этим проблемы монополизации хозяйственной жизни, конкуренция на товарных рынках, негативное влияние монополии на рынок, монопольные цены, отклоняющиеся от рыночных, являются предметом пристального внимания и специалистов, и широких слоев населения.

В экономике стран – членов ЕАЭС (как и в любом другом современном государстве) имеются определенные сферы, в которых сохранение и поддержание рыночной конкуренции нецелесообразно по причине ее экономической неэффективности или по иным причинам, например, обеспечение системы национальной безопасности государства. Антимонопольная политика не направлена на ликвидацию монополизма вообще, она признает необходимость существования некоторых видов монополии, прежде всего, естественной и государственной, сохранение которых экономически оправдано. Естественные монополии – это сферы экономики, исключенные из рыночной конкуренции, поскольку они играют особую роль в формировании общих условий экономического и социального развития государства, обеспечении национальной безопасности, а производимые ими товары и услуги имеют особую социальную значимость.

В основе естественной монополии лежат особенности технологий производства и обслуживания потребителей (энергообеспечение, телефонные услуги, связь и т.д.). Экономика общественного пользования, которая непосредственно касается сферы деятельности естественных монополий в рамках рыночных способов ведения хозяйства, находится под особым контролем со стороны государства в лице соответствующих органов – в связи с особенностями и определенными свойствами естественных монополий.

Кроме того, назрела необходимость совершенствования регулирования деятельности субъектов естественных монополий в рыночной экономике, в том числе с учетом интеграционных процессов, сопровождающих объединение ряда стран, происходящее на основании Договора о создании ЕАЭС [1]. Решение проблем, связанных с государственным регулированием естественных монополий, позволит обеспечить условия для нормального развития рыночных отношений во всех сферах общественной жизни. Этим и обусловлена актуальность темы данной статьи.

Актуальность исследованию придает и наличие ряда нерешенных проблем, связанных с правовым обеспечением рыночного механизма, стабильного функционирования экономических систем общественного пользования, организацией инвестиционной деятельности, техническим обслуживанием и обновлением оборудования, соответствующей тарифной политикой. Все это непосредственно касается естественных монополий.

Осуществление деятельности естественных монополий в рыночных условиях и ее регулирование является одной из сложнейших и дискуссионных проблем, касающихся многих сфер жизни общества: экономической, информационной, технологических аспектов, политической и социальной. В правовом регулировании нуждаются общественные отношения, возникающие под воздействием структурных преобразований, внедрения рыночных механизмов и прогрессивных технологий, совершенствования и изменения роли государственного регулирования. Законодательство стран – членов ЕАЭС относит естественную монополию к правомерной монополии.

Деятельности субъектов естественных монополий посвящены труды многих авторов. Общие проблемы естественных монополий исследовали Л. Бабешко, А. Бутыркин, В. Венгер, А. Городецкий, О. Коломийченко, Н. Кремер, Н. Матвеева, Ю. Метелева, А. Никифоров, Ю. Павленко, В. Студенцов, Г. Фомин, В. Цапелик и др. Проблемам конкретных отраслей естественных монополий посвящены труды А. Алексеева, И. Беседина, И. Ильина, В. Кокорева, Е. Корольковой, В. Крюкова, Е. Малинниковой, И. Стародубровской, Л. Чернышева, А. Шаститко, Н. Шишкиной.

Объектом проведенного исследования являются естественные монополии. Предмет исследования – деятельность субъектов естественных монополий, проблемы совершенствования регулирования отраслей естественных монополий, законодательство стран – участниц ЕАЭС о естественных монополиях.

Цель исследования – раскрыть понятие и сущность естественной монополии, ее особенности и виды, выявить преимущества и недостатки, определить наиболее благоприятные сферы деятельности.

В качестве методов исследования применялся анализ научной литературы, интернет-ресурсов по рассматриваемой теме, сопоставительный анализ законодательных актов стран – участниц ЕАЭС.

Результаты исследования

Практически во всех странах имеется ряд отраслей, которые фактически выведены из-под действия антимонопольных законов. Это так называемые отрасли прямого регулирования. В таких отраслях государство специально устанавливает доминирующее положение хозяйствующих субъектов и охраняет их, вне зависимости от формы собственности. Такого рода предприятия получили название «естественные монополии».

В современной жизни существуют различные виды монополии, среди которых особое место занимает естественная монополия. Что же представляет собой естественная монополия и чем она отличается от других видов монополии?

www.pathofscience.org
ISSN 2413-9009

В словаре Л. И. Лопатникова [2] дается следующее определение понятия «естественная монополия» (*natural monopoly*). С одной стороны, это ситуация, при которой отрасль, производящая (реализующая) товары и услуги, эффективно удовлетворяет спрос в условиях отсутствия конкуренции в силу технологических особенностей производства. Ее товары (услуги) имеют устойчивый спрос независимо от значительного изменения цены, поскольку их оказывается невозможным заменить другими товарами (пример: система электроснабжения города). С другой стороны, это собственно отрасль, фирма, находящиеся в такой ситуации.

В условиях естественной монополии производство продукции одной фирмой при любом выпуске выгодней, чем производство двумя или более фирмами. Иными словами, как объясняет Л. И. Лопатников, оптимальный размер фирмы настолько велик относительно рынка, на котором она действует, что для других фирм на этом рынке не остается места и она может удовлетворить спрос на данный продукт с затратами меньшими, чем если бы на рынке действовали две или более фирм. Новичкам просто нерентабельно вступать в рынок такого товара. Но, конечно, научно-технический прогресс в некоторых условиях может и разрушить естественную монополию [2].

В Толковом словаре [3] термин «естественная монополия» трактуется следующим образом: это монополия, основанная на подавляющем преимуществе в издержках для присутствующей на рынке фирмы. Естественная монополия может существовать потому, что она обладает некоторыми уникальными природными ресурсами, например, шахтой с единственными известными залежами определенного полезного ископаемого, или благодаря вложениям капитала в прошлом, которые должны были бы быть продублированы конкурентом, например, в национальную систему электроснабжения. Естественную монополию следует отличать от закрепленной законом статутной монополии (*statutory monopoly*), где позиции присутствующей на рынке фирмы основаны на законах в целях устранения возможных конкурентов. Если преимущество присутствующей на рынке фирмы вытекает лишь из имеющегося у нее доступа к необходимой технологии, если она основана на неспособности других фирм сравняться с ней в ноу-хау, то это и есть естественная монополия, но она не является таковой, если она основана лишь на исключительном обладании патентами (*patents*).

Ряд авторов рассматривают естественную монополию как официально признанную неизбежную монополию на производство и продажу товаров и услуг, применительно к которым монополизм обусловлен либо естественными правами монополиста, либо соображениями экономической выгоды для всего государства и населения. Так, естественная монополия возникает в тех областях, где действует авторское право, ибо автор является монополистом по закону. С другой стороны, в интересах государства выгодно иметь единые трубопроводные, энергетические сети, железнодорожные магистрали. Государственная монополия возникает также в тех сферах, где ее наличие обусловлено соображениями общественной безопасности [4; 5; 6; 7].

Другие авторы подчеркивают, что естественная монополия – это состояние рынка, при котором удовлетворение спроса эффективнее при отсутствии конкуренции в силу технологических особенностей производства (в связи с понижением издержек производства на единицу товара по мере увеличения объема производства), а товары, производимые субъектами естественной монополии, не могут быть заменены в потреблении другими товарами. В связи с этим спрос на данном рынке на товары, производимые субъектами естественной монополии, в меньшей степени зависит от изменения его цены, чем спрос на другие виды товаров. Субъектом естественной монополии является хозяйствующий субъект (рыночная структура), который обладает исключительным правом на уникальные ресурсы (обычно природные) или затраты которого на производство настолько малы (благодаря эффективным технологиям), что доступ конкурентов на рынок становится невозможным. Монополия, основанная на исключительном обладании патентами, не является естественной [8; 9; 10].

В Финансовом словаре «Финам» под естественной монополией понимается монополия компании, обусловленная ее уникальным положением на рынке. Естественная монополия возникает в ситуации, когда одна компания в состоянии удовлетворять весь рыночный спрос на определенные товары или услуги с более низкими средними издержками, чем это смогли бы сделать несколько более мелких компаний [11].

Ученые В. В. Гальперин и В. М. Гальперин, раскрывая сущность естественной монополии, отмечают, что ее наличие создает определенную дилемму: общество может выиграть от производства продукции с более низкими затратами, чему может способствовать наличие единственной фирмы в отрасли, но в то же время эта фирма, пользуясь своим монопольным положением, имеет возможность устанавливать более высокие цены и изымать часть излишка потребителей. Задача государственного регулирования естественной монополии состоит в стимулировании фирмы к производству большего объема продукции с меньшими затратами, при одновременном отказе (полном или частичном) от установления монопольных цен [12].

Основными нормативными правовыми актами, регулирующими деятельность естественных монополий в странах – участницах ЕАЭС, являются законы «О естественных монополиях», которые по многим положениям и пунктам фактически идентичны для каждой из данных стран.

Так, термин «естественная монополия» звучит похоже, но в Российском законе он определяется более детально, чем в законах других членов ЕАЭС. Согласно законодательству стран – членов ЕАЭС естественная монополия представляет собой состояние рынка услуг (товаров, работ), при котором:

- удовлетворение спроса на этом рынке эффективнее в отсутствие конкуренции в силу технологических особенностей производства (в связи с существенным понижением издержек производства на единицу товара по мере увеличения объема производства), а товары, производимые субъектами естественной монополии, не могут быть заменены в потреблении другими товарами, в связи с чем спрос на данном товарном рынке на товары, произ-

водимые субъектами естественных монополий, в меньшей степени зависит от изменения цены на этот товар, чем спрос на другие виды товаров [13, ст. 3];

- создание конкурентных условий для удовлетворения спроса на определенный вид услуг (товаров, работ) невозможно или экономически нецелесообразно в силу технологических особенностей производства и предоставления данного вида услуг (товаров, работ) [14, ст. 1; 15, ст. 3; 16, ст. 3].

С нашей точки зрения, естественная монополия – это система общественных отношений, санкционированная государством, в связи с чем в этой сфере отсутствует конкуренция, а технологические особенности производства позволяют удовлетворять спрос на товарном рынке и рынке услуг более эффективно, причем спрос на товары и услуги на данном рынке в меньшей степени зависит от изменения цены, чем спрос на других рынках, поскольку уникальность соответствующих товаров и услуг не позволяет осуществить их замену в потреблении другими товарами и услугами.

Таким образом, исходя из имеющихся в научной и справочной литературе, в законодательстве стран – членов ЕАЭС определений, можно выявить следующие особенности естественной монополии, отличающие ее от других видов монополии.

- естественная монополия – это объективное явление;

- неизбежность появления в обществе естественных монополий в силу естественных исключительных прав монополиста или экономической выгоды для государства и населения, общественной безопасности;

- уникальное положение естественной монополии на рынке: одна компания в состоянии удовлетворять весь рыночный спрос на определенные товары или услуги с более низкими средними издержками по сравнению с более мелкими фирмами;

- отсутствие конкуренции благодаря технологическим особенностям производства (в сфере естественной монополии конкуренция фактически просто неосуществима или максимально затруднена);

- деятельность субъектов естественных монополий эффективнее в отсутствие конкуренции, что связано с существенной экономией на масштабах производства и высокими условно-постоянными издержками;

- наличие чрезвычайно высоких входных барьеров в отрасль, причиной которых является высокий уровень фиксированных издержек на оказание услуг (например, строительство дорог, линий связи), в связи с чем организация подобной параллельной системы, выполняющей те же самые функции, вряд ли может окупиться;

- меньшая зависимость от цены спроса на товар в сфере естественной монополии, чем спроса на товары в другой области (низкая эластичность спроса), поскольку невозможна замена другими товарами (например, электроэнергия, которую заменить эквивалентным энергоносителем сложно);

- отсутствие возможности замены товаров идентичными (товаров-аналогов), а также возможностей импорта;

- действие в сфере естественной монополии фактически одного экономического субъекта – в связи с нецелесообразностью привлечения на данный рынок товаров или услуг новых производителей;

- продукция естественной монополии, как правило, является предметом общественного пользования;

- обладание монополией уникальными природными ресурсами;

- сетевой характер организации рынка, то есть наличие целостной системы протяженных в пространстве сетей, посредством которых производится оказание определенной услуги, в том числе наличие организованной сети, для которой необходимо управление и контроль из единого центра в реальном масштабе времени.

Причины естественной монополии. Естественная монополия возникает при наличии объективных причин, а именно:

- наличие условий, когда спрос на данный товар в лучшей степени могут удовлетворить одна или несколько фирм;

- экономия от масштаба производства (чем больше выпуск продукта, тем ниже средние затраты на его производство). В связи с этим большая фирма может обеспечивать гораздо меньшие средние затраты, чем фирма маленькая. Следовательно, цена на ее продукт может быть ниже, чем у маленькой фирмы;

- наличие экономически выгодных технологических условий производства, которые позволяют понижать цену на продукцию за счет уменьшения затрат; экономия от масштаба производства делает выгодным существование систем в единственном экземпляре (например, городские коммунальные службы);

- относительно небольшой объем рыночного спроса (например, производство атомных ледоколов);

- экономия от разнообразия (*economies on scope*), когда производство комбинации продуктов на единственном предприятии обходится дешевле, чем производство каждого из товаров специализированным предприятием (здесь присутствует достаточно широко распространенная многопродуктовая естественная монополия). Экономия от разнообразия имеет место при производстве нескольких продуктов (предоставлении нескольких услуг).

Существуют два типа естественных монополий:

1. Природная монополия (*natural monopoly*). Под природной монополией, с позиции структурного подхода, понимается состояние товарного рынка, при котором удовлетворение спроса на этом рынке является более эффективным при условии отсутствия конкуренции вследствие технологических особенностей производства (в связи с существенным уменьшением издержек производства на единицу продукта в рамках увеличения объемов производства), а товары (услуги), которые производятся субъектами природных монополий, не могут быть заменены в потреблении другими товарами (услугами), в связи с чем спрос на этом товарном рынке меньше зависит от изменения цен на эти товары (услуги), чем спрос на другие товары (услуги) [17].

Субъектом природной монополии является только юридическое лицо любой формы собственности, осуществляющее хозяйственную деятельность.

Природная монополия возникла в результате наличия уникальных природных явлений (климат, природные ископаемые, редкость определенного сырья, расположение), то есть сама природа создала барьеры для входа в отрасль. Например, фирма, геологи которой обнаружили месторождение уникальных полезных ископаемых, и которая купила права на земельный участок, где располагается это месторождение, становится монополистом. Причем закон защищает права собственника, даже если он оказался монополистом. Однако это не исключает государственного регулирования деятельности такого монополиста).

2. Технико-экономические монополии. Их возникновение обусловлено техническими или экономическими причинами, связанными с проявлением эффекта масштаба. Так, нерационально проложить в одном и том же городе кабели двух конкурирующих телефонных фирм.

Технологическая монополия – это разновидность естественной монополии, представляющая собой предприятие (объединение), контролирующее производство и сбыт определенной продукции, специфика технологии производства которой обусловливает крупные размеры. Ее объектами могут быть: метод изготовления продукции; узкая предметная специализация. Спрос на определенный продукт может быть удовлетворен одним или несколькими предприятиями.

Таким образом, естественная монополия возникает там, где конкуренция невозможна или экономически нецелесообразна, где конкуренция менее эффективно использует ресурсы общества. Она занимает привилегированное положение на рынке – благодаря технологическим особенностям производства и исключительностью ресурсов. Естественная монополия появляется в такой области деятельности, где по природным, технологическим и иным условиям исключается или ограничивается существование конкурентных рынков. Она возникает в отрасли, в которой минимальные издержки возможны только при условии, что одна фирма обслуживает весь рынок целиком. Лишь при таком условии оказание услуг будет эффективным. И, наоборот, когда рынок обслуживается не одной, а двумя или более фирмами, масштабы производства будут неэффективно малы. Так, нецелесообразно иметь дублирующие линии метро или энергосистемы.

Как правило, спрос на продукцию или услуги естественных монополий не зависит в большой степени от изменения цены, так как их трудно, а порой и невозможно, заменить в употреблении другими товарами и услугами. Даже значительное повышение цены на электроэнергию не может заставить потребителя отказаться от ее потребления. Данный факт предоставляет естественному монополисту возможность установить цену значительно выше его фактических затрат на производство, угрожая отключением электричества. В такой ситуации государство обязано защитить интересы потребителя и закрепить эту функцию на уровне закона.

Плюсы и минусы естественной монополии. К плюсам можно отнести возможность [17]:

- снижения издержек на производство единицы продукции, максимально используя эффект от масштаба производства;
- привлечения значительных финансовых ресурсов для поддержания средств производства на должном уровне;
- использования достижений научно-технического прогресса;
- следования единым стандартам на производимую продукцию и предоставляемые услуги;
- замены рыночного механизма, т.е. рыночной экономической организации;
- использования внутрифирменной иерархии и системы контрактных отношений, позволяющих сократить потери, связанные с риском и неопределенностью.

В качестве минусов можно рассматривать возможность:

- избыточной власти фирм-монополистов (основная отрицательная сторона монополизации экономики);
- злоупотребления монопольной властью со стороны ее субъектов (в вопросах назначения цен и тарифов на товары и услуги своей отрасли, при определении объемов производства, распределении продукции между отдельными потребителями и др.);
- определения уровня продажной цены, появления искушения переложить свои издержки в значительной мере на конечного потребителя, который не в состоянии оказывать обратного влияния на производителя;
- торможения развития научно-технического прогресса посредством ослабления конкуренции, что создает экономические предпосылки для ограничения введения в производство инноваций;
- исключения конкуренции, что приводит к замедлению экономического развития государства;
- «экономии» за счет снижения качества производимой продукции и предоставляемых услуг;
- подмены экономического механизма административным диктататом.

Анализ приведенных выше плюсов и минусов не позволяет однозначно определить, что перевешивает – достоинства или недостатки естественных монополий.

Сферы деятельности естественных монополий. Естественные монополии в странах – членах ЕАЭС осуществляют похожую деятельность, однако, с точки зрения законодательства, имеются определенные особенности в сферах деятельности субъектов естественных монополий.

Согласно законодательству стран – членов ЕАЭС сферами деятельности субъектов естественных монополий признаются в каждой из этих стран: 1) транспортировка нефти и нефтепродуктов по магистральным трубопроводам; 2) транспортировка газа по трубопроводам; 3) услуги железнодорожного транспорта общего пользования, оказываемые с использованием инфра-

структуры железнодорожного транспорта общего пользования, железнодорожные перевозки; 4) услуги по передаче и распределению электрической и тепловой энергии; 5) услуги транспортных терминалов, аэропортов; 6) услуги электросвязи и почтовой связи общего пользования; 7) централизованное водоснабжение и водоотведение; 8) аэронавигационные услуги [13; 14; 15; 16].

В современных условиях государства самостоятельно определяют направления, условия, принципы функционирования данных социально и экономически необходимых отраслей народного хозяйства [18, с. 551].

В связи с этим, некоторые страны установили на законодательном уровне и другие виды деятельности субъектов естественной монополии (исходя из специфики территории, ресурсов, географических данных и т.п.).

В Российской Федерации: услуги в портах; услуги по оперативно-диспетчерскому управлению в электроэнергетике; услуги по использованию инфраструктуры внутренних водных путей; захоронение радиоактивных отходов; водоснабжение и водоотведение с использованием централизованных системы, систем коммунальной инфраструктуры; ледокольная проводка судов, ледовая лоцманская проводка судов в акватории Северного морского пути [13, ст. 3].

В Республике Казахстан: сферы магистральных железнодорожных сетей, за исключением услуг магистральной железнодорожной сети при перевозке грузов в контейнерах и перевозке порожних контейнеров; услуги железнодорожных путей с объектами железнодорожного транспорта по договорам концессии при отсутствии конкурентного железнодорожного пути; подъездных путей при отсутствии конкурентного подъездного пути; портов; телекоммуникаций при условии отсутствия конкурентного оператора связи по причине технологической невозможности либо экономической нецелесообразности предоставления данных видов услуг, за исключением универсальных услуг телекоммуникаций; услуг по предоставлению в имущественный найм (аренду) или пользование кабельной канализации [15, ст. 4]

В Кыргызской Республике: услуги по оперативно-диспетчерскому управлению национальной энергосистемы; наземное обслуживание внутренних воздушных перевозок [16, ст. 3].

Следовательно, отраслями, наиболее подходящими для естественных монополий, являются такие виды деятельности, которые направлены на производство продукции, представляющей собой «предмет общественного пользования». Это: коммуникации, линии электропередач, нефте- и газопроводы, железнодорожный и трубопроводный транспорт, кабельное телевидение, системы связи, услуги транспортных терминалов, портов, аэропортов, центральное отопление, водоснабжение и канализация, городской пассажирский транспорт (кроме такси) и т.д.

Субъекты естественных монополий занимаются такими видами деятельности, которые являются трудоемкими, в связи с чем повторять и создавать их другими фирмами нецелесообразно с экономической точки зрения

или технически невозможно. Именно поэтому в перечисленных отраслях существует чаще всего единственное национальное предприятие (или крайне ограниченное их количество), что является причиной их монопольного положения на рынке.

Субъекты естественных монополий. В качестве субъектов естественной монополии законодательство стран – членов ЕАЭС признает хозяйствующих субъектов, оказывающих услуги, относящиеся к сфере естественных монополий.

Так, согласно ст. 3 Законов РФ, Республики Беларусь, Кыргызской Республики «О естественных монополиях» субъектом естественной монополии выступает хозяйствующий субъект, занятый производством (реализацией) товаров, работ, услуг в условиях естественной монополии.

В соответствии со ст. 3 Закона Республики Казахстан «О естественных монополиях» субъект естественной монополии – это индивидуальный предприниматель или юридическое лицо, занятые производством товаров, выполнением работ и (или) предоставлением услуг потребителям в условиях естественной монополии.

Субъекты естественных монополий подлежат включению в соответствующий Государственный регистр (реестр) с указанием конкретных видов предоставляемых регулируемых услуг (товаров, работ).

К естественным монополиям относят:

- в России: РАО «ЕЭС России», «Газпром» и Министерство путей сообщения, «Трансгаз», «Сильвинит» и «Уралкалий» (являющиеся единственными производителями калия в РФ) и др. [19];

- в Республике Беларусь: «Гомельтранснефть Дружба», «Полоцктранснефть Дружба», «Газпром трансгаз Беларусь», «Белтелеком», «Белпочта», «Белаэронавигация», «Национальный аэропорт «Минск», «Белорусская железная дорога» и др. (всего 27 субъектов) [20];

- В Республике Казахстан: «Казахстанская компания по управлению электрическими сетями «KEGOC», «КазТрансОйл», «Интергаз Центральная Азия», «Северо-Западная трубопроводная компания «Мунай Тас, «Казаэронавигация», «Транстелеком», «Межрегионэнерготранзит» и др. [21];

- В Кыргызской Республике: «Альфа Телеком», «Электрические станции», «Национальная компания «Кыргыз темир жолу», «Кыргызтелеком», «Газпром нефть Азия» и др. [22].

Права и обязанности субъектов естественной монополии. Законами стран – участниц ЕАЭС предусмотрены права субъектов естественных монополий, в частности они вправе «вносить в орган регулирования деятельности субъектов естественных монополий предложения по вопросам, затрагивающим их деятельность и правовой статус» [14, ст. 4]. Таким образом, законом предусмотрена «обратная связь» между естественной монополией и органом регулирования ее деятельности. С помощью обратной связи субъекту естественной монополии предоставлена возможность предложить государству способ повлиять на дальнейшее развитие отрасли, самого предприятия – монополиста.

В качестве обязанностей субъектов естественной монополии (в соответствии с общей направленностью введения государственного регулирования их деятельности) законодательно установлены следующие:

-·предоставлять равные условия потребителям товаров, произведенных (реализуемых) в условиях естественных монополий, за исключением случаев, когда законодательством допускается предоставление льгот для отдельных категорий потребителей [14, ст. 5; 15, п. 3 ст. 7];

-·обеспечивать качественное обслуживание потребителей;

- соблюдать требования технических нормативных правовых актов в области технического нормирования и стандартизации, показатели безопасности и качества услуг, а также лицензионные требования и условия в случае, если осуществляемые ими виды предпринимательской деятельности подлежат лицензированию;

- применять наиболее эффективные методы и технологии оказания услуг при условии соблюдения принципа общественной безопасности и безопасности для жизни, здоровья, имущества граждан, имущества юридических лиц и окружающей среды;

- исполнять решения органа регулирования деятельности субъектов естественных монополий, принятые в соответствии с его компетенцией;

- представлять в орган регулирования деятельности субъектов естественных монополий сведения о своей деятельности в порядке и сроки, установленные этим органом, а также иную информацию, необходимую для осуществления им полномочий;

- исполнять другие обязанности в соответствии с законодательством [14, ст. 5];

- представлять соответствующему органу регулирования естественной монополии текущие отчеты о своей деятельности в порядке и в сроки, которые установлены органом регулирования естественной монополии; проекты планов капитальных вложений (на бумажном и (или) электронном носителях) [13, п. 2 ст. 8; 15, п. 7 ст. 7; 15, подп. 1.4, 1.5 п. 1 ст. 8];

- предоставлять доступ на товарные рынки и (или) производить (реализовывать) товары и услуги, в отношении которых применяется регулирование на недискриминационных условиях согласно требованиям антимонопольного законодательства [13, п. 3 ст. 8];

- вести раздельный учет доходов и расходов по видам деятельности [13, п. 4 ст. 8; 15, п. 7-1 ст. 7; 16, подп. 1.6 п. 1 ст. 8];

- обеспечивать свободный доступ к информации о своей деятельности, которая регулируется в соответствии с законом [13, п. 5 ст. 8]; [13, п. 5 ст. 7; 16, подп. 1.16 п. 1 ст. 8];

- предоставлять регулируемые услуги (товары, работы) по тарифам (ценам, ставкам сборов), утвержденным уполномоченным органом [15, п. 2 ст. 7];

- осуществлять закупки услуг (товаров, работ), затраты на которые учитываются при утверждении тарифа (цены, ставки сбора) или его пре-

дельного уровня и тарифных смет на регулируемые услуги (товары, работы) субъекта естественной монополии, в порядке, установленном законодательными актами государства [15, п. 4 ст. 7; 16, подп. 1.2 п. 1 ст. 8];

- выбирать наиболее эффективные методы и технологии производства и предоставления услуг естественной монополии при соблюдении принципов общественной, экологической безопасности и безопасности для здоровья граждан [15, п. 6 ст. 7; 16, подп. 1.3 п. 1 ст. 8];

- заключать в соответствии с типовыми договорами, утвержденными уполномоченным органом, индивидуальные договоры с потребителями на каждый вид предоставляемых регулируемых коммунальных услуг (товаров, работ), а также на каждый вид и (или) совокупность иных предоставляемых регулируемых услуг (товаров, работ) [15, п. 8 ст. 7; 16, подп. 1.8 п. 1 ст. 8];

- не допускать нарушения прав потребителей при заключении договоров на предоставление регулируемых услуг (товаров, работ) [15, п. 12 ст. 7; 16, подп. 1.11 п. 1 ст. 8];

- соблюдать стандарты оказания услуг потребителям [15, п. 12 ст. 7];

- и другие.

Субъекты естественных монополий, кроме случаев, установленных законодательными актами (Законами о естественных монополиях), не вправе:

1. По законодательству Российской Федерации:

- отказываться от заключения договора с отдельными потребителями на производство (реализацию) товаров, в отношении которых применяется регулирование в соответствии с настоящим Федеральным законом, при наличии у субъекта естественной монополии возможности произвести (реализовать) такие товары [13, п. 1 ст. 8].

2. По законодательству Республики Беларусь:

- совершать действия, которые приводят или могут привести к невозможности оказания услуг, относящихся к сфере естественных монополий, или к замене их другими услугами;

- отказываться от заключения договора с отдельными потребителями на оказание услуг, относящихся к сфере естественных монополий, при наличии у них технической возможности оказать такие услуги;

- взимать за оказываемые услуги плату, превышающую размер, установленный органом регулирования деятельности субъектов естественных монополий либо другим государственным органом, уполномоченным на это актами Президента Республики Беларусь;

- навязывать потребителям условия доступа к услугам, относящимся к сфере естественных монополий;

- совершать иные действия (бездействие), ведущие к ущемлению прав потребителей и (или) противоречащие законодательству [14, ст. 6].

3. По законодательству Республики Казахстан и Кыргызской Республики:

- взимать за регулируемые услуги (товары, работы) плату, превышающую размер, установленный уполномоченным органом [15, подп. 1.4 п. 1 ст. 5; 16, подп. 1.2 п. 1 ст. 7];

- навязывать условия доступа к регулируемым услугам (товарам, работам) субъектов естественных монополий или совершать иные действия, ведущие к дискриминации потребителей [15, подп. 1.5 п. 1 ст. 5; 16, подп. 1.3 п. 1 ст. 7];

- отказывать в предоставлении регулируемых услуг (товаров, работ) добросовестным потребителям в связи с неоплатой недобросовестными потребителями использованного объема регулируемых услуг (товаров, работ) [15, подп. 1.7 п. 1 ст. 5; 16, подп. 1.3 п. 1 ст. 7];

- включать в тарифы (цены, ставки сборов) или их предельные уровни на регулируемые услуги (товары, работы) затраты, не связанные с их предоставлением [15, подп. 1.8 п. 1 ст. 5; 16, подп. 1.4 п. 1 ст. 7];

- допускать нецелевое использование средств, предусмотренных в инвестиционных программах (проектах), утвержденных в установленном порядке [15, подп. 1.8-1 п. 1 ст. 5];

- требовать оплаты предоставленных регулируемых услуг (товаров, работ), не соответствующих требованиям к качеству регулируемых услуг (товаров, работ), установленным государственными органами в пределах их компетенции [15, подп. 1.9 п. 1 ст. 5];

- субсидировать производство и поставки товаров (работ, услуг), осуществляемых на условиях конкуренции, за счет доходов, получаемых от деятельности, отнесенной к сфере государственного регулирования [16, подп. 1.6 п. 1 ст. 7];

- экспорт товаров (работ, услуг) при недостаточном удовлетворении спроса на внутреннем рынке [16, подп. 1.7 п. 1 ст. 7];

- отчуждать имущество, предназначенное для производства и реализации регулируемых товаров (работ, услуг), за исключением случаев передачи имущества в собственность государства [16, подп. 1.8 п. 1 ст. 7];

- и другие.

Пути регулирования естественной монополии. Правовое регулирование как одно из основных составляющих государственного регулирования деятельности естественных монополий направлено на создание определенных ограничивающих рамок деятельности монополистов. Государство имеет возможность в целях демонополизации ограничить монополизм и сохранить конкуренцию в сфере естественных монополий с помощью, например, национализации дороги и бюджетного финансирования расходов на ее эксплуатацию (однако такие меры снижают заинтересованность в эффективном использовании никому не принадлежащего имущества); регулируя плату за проезд; устанавливая цену за транспортировку нефти по нефтепроводу; заключая двусторонние договоры между нефтедобытчиками и потребителями, избегая диктата транспортников, и т.п.

Государством создаются органы, осуществляющие регулирование деятельности естественных монополий и отвечающие за обеспечение желаемого баланса интересов потребителей и производителей товаров и услуг. Например, в Республике Беларусь таким органом является республиканский

орган государственного управления, на который в соответствии с законодательством возложены функции по обеспечению противодействия монополистической деятельности и развитию конкуренции. Вышеупомянутый законодательный орган формирует и ведет Государственный реестр субъектов естественных монополий; определяет методы регулирования применительно к конкретному субъекту естественной монополии; контролирует в пределах своей компетенции соблюдение законодательства; вносит предложения по совершенствованию законодательства в рамках своей компетенции и осуществляет иные функции, предусмотренные законодательством [18, с. 552].

В РФ регулирование деятельности субъектов естественной монополии осуществляют федеральные органы исполнительной власти по регулированию естественных монополий [13, п. 1 ст. 5]. Причем согласно п. 2 ст. 5 Закона о естественных монополиях органы регулирования естественных монополий для осуществления своих полномочий вправе создавать свои территориальные органы и наделять их полномочиями в пределах своей компетенции [13, п. 2 ст. 5].

Законом Республики Беларусь «О естественных монополиях» также предусмотрено: если деятельность субъектов естественных монополий направлена на удовлетворение потребностей отдельного региона, то функции регулирования деятельности субъектов естественных монополий, могут быть делегированы в установленном законодательством порядке местным исполнительным и распорядительным органам [14, ст. 9].

Следует подчеркнуть, что деятельность управленческих структур является определяющим фактором обоснованности принимаемого решения и эффективности функционирования системы внутреннего и внешнего контроля и управления, в том числе и в сфере антимонопольного регулирования естественных монополий.

Выводы

Изложенное выше позволяет сделать следующие выводы и предложения.

1. В результате проведенного научного исследования раскрыта сущность понятия «естественная монополия». Естественная монополия представляет собой сложное противоречивое экономико-правовое явление, обладающее сетевым эффектом, положительным эффектом масштаба производства, разнообразия, низкими издержками и требующее специального правового регулирования, учитывающего ее специфику.

Юридическая сущность естественной монополии состоит в том, что она представляет собой совокупность правовых отношений, возникающих между производителями, производителями и потребителями однородной группы товаров или услуг, производителями и обществом в целом по поводу получения абсолютных и относительных преимуществ в результате использования различных экономических и правовых факторов.

2. Естественные монополии занимают особое место среди монопольных структур: они функционируют в общественно значимых сферах деятельности, таких как передача электрической и тепловой энергии, железнодорожные перевозки, обслуживание транспортных терминалов, портов, средства связи и т.п.

3. В государствах – членах ЕАЭС деятельность естественных монополий во многом акцентирована на потребителя, для которого предусмотрены скидки, обеспечено качественное обслуживание, организован контроль специальных органов регулирования за тем, чтобы цены были сбалансированы и доступны.

4. Анализ законодательной системы государств членов ЕАЭС показал, что она по отношению к естественным монополиям построена таким образом, что во всех отношениях работа монополистов направлена именно на конечного потребителя. Вместе с тем естественные монополии имеют повышенные по сравнению с другими монопольными структурами возможности реализации своих интересов за счет общества.

5. Противоречивость естественной монополии как формы экономической организации приводит к тому, что однозначно определить ее достоинства и недостатки не представляется возможным. Временами достоинства естественной монополии становятся недостатками и наоборот. Разрешить эти противоречия можно только посредством регулирования естественной монополии.

6. Необходимо дальнейшее совершенствование законодательной базы по поводу регулирования естественных монополий.

Список использованных источников

1. Договор о Евразийском экономическом союзе [Электронный ресурс] : [межгосударственный договор], подписан в г. Астане 29.05.2014 // КонсультантПлюс – надежная правовая поддержка. – Режим доступа: https://goo.gl/Ni2WK3. – По состоянию на 01.02.2016. – Загл. с экрана.

2. Лопатников Л. И. Экономико-математический словарь : словарь современной экономической науки / Л. И. Лопатников. – 5-е изд., перераб. и доп. – Москва : Дело, 2003. – 520 с.

3. Блэк Дж. Экономика. Толковый словарь / Дж. Блэк ; пер. с англ., под общ. ред. д-ра экон. наук И. М. Осадчей. – Москва : ИНФРА-М, 2000. – 548 с.

4. Райзберг Б. А. Современный экономический словарь / Б. А. Райзберг, Л. Ш. Лозовский, Е. Б. Стародубцева. – 5-е изд., перераб. и доп. – Москва : ИНФРА-М, 2007. – 495 с.

5. Борисов А. Б. Большой экономический словарь / А. Б. Борисов. – Москва : Книжный мир, 2003. – 895 с.

6. Естественная монополия [Электронный ресурс] : [определение] // Академик. Юридическая энциклопедия. – Режим доступа: http://goo.gl/mNS31n. – По состоянию на 12.02.2016. – Загл. с экрана.

7. Естественная монополия [Электронный ресурс] : [определение] // Академик. Финансовый словарь. – Режим доступа: http://goo.gl/5JE9vt. – По состоянию на 12.02.2016. – Загл. с экрана.

8. Естественная монополия [Электронный ресурс] : [определение] // Академик. Энциклопедический словарь. – Режим доступа: http://goo.gl/3wBSYX. – По состоянию на 12.02.2016. – Загл. с экрана.

9. Естественная монополия [Электронное издание] : [определение] // Академик. Политология. Словарь. – Режим доступа: http://dic.academic.ru/dic.nsf/politology/1016. – По состоянию на 12.02.2016. – Загл. с экрана.

10. Естественная монополия [Электронное издание] : [определение] // Академик. Политология. Словарь-справочник. – Режим доступа: http://goo.gl/76Lgud. – По состоянию на 12.02.2016. – Загл. с экрана.

11. Естественная монополия [Электронное издание] : [определение] // Академик. Финансовый словарь. – Режим доступа: http://goo.gl/2WjzoA. – По состоянию на 12.02.2016. – Загл. с экрана.

12. Гальперин В. В. Лекция 48. Монопольная власть [Электронный ресурс] / В. В. Гальперин, В. М. Гальперин // 50 лекций по микроэкономике : [электронный учебник]. – Режим доступа: http://goo.gl/TFaMy0. – По состоянию на 12.02.2016. – Загл. с экрана.

13. О естественных монополиях [Электронный ресурс] : Федеральный закон Российской Федерации от 17 августа 1995 г. № 147-ФЗ // КонсультантПлюс. – Режим доступа: http://goo.gl/SS3Eng. – По состоянию на 18.02.2016. – Загл. с экрана.

14. О естественных монополиях [Электронный ресурс] : Закон Республики Беларусь от 16 декабря 2002 г. № 162-З // Национальный правовой Интернет-портал Республики Беларусь. – Режим доступа: http://goo.gl/dfCrWQ. – По состоянию на 18.02.2016. – Загл. с экрана.

15. О естественных монополиях и регулируемых рынках [Электронный ресурс] : Закон Республики Казахстан от 9 июля 1998 г. № 272-I // Законодательство стран СНГ : база данных. – Режим доступа: http://goo.gl/gk5ebX. – По состоянию на 18.02.2016. – Загл. с экрана.

16. О естественных монополиях в Кыргызской Республике [Электронный ресурс] : Закон Кыргызской Республики от 8 августа 2011 г. № 149 // Законодательство стран СНГ : база данных. – Режим доступа: http://goo.gl/6fyyWX. – По состоянию на 18.02.2016. – Загл. с экрана.

17. Монополия [Электронный ресурс] : [определение и виды] // Центр управления финансами : [информационный ресурс]. – Режим доступа: http://center-yf.ru/data/economy/Monopoliya.php. – По состоянию на 17.03.2016. – Загл. с экрана.

18. Недведцкий В. М. Естественные монополии как объект государственного управления / В. М. Недведцкий, Н. А. Лукашенков // Молодой ученый. – 2014. – № 8. – С. 551-553.

19. Реестр субъектов естественных монополий [Российской Федерации] [Электронный ресурс] // Федеральная служба по тарифам. – Режим доступа: http://www.fstrf.ru/about/activity/reestr/20. – По состоянию на 01.07.2015. – Загл. с экрана.

20. Государственный реестр субъектов естественных монополий (республиканский уровень) [Электронный ресурс] : приложение 1 к приказу Департамента ценовой политики Министерства экономики Республики Беларусь от 15 января 2014 г. № 01-2014 (е) // Министерство экономики Республики Беларусь. – Режим доступа: http://goo.gl/p68uQJ. – По состоянию на 19.02.2016. – Загл. с экрана.

21. Республиканский раздел Государственного регистра субъектов естественных монополий [Электронный ресурс] // Комитет по регулированию естественных монополий и защите конкуренции Министерства национальной экономики Республики Казахстан : официальный интернет ресурс. – Режим доступа: http://kremzk.gov.kz/rus/menu2/registry/resp_razd. – По состоянию на 05.04.2016. – Загл. с экрана.

22. Монополисты [реестр по Кыргызской Республике] [Электронный ресурс] // Государственное агентство антимонопольного регулирования при Правительстве Кыргызской Республики : официальный сайт. – Режим доступа: http://www.antimonopolia.kg/web/index.php?act=view_cat&id=24. – По состоянию на 19.02.2016. – Загл. с экрана.

© Г. Н. Москалевич

Natural monopoly in Eurasian economic union: concept, essence, types and areas of activity

Moskalevich Galina

Belarusian State Economic University, Associate Professor of the Department of Civil Law Disciplines, PhD in Law, Associate Professor, Republic of Belarus

Abstract. The article is devoted to one of the kinds of monopoly — a natural monopoly. The purpose of the article is to reveal the concept and essence of natural monopoly, its peculiarities and kinds, to identify areas of economic activity in the sphere of natural monopoly.

Scientific and practical significance of the research is that the results clarify, supplement and develop conceptual provisions that reveal the content of natural monopoly, various forms of its existence and activity.

The definition of the concept "natural monopoly" is given; its essence is revealed. The peculiarities and the specificity of natural monopolies are described. The characteristic of the main features of this kind of a monopoly is given. It is emphasized that one of the peculiarities of natural monopolies is the existence of very high barriers to entry into the industry. The reasons of the emergence and existence of a natural monopoly are revealed. Natural monopolies occur where the competition is impossible or economically inexpedient, that is, where the competition uses the resources of the society less efficiently.

Two main types of natural monopolies are considered and analyzed: a) a natural monopoly that has arisen as a result of the presence of unique natural phenomena (climate, natural resources, the rarity of certain raw materials, location); b) the technical and economic monopoly, the occurrence of which is dictated either by technical or economic reasons related to the manifestation of scale.

The positive and negative characteristics of a natural monopoly, its pros and cons are identified. The legal duties of subjects of natural monopolies are disclosed.

It is concluded that natural monopolies are based either on the unique natural resources or unique complicated technology; that the advantages of natural monopoly can become disadvantages, and vice versa. This form of economic organization is deeply controversial. It is impossible to determine clearly what is prevailing – pluses or minuses.

Keywords: monopoly, natural monopoly, types of natural monopoly, technical and economic monopoly, entry barriers into industry, branch of economy, legal regulation, lack of competition, market of goods, jobs and services, technological features of production.

© G. Moskalevich

Применение графоаналитического метода в инвестиционном проектировании

Мусатова Татьяна Евгеньевна

Пензенский государственный университет архитектуры и строительства, доцент кафедры экономики, организации и управления производством, кандидат экономических наук, доцент, Россия

Аннотация. В работе исследуется возможность использования метода сетевого планирования для целей и задач инвестиционного проекта. Автором предлагается сетевая модель реализации инвестиционного проекта, связанного с изготовлением алюминиевых конструкций. Недостаточная проработка адаптации методологических вопросов организации технологических процессов к социально-экономическим мероприятиям инвестиционного проекта обусловила актуальность и определила цель настоящего исследования. Представленная сетевая модель позволяет участникам проекта оптимизировать сроки и затраты различных видов ресурсов проекта. Она включает в себя расчет параметров сетевого графика и собственно модель взаимосвязанных событий и работ. Научно-практическая значимость результатов исследования связана с возможностью практического применения графоаналитического метода при подготовке технико-экономической документации инвестиционного проекта.

Ключевые слова: инвестиционный проект, организация, путь, работа, сетевой график, событие.

Введение

Инвестиционное проектирование представляет собой комплекс системно объединенных намерений участников, проектно-сметной, аналитической, оценочной документации и практических мероприятий по реализации целей инвестирования, а также по обеспечению финансово-экономических, производственных и социальных результатов проекта [2]. Реализация инвестиционного проекта во времени предполагает осуществление некоторого цикла работ, содержание и последовательность которых обусловлены как общеэкономическими, так и организационно-техническими факторами. Жизненный цикл инвестиционного проекта включает в себя несколько стадий – прединвестиционную, инвестиционную, эксплуатационную и их этапы, взаимосвязанные между собой [9]. Проектно-организационный этап является, пожалуй, одним из самых сложных и трудоемких в силу большого количества участвующих в нем субъектов, многоступенчатых процедур согласований, несовершенства нормативной базы.

Для оптимизации сроков выполнения работ и ресурсных затрат по проекту на практике могут успешно применяться методы сетевой организации. Сетевые модели определяют потенциальную возможность достижения цели инвестиционного проекта в условиях ограниченности средств и времени. Комплексная оптимизация таких моделей позволяет найти наиболее эф-

фективное соотношение показателей осуществления проектных работ с учетом специфики производства. В рыночных отношениях оптимальными параметрами сетевых моделей выступают максимальные при прочих равных условиях выручка от реализации продукции (работ, услуг) проекта, его чистый доход, рентабельность, и минимальные – трудоемкость, затраты, время.

Впервые планы-графики выполнения процессов были использованы Г. Гантом для американских предприятий [1]. В последующем линейные или цикловые графики нашли распространение и у отечественных производителей при краткосрочном планировании деятельности. Основным их недостатком является невозможность взаимоувязки отдельных работ в совокупный процесс достижения стратегической рыночной цели предприятия.

В отличие от линейных графиков, сетевые модели включают в себя аналитические и графические составляющие, основанные на экономико-математических расчетах и учитывающие уникальные процессы организации, планирования и управления конкретного предприятия. Значимость данной предметной области была доказана в работах отечественных ученых: М. И. Бухалкова, Л. Г. Дикмана, М. И. Ипатова, А. М. Ковалевского, В. А. Летенко, С. А. Соколицина и И. С. Степанова. В литературных источниках сетевые графоаналитические методы зачастую находят свое отражение применительно к технологической организации работ базовых отраслей народного хозяйства (строительство, транспорт, промышленность). В свою очередь, методологические подходы к использованию сетевых моделей при совмещении технических и социально-экономических процессов представлены недостаточно. Например, укрупненная организация работ по стратегическому маркетингу графоаналитическим методом рассмотрена Р. А. Фатхутдиновым [10]. Но стратегический рыночной результат нуждается, как правило, в детализации отдельных этапов его достижения в краткосрочном периоде планирования, что не всегда имеет необходимое освещение в теории и методологии.

Инвестиционному проектированию, как системе мероприятий по реализации усилий хозяйствующих субъектов ради получения экономических и внеэкономических эффектов в производственном процессе, то есть системе взаимосвязанных затрат инвестиционных ресурсов и технико-технологических, социально-экономических результатов инвестирования, на взгляд автора настоящего исследования, необходимы методы оптимизации таких разнохарактерных процессов. Таким образом, вопросы адаптации сетевого обеспечения производства и организации работ к отраслевым особенностям инвестиционных проектов в динамике, несомненно, являются актуальными. Необходимость углубленного изучения протекания технико-экономических процессов и разработки сетевой модели проектных работ хозяйствующего субъекта отрасли, производящей строительные материалы, изделия, конструкции, а также возможность оптимизации параметров такой модели, определили цель и инструментарий настоящего исследования. В связи с перспективным развитием инвестиционной деятельности производ-

ственных предприятий и, как одной из форм ее организации – инвестиционного проектирования, научно-практическая значимость решения задач по эффективной организации этой деятельности, безусловно, усиливается.

Результаты исследования

Сетевое планирование и управление – это графоаналитический метод менеджмента процессов проектирования любых систем. Сетевой график является полной графической моделью совокупности работ по выполнению проектного задания [4]. Сетевой график представляет собой схему, отображающую технологические связи и последовательность производства различных видов работ в процессе достижения запланированной цели. Главными элементами сетевого графика являются «работы» (операции), которые на графике изображаются стрелкой, и «события», т. е. точки, завершающие одни работы (кроме «начального события») и начинающие другие (кроме «конечного события»), изображаемые кружком [8].

Работа – это действие, которое нужно совершить, чтобы перейти от одного события к другому, характеризуемое трудовыми и временными затратами. Если для перехода к следующему событию не требуется ни затрат времени, ни затрат труда, то взаимосвязь таких событий изображается пунктирной стрелкой и называется фиктивной работой [1]. Следовательно, фиктивная работа представляет собой логическую связь между событиями и показывает зависимость какой-либо работы от результатов выполнения другой.

Событие – это фиксированный момент времени, являющийся одновременно окончанием предыдущей работы (ее результатом) и началом последующей. Любая непрерывная последовательность взаимосвязанных событий и работ называется «путь». Путь от начального до конечного события называется полным, от данного события до завершающего – последующим за данным событием, а путь от исходного события до данного называется предшествующим.

Резервом времени выполнения события является такой промежуток времени, на который может быть отсрочено свершение этого события без нарушения планируемых в сетевой модели сроков окончания проектных работ. Ранний срок наступления события означает самое раннее из возможных вариантов время свершения запланированного события. Поздний срок свершения события – это период допустимого времени, превышение которого вызывает задержку наступления завершающего события [1].

Сетевой график с наибольшей суммарной продолжительностью называется критическим путём, длина которого определяет продолжительность выполнения всего комплекса работ. В некоторых случаях работы (стрелки) сетевого графика не имеют какой-либо продолжительности, по сути, служа логическими взаимосвязями, адекватно отражающими структуру модели [12].

Исходными данными для построения сетевого графика являются: перечень производимых работ, характеристики работ, их взаимосвязь и условия выполнения, ограничения в сроках работ и ресурсах по видам, наличие трудовых и технических ресурсов, сведения о возможности использования конкретных ресурсов на различных объектах [11].

Далее рассматривается пример составления сетевого графика реализации инвестиционного проекта по производству алюминиевых конструкций ООО «Конкорд», специализирующимся на изготовлении и установке пластиковых окон. Общество с ограниченной ответственностью «Конкорд» организовано в 1998 году и специализируется на изготовлении окон, дверей, межкомнатных перегородок из ПВХ, фасадных конструкций, стеклопакетов. ООО «Конкорд» – первое предприятие в Пензенской области, прошедшее сертификацию в системе ГОСТ Р Госстандарта России, а также имеющее сертификат «Контроль качества КВЕ».

За время работы на рынке производства конструкций из ПВХ предприятие зарекомендовало себя надёжным партнёром. Инженеры и производственные рабочие ООО «Конкорд» прошли обучение у специалистов фирм «КВЕ», «ROTO» и способны решать технические задачи высокой сложности. Предприятие арендует более 400 кв. м производственных и офисных площадей. Успешное развитие компании предполагает долгосрочное прогнозирование результатов работы исходя из внутрифирменных предпосылок и развития рынка выпускаемой продукции в целом.

На сегодняшний день для предприятия складывается следующая экономическая ситуация:

1. Объёмы производства достигли максимально возможных значений на существующих производственных площадях. Дальнейший рост производства и, тем более, освоение новых видов продукции невозможны без увеличения производственных площадей.

2. Ожидается, что темпы роста объемов производства и реализации окон и ПВХ-конструкций в Пензенской области несколько снизятся из-за естественного насыщения рынка и появления новых конкурентов. Прогнозируется повышение спроса на аналогичные конструкции из более дешёвого материала – алюминия.

Таким образом, исходя из перечисленных факторов, можно выделить основные стратегические действия объекта исследования: освоение новых видов продукции и, как следствие, увеличение объёмов производства и реализации. Выбор данного предприятия в качестве репрезентативного объекта обусловлен возможностью обобщения результатов исследования, а именно, разработанной сетевой модели и ее использования другими предприятиями отрасли. Такой организационный подход позволит решить важную для рыночных субъектов задачу получения дополнительной прибыли в условиях усиления конкурентной борьбы на основе оптимизации затрат инвестиционных и временных ресурсов [5].

ООО «Конкорд» арендует промышленные площади размером 2000 кв. м, которые планирует реконструировать под новое производство. В качестве новой для предприятия продукции определены алюминиевые конструкции, так как это более дешёвая альтернатива конструкциям из ПВХ. В данном проекте под алюминиевой конструкцией понимается современная дверь, сделанная из алюминиевого профиля, как наиболее продаваемая из всех изделий. Освоить выпуск нового вида продукции предполагается до переезда на новые производственные площади. Во время проведения работ по реконструкции площадей алюминиевые конструкции планируется производить путём введения дополнительной рабочей смены. На основании данных бизнес-плана рассматриваемого инвестиционного проекта предприятия определяются его этапы, продолжительность которых в наиболее вероятном времени устанавливается по экспертным оценкам ответственных исполнителей проекта. При этом такие оценки времени выполнения работ не могут быть приняты за нормативные показатели в силу их субъективности. Поэтому в дальнейшем экспертные оценки ожидаемого времени работ по проекту должны подвергаться статистической обработке, что позволит классифицировать рассматриваемую вероятностную сетевую модель как смешанную либо детерминированную.

Определение плановых параметров сетевой модели. Основными плановыми параметрами работ, предусмотренных в сетевой модели, являются затраты рабочего времени и инвестиционных ресурсов. Все ресурсы данного проекта можно разделить на возобновляемые (рабочая сила, основные фонды) и невозобновляемые (оборотные средства и денежные ресурсы). В долгосрочном моделировании предполагается учет изменения первоначальной стоимости возобновляемых ресурсов, а также снижение качественных и количественных характеристик невозобновляемых [1]. В краткосрочных сетевых графиках потребность, качество и стоимость различных ресурсов проекта принимаются неизменными. В сетевых моделях планирование ресурсных потребностей заключается в составлении допустимого календарного плана поставки ресурсов, необходимых для комплекса работ. При этом критерием оптимальности модели служит минимальное отклонение в сроках осуществления проектных работ при имеющихся ограничениях в использовании инвестиционных ресурсов проекта. То есть базовыми плановыми параметрами сетевой модели являются все же временные показатели комплекса работ по проекту: путь, событие, продолжительность работ, резервы времени.

Первым подготовительным этапом проекта является аренда новых производственных площадей. Этап включает в себя следующие шаги:

1. Поиск подходящих площадей, рассмотрение альтернативных вариантов (продолжительность – 2 недели);

2. Оформление договора аренды (5 дней).

Второй этап реализации проекта – подготовка проектно-сметной документации по реконструкции арендуемых площадей для производства.

www.pathofscience.org
ISSN 2413-9009

Следует отметить, что качество проектной документации существенно влияет на последующее функционирование инвестиционных объектов. Долгое время одним из основных документов, определяющих состав, порядок разработки, согласования и утверждения проектно-сметной документации на строительство предприятий, зданий и сооружений, оставался СниП 1.02.01-85. В 1992 г. Госстроем были разработаны «Основные положения государственной системы строительных норм, правил и стандартов Российской Федерации», которые определили общую структуру и принципы формирования государственной системы строительных норм, правил и стандартов РФ, виды применяемых в строительстве нормативно-технических документов и общие требования к их содержанию [7]. Одновременно с документами государственной системы строительных норм, правил и стандартов РФ необходимо предусматривать обязательное применение основополагающих документов Госстандарта, органов Госнадзора, в т.ч. экологического [3]. Кроме того, в дополнение к нормативно-техническим документам государственной системы предполагается разработка руководств, пособий и рекомендаций, не являющихся нормативными документами. В этой связи можно применять также правила строительного производства, сметные нормы, нормы расхода материалов, затрат труда, продолжительности строительства, нормативы задела и удельных капитальных вложений, ценники на проектные и изыскательские работы и другие положения [6].

Второй проектный этап может включать в себя следующие шаги:

1. Составление ведомостей объёмов работ (3 дня)
2. Составление спецификаций на материалы, изделия и конструкции, инженерное и технологическое оборудование (10 дней)
3. Разработка сметной документации в текущих ценах на момент передачи проекта к рассмотрению (3 дня)
4. Утверждение проектно-сметной документации (1 неделя) [4].

Третьим этапом проекта является реконструкция арендованных площадей. Реконструкция зданий (сооружений) – это комплекс строительных работ и организационно-строительных мероприятий, связанных с изменением основных технико-экономических показателей реконструируемого объекта (строительного объёма и обшей площади, вместимости, пропускной способности и т.д.) или его назначения. Реконструкция арендованных исследуемым предприятием площадей включает в себя:

1. Ремонт и монтаж систем внутреннего водоснабжения (1 неделя)
2. Ремонт и монтаж систем вентиляции и кондиционирования (1 неделя)
3. Монтаж систем пожаротушения (2 дня)
4. Монтаж систем внутреннего электроснабжения и автоматики (10 дней)
5. Монтаж систем связи (1 день)
6. Штукатурные работы (10 дней)
7. Малярные работы (10 дней)

8. Облицовочные работы (10 дней)
9. Установка окон, дверей (1 неделя)
10. Благоустройство территории (2 дня) [12].

Четвёртый проектный этап – это приобретение дополнительного оборудования. Он включает в себя:

1. Подбор и осмотр образцов (2 дня)
2. Заключение договора купли/продажи (1 день)
3. Транспортировка железнодорожным транспортом до границы РФ (3 дня)
4. Растаможивание (1 неделя)
5. Транспортировка до места назначения (2 дня)
6. Разгрузка и складирование (1 день).

Пятый этап инвестиционного проекта, состоящий в закупке материалов для производства алюминиевых конструкций, включает:

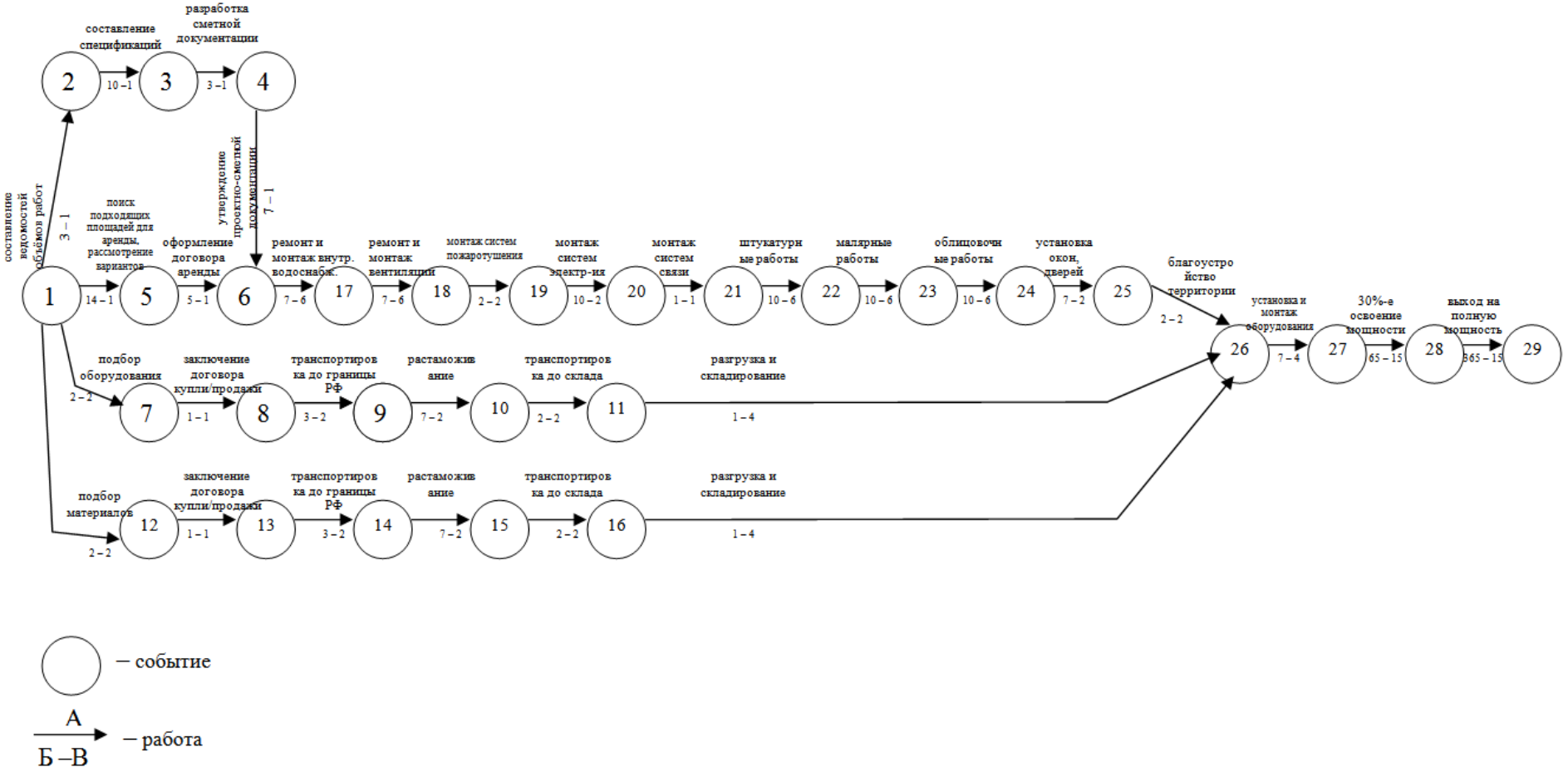
1. Подбор и осмотр образцов (2 дня)
2. Заключение договора купли/продажи (1 день)
3. Транспортировка железнодорожным транспортом до границы РФ (3 дня)
4. Прохождение таможенного контроля (1 неделя)
5. Транспортировка до места назначения (2 дня)
6. Разгрузка и складирование (1 день).

Шестой этап проекта связан с освоением производства алюминиевых конструкций. К нему относятся:

1. Установка и монтаж производственного оборудования (1 неделя)
2. Первый этап освоения проектной мощности оборудования (30 %)
3. Выход на полную проектную мощность (100 %).

При выходе на полную мощность объемы производства и реализации продукции должны составить около 1000 кв. м окон из ПВХ конструкций в месяц и около 200 кв. м алюминиевых конструкций. В качестве необходимых для реализации инвестиционного проекта средств ООО «Конкорд» планирует привлечь как собственные, так и заемные. Заёмные средства требуются для подготовки проектно-сметной документации, проведения строительно-монтажных работ по реконструкции арендованных площадей под производственные нужды, приобретения материалов для этих работ, а также материалов для производства алюминиевых конструкций. Разрабатываемую для объекта исследования сетевую модель можно классифицировать как вероятностную внутрифирменную модель единичного действия, которая, тем не менее, может быть адаптирована в отраслевую смешанную сеть при использовании данного подхода другими субъектами отрасли [1].

С учетом вышеизложенного, сетевой график реализации инвестиционного проекта может иметь следующий вид (рис. 1). Параметры сетевого графика данного проекта, такие как: продолжительность выполняемых работ, количество работников, ранние и поздние сроки свершения событий, резервы времени представлены в табл. 1.

А – наименование работы, Б – продолжительность, дн., В – количество человек в день, чел.

Рисунок 1 - Сетевой график реализации инвестиционного проекта по производству алюминиевых конструкций

Таблица 1 – Расчёт параметров сетевого графика инвестиционного проекта по производству алюминиевых конструкций

Работа	Продолжительность, дней	Кол-во работников	$t_{рн}$	$t_{ро}$	$t_{пн}$	$t_{по}$	R	r	Критический путь
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1 – 2	3	1	0	3	0	3	0	0	К
1 – 5	14	1	0	14	4	18	4	0	
1 – 7	2	2	0	2	73	75	73	0	
1 – 12	2	2	0	2	73	75	73	0	
2 – 3	10	1	3	13	3	13	0	0	К
3 – 4	3	1	13	16	13	16	0	0	К
4 – 6	7	1	16	23	16	23	0	0	К
5 – 6	5	1	14	19	18	23	4	4	
6 – 17	7	6	23	30	23	30	0	0	К
7 – 8	1	1	2	3	75	76	73	0	
8 – 9	3	2	3	6	76	79	73	0	
9 – 10	7	2	6	13	79	86	73	0	
10 – 11	2	2	13	15	86	88	73	0	
11 – 26	1	4	15	16	88	89	73	0	
12 – 13	1	1	2	3	75	76	73	0	
13 – 14	3	2	3	6	76	79	73	0	
14 – 15	7	2	6	13	79	86	73	0	
15 – 16	2	2	13	15	86	88	73	0	
16 – 26	1	4	15	16	88	89	73	73	
17 – 18	7	6	30	37	30	37	0	0	К
18 – 19	2	2	37	39	37	39	0	0	К
19 – 20	10	2	39	49	39	49	0	0	К
20 – 21	1	1	49	50	49	50	0	0	К
21 – 22	10	6	50	60	50	60	0	0	К
22 – 23	10	6	60	70	60	70	0	0	К
23 – 24	10	6	70	80	70	80	0	0	К
24 – 25	7	2	80	87	80	87	0	0	К
25 – 26	2	2	87	89	87	89	0	0	К
26 – 27	7	4	89	96	89	96	0	0	К
27 – 28	65	15	96	161	96	161	0	0	К
28 – 29	365	15	161	526	161	526	0	0	К

Таким образом, общая продолжительность реализации инвестиционного проекта производства алюминиевых конструкций составит 526 человеко-дней. Разработанная сетевая модель позволяет наглядно установить взаимосвязь событий при поэтапном осуществлении инвестиционного проекта и оптимизировать весь комплекс необходимых работ по нему.

Оптимизация сетевой модели. Оптимизация сетевых графиков состоит в совершенствовании процессов планирования, организации и управления комплексом работ по инвестиционному проекту с целью минимизации времени и (или) стоимости их выполнения в случае частной оптимизации, а также определения наилучшего соотношения расхода инвестиционных ресурсов и сроков выполнения проектных работ для повышения прибыльно-

сти при заданных ограничениях и в конкретных производственных условиях (комплексная оптимизация). Рассмотрим некоторые критерии оптимизации разработанной сетевой модели.

1. Критерий минимизации временных затрат на выполнение отдельных работ и их комплекса. Общий срок свершения всех работ по данному проекту возможно сократить за счет уменьшения критического пути, что не требует больших затрат производственно-финансовых ресурсов. Для этого проводится выравнивание продолжительности наиболее напряженного (критического) пути посредством расчета коэффициента напряженности [1]. В общем виде такой коэффициент определяется как отношение длительности любого полного пути к длительности критического. В исследуемой сетевой модели коэффициенты напряженности всех полных путей будут иметь следующие значения.

Первый путь (критический) проходит через события 1-2-3-4-6-17-18-19-20-21-22-23-24-24-26-27-28-29 и равен 526 человеко-дням. Коэффициент напряженности этого пути составит 1.

Второй путь, пролегающий через события 1-5-6-17-18-19-20-21-22-23-24-24-26-27-28-29, равен 522 человеко-дням, а коэффициент его напряженности – 0,992.

Третий путь, равный 453 человеко-дням, охватывает события 1-7-8-9-10-11-26-27-28-29. Коэффициент напряженности составит 0,861.

Четвертый путь объединяет события 1-12-13-14-15-16-26-27-28-29. Продолжительность этого пути также равна 453 человеко-дням, коэффициент напряженности 0,861.

Результаты анализа коэффициентов напряженности путей свидетельствуют о возможности сокращения критического пути в 1,16 раз (на 73 дня) при более интенсивной загрузке трудовых ресурсов с учетом их специализации и квалификации.

2. Критерий минимизации расхода производственных ресурсов. При этом ресурсы распределяются по всему комплексу работ, а производство критических работ обеспечивается ресурсами сверхпланово за счет их перераспределения с более коротких (ненапряженных) путей сетевого графика, что приводит к сокращению продолжительности критического пути [1]. Указанный критерий оптимальности может использоваться с учетом конкретных производственных ограничений.

3. Критерий минимизации стоимости выполнения всего комплекса работ. Здесь следует учитывать, что с ускорением выполнения работ затраты возрастают, а при замедлении выполнения – сокращаются. То есть критический путь имеет наименьшую стоимость [4]. В ходе итерационного процесса оценки ресурсной, экономической и финансовой реализуемости инвестиционного проекта определяется взаимосвязь между показателями его эффективности и сроками их достижения. В итоге получается оптимальный вариант сетевого плана-графика комплексного выполнения проектных работ.

В рассматриваемом примере использования графоаналитического метода при реализации работ по инвестиционному проекту ООО «Конкорд» основное внимание уделяется оптимизации сроков их выполнения, поскольку рациональное использование временного ресурса служит залогом совокупной оптимизации затратных и результативных составляющих проекта.

Выводы

В данной статье предложен метод организации процессов инвестиционного проекта по производству алюминиевых конструкций. При этом была оптимизирована продолжительность разнохарактерных видов работ, таких как: проектно-сметные, общестроительные, строительно-монтажные, транспортные, погрузочно-разгрузочные, производство продукции. Сетевое планирование работ способствует их своевременному выполнению и рациональному использованию всех видов ресурсов инвестиционного проекта. Но для повышения общей эффективности проектов с точки зрения соблюдения графиков и бюджетов их реализации следует применять комплекс организационно-плановых методов, к которым помимо сетевых, относятся ленточные графики и операграммы. В конечном счете, успешной рыночной реализации инвестиционного проекта будут способствовать интегральные методы планирования, организации, управления и контроля над осуществлением комплекса проектных работ, объединяемых посредством графоаналитических моделей в единый организационно-экономический механизм проекта.

Перечень использованных источников

1. Бухалков М. И. Планирование на предприятии : учебник / М. И. Бухалков. – 3-е изд., испр. и доп. – Москва : ИНФРА-М, 2005. – 416 с.

2. Голов Р. С. Инвестиционное проектирование : учебник / Р. С. Голов [и др.]. – Москва : Дашков и Ко, 2010. – 368 с.

3. Градостроительный кодекс Российской Федерации [Электронный ресурс] : Федеральный закон от 29 декабря 2004 г. № 190-ФЗ // КонсультантПлюс – надежная правовая поддержка : официальный сайт. – Режим доступа: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_51040. – По состоянию на 01.02.2016. – Загл. с экрана.

4. Дикман Л. Г. Организация строительного производства : учеб. пособие / Л. Г. Дикман. – Москва : Издательство Ассоциации строительных вузов, 2006. – 608 с.

5. Мусатова Т. Е. Возможности использования методов экономико-математического моделирования в стратегической деятельности предприятий [Электронный ресурс] / Т. Е. Мусатова, Я. В. Киритова // Современные научные исследования и инновации. – 2015. – № 3. – Режим доступа: http://web.snauka.ru/issues/2015/03/49343. – Загл. с экрана.

6. Система нормативных документов в строительстве. Основные положения : СНиП 10.01–94. – Москва : Госстрой, 1995. – 384 с.

7. Основные положения порядка организации и проведения подрядных торгов (конкурсов) на строительство объектов (выполнение строительно-монтажных и проектных работ) для государственных нужд [Электронный ресурс] : постановление Госстроя России от 6 мая 1997 г. № БЕ-18-9 // Aquagroup. – Режим доступа: http://aquagroup.ru/normdocs/15469. – По состоянию на 01.02.2016. – Загл. с экрана.

8. Планирование на строительном предприятии : учебник / под общ. ред. В. В. Бузырева. – Москва : КНОРУС, 2010. – 536 с.

9. Сергеев И. В. Организация и финансирование инвестиций : учеб. пособие / И. В. Сергеев, И. И. Веретенникова, В. В. Яновский. – Москва : Финансы и статистика, 2002. – 400 с.

10. Фатхутдинов Р. А. Стратегический маркетинг : учеб. для вузов / Р. А. Фатхутдинов. – 5-е изд. – Санкт-Петербург : Питер, 2008. – 368 с.

11. Экономика предприятия : учеб. для вузов под ред. проф. В. Я. Горфинкеля, проф. В. А. Швандара. – 4-е изд., перераб. и доп. – Москва : ЮНИТИ-ДАНА, 2007. – 670 с.

12. Экономика строительства : учебник / под общ. ред. И. С. Степанова. – 3-е изд., доп. и перераб. – Москва : Юрайт-Издат, 2007. – 620 с.

© Т. Е. Мусатова

The use of graphic-analytical method in investment design

Musatova Tatiana

Penza State University of Architecture and Construction, Associate Professor of Department of Economy, Organization and Production Management, PhD in Economics, Associate Professor, Russia

Abstract. We investigate the possibility of using the network planning method for the goals and objectives of the investment project. The author suggests a network model of implementing the investment project related to the manufacture of aluminum structures. Insufficient study of adaptation of methodological issues of organization of technological processes to the investment project of socio-economic activities has led to the relevance and identified the purpose of the present study. The presented network model allows project participants to optimize the time and costs of various types of project resources. It includes the calculation of the parameters of the network schedule and the actual model of interrelated events and activities. Scientific and practical significance of the results of research is related to the possibility of practical application of graphic-analytical method for the preparation of technical and economic documentation for the investment project.

Keywords: investment project, organization, way of work, network schedule, event.

© T. Musatova

Инновационное развитие пищевых предприятий Украины с учетом параметров устойчивости

Чухраева Наталья Николаевна

Киевский национальный экономический университет имени Вадима Гетьмана, старший преподаватель кафедры экономики предприятий, кандидат экономических наук, Украина

Аннотация. В работе рассмотрены приоритетные направления, обеспечивающие эффективное развитие пищевых предприятий на основе инноваций. Определены стратегические ориентиры и основные параметры, определяющие уровень устойчивости и эффективности с учетом тенденций и перспектив соответствующих рыночных сегментов.

Ключевые слова: инновации, устойчивость, эффективное развитие, сертификация производственного процесса, производственная устойчивость, рыночная устойчивость, финансовая устойчивость.

Введение

Пищевая промышленность Украины является стратегической отраслью экономики, обеспечивающей здоровье нации и продовольственную безопасность государства. Уровень удовлетворения потребностей населения в качественных и доступных продуктах питания является одной из важнейших характеристик уровня жизни. Повышение качества, расширение ассортимента, увеличение сроков хранения и экологическая безопасность продуктов питания в значительной степени определяют здоровье нации, продолжительность жизни и активность населения.

В рамках парадигмы устойчивого инновационного развития особую актуальность приобретает повышение не только экономической и социальной, но и экологической эффективности предприятий пищевой промышленности [1]. Решение этой задачи возможно только при условии повышения инновационной активности пищевых предприятий, обеспечивающих производство новых видов продукции, при освоении новейших форм ее хранения, а также способов продвижения готовых продуктов в группы населения с разным уровнем доходов.

Целью статьи является определение основных параметров устойчивости и направлений обеспечения инновационного развития исследуемой выборки пищевых предприятий Украины с учетом существующего уровня обеспечения их хозяйственной деятельности и тенденции и возможности внешней рыночной среды хозяйствования.

Результаты исследования

Деятельность пищевых предприятий Украины имеет ряд особенностей, которые существенно влияют на их развитие. К ним относят [2]:

- высокие санитарно-гигиенические и экологические требования к продуктам питания и технологии их производства;

- ограниченный срок хранения и доставки ряда видов готовой продукции;

- постоянное повышение требований безопасности для здоровья потребителей, ограничивающий использование отдельных видов сырья;

- индивидуализация спроса на локальных рынках и в отдельных группах потребителей и др. [3]

Специфика развития пищевых предприятий связана также с особенностями рынка продуктов питания. С одной стороны, спрос на продукцию стабилен, что обеспечивает инвестиционную привлекательность всех цепочек создания стоимости. С другой – на многие виды продуктов питания (деликатесы, экологически чистые продукты) он тесно связан с уровнем платежеспособности населения и существенно колеблется на локальных рынках. Спрос напрямую связан с ментальностью населения различных регионов (привычка к потреблению различных сортов мясных продуктов, молока, хлеба и т.д.). Это требует постоянной работы по совершенствованию ассортимента продукции, способов ее фасовки и доставки до потребителя.

Учитывая существующий уровень обеспечения хозяйственной деятельности выборки исследуемых пищевых предприятий Украины, тенденции и возможности внешней рыночной среды их хозяйствования определим основные параметры обеспечения их инновационного развития (табл. 1).

Акционерное общество «АВК» по состоянию на начало 2015 г. характеризуется высоким технологическим потенциалом: все процессы производства сертифицированы в соответствии с международными стандартами безопасности и качества, а техническая база обновлена самым современным оборудованием европейских производителей [10, 11]. Предприятие входит в четверку лидеров национального рынка, а свою продукцию экспортирует в 20 стран мира. Анализ рыночных тенденций развития национального рынка сладостей свидетельствует о том, что рынок является высоко насыщенным, предпосылок его роста эксперты не видят. Кроме того, производство сокращается в связи с экспортными ограничениями, которые введены на кондитерскую продукцию в России, Беларуси, Казахстане [12].

В таких условиях основой эффективного развития являются инновации и, прежде всего, продуктовые. Уникальность технологической рецептуры изделий является основой качества для потребителей, однако такая особенность является присущей всем основным игрокам рынка сладостей. Весьма не заполненным сегментом на рынке продукции являются функциональные продукты. АО «АВК» имеет опыт разработки и успешной реализации на рынке продукции здорового питания, однако доля такой продукции в общем объеме реализации низкая (1,23 % в 2013, 2,26 % в 2014). Всегда рентабельной и успешной была продукция предприятия, относящаяся к премиум сегменту, а коэффициент обновления ассортимента в данном сегменте меньше по сравнению с ROSHEN и Конти [13].

Таблица 1 – Параметры и направления обеспечения инновационного развития крупнейших пищевых предприятий Украины на начало 2015 г., разработано автором по [4-6]

АВК	Геркулес	САН ИнБев Украина	Чумак
Производственная устойчивость			
Характеристика			
Все процессы производства сертифицированы в соответствии с международными стандартами безопасности и качества. (ISO 22000, ISO 9001). Техническая база полностью обновлена в течение 2013-2014 гг. современным высоко технологичным оборудованием. Имеются все ресурсные возможности по разработке и реализации самых нестандартных технологических решений.	Производственный процесс оснащен современным оборудованием и сертифицирован в соответствии с международными стандартами безопасности и качества ISO 9001: 2000 и ISO 22000: 2005. Сравнительно невысокий коэффициент обновления продуктового ассортимента полуфабрикатов и молочных изделий.	Высокий уровень технической базы. Внедрена уникальная для Украины система управления качеством LIMS, которая в отличие от многих существующих систем управления качеством заключается в пошаговой прослеживаемости технологического процесса производства пива, с возможностью управления качеством на любой технологической области. Продукция соответствует международным стандартам безопасности и качества пищевых продуктов. По сравнению с конкурентами имеет широкую ассортиментную линейку.	Высокий уровень износа технических средств. Производственные процессы не сертифицированы по международным стандартам безопасности. Не вся продукция сертифицирована по международным стандартам качества и безопасности. Последние три года отсутствуют технологические инновации, обновление продуктового ассортимента происходит гораздо медленнее, чем у основных конкурентов.
Направления обеспечения:			
Разработка оригинальных технологических рецептур в премиум сегменте. Разработка функциональных продуктов (конфеты, печенье и вафли на натуральных сахарозаменителях и др.).	Расширение линейки функциональных продуктов в направлении молочных изделий. Разработка рецептур мороженого со свойствами функциональных продуктов. Производство и продвижение премиальных видов продукции среди молочных изделий и полуфабрикатов.	Поддержка существующего уровня производственной устойчивости.	Обновление технической базы в соответствии с требованиями международных стандартов безопасности и качества. Разработка уникальных рецептур и выход в премиум сегменты в группе продукции «Макаронные изделия». Разработка рецептур в сфере функциональных продуктов по разным направлениям деятельности.

Продолжение табл. 1

АВК	Геркулес	САН ИнБев Украина	Чумак
Рыночная устойчивость			
Характеристика			
Рынок имеет высокую степень насыщенности. Отсутствуют предпосылки роста рынка сладостей. Введены ограничения на экспорт продукции в Россию, Беларусь, Казахстан. Отсутствуют положительные тенденции роста объемов реализации через сетевую торговлю.	Рынок мороженого и полуфабрикатов имеет тенденцию к росту, особенно в среднем и высоком ценовом сегменте. На рынке полуфабрикатов и мороженого почти отсутствует предложение функциональных продуктов. Растет спрос на продукцию премиум класса среди молочных продуктов и мороженого.	Рынок пива имеет тенденцию к снижению. В 2015 ожидается снижение объемов производства до 10%. Особенно негативными тенденции станут ощутимыми в среднем и низком ценовых сегментах. Менее чувствительным к негативной динамике изменений является сегмент продукции премиум класса.	Рынок макаронных изделий, соусов и майонезов имеет тенденцию к росту. На данных товарных рынках слабо представлены отечественные производители в премиум сегментах.
Направления обеспечения:			
Организация торговли в крупных городах через фирменные магазины, киоски, палатки, МАФы до 20% общих объемов реализованной продукции. Расширение географической структуры экспорта. Производство и реализация эксклюзивных видов продукции для точек фирменной торговли (до 2% объемов реализации).	Расширение продуктовой линейки премиальных видов продукции (до 15% объемов реализации). Производство и продвижение функциональных продуктов (до 10% объемов реализации). Агрессивная и креативная рекламная политика. Дифференцированный подход к развитию торговых марок.	Акцент в развитии продуктового ассортимента целесообразно делать на премиум сегмент, который оказался менее чувствительным к негативным факторам воздействия. Увеличение реализации премиальных видов продукции на 25%	Расширение ассортимента макаронных изделий и соусов торговой марки «Чумак». Доведение доли новых видов продукции в общем объеме реализации до 20%. Развитие дистрибуции и фирменной торговли. Открытие 4 точек фирменной торговли в крупных городах Украины. Активизация маркетинговой деятельности и акцент на упаковку. Увеличение маркетингового бюджета до 25000 тыс. / год. Развитие направления продукции для детей и доведение доли данного вида продукции в общем объеме реализации до 10%.

Окончание табл. 1

АВК	Геркулес	САН ИнБев Украина	Чумак
Финансовая устойчивость			
Характеристика			
Уровень зависимости от внешних инвесторов и кредиторов больше нормального значения – 0,64. Показатели ликвидности не соответствуют нормальным значениям, но в целом не являются критическими. Коэффициент платежеспособности имеет тенденцию к росту. Фактический уровень рентабельности реализации – 5,4%, критический – 20,8%.	Критически низкое значение коэффициента автономии – 0,018 (см. Приложение 1); тенденция к снижению коэффициента перманентного капитала – 0,36. Низкий уровень платежеспособности. Фактический уровень рентабельности реализации – 0,33%, критическое значение – 24,7%.	Коэффициент финансовой независимости в пределах нормального значения. Неудовлетворительный уровень ликвидности и платежеспособности. Предприятие стало убыточным. Критическое значение рентабельности реализации – 16,8%.	Значение коэффициента автономии является низким (0,27), перманентного капитала – нормальным (0,79). Характеризуется нормальным уровнем ликвидности и платежеспособности. Предприятие убыточно. Критический уровень рентабельности реализации – 14,5%.
Направления обеспечения:			
Основная проблема исследуемых предприятий заключается в низком уровне доходности реализации, не обеспечивает покрытие расходов на функционирующий капитал, вызывает разрушение стоимости бизнеса. Рост доходности может быть обеспечен за счет реализации мероприятий, предлагаемых в рамках возобновления производственной и рыночной устойчивости.			

Следует отметить, что премиум сегмент с 2011 по 2014 г. имел тенденцию к росту, что делает его привлекательным для дальнейшего развития [13]. Приоритетную роль в обеспечении прибыльности кондитерского бизнеса играет организация сбытовой и рекламной деятельности. Большая часть продукции предприятия реализуется через сетевую торговлю. Однако высокий уровень конкуренции и не всегда привлекательные условия сотрудничества не позволяют говорить о положительных тенденциях в развитии данного направления. Безусловно, основным каналом сбыта в ближайшее время будут оставаться дистрибуция и розничная торговля, однако развитие фирменных каналов сбыта имеет предпосылки для активизации.

АО «АВК» имеет фирменные магазины в Донецке, Луганске, Харькове, Киеве, но этого также недостаточно. Через фирменную торговлю в 2014 году предприятие реализовало всего 8,6 % продукции в стоимостном измерении, в натуральном – 5,4 %. В сложившейся ситуации на рынке сладостей компания не должна пренебрегать такими местами торговли как фирменные палатки, фирменные торговые точки, малые архитектурные формы. Для них целесообразно производить эксклюзивные виды продукции, которые можно приобрести только в специализированных фирменных магазинах [14].

Оценка финансовой устойчивости организаций на основе бухгалтерской аналитической модели свидетельствует о ее нормальном уровне по состоянию на конец 2014 г. (табл. 2).

Таблица 2 – Идентификация уровня финансового обеспечения крупнейших пищевых предприятий Украины в 2014 году, рассчитано автором по [15-18]

Показатель	Коэффициент значимости	Предприятия			
		Чумак	Геркулес	АВК	САН ИнБев Украина
Рентабельность капитала, %	0,4	0	0,3	7,11	7,47
Максимальное значение – 7,47					
Соответствие показателя максимальному значению *	-	0	0,040	0,952	1,000
Коэффициент автономии	0,2	0,27	0,018	0,333	0,583
Оптимальное значение – 0,58					
Соответствие показателя оптимальному значению *	-	0,466	0,031	0,574	1,000
Коэффициент перманентного капитала	0,3	0,79	0,36	0,64	0,54
Оптимальное значение – 0,79					
Соответствие показателя оптимальному значению *	-	1,000	0,456	0,810	0,684
Коэффициент текущей ликвидности	0,1	2,38	1,058	2,05	0,399
Оптимальное значение – 2,38					
Соответствие показателя оптимальному значению *	-	1,000	0,445	0,861	0,168
Вектор финансового обеспечения	-	0,493	0,204	0,825	0,822

Примечание: * – без учета коэффициента значимости показателя

Так коэффициент перманентного капитала составляет 0,64, коэффициенты ликвидности хотя и имеют отклонения от нормальных значений, но не являются критическими; уровень рентабельности активов по чистой прибыли более высокий по сравнению со среднеотраслевым значением.

Оценка уровня прибыльности по стоимостной модели как параметра финансовой устойчивости позволяет утверждать, что потоки добавленной стоимости предприятия (EVA) являются отрицательными, критическое значение рентабельности реализации – 20,8 %, фактическое – 5,4 %, или почти в 4 раза ниже нормы. Основная проблема бизнеса заключается в низком уровне доходности реализации, который в большей степени определяется уровнем рыночной устойчивости предприятия (табл. 3).

Таблица 3 – Финансовые показатели хозяйственной деятельности крупнейших пищевых предприятий Украины в 2009-2014 г., рассчитано автором по [15-18]

Акционерные общества	Годы					
	2009	2010	2011	2012	2013	2014
1. Темп прироста (уменьшение чистого дохода), в % к пред. году						
Чумак	0,0	3,4	2,5	22,9	21,3	2,27
Геркулес	40,4	12,1	5,4	57,5	17,9	4,30
АВК	32,2	12,4	24,3	21,0	3,0	-1,57
САН ИнБев Украина	19,8	15,2	4,1	11,3	6,6	-16,95
2. Продуктивность активов, грн./грн						
Чумак	0,91	0,85	0,76	0,87	1,18	1,28
Геркулес	0,68	0,55	0,54	0,78	0,92	0,78
АВК	1,14	1,18	1,37	1,51	1,32	1,04
САН ИнБев Украина	1,16	1,31	1,23	1,39	1,52	1,34
3. Рентабельность реализации продукции по чистой прибыли, %						
Чумак	убыточное	убыточное	убыточное	убыточное	убыточное	убыточное
Геркулес	0,68	0,64	0,62	0,39	0,33	0,33
АВК	убыточное	0,15	0,13	2,87	5,33	5,40
САН ИнБев Украина	1,91	11,78	8,57	4,32	4,91	убыточное
4. Спред доходности капитала, %						
Чумак	-62,66	-46,05	-37,70	-31,72	-19,01	-14,84
Геркулес	-12,28	-12,61	-12,45	-12,33	-12,17	-5,43
АВК	-25,57	-16,24	-16,33	-12,13	-9,73	-6,22
САН ИнБев Украина	-7,84	4,48	-0,44	-5,53	-3,76	-16,55
5. Критический уровень рентабельности реализации продукции, %						
Чумак	16,74	17,70	20,02	17,69	13,00	14,5
Геркулес	18,77	23,48	23,54	16,26	13,56	24,7
АВК	14,18	13,89	12,04	10,90	12,80	20,8
САН ИнБев Украина	8,70	8,37	8,93	8,31	7,38	16,8

Акционерное общество «Геркулес» занимает шестую рейтинговую позицию среди основных игроков рынка мороженого Украины с рыночной долей 7,6 % и 14 % рынка полуфабрикатов [19]. Отечественный рынок мороженого и полуфабрикатов имеет тенденцию к росту, эксперты отмечают его высокий уровень потенциальной емкости в будущем [8].

Наиболее высокими темпами растут средний и высокий ценовые сегменты, поэтому развитие продуктового ассортимента в этих сегментах более перспективно и прибыльно. В 2011 г. торговая марка «Геркулес» запомнилась потребителям достаточно эксцентричной, креативной и неоднозначной рекламной компанией. В кризисном для рынка мороженого 2011 г., когда объемы производства мороженого снизились до минимума за последние пять лет, АО «Геркулес» стало единственным производителем мороженого, увеличившим производство за сезон на 20 %. Рекламная компания 2013 года была менее агрессивной, чем в 2011-2012 гг. и вызвала значительно меньший общественный резонанс и, соответственно рыночный результат был критическим. На фоне увеличения рынка мороженого на 7 % в 2013 г. сезонные объемы производства торговой марки «Геркулес» уменьшились. Анализ технико-технологического уровня организации свидетельствует о том, что все стадии производственного процесса соответствуют международным стандартам безопасности и качества ISO 9001: 2000 и ISO 22000: 2005; предприятие оснащено современным оборудованием и использует технологии производства, обеспечивающие выпуск конкурентоспособной продукции.

Учитывая тенденции развития рынка и специфику хозяйственной деятельности АО «Геркулес» в основу обеспечения его эффективного и устойчивого развития должны быть положены следующие инновации: разработка и активное продвижение на рынок функциональных продуктов; расширение линейки премиальных видов продукции; дифференциация портфеля торговых марок; профессиональный подход к упаковке продукции; соблюдение агрессивной стратегии в рекламной деятельности.

Уровень финансовой устойчивости и эффективности развития АО «Геркулес» находится в зависимости от рыночной и производственной устойчивости и эффективности бизнеса. Нарушение рыночной устойчивости привело к критически низким показателям ликвидности и финансовой устойчивости, а уровень рентабельности активов ниже средневзвешенных затрат на капитал в 72 раза. Поэтому обеспечение развития предприятия на основе инноваций должно ориентироваться на критическое значение рентабельности реализации, оцениваемое на уровне 24,7 % (табл. 2, 3).

Для АО «САН ИнБев Украина» и всех предприятий рынка пива 2014 год стал самым критическим с момента начала стагнации в 2008 году, его падение составило 8 %, а снижение объемов реализации через торговые сети – 5% [7, 20]. Эксперты пивного рынка прогнозируют негативные тенденции его развития и в 2015, по их расчетам, даже при условии отсутствия влияния негативных факторов снижение объемов производства рынка пива ожидается на уровне 10%. На данном этапе АО «САН ИнБев Украина» придерживается тактики оптимизации расходов. При наличии технико-технологической базы, соответствующей самым высоким современным международным стандартам, высокого уровня развития маркетингового потенциала компании, говорить об активизации инновационной деятельности весьма сомнительно. То есть, нарушение рыночной устойчивости, обусловленной факто-

рами внешней среды, требуют от менеджмента соответствующих адаптационных действий, в основу которых на данном этапе могут быть заложены механизмы неинновационного характера.

Нарушение уровня финансовой устойчивости АО «САН ИнБев Украина» по состоянию на конец 2014 г. (табл. 2, 3), объясняется, прежде всего, тем, что предприятие сократило объемы производства и реализации продукции и стало убыточным впервые за годы своего функционирования на отечественном рынке пива. Очевидно, что причины нарушения рыночной устойчивости, связаны, прежде всего, с падением спроса на пивную продукцию. Однако, для удержания положительных финансовых результатов, менеджмент компании должен сосредоточиться на развитии тех брендов, которые оказались наименее уязвимыми к негативному воздействию факторов рыночной среды.

Деятельность АО «Чумак» является достаточно диверсифицированной, поэтому идентификация рыночных позиций предприятия является неоднозначной. На рынке соусов и майонезов торговая марка «Чумак» входит в группу лидеров, хотя в 2013-2014 гг. по сравнению с 2010 г. ее рейтинговые позиции ухудшились и сейчас рыночная доля компании составляет 7% [8, 9]. Торговая марка «Чумак» до 2012 г. занимала лидирующие позиции по уровню доверия потребителей на рынке плодоовощной консервации, однако сегодня специалисты говорят о том, что предприятие постепенно теряет свои рыночные позиции [21].

На рынке макаронных изделий достаточно трудно идентифицировать конкурентные позиции предприятия. Однако стоит отметить, что данный рынок является перспективным с точки зрения его роста, а четких лидеров на нем нет. Особенно стоит обратить внимание на премиум сегмент, в котором в основном представлена импортная продукция. Учитывая растущие тенденции потребления высококачественных макаронных изделий и актуализацию проблем здорового питания, данный сегмент может стать самым привлекательным для АО «Чумак» в направлении развития макаронных изделий.

Стоит отметить, что в течение последних семи лет предприятие является убыточным (табл. 3). Ассортиментная структура реализованной продукции почти не меняется, коэффициент обновления ассортимента является наименьшим по сравнению с основными конкурентами по соответствующим продуктовыми направлениями. Такой сегмент как овощная консервация менеджмент компании вообще планирует свернуть. Высокий уровень изношенности технологического оборудования и не всегда прогрессивные технологии производства не позволили предприятию снизить текущие расходы до уровня, который бы позволил формировать положительные потоки чистой прибыли.

Обеспечение устойчивого и эффективного развития компании может происходить только при условии наличия такой технико-технологической базы, которая будет соответствовать международным стандартам безопас-

ности и качества всех процессов производства и реализации пищевых продуктов. Параллельно менеджмент предприятия должен применять дифференцированный подход к позиционированию продукции. В ассортиментной линейке почти отсутствует премиальный сегмент, является мизерной доля функциональных продуктов, которые могут стать основой конкурентоспособности в ближайшие годы. Дальнейшие инерционные действия менеджмента АО «Чумак» на фоне проактивного поведения предприятий-конкурентов могут привести к потере рыночных позиций, которые предприятие удерживает лишь за счет действия мультипликативного эффекта от уровня развитости торговой марки «Чумак».

Выводы

Обобщая определенные параметры обеспечения устойчивости развития исследуемых пищевых предприятий на основе инноваций можно сделать следующие выводы:

1. Производственная устойчивость для пищевых предприятий является необходимым условием обеспечения их рыночной и финансовой устойчивости. При нарушении производственной устойчивости невозможно достичь сбалансированности показателей рыночной и финансовой устойчивости, так как несоответствие производственных параметров современным международным стандартам и требованиям непосредственно отражается на качестве продукции, которая является основой безопасности и здоровья потребителей.

2. Основой обеспечения рыночной устойчивости пищевых предприятий Украины являются продуктовые инновации. Учитывая тенденцию национального рынка, связанную с ростом повышенного внимания потребителей к здоровому питанию, особую актуальность приобретают функциональные продукты. Причем, данное продуктовое направление активно развивается только отечественными производителями молочных и хлебобулочных изделий и значительно в меньшей степени представлено другими видами пищевых продуктов. Активизация развития данного направления для всех исследуемых пищевых предприятий может обеспечить рыночную и финансовую устойчивость в долгосрочной перспективе.

3. Наименее чувствительным к негативному воздействию факторов внешней среды на рынке пищевых продуктов оказались изделия премиум сегмента. По многим видам пищевых продуктов этот сегмент представлен в основном импортной продукцией. Так как премиум продукция в своем большинстве относится к группе продуктов здорового питания, то этот сегмент имеет положительные растущие тенденции спроса. Для исследуемых пищевых предприятий, каждое из которых имеет торговые марки, занимающие лидирующие позиции в национальных рейтингах, позиционирование в премиальных сегментах может обеспечить мультипликативный эффект в среднем ценовом сегменте, на который основном и ориентирована продукция изученных предприятий.

Перечень использованных источников

1. Гумба Х. М. Теоретические основы инновационного развития предприятий строительной отрасли : монография / Х. М. Гумба. – Москва : МГСУ, 2012. – 200 с.

2. MarketinG. VC [Электронный ресурс] : база маркетинговой информации. – Режим доступа: http://marketing.vc. – По состоянию на 01.03.2016. – Загл. с экрана.

3. Чечурина М. Н. Управление инновационным процессом в многоуровневой экономической системе : монография / М. Н. Чечурина. – Санкт-Петербург : Академия управления и экономики, 2010. – 214 с.

4. Гросул В. А. Концепция стейкхолдеров в системе оценки эффективности функционирования предприятия / В. А. Гросул, Н. Е. Аванесова // Вісник Житомирського державного технологічного університету. – 2010. – № 2(52). – С. 233-236.

5. Синк Д. Управление производительностью: планирование, измерение и оценка, контроль и повышение / Д. Синк ; [пер. с англ.]. – Москва : Прогресс, 1989. – 528 с.

6. Эйлон С. Система показателей эффективности производства (прикладной анализ) / С. Эйлон, Б. Голдун, Ю. Сезанн ; пер. с англ. – Москва : Экономика, 1980. – 192 с.

7. Forbes Украина [Электронный ресурс] : [сайт журнала]. – Режим доступа: http://forbes.ua. – По состоянию на 01.03.2016. – Загл. с экрана.

8. Мир продуктов [Электронный ресурс] : портал продовольственной промышленности [Украины]. – Режим доступа: http://www.prodinfo.com.ua. – По состоянию на 01.03.2016. – Загл. с экрана.

9. U. S. Food and Drug Administration [Electronic resource] : organization's web-site. – Available from: http://www.fda.gov. – Viewed 01.02.2016. – Title from screen.

10. Компания АВК получила международный сертификат управления качеством EN ISO 9001:2000 [Электронный ресурс] // Кондитер Украины. – Режим доступа: http://www.ukrkonditer.kiev.ua/news/289. – По состоянию на 22.09.2003. – Загл. с экрана.

11. Жизнь мусульман Украины стала слаще: 120 наименований продукции кондитерской компании «АВК» прошли сертификацию халяль [Электронный ресурс] // Альраид : сайт Всеукраинской Ассоциации Общественных Организаций. – Режим доступа: http://www.arraid.org/ru/node/2065. – По состоянию на 25.09.2012. – Загл. с экрана.

12. Радченко Н. «Гормон счастья»: цифры и факты / Н. Радченко // Мир продуктов. – 2011. – № 12. – С. 18-22.

13. Обзор рынка кондитерских изделий [Электронный ресурс] / Синергия // РБК-Украина. Исследования рынков. – Режим доступа: http://marketing.rbc.ua/publication/24.07.2014/6833. – По состоянию на 21.07.2014. – Загл. с экрана.

14. Про компанію [АТ «АВК»] [Електронний ресурс] : [відомості] // АВК - Кондитерська компанія. – Режим доступу: http://avk.ua/ua/o_kompanii/about. – Станом на 01.03.2016. – Назва з екрана.

15. Приватне акціонерне товариство «АВК» [Електронний ресурс] : річна інформація / [директор О. Волченко] // Агентство з розвитку інфраструктури фондового ринку України : [сайт уповноваженої особи з розкриття інформації емітентами цінних паперів]. – Режим доступу: http://smida.gov.ua/db/participant/30482582. – Станом на 01.01. 2015. – Назва з екрану.

16. Приватне акціонерне товариство «Геркулес» [Електронний ресурс] : річна інформація / [директор І. Кавешніков] // Агентство з розвитку інфраструктури фондового ринку України : [сайт уповноваженої особи з розкриття інформації емітентами цінних паперів]. – Режим доступу: http://smida.gov.ua/db/participant/25117467. – Станом на 01.01. 2015. – Назва з екрану.

17. Публічне акціонерне товариство «САН ІнБев Україна» [Електронний ресурс] : річна інформація / [директор Д. Хренов] // Агентство з розвитку інфраструктури фондового ринку України : [сайт уповноваженої особи з розкриття інформації емітентами цінних паперів]. – Режим доступу: http://smida.gov.ua/db/participant/ 30965655. – Станом на 01.01. 2015. – Назва з екрану.

18. Пріватне акціонерне товариство «Чумак» [Електронний ресурс] : річна інформація / [директор К. Шевченко] // Агентство з розвитку інфраструктури фондового ринку України : [сайт уповноваженої особи з розкриття інформації емітентами цінних паперів]. – Режим доступу: http://smida.gov.ua/db/participant/24106105. – Станом на 01.01. 2015. – Назва з екрану.

19. О компании [АО «Геркулес»] [Электронный ресурс] : [сведения] // Геркулес – Непобедимая сила качества. – Режим доступа: http://www.hercules.ua/about/adinfo.php. – По состоянию на 01.03.2016. – Загл. с экрана.

20. Медіа-центр [компанії САН ІнБев Україна] [Електронний ресурс] : [відомості] // САН ІнБев Україна. – Режим доступу: http://www.suninbev.com.ua/ua/media. – Станом на 01.03.2016. – Назва з екрана.

21. Регулярна та особлива інформація [про АТ «Чумак»] [Електронний ресурс] : [відомості] // Чумак – з лану до столу. – Режим доступу: http://ua.chumak.com/view.annual_info. – Станом на 01.03.2016. – Назва з екрана.

© Н. М. Чухраева

Innovative development of food enterprises of Ukraine, considering sustainability parameters

Chuhrayeva Natalia

Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman, Senior Teacher of Enterprise Economics Department, PhD in Economics, Ukraine

Abstract. The paper considers the priorities to ensure the effective development of food enterprises through innovation. It defines the strategic guidelines and basic parameters that determine the level of stability and effectiveness, taking into account the trends and prospects of the relevant market segments.

Keywords: innovation, sustainability, effective development, certification of production process, production stability, market stability, financial stability.

© N. Chuhrayeva